

T. C.

NİĞDE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KAZAK BİLMECELERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Dinara ERJUMANOVA

NİĞDE

Haziran 2014

T. C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KAZAK BİLMECELERİ

Yüksek Lisans Tezi

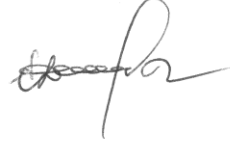
Hazırlayan
Dinara ERJUMANOVA

Danışman
Doç. Dr. Hikmet KORAŞ

NİĞDE
Haziran 2014

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “*Kazak Bilmeceleri*” başlıklı bu çalışmamın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 13/06/2014

Dinara ERJUMANOVA

ONAY SAYFASI

Doç.Dr.Hikmet KORAŞ danışmanlığında **Dinara ERJUMANOVA** tarafından hazırlanan " **Kazak Bilmeceleri** " adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih: 13.06.2014

JÜRİ :

Danışman : **Doç.Dr.Hikmet KORAŞ**

Üye : **Yrd.Doç.Dr.Ahmet BÜYÜKAKKAŞ**

Üye : **Yrd.Doç.Dr.Enver KAPAĞAN**

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Mehmet ÖZEL
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Göçebe Kazak halkının geçmişine bakarsak onun manevi dünyasında sözlü edebiyat ve halk biliminin ayrı bir önemi vardır. Okuma-yazma, kültür merkezlerinin ender olduğu toplumda halkın manevi ihtiyaçlarını folklor gidermişti. Halk biliminin bir özelliği de halkın alıştığı örf-adetleri, yaşam tarzıyla iç-içe olmasıdır. Çocuğun bu dünyaya geldiği andan itibaren, öbür dünyaya gittiği ana kadar halkın çeşitli geleneklerinde, örf-adetlerinde şiirler mutlaka yer almıştır. Halk biliminin toplumdaki güçlü etkisi, yerine getirdiği vazifeleri ne kadar genişse, onun çeşit ve türleri de o kadar bol ve o kadar geniş olmuştur.

Halk mirasının büyük bir dalı, bilmecedir. Bilmeceler, sayısız halk bilimi türlerinin arasında geniş bir yeri kaplamaktadır ve eski zamanlardan beri halkın yaşamıyla iç-içe olup, nesilden nesile devam eden, bugün de tarih sahnesinden kaybolmadan, yeni gelişme süresini baştan geçirmekte olan değerli mücevherlerdir.

Bilmecenin sözlü edebiyatta, halkımızın genel manevi yaşam tarzında yer ve önemini belirlemek-bu çalışmamızın asıl amacıdır. Kazak bilmecesi hakkında M. Avezov, A. Marğulan, M. Abjanov, N. Onğarbayeva vb. çalışmalarını yaptı.

Bilmecelerle ilgili geniş bilgi toplayıp, bu zamana kadar neler toplandığını, ileride bu alanda nelerin yapılması gerektiğini belirlemeyi amaç edindik. Bir asırlık tarihi olan bilmece araştırmalarıyla ilgili söylenen fikirlere, yapılan araştırmaları değerlendirmeye çalıştık.

M. Avezov 40-yılları: “*Genel olarak baktığımızda, bilmeceyi kelime tipinin/karakterinin anahtarı diye tanımak mümkündür. Bilmece şairliğin tohumu gibidir. Bu yönlerini deneyip, araştırmak da bilimsel bir borçtur*” (Avezov, 1993: 3),- diye, onun önemini söz konusu etmesine rağmen, bugüne kadar bu konu yerinde duruyor. Bilmece bizi sadece etkililiğiyle değil, çeşitli olayları imalı anlatmadaki kabiliyetlilik ve netlik, hislere etkililiği ve elverişliliğiyle şaşırtır.

Bilmecede halk yaşamının yansımaları veya onun gerçeğe ulaşan kısımlarını, şiirsel yapısını, diğer türlerle bağlantısını belirlemek gerekir. Her nazımın özelliğini, kendine özgün hususlarını üslubundan fark etmek mümkündür. Bu yüzden de bilmecenin üslup özelliklerini araştırmak için onun içerik-yapısına, konusuna önem vermek gerekir. Bugüne kadar bilmece sadece söz sanatı alanında araştırma konusu oldu, fakat onun inançla, örf-adetle ilgili yönlerine pek önem verilmedi.

Bilmecenin tarzı, toplumsal görevinin değişme süreci, bugündeki gelişme durumu, beyin sistemiyle ilişkisi, mantıksal yapısı her yönden incelendi. Bahsi geçen türün şiirsel yapısı Kazak halk biliminde ilk defa ilimsel araştırma konusu oldu. Bilmecenin eski söyleniş geleneğini tasvir eden etnografik bilgilerden bol örnek getirildi.

Genel olarak baktığımızda araştırmacılar bilmeceyi uzun zamandır araştırmaktadırlar. Rus, Karel bilmeceleri hakkında monografik hacimdeki çalışmalar yaptı (Mitrofanova, 1978: 4). Tatar, Saha, Özbek, Altay Karakalpak, Kırgız vb. Türk halklarının bilmeceleri konusunda araştırmalar yapıldı, tezler savunuldu (Mahmutov, 1969, 26; Solovyeva, 1985: 26; Ukaçina, 1983: 23; Husaynova, 1967: 24; Alımov, 1967: 124; Abdakunov, 1973: 26). Moskova'da yayınlanan paremyolojik eserlerde dünya halk bilimcilerinin bilmece hakkındaki son zamanlardaki makalelerinin çevirilmesi yeni bir fikir yürütmemize yol açtı.

Bilmece tabiatını derinden öğrenmek hem nesil eğitimiyle ilgilenenler için, hem öğretmenler hem de psikologlar için büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü milli folklor hazinemizin bahsi geçen şekli bugünleri okul kitaplarıyla diğer kitaplarda yer alıp, genç neslin ilgisini çekmektedir. İleride de gelecek neslin ihtiyaçlarını gidereceğinden hiç şüphemiz yok.

Tez çalışmam esnasında beni daima teşvik eden ve tavsiyelerini hiçbir zaman esirgemeyen tez danışmanım ve değerli hocam Doç. Dr. Hikmet KORAŞ'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, bugünlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim kıymetli aileme; manevi desteği ile her zaman yanımda olan hem hocam hem de arkadaşım Enver KAPAĞAN'a teşekkürlerimi sunarım.

Dinara ERJUMANOVA
NİĞDE, 2014

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAZAK BİLMECELERİ

ERJUMANOVA, Dinara

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hikmet KORAŞ

Çalışmamızda Kazak halkının halk bilimindeki ve manevi dünyasında bilmecenin tür özelliği, onun yeri ve anlamı araştırıldı. Bu araştırmada halk biliminin yazısal edebiyatla ilişkisi, bilmece türüne etkisi belirlendi. Bilmecenin diğer halk bilimsel türlerle bağlantısı tespit edildi: bilmece-saval(bilmece-soru), şeşendik bilmece(hatip bilmece), bilmece-makal-matel(bilmece-atasözü), ölen-bilmece(şiir-bilmece), abjad bilmece(alfabe hakkında olan bilmeceler), tıs-bilmece(ruya-bilmece), esep-bilmece(hesap-bilmece), ertek-bilmece(masal-bilmece).

Araştırma sırasında bilmecelerin ilimsel açıdan derlenmesi, Kazak bilmecelerinin yayınlanması, onun türsel çeşitliği, bununla birlikte çağdaş bilmecenin eğitimsel ve kavramsal niteliği etraflı incelendi.

Kazak halkındaki bilmecenin ortaya çıkması, kökeni ve toplumsal hayata yönelik ilişkisi ve Türkiye Türkçesi bilmeceleriyle ilişkisi araştırıldı. Tarihsel açıdan bilmecenin toplumsal işlevi tespit edildi.

Bilmecelerinin şiirsel yapısı, edebi türsel özelliğine önem verildi. Bilmecelerde karşılaşılan mecazın çeşitli kalıplarından örnek getirildi. Örneğin: kempir /yaşlı teyze/(staruha, babka), kız /kız/(devitsa, devuşka), kydık /kuyu/(kolodets), darya /derya/, sandık /sandık/(sunduk), aydahar /ejderha/(drakon) vs.

Anahtar Kelimeler: Bilmece, Kazak Halk Edebiyatı, tür, mecaz, bilmece-soru, bilmece- masal, bilmece-atasözü.

ABSTRACT
MASTER THESIS
KAZAKH RIDDLES

ERJUMANOVA, Dinara

Turkish Language and Literary Administration

Supervisor: Assoc. Dr. Hikmet KORAS

This study is dedicated to folklore studies, its nature, place and importance in spiritual cultural life of Kazakh people. There are connections of riddles with other branches of folklore genre. The following intermediate types of riddles have been distinguished: question-riddle, counting-riddle, eloquent-riddle, proverb-riddle, song-riddle, abjad-riddle, calculation-riddle, dream-riddle, talc-riddle.

Our thesis deals with the history of investigation of Kazakh riddles, their genre peculiarities and their social significance. Educational and cognitive functions of riddles.

There are the origin of genre of riddles, historical sources and their connections with radical changes taking place in social life of Kazakh people. Common layers of Kazakh and Turkish riddles are exposed by means of comparative data. Genre's social function change and its stage of development are studied diachronically.

This study deals with literary-stylistic peculiarities, versification, figurative means of riddles. It is started that the main poetic means of the riddle is metaphor. The lexical layers of key metaphoric words are various. The following Kazakh riddles have become "dead" metaphors: Kempir(old woman), kyz(maid), kudyk(well), daria(river), sandyk(trunk), aidakhar(dragon) etc and they are illustrated with vivid examples.

Key Words: Riddle, Kazakh Folklore, genre, metaphor, question-riddle, story-riddle, proverb-riddle.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
0. GİRİŞ	1
0.1. BİLMECE NEDİR?.....	1
0.1.1. <i>Bilmece tarifleri</i>	1
0.1.1.1. Yabancı bilim adamlarının bilmece tarifleri	2
0.1.1.2. Türk bilim adamları ve araştırmacılar tarafından yapılmış bilmece tarifleri.....	3
0.1.1.3. Bazı sözlük ve ansiklopedilerde verilen bilmece tarifleri.....	5
0.1.1.4. Diğer Türk lehçeleri ve dillerde bilmece tarifleri ve bilmece terimi karşılıkları	7
0.1.2. <i>Bilmecelerin özellikleri</i>	9
0.1.3. <i>Bilmecelerin diğer türlerle ilişkisi</i>	9
0.1.3.1. Bilmece-makal/matel(atasözü)	10
0.1.3.2. Bilmece-ölen(halk şiiri)	11
0.1.3.3. Bilmece-şeşendik söz(vecize).....	19
0.1.3.4. Bilmece-ertegi(masal).....	26
I. BÖLÜM.....	39
I. KAZAK KÜLTÜRÜNDE BİLMECENİN ORTAYA ÇIKMASI VE GELİŞMESİ	39
I.1. KAZAK KÜLTÜRÜNDE BİLMECENİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	39
I.2. KAZAK KÜLTÜRÜNDE BİLMECENİN GELİŞMESİ	39
II. BÖLÜM	47
II. KAZAK BİLMECELERİ HAKKINDA ARAŞTIRMALAR.....	47
II.1. KAZAKISTAN’DA BİLMECE HAKKINDAKİ ARAŞTIRMALAR	47
II.2. KAZAK BİLMECELERİNİN ÖZELLİKLERİ	64
III. BÖLÜM.....	92
III. KAZAK BİLMECESİNİN ORTAYA ÇIKMASI VE GELİŞMESİ.....	92
III.1. KAZAK KÜLTÜRÜNDE BİLMECENİN ORTAYA ÇIKIŞI	92

III. 2. BİLMECE TÜRÜNÜN GELİŞMESİ	129
IV. BÖLÜM.....	135
IV. BİLMECELERİN YAPISI HAKKINDA.....	135
<i>IV.1. Bilmecelerin Şekil yapısı.....</i>	<i>135</i>
IV.1.1. Nesir şeklindeki bilmeceler	135
IV.1.1.1. Cevabı iki veya daha fazla olanlar	140
IV.1.2. Şiir şeklinde olan bilmecelerde yapı.....	164
IV.1.2.1. Hece vezniyle olanlar	165
IV.1.2.2. Vezinsiz olanlar.....	188
IV.1.3. Şiir şeklinde olan bilmecelerde kafiye.....	227
IV.1.3.1. Şiir şeklinde olan bilmecelerdeki kafiye yapısı	227
IV.1.3.2. Şiir şeklinde olan bilmecelerde kafiye türü.....	234
<i>IV.2. Bilmecelerin İçeriği</i>	<i>251</i>
IV.2.1. Cevabı gökyüzüyle ilgili olanlar.....	251
IV.2.2. Cevabı yerle ilgili olanlar	261
IV.2.3. Cevabı hayvanlarla ilgili olanlar.....	266
IV.2.4. Cevabı kuşlarla ilgili olanlar.....	280
IV.2.5. Cevabı böceklerle ilgili olan bilmeceler	283
IV.2.6. Cevabı tarla ve bitkilerle ilgili olan bilmeceler	287
IV.2.7. Cevabı insanlar ve insan organlarıyla ilgili olan bilmeceler	293
IV.2.8. Cevabı yiyeceklerle ve içeceklerle ilgili olan bilmeceler	305
IV.2.9. Cevabı giyislerle ilgili olan bilmeceler	307
IV.2.10. Cevabı kistavla ilgili olan bilmeceler	311
IV.2.11. Cevabı ateş yakma, ışıklandırma konusuyla ilgili olan bilmeceler ..	314
IV.2.12. Cevabı çanak-çömlekle ilgili olanlar	317
IV.2.13. Cevabı el sanatıyla ilgili olanlar	320
V. BÖLÜM.....	323
V. BİLMECELERİN SOSYAL HAYATTA KULLANILIŞI	323
V.1. KÜÇÜKLER İÇİN EĞİTİM AMAÇLI KULLANILIŞI	323
V.2. BÜYÜKLER İÇİN NASIHAT VE UYARI AMAÇLI KULLANILIŞI.....	326
V.3. EĞLENDİRME AMAÇLI KULLANILIŞI	326
V.4. BİLGİLENDİRME AMAÇLI KULLANILIŞI.....	337
SONUÇ.....	343
KAYNAKÇA.....	348

0. GİRİŞ

0.1. Bilmece Nedir?

Bilmece, Türk Halk Edebiyatının en eski türlerinden biridir. Bilmece kelimesi karşılığı olarak Divanu Lügati't-Türk'te tabuzguneñ, tabuzguk ve tabzuk kelimeleri geçer; yazılı en eski örneklerine ise Codex Cumanicus'ta rastlanır (Kowalski 1997: 615-616; Koz 1997: 432-438).

Kelime bil- fiiline -mece fiilden isim türeten ekin gelmesiyle oluşmuştur (Tietze 2002: 345).

Terim; Almanca'da **rät(h)sel**, Fransızca'da **enigma**, İngilizce'de **riddle**, Amerikan İngilizce'sinde **quiz question**, Yunanca'da ise **aininigma** kelimeleri ile karşılanır (İçel, 2005: 1).

Günlük hayattaki hemen hemen her şeyin konu alan bilmeceler hem şekil hem de yapı bakımından zengin halk edebiyatı ürünleridir. Bilmeceler hakkında değişik, yerli veyabancı bilim adamı tarafından birbirine benzeyen pek çok tarif yapılmıştır.

0.1.1. Bilmece tarifleri

Bilmece türü, diğer türlerle ilişkisi dikkate alındığında, kısa tarifi mümkün görünmeyen bir edebi türdür. Konu çeşitliliği ve diğer türlerle ilişkisi halk edebiyatının başka bir türünde rastlanamaz.

Bilmeceler hakkında yerli ve yabancı pek çok bilim adamı çalışma ve araştırma yapmıştır. Tür üzerinde araştırma ve çalışma yapan bilim adamları dikkatlerini çeken özellikleri göz önüne alarak birbirine benzer veya tamamlayan ancak farklı tarifler yapmışlardır. Bu tarifleri araştırma yapan bilim adamlarının Türk ve yabancı olmasını dikkate alarak iki başlık altında vermek uygundur.

0.1.1.1. Yabancı bilim adamlarının bilmece tarifleri

Yabancı araştırmacılar bilmecelerin tarifini yaparken onlarda yer alan mecazlardan, betimlemelerden ve benzetmelerden yola çıkmışlardır. Mecaz fikrini ilk ortaya atan ise *“İyi bilmeceler bize genel olarak doyurucu mecazlar sağlar; çünkü mecaz bilmeceyi gerektirdiğinden, iyi bir bilmece güzel bir mecazın oluşmasına yol açabilir.”* cümleleriyle Aristo olmuştur (Aristo 1957).

Gaston Paris de Aristo'nun tanımına benzer bir tanım yapmıştır: *“Anlamı açık olmayan ve günlük kullanıma geçmemiş bulunan mecaz ya da mecazlar topluluğudur.”* (Georges-Dundes, 1974: 87).

Taylor konu hakkında şunları söylemiştir: *“Gerçek bilmece, ya da en dar anlamıyla bilmece, bir nesneyi, bütünüyle değişik bir başka nesneyle karşılaştırır.”* (Taylor, 1943: 13).

Michael D. Lieber bilmeceyi şöyle tarif etmiştir: *“Gerçek bilmece nesnelere özelliklerini, kategorilerini ve sınıflarını kullanan semantik bir oyundur”* (Lieber, 1976: 261).

Sokolov ise bilmecelerde mecazın zorunlu olmadığını söylemesine rağmen yine de mecaz özelliğini göz önüne alarak bir tarif yapmıştır: *“Bilmece, genellikle mecaz(metaphor) biçiminde olan ustalıklı bir soru olarak tanımlanabilir.”* (Sokolov, 1975: 13).

Tietze, kelimenin bil- fiilinden –me masdarı ve –ce ekleriyle türediğini belirterek aldatmaca kelimesine gönderme yapar, bilmece tanımı konusunda herhangi bir bilgi vermez (Tietze 2002: 345).

0.1.1.2. Türk bilim adamları ve araştırmacılar tarafından yapılmış bilmece tarifleri

Kazak alimleri M. Alimbayev ile K. Ergöbekov'un bilmece kelimesinin ortaya çıkması konusundaki görüşleri şöyledir: *“Bilmece ilk başta oyun olarak ortaya çıkmıştır. Çocuk gözünü kapatarak, bir eşyayı gizlemiş, yani, bilmece-gözü kapatmak, gizlediğinde bulmak(bul-mak) köklerinden oluşur. Sonra da, gözü kapatıp bulmak(hızlı düşünmek, çabuk çözmek) anlamına sahip olmuştur. Göz-bilmece ve bulmak gibi iki kelimenin kısaltmasından, birleşmesinden “bilmeceye” dönüşüp halk bilimsel terim anlamı kazanmıştır”* (Alimbayev, 1987: 26).

Ahmet Baytursinov, Bilmeceyi Kazak halk biliminin bir türü olarak görüp: *“Bilmece kelimesinin yummak fiilinden çıktığını, yani elin içerisinde bir şeyi gizleyip, yummakla irtibatlı olduğunu belirtip, “Düşünceyi gizleyip, söylemeden, bir şeye benzer şeyleri tasvir etmektir, bilmece zihni geliştirmeye çok uygun bir şey”,-diye tarif eder(Baytursinov, 1989: 234).*

Saadettin Ergun ile M. Ferit Uğur, *“Bil bakalım nedir? diye oldukça kapalı ve karanlık tabirlerle vasıflandırılan ve tanımlanan bir nesnenin keşfini, açılmasını karşikinden istemek demektir. ”* (İçel 2005, 3).

Nasıh Güngör-İhsan Ozanoğlu,*“Acunda duyulan ve görülen herhangi bir madde mana ve olacın mecaz, kinaye ve neveleri gibi edebî sanatlar yolu ve aralarında yakın bir dönürlülük elde edilmek üzere dışardan eşya ve olalar gibi bir madde veya keyfiyet iradile sanlanıp tabir olunan bir madde veya mananın hallü keşfini muhataptan istemek için söylenen Halk edebiyatı karakterini haiz manzum veya mensur sözlere bilmece derler. ”* (İçel 2005: 3).

şükrü Elçin, *“Bilmeceler, tabiat usurları ile bu unsurlara bağlı hâdiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl, zekâ veya güzellik nevinden mücerret kavramlarla dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir. ”* (Elçin, 1986: 607). şeklinde tarif ederek, Türkiye'de tür hakkındaki umumi olarak kullanılan bilmece kelimesinin yanında

masal, mesel, hikaye, metel, bulmaca, söz, dele, fıcık, gazelleme gibi kelimelerin de kullanıldığı belirtir (Elçin 1986: 607).

Çelebioğlu-Öksüz, bilmece kelimesi yanında tanıtmaca, atlı mesel, atlı hekât, bilmeli matal, mesel, masal, metel, matal kelimelerinin de kullanıldığını belirtir. Bilmeceyi ise “*Mücerred, müşahhas hemen her mevzu’u, karakteristik bir veya birkaç yönüyle içine alan daha çok manzûm ve sûal mâhiyetinde, söyleyeni mechul, tarihimizin karanlık devirlerinden günümüze kadar süregelen halk mahsûlleridir.*” tarifini verdikten sonra “*Dini olandan dini olmayana, yer yüzünden gök yüzüne kadar birçok şeyleri mevzu alabilen bilmecelerimiz, bizzat kendisi tarafından şöyle tarif edilir*” diyerek

“Dağlardan, taşlardan;

Canlıdan, cansızdan;

Yiyilir içilirden; yiyilmezden içilmezden;

Ben söyleyeyim sen bil!”

Elazığdan derlenmiş bir manzum bilme tarifini verir. (Çelebioğlu-Öksüz, 1979: 7), Çelebioğlu –Öksüz, bu güne keder bilmece konusunda yapılan en iyi tarifi Elçin tarafından yapıldığını belirterek bilmecelerin bilmeceler, lûgazlar ve muammalar şeklinde üç başlıkta incelenmesinin doğru olacağını belirtir (Çelebioğlu-Öksüz, 1979: 6).

Başgöz, Türk Bilmeceleri I ve II’de bilmece tarifine hiç değinmezken (Başgöz 1993: I-II Ciltler) A. Tietze ile birlikte yazdığı Türk Halkının Bilmeceleri’nde konuyu enine boyuna uzunca tartışır. “*Kültürümüzde, hepsi soru olan ve karşılığının bilinmesi beklenen bir hayli edebiyat türü ve biçimi var. Divan şairlerimizin yazdıkları muamma ve lûgazlar bir bakıma bilmecedir.*” cümleleriyle Çelebiolu-Öksüz ikilisinin bilmeceyi üç başlıkta ele almalarını hatırlatır. Başgöz-Tietze, “*Halk Bilmecelerinin Tarihi Sorunu*” başlığı altında bu konudaki sıkıntıyı dile getirir ve devamında altı ayrı bilmece tarifi vererek bunları “*Bu tariflerin hepsihem doğru, hem yanlış; hem tam hem de biraz eksiktir.*” cümlesiyle basitçe değerlendirdikten sonra, “*Bunun için biz bir tarif denemektense, bilmeceyi tanıtacak öğeler üzerinde daha etraflıca durmayı yeğledik.*” Sözleriyle sıhhatli bir tanım yapmanın zorluğuna işaret eder (Başgöz-Tietze 1999:).

Boratav-Başgöz, “*Bilmece çözüm bekleyen küçük bir sorunun, kalıplaşmış şiirsel bir şekilde ifadesinden meydana gelen bir sözlü edebiyat türüdür.*” (İçel 2005: 3).

Paşa Efendiyev, “*Tapmaça insanların düşüncesini yoklamağ magsadına düzeldilen bu veya diğer hadise ve eşyanın poetik tesviridir.*” (İçel 2005: 3).

V. Hulufu, “*Tapmacalar, ümümiyetle, tesvir, terifçe közel, üslubça da geçen k oldukları kimi çoh muhakime teleb ediler. Buna köre tapmaçalara halg fikrinin matematikası demek olar*” (İçel 2005: 4).

M. Sabri Koz, bilmeceyi, “*Somut veya soyut birçok kavramlarla ilgili üstü kapalı bir soruyu, uzak-yakın ilişki ve çağrışımlarla düşünce ve dikkatimize aksettirerek karşılığını bulmayı hedef tutan, belli bir geleneğin gereği olarak oyun, yarışma, üretim faaliyetlerinde zamanı değerlendirme, bilgi gösterisi gibi fonksiyonları üstlenen, pek çoğu kalıplaşmış şiirli sözlerdir.*” şeklinde tarif ederek; bu terim yerine geleneksel halk bilmece kavrarnını karşılarnak için mesel, metel, masal, tapmaca, bulmaca, hikaye, söz, dele, fıcık, gazelleme, tanımaca, bilmeli matal kelimelerinin de kullanıldığını belirtir (Koz 1997: 432-438).

Hatice İçel, “*Bilmeceler, soru ve cevap olmak üzere iki ana unsuru bulunan anonim halk edebiyatı türlerindedir.*” biçiminde tarif eder (İçel 2010: 13).

0.1.1.3. Bazı sözlük ve ansiklopedilerde verilen bilmece tarifleri

Kazakistan Ansiklopedisi: “*Bilmece-insanın akıl-ferasetini, kavramını, eğitimini ölçme amacıyla bir nesne veya olay gizli bir şekilde tasvir eden edebi bir türdür.*” (4 Cilt, 2002: 73).

Kazakistan Ansiklopedisi: “*Bilmece-herhangi bir nesnenin veya olayın dolaylı tasvir edilme yoluyla çözümünü bulmayı bekleyen halk edebiyatın bir türüdür.*” (2 Cilt, 2005: 366)

Edebiyatımızda İsimler ve Terimler: “*Herhangi bir şeyin, ad vermeden üstü kapalı vasıflarını anlatarak o şeyin ne olduğunu bilmeyi karşısındakinden isteyen sözlü oyun.*” (Tekin 2010: 194).

Edebiyat Terimleri Sözlüğü: “Hayatımızı kuşatan, dolduran hemen her şeyi(nesnelere, araç-gereç, tabiat olayları, canlılar, vd.), birtakım benzetmelerden, çağrışımlardan yararlanıp üstü kapalı bir biçimde anlatarak soran kalıplaşmış söz grupları.” (İçel 2005: 2).

Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü: “Somut-soyut varlık ve kavramları uzak yakın ilişki ve çağrışımlarla insanın düşünce ve dikkatine sunarak bunları açıklamayı ve bulmayı amaçlayan kalıplaşmış sözlerden oluşan anonim halk edebiyatı türü.” (İçel 2005:2).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük: “Adını açıkça söylemeden üstü kapalı bilgiler, ip uçları vererek bir şeyin ne olduğunu dinleyene veya okuyana buldurma esasına dayanan bir çeşit zeka ve bilgi ölçme oyunu, bulmaca. Lugaz; 2. Mecazen Bilinmeyen, hemen çözülüp kavranamayan şey, muamma.” (Cilt I 2008: 377).

Lehçe-i Osmanî: “Muamma, bazı lügazlar, muallak şeyler, yanılmaç.” (V. V. Paşa 2000: 55).

Kamus-ı Türkî: Bilmece madde başı olmayan sözlükte lugaz madde başlığı altında “Fehmi ve halli müşkil olacak surette uydurulmuş söz, bilmece, yanılmaç.” Tarifi verilir, ancak tarif içinde lugaz karşılığı olarak bilmece verilir (Şemseddin Sami 1978: 1241).

Türkçe Sözlük: Bir şeyin adını anmadan, niteliklerini üstü kapalı söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene veya okuyana bırakan oyun, muamma.” (Cilt I, 1988: 298).

0.1.1.4. Diğer Türk lehçeleri ve dillerde bilmece tarifleri ve bilmece terimi karşılıkları

Karşılaştırmalı Türk lehçeleri Sözlüğü'nde Türkiye Türkçesindeki bilmece karşılığı olarak; Azerbaycan Türkçesinde bilmece, tapmaca; Türkmen Türkçesinde matal, tapmaça; Başkurt Türkçesinde yomak, tabışmak; Kazak Türkçesinde Bilmece; Kırgız Türkçesinde tabışmak; Tatar Türkçesinde tabışmak, başvatkiç, sir; ÖzbekTürkçesinde tapişmak; Uygur Türkçesinde Tepişmak kelimeleri verilmiştir (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 1991: 70-71).

Kuzey ve doğu Türkçesi ile Azerbaycan sahası ile Kerküklüler bul- anlamına gelen tap- fiilinden türemiş tabmaca, tappaca; Kaşgarlılar Tabzug; Altay Türkleri tapkır, tavısak; Kırgız ve Hakaslar tapcang-nımah; Türkmenler matal; Kırgız, Kazak, Karakalpak ve Başkurtlarda cumbak ve yumak kelimeleri kullanılmaktadır (Elçin 1986: 607).

Çelebioğlu-Öksüz, Azerî sahasında bulmak fiili karşılığı tapmak fiilinden tapzug, tapmaca,; Kırgız, Karakalpak ve Kazaklarda cumbak; Kazan'da tabışmak, cumak; Başkırtlarda yumak kelimelerinin bilmece karşılığı kullanıldığını belirtir (Çelebioğlu-Öksüz 1979: 7).

T. Kowalski, “...muhtelif eşya ve hadiseler hakkında, mutad ve tabii görüş ve kavrayışla ancak müphem bir münasebeti bulunan ve manalarını anlayabilmek için evvela kendilerini bilmek lazım gelen bazı an'anevi tabirler kullanılır.” Cümlesiyle ifade etmeye çalışır. Ancak bu tam bir tarif değildir. Bu durum tarif hakkındaki tartışmaları haklı çıkaran bir basit değerlendirmedir (Kowalski 1997: 615-616).

Almanca'da **rät(h)sel**, Fransızca'da **enigma**, İngilizce'de **riddle**, Amerikan İngilizce'sinde **quiz question**, Yunanca'da ise **aininigma**, kelimeleriyle karşılanan bilmece tüm Türk dünyasında örneği olan bir üründür. Anadolu sahasında bilmececinin yanı sıra asal, askı, atlı hekat, bilmeli matal oyunu, bulmaca, düğün, düzmece, elçim, ficık, masal, mesel, mesel vurma, mat, metal, metel söyleşme, söz, tanıtmaca, tanıtmalı hekat ve tatmaca kelimeleri kullanılırken (İçel 2010: 21); Türk dünyasında ise aşağıda verilen terimler bilmece kelimesini karşılamaktadır:

Altaylar : Tabıskak, tabışkık, tabkık, taptıruv, taptırırış, tabışka, tabışak, tapkırış, tavışak, tavusık, tavuskık, takpır, tapkır

Azerbaycan : Bilmaca, , tapbaca, tapmaca, tappaca, tapzug

Başkurtlar : Tabışmak, yomak

Doğu Tırkistan: Tabzuğ

Hakas(Abakan) : Tapęan nımah(tapęan umak, sespak nımak)

Karaçaylar: Yumak, zomak

Karakalpıklar: Bilmece

Karaylar: Tapmaca

Kazakistan: Bilmece, zomak

Kıbrıs : Mesel

Kırırızistan: Tabışmak, zomak

Kumanlar: Tapkırış

Nogaylar: Tapmacak

Özbekistan: Cumbak, ęöpęak, matal, tabışmak, matal, taper, tapmaça

Tataristan: Bařvatkırę, sir, tabışmak

Tuva: Tapkır, tavışak

Tırkmenistan: Matal, tapmaca

Irak Tırkmenleri: Tapmaca

Uygurlar: Tepışmak

Yakutlar: Taabırın (İçel 2010: 21-22).

Oğuz grubuna giren Tırklerde bilmece.

Bilmece bilmek fiili temelinde ortaya ęıkırırır, Tırkmenlerde “matal” bilmece anlamını verirse, özbeklerde 1) Atasözü; 2) hikaye, beyan etmek; 3) masal (Uzbek Topışmoklari, 1991: 256), Kazak dilinde “atasözü”-imalı söz.

0.1.2. Bilmecelerin özellikleri

Kazak kültüründe bazı bilmecelerin söyleyeni belli, bazılarının ise belli değildir yani anonimdir. Bilmeceler aynı zamanda hem şiir şeklinde hem de nesir şeklinde olabilmektedir. Ayrıca bilmeceleri söyleniş amacını dikkate alarak da tasnif etmek mümkündür.

Bilmecelerin şekil ve konu meselesi ileriki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınacağından burada bu özellikler kısaca maddeler hâlinde verilecektir:

Bilmeceler şekil yapısı bakımından manzum ve mensur olarak ikiye ayrılmaktadır. Manzum şeklinde olan bilmeceleri hece vezniyle ve vezinsiz olanlar diye tasnif ettik. Bir de bu nazım şeklindeki bu bilmeceleri kafiye yapısı açısından yarım kafiye, tam kafiye, zengin kafiye, tunç kafiyeli olanlar diye değerlendirdik.

Kazak halkının nesir şeklindeki bilmecelerinden söz edecek olursak, bunlar genelde bir satırdan oluşmaktadır. Bunların yüklemeleri kurala uygun cümle sonunda gelir.

Kazak halkındaki bilmecelerin muhteva yapısı geniş bir yelpazeyi oluşturmaktadır. Toprakta yaşayan hayvanlardan itibaren gökyüzünde uçan kuşa kadarki konuları kapsamaktadır. Biz çalışmamızda bilmecelerin içeriğini: cevabı gökyüzü, yer, hayvanlar, kuşlar, böcekler, tarla ve bitkiler, insanlar ve insan organları, yiyecekler ve içecekler, giysiler, kıstav, ateş yakma, ışıklandırma, çanak-çömlek, el sanatıyla ilgili olanlar konuları altında değerlendirmeyi uygun bulduk.

Aşağıda bilmecelerin diğer halk edebiyatı türleriyle ilişkisini, yani bilmece-makal/matel(atasözü), bilmece-ölen (halk şiiri), bilmece-kara söz (nesir), bilmece şeşendik söz (vecize), bilmece-ertegi (masal) gibi folklor ürünleriyle ilişkisini tespit etmeye çalıştık.

0.1.3. Bilmecelerin diğer türlerle ilişkisi

Bilmece anonim halk edebiyatının bir ürünüdür. Halk edebiyatı üzerine yapılan çalışmalar arttıkça türlerin ilişkisi ve ortak noktaları da araştırılmıştır.

Bilmece çok yönlü bir ürün olduğu için onun halk edebiyatının hemen hemen her türü ile bir ilişkisi vardır. Bazıları mâni şeklinde söylendikleri için mânilerle, bilgi sınamak amacıyla masallarda ve halk hikâyelerinde kullanılmasından dolayı masallar ve halk hikâyeleriyle, bazıları tekerlemeyi andırdıkları için tekerlemelerle, birtakım mizahî unsurları barındıranlar ise fıkralarla bir ilişki içerisindeyler.

Ancak ferdî bilmece diyebileceğimiz bazı bilmeceler de muamma ve lügazlerle yakın ilişkilidir (İçel, 2005: 7).

Bilmece türü mensur olabildiği gibi manzum da olabilmektedir. Manzum ve mensur olmasının yanısıra söyleyenin söylenene verdiği mesaj dikkate alınarak diğer türlerle müşterekler arz eder.

0.1.3.1. Bilmece-makal/matel(atasözü)

Bilmeceler şiirsel yapı yönüyle atasözlerine benzer. Amarikalı halk bilimci E. Taylor bilmece çok eski zamanlarda bilmece atasözleriyle birdir, sonraları ayrılıp, iki ayrı tür olarak gelişmiştir, fikrini dile getirir (Taylor, 1989: 78).

Atasözleri kendi yorumlarını imalı şekilde ulaştırabilir, bu açıdan baktığımızda bilmeceye çok yakındır. Aşağıdaki şu atasözleri bilmece yerine de geçerlidir: “El jatsa, enekem jatpaydı” (Millet uyursa, kayın validem uyumaz), “Aşılmağan sandıkta pişilmegen kundız bar” (Açılmayan sandıkta işlenmeyen kundız var), “Uyada ne körsen, uşkanda sonı alarsın” (Yuvada ne görürsen, uçtuğunda/büyüdüğünde onu alırsın), “Üy artında bayterek, küresuge kisi kerek” (Ev arkasında kavak, güreşmeye kişi lazım), “Sırtı jaltıravık, işi kaltıravık eken” (Dışı parlak, içi titriyormuş).

Bilmece ile atasözlerin ilişkisi iki taraflı. Birincisi, bilmecenin atasözüne dönüşmesi mümkündür, bunun için de bilmecenin cevabını bulma şartı olmaması gerekir, çoğunlukla cevabı unutulmuş bilmece atasözü yerini alabilir. İkincisi, atasözü bilmece yerine kullanılıp, çözümünün bulunması talep edilir. Örneğin, Kazak dilindeki: “avru batpandap kiredi, mıskıldap şığadı” (hastalık saldıra girer, alay ederek çıkar)-atasözünün ilk “avru” (hastalık) kelimesi kaldırılıp, bilmeceye dönüştürülmüştür, yani cevabı-hastalık.

Bu iki türün birbirinin yerine geçip, kullanılma sebebi dış özelliklerinin ve içeriğinin benzer olmasıyla açıklanır. Atasözü de düşünceyi imalı, gizli bildirir, insanı farklı fikir içerisinde bırakır, onun esas anlatmak istediğini mantık yürüterek belirleriz.

Dildeki deyimlerle cümlelerin bilmecelere dönüştüğünü örnekler ıspatlar. Çekingen, utangaç insanlara yönelik “jusannan alasa, betegeden biyik” (Pelinden alçak, betegeden uzun) deyimini tavşanın tavırlarını net bir şekilde gösteren bilmeceye dönüşmüştür. “Jer astınan jik şıktı, eki kulağı tik şıktı” (Yer altından jik şıktı, iki kulağı dik çıktı) deyimini aniden, beklenmedik bir anda bela çıktı anlamını verir.

Kırgızlarda:

Jerden jik şığat, (*Yerden jik çıkar*)

Yaki kulağı tik şığat (*İki kulağı dik çıkar*)

bu bilmece fare (Tabısmaktar, 1985: 82) konusundadır.

Kazaklarda kıskanç, içi dar insanla ilgili “*sırtı bütün, işi tütün*” deyimini, cevabı mantar olan bilmece olarak da kullanılır. Deyim, atasözleri çeşitli amaçla söylenir, onların mecazi, betimsel anlamını kendimize göre kavrayıp, çözümünü bulmak zorunda değiliz.

Bilmecenin bazen atasözü yerine kullanılması sadece Kazaklar değil, dünya halklarında da rastlanır. Bilmece ile atasözü yakınlığını Fin halk bilimcisi M. Kussi, Türk alimi M. İ. Başgez, Rus alimleri V. V. Mitrofanova ile G. L. Permyakov dile getirir (Mitrofanova, 1978: 116; Permyakov, 1988: 93).

0.1.3.2. Bilmece-ölen(halk şiiri)

Bilmecelerin kafiyeli ve manzum şeklinde olduğunu başta söylemiştik. Bu özelliği sayesinde çabuk ezberlenir bir ahenge sahiptir. Bilmecelerle birlikte onların çözümleri de şiir şeklinde olabilir.

Kümbir-kümbir kisinetip, (*Gümbür gümbür kişnetip*)
Küreng mingen bar ma eken? (*Ata binen var mı ki?*)
Eki tisin aksitip, (*İki dişini gösterip*)
Sylu süygen bar ma eken? (*Güzeli seven var mı ki?*)
Uzın-uzın kara jol, (*Uzun uzun kara yol*)
Tübine jetken bar ma eken? (*Sonuna ulaşan var mı ki?*)
Tynğyıktı kara su, (*Sonsuz kara su*)
Tübine jetken bar ma eken? (*Dibini gören var mı ki?*)
Şeşüvi:(*Cevabı:*)

Kümbür-kümbir kisinetip, (*Gümbür gümbür kişnetip*)
Küreng mingen-payğambar. (*Ata binen-peygamber*)
Eki tisin aksitip, (*İki dişini gösterip*)
Sylu süygen-şahriyar. (*Güzeli seven-şahriyar*)
Uzın-uzın kara jol, (*Uzun uzun kara yol*)
Tübine jetken-jolavşı. (*Sonuna ulaşan-yolcu*)
Tynğyıktı kara su, (*Dipsiz derin kara su*)
Tübine jetken-balıkşı. (*Dibine ulaşan-balıkçı*)

Bu bilmece manzum şeklindedir. Nazım bilmececeler çoğunlukla düz şiir şeklinde gelir. Şiir genelde belirli bir vezin ve kafiyeyle söylenir.

– Mekkede bir ağaş butaktarı, (*Mekkede bir ağaş dalları*)
Üstinde otız-otız japıraktarı, (*Üzerinde otuzşar otuzşar yaprakları*)
Japıraktın astı aktan, üstü şubar, (*Yaprağın altı beyaz, üstü benekli*)
Kızdardın munı bilmes akımaaktarı. (*Kızların bunu bilmez aptalları*)
-Mekkede bir ağaş butaktarı, (*Mekkede bir ağaş dalları*)
Üstinde otız, otız japıraktarı, (*Üzerinde otuzşar, otuzşar yaprakları*)
Astı aktan, ak kağazda şubar jazu, (*Altı beyaz, beyaz kağıtta benekli yazı*)
Moldanın bolar okığan kitaptarı. (*Mollanın olmalıdır okuyan kitaplara*)

Bugünkü hayat gerçeğini konu edinen manzum bilmececelere de rastlanır.

-Özdiginen jürmeydi, jarıspaydı, (*Kendi kendine yürümez, yarışmaz*)
Kisi minse, jarıstan kalıspaydı. (*Kişi binerse, yarışta geride kalmaz*)
Ayağı ekev bolğanımen izi jalğız, (*Bacağı iki olmasına rağmen izi yalnız*)
Sağatına talay jer karıştaydı. (*Saat başına uzak yere gider*)
Şeşedi onay bunındı bala-şağa, (*Bunu kolay çözer çocuk çoluk*)

Jolğa tüsken izderge karasa da. (*Yoldaki bırakılan izlere bakarsa da*)

Kos döngelek jalğız iz kaldıratın, (*Çift tekerlek yalnız iz bırakır*)

Velosiped desem el talasa ma? (*Bisiklet dersem millet tartışır mı?*)

1989 yılı Orazakın Askar'ın derlemesiyle yayınlanan “Kara Ölen” derlemesinde şiirler özel bir yer bulmuştur. Manzum bilmeceler kızla delikanlının atışması şeklinde de olabilir. Bu arada “abjad” temelinde ortaya çıkan bilmeceler üzerinde duralım.

Kızın:

Sifr bar “jiyirmasınşı” söz basında, (*Sayı var “yirminci” söz başında*)

“Otuz” benen “eki jüz” tyr kasında. (*“Otuzla” “iki yüz” var yanında*)

Jane tağı “jetpis” penen “seksende” bar, (*“Yetmiş” ile “seksen” var yanında*)

Oısı söz bilesin be kay fasılda? (*Bu kelime bilir misin hangi fasılda?*)

“abjad hesabı” boyunca şöyle hesaplanır:

Sifrdan “jiyirmasınşı”-“kaf” şığadı, (*sayıdan “yirmincisi” kaf olur*)

“Otuzdan”-“lam”, “segiz jüzden”-“dad” şığadı, (*“Otuzdan”-“lam”, “sekiz yüzden”-“dad” çıkar*)

“Jetpisten” şığatyğın “ayn” harpı, (*“Yetmişden” çıkacağı “ayn” harfi*)

“Seksennen”-“fa” tanbalı hat şığadı. (*“Seksenden”-“fa” işaretli mektup çıkar*)

“Abjad” dediğimiz-Arap alfabesinin 28 harfini ezberlemeyi kolaylaştırıp, önceden düzenlenip, derlenen yapay sekiz kelime listesidir¹.

Abjad hesabı halk bilmecelerinde önemli bir yer oluşturur. Sözümüze delil olarak, halk bilmecelerinde rastlanan abjad hesabından örnek verelim: Eskiden yedi köyün halkı bir araya gelip, toplandığı yerde büyük bir atışma düzenlenmiş. Toplanan millet avcı delikanlıyla eğitilmiş kızın şiirlerini dinler. Kız delikanlının hangi ayda doğduğunu şiirle sorar. Delikanlı:

Sarıköldin bar eken alpıs kazı, (*Sarıköl'ün varmış altmış kazı*)

Sol kazdardın eki jüz balapanı. (*O kazların iki yüz civcivi*)

Toğız üyrek, dal elu kaskaldağı, (*Dokuz ördek, tam eli su tavuğu*)

¹ “Abjad” kelimelerindeki her harf 1000-e kadarki tam sayıların sayısal işaretlemesi yerine kullanılır. Alif-1, ba-2, jim-3, dal-4, ha-5, uvav-6, za-7, ha-8, ta-9, iya-10, kaf-20, lyam-30, mim-40, nyn-50, sin-60, ayn-70, fa-80, sad-90, kaf-100, ra-200, şin-300, ta-400, sa-500, ha-600, za-700, dad-800, za-900, ğayn-1000 (Halidov, 1981: 62).

Artık kemsiz aytkanım-abjad sanı(*Artı eksisiz söylediğim-abjad sayısı-demiş*)
Şair kız abjad saymasına göre hangi sayı hangi harfi ifade ettiğini hemen anlar.
Delikanlı bilmece şiiri çabuk çözen kızdaki kaç yaşına geldiğini sorar.Kız:

Bir kızğa jeti jigit zar boladı, (*Bir kıza yedi delikanlı mecbur olur*)

Eki jaman kosılsa sor boladı. (*İki kötü bir araya gelirse talihsizlik olur*)

Jasımdı artık-kemsiz men aytayın, (*Yaşımı artı eksi ben söyleyim*)

“İyağa” “zanı” kossanız sol boladı(“İya’ya” “za’yı” eklerseniz o olacak)-diye cevap verir. Delikanlı hangi ayda doğmuştur? Kız kaç yaşına gelmiştir? (Kırık Kazına, 1987: 56).

Cevabı: abjad’a göre altmış sayısı-“s”, iki yüz-“r”, dokuz sayısı-“t”, elli-“n” harflerini bildirir.Harflerin okunuşuna göre burada “saratan” ayı çıkar(“a” harfi birleşip okunur).Eski Arap alfabesine göre “ta” harfinin abjadlı sayısı-“dokuz”, “dalinki”-sekiz.

Delikanlı saratan ayında doğulmuştur, kız on yedi yaşındaymış.Abjad sayısını bilmece atışmasına katılan ozanlar da kullanırlar. Kereyt Danmurın’ın bilmecesini Kanlı Jüsip:

Suraytın suravşidan bilem dese, (*Soracak meraklıdan öğreneceğim derse*)
Abjadtan esep kılsın Jüsip atın(*Abjad’tan saysın Jüsip ismini*)-diye cevaplamasında böyle bir sır bulunmaktadır.

Şökey sanatçının bilmecesini yarışarak çözen ozanlar içerisinde Kete Jüsip şöyle der:

Bası-on, ortası-alpıs, sonı-seksen, (*Başı-on, ortası-altmış, sonu-seksen*)

Bul nuskav habar berer bizdin attan. (*Bu işaret haber verir bizim isimimizden*)

“E” men “şın”, “nun” men “iya”, “alip” pen “ze” (“E” ile “şın”, “nun” ile “iya”, “alip” ile “ze”)

Andatar akem esimin akikattan . (*Babamın gerçek ismini çözdürür*)

Abjad saymasına göre “on”-“ji”, “altmış”-“sin”, “seksen”-“fa”, yani Jüsip olduğunu kastediyorsa, üçüncü satırda babasının ismi Şerniyaz olduğunu açıklar.

Ekiden medreselerde “abjad” kelimelerinin harflerini ezbere bilmekle birlikte onun sırasını, sayısal anlamını kusursuz aklında tutmak zorunlu olmuştur. Abjad’ın yukarıdaki gibi sayısal sırrını, harflik anlamını net bilmeyen insan bilmeceyi çözemez. Taşkent’teki El Yazma Enstitüsü’nün arşivinde abjad temelinde oluşan bilmeceler muhafaza edilmektedir. Onlar konularına göre sınıflandırılmıştır. Örneğin, ilk iki bilmece-Kuran, şariyat, namaz hakkındadır. Onlar abjad’ı öğrenmek için akıldan uydurulan bilmecelerden oluşur. Abjad hesabı Orta Asya ile Kazak bozkırında eskiden olduğunu şunlar ispatlar. Samarkan şehrinde ünlü “Şerdor” medresesini Kazakın Alşın boyundan gelen Jalantös Bahadür(1576-1656) inşa ettirmiştir. Medresenin iç duvarında meşhur kahramana yönelik yazılan övgü şu satırlarla son bulur: “Şu inşanın temelini Jalantös bahadür yaptığından dolayı, binanın inşa edildiği yıl-“Jalantös bahadür” yılı denir”. Şu bir gizli yazılar sırrını Halel Dosmuhamedov(1883-1939) şöyle açıklar:

“Eğer “Jalantös Bahadür” kelimesini oluşturan Arap harflerinin sayısal düzenini oluşturacak olursak, o zaman binanın inşa edildiği tarih hicri boyunca 1028, bizim yıl saymamıza göre 1619 yıl olarak çıkıyor”.

Abjad’ı kullanarak, çeşitli ima, işaretleri bildirmek, özellikle ozanlar arasında geniş yayılan bir yöntemdir(Şah İdris, 1994: 205).

0.1.3.3. Bilmece Karasöz(Nesir)

Kazak bilmecelerinin araştırmacısı M.Abjanov’un “hesap/sayısal bilmecelerin türleri çok az gelişmiştir” (Abjanov, 1966: 65) düşüncesini kabul etmez. Hesap/sayısal bilmeceler az değil, halk içinde çok rastlanır. 1986 yılı “Mektep” yayınevinden halk hesap/sayısal bilmecelerinin bir kısmı kitap olarak yayınlandı. Kitabı derleyenler aşağıdaki gibi bir sonuca varmıştır:

“Bu hesap/sayısal bilmeceler sözel edebiyatın ilk önce gençlerin dünya görüşlerini genişletmeye, hesaba olan merakını arttırmaya, böylece akıl-düşüncesini geliştirmeye yardım eder. Çeşitli konulardaki hesaplar sayesinde okuyucu geçen zamanların sosyal yaşam yapısından bilgi alır. Hayvancılık, çiftçilik, avcılığın basit milli izlenimleriyle tanışır” (Kırık Kazına, 1987: 3). Bahsigeçen kitaptan bir tane hesap/sayısal bilmecedan örnek verelim:

“Karatav’ın arka tarafında yaşayan yoksul yalnız atını kaybeder. Hiç düşünmedik bir anda kaybolan atını arayıp yorulur. Dere tepe her yeri arar.Fakat atını bir türlü bulamaz. Arada birkaç hafta geçer.Dağın arka tarafında yaşayan biri kaybolan atı tutup, tesadüfen karşılaşan birine dokuz altına satar. Hayvanın yeni sahibi atı olatıp, şişmanlatıp satın aldığından iki kat daha pahalıya satar. Atın şimdiki sahibi seyismiş. O ata güzelce bakım yapıp, yarışa katıldırır. Yarışta at birinciliği kazanır. Sahibine bu yarıştan satın aldığı parasından iki kat fazla para verilir. Fakat, bu kişinin mutluluğu uzun sürmez. At otlaktayken kaybolur. Hayvanın sahibi çarşıya gidip üç insana ilan eder. Herbirine üç altın para verir. Fakat bundan birşey çıkmaz. Elden ele geçen at nihayet ilk baştaki sahibi yoksula geri döner. “Joğalıp, tabılğan mal-olja” diye mutluluğundan müjde isteyene üç altın para verir. O zaman kaçak attan kim ne kadar kazandı veya zarar gördü?” (Kırık Kazına, 1987: 33).

Halk arasındaki mevcut olan bilmece hesaplar dedelerimizin asıl uğraşları hayvancılıkla ilişkilidir, bunları ancak o ortada yaşayan, yaşamını bununla bağdaştıran insanlar anlayıp, çözebilirler. Örneğin:

“Bir koyunum var. İkiz de yavrulamaz, erkek te yavrulamaz, bulmayıp da koymaz. O koyundan çıkan cinsler de aynı özelliğe sahiptir. Deminki koyun on senede kaç olur?”

Çözümü: İkiz yavrulamaz dediği-ölü doğuranlarının çıkartılmasıdır. Erkek bulmaz dediği-kestiği, yemini kastetmesidir. İşte bunların hepsini çıkarttığımızda bir koyun on senede 1024 baş veya iki sürü koyunu oluşturacakmış(Abjanov, 1966: 105). Ya da, “Sürüsü doksan aygır ne kadar olur?” sorusuna “Önünde dokuz-dokuzdan yavRusu var, doksan aygırdan oluşan sürü bin yüz” şeklindeki örnekler mevcuttur(Kırık Kazına, 1987: 7).

Bazı bilmece hesapları masal veya efsanevi unsurları içerir. Örneğin, aşağıdaki bilmece hesapta masala özgün unsurlar yer almıştır: “Eski zamanlarda bir padişah olmuştur. Onun tek bir güzel kızı olmuş. Bir gün kızı çok hastalanmış. Padişah kam, şamanları toplayıp kızını iyileştirmeye çalışmış. Fakat kızı bir türlü iyileşmemiş. Bir gün bir bilgili hekim gelip, kızı görüp: “Bu kızın hastalığından kurtaracak tek bir şey-Barsakelmes adlı yerdeki bahçede yetişen elmadır. O bahçeyi cadı korur. Dışında üç kale, onun üç duvarı var. Her duvarın önünde bekçisi var. O bahçenin elmasını yerse,

kızınız iyileşir,-der. Çok kişi denemelerine rağmen kimse elmayı kıza getiremez. Bir gün öksüz bir çocuk: “Ne olursa olsun, ben şansımı deneyim, kismet olursa ölürüm, olmazsa da bulup getiririm”,-diye yola çıkar. Deminki çocuk bir gün bahçeyi de bulur. O duvar önündeki bekçilerle anlaşır, cadıya çaktırmadan içeriye girer. Fakat bekçiler: “Aldığım elmanın tam yarısını, kendinde kalanından ve üstelik daha bir alma bırakacaksın”,-derler. Çocuk: “Tamam”,-der. Böylece birinci bekçiye bahçede toplayan elmanın yarısını ve daha bir elma fazla verir. İkinci ve üçüncü bekçiye de aynısını yapar. Nihayet çocuğun bir elması kalır. O elmayı da kıza getirir. Kız şifalı elmayı yedikten sonra hemen iyileşir.

Çocuk bahçede kaç elma topladı ve her bekçiye kaç elmadan verdi? (“Madeniyet jane Tyrmiş”, 1985: №8, 20).

Şu bir bilmece hesaptan eski zamanlardaki efsanevi görüş unsurlarını fark etmek mümkündür:

“Akırtas binasının sessiz, sedasız olduğuna birkaç yüzyıllar geçti. Fakat, o binanın temelini yapan Alanğasar isimli yiğit hakkında hala konuşurlar. Büyük devenin kaldıramadığı taşı kolayca eline alıp, atıveren delikanlı Tüyme isimli güzel kıza aşık olur. Fakat, sevgilisiyle birlikte olamayan delikanlının içi yanıp, oraya git derse-buraya gidip, otur derse-kalkıp, gel derse-gelmeyen, gelme derse-gelen hastalıkla karşılaşır. O zamanları Taraz şehrinin yanında Talas nehri taşır, halk ne yapacağına şaşırır. Şehir valisi: “Bunu ancak Alanğasar alp delikanlı durdurabilecek”,-diye ona birini gönderir. “Alp bana gelmesin, eline çapa almasın, Talas’a baraj yapmasın, köprü koymasın”,-diye selam söyler. Özellikle gönderilen kişi Alanğasar’a selamı aynı şekilde iletir. Ters söylenen selamın cevabı olarak yiğit yerinden kalkıp, eline çapa alıp, arkadaşıyla birlikte Taraz’a doğru yönelir. On iki kilometre yolu geçtiğinde önünden karşı çıkan biri ona: “Vali çabuk gelmeni istiyor”,- demiş. Alp ters dönüp, geri gider. Arkadaşı on iki kilometre yeri geçtikten sonra, ancak yetişip: “Vali gelmesin demişti”,-der. O yine şehire doğru yönelip, yirmi kilometreyi geçtiğinde, yine birisi: “Vali gelsin dedi”,-der. Alp çabuk ters dönüp beş kilometre geri gider. Yol arkadaşı peşinden kovalayıp, yetişip “gelmesin” kelimesini tekrar söyler. Bu sefer alp yiğit arkadaşıyla on beş kilometre yürüyüp, valisine gelir.

Alp yiğit uzak yürüyüp geç geldi, kaç kilometre yol yürümüş? (Kırık Kazına, 1987: 57). Efsanenin metnini ünlü halk bilimci A. Divayev “Alanğasar Alıp Dastanı” konusuyula “Zapiski Vostoçnogo Otdela Russkogo Arheologičeskogo Obşestva” yayınında 1896 yılı(II cilt) yayınlamıştır, efsanenin Kırgızlar arasındaki nüshasını S. M. Dudin kayıda geçirmiştir(Bartold, 1966: 38). Alp yiğit Alanğasar sadece Kazak-Kırgızlarda değil, tatar, Başkurt, udmurt, maryi, kalmak, bunlarla birlikte nogaylara da tanıdık bir kahramandır.

Halkın “Jüz Kaz” adlı bilmece hesabı diğer milletler: Rus, tacik, Türkmen, uyğır, Özbekve Türkler(Kırık Kazına, 1987: 10) arasında da yaygındır. Bu bilmece tatarlar arasında şiir şeklinde gelir:

Assalamegaleykem, iyez kaz,
Vagaleykem assalam, yalgançı taz.
Bezga beznen çalki kuşılşa,
Beznen yartıbiz kuşılşa.
Dahi çiregebez kuşılşa,
Dahi kusılsan sin taz,
Mena bulırbız iyöz kaz.
Utız altı kaz bolgan.

Bilmecelerin tatarlar arasındaki nüshası 1880 yılı yayınlanmıştır “Kırık bakça” adlı kitapta yer almıştır(Tatar Halık İjati, 1880: 27).

Böyle bir tarzdaki bilmeceler okulu olmayan göçebe Kazaklarda matematiksel zekayı geliştirme işlevini yerine getirmiştir. Halk hesapları matematik uzmanlarının, söz mirası olarak halk bilimcilerinin incelemesinden geçip, derin ilimsel açıdan araştırılmalıdır.

Halk hesaplarını dünya tecrübesinde bilmeceler derlemelerine giriktirmek geleneğe dönüşmüştür, halk bilimcilerin bazıları bunları bilmecein içerisindeki bir tür yerine kabul eder. Fakat, halk hesap bilmecelerini bilmece olarak değil, hesap yerine saymak daha doğru olur. Çünkü hesap bilmecelerin tabiatında bilmeceye benzer yönlerinin olmasıyla birlikte, ayrı yönlerinin de mevcut olduğu bellidir. Benzer tarafı-soru sorup, cevaplandırılmayı, çözümünü bulmayı talep eder, insanın kafasını karıştırıp, düşündürmeye yönlendirir, bilmece gibi pedagojik-kavramsal işlevi var.

Özelliği ise-bilmece “kim, ne”şeklinde olan soruya cevap isterse, hesap bilmeceler “kaç, ne kadar” soRusuna cevap ister, cevabı arifmetik yöntemle bulunur.

0.1.3.3. Bilmece-şeşendik söz(vecize)

Kazak halkı eskiden söze usta, hatip, halkı yönetebilen Bilere büyük saygı göstermiştir. Söz ustası Bilerin Kazak milletinin oluşmasında, gelenek-görenek, yasa kurallarını kabul etmede ayrı bir yerleri olmuştur. Onlar hakkında bize ulaşan efsane-öyküler Bilerin düşüncelerini imayla, gizli söylediklerini ispatlar.

Kişi Jüz(Küçük boy), Mönke bi hakkındaki bir efsanede şöyle denir:

“Bir delikanlı Mönke Bi’yi görmeye muhtaç olup, arayıp gelir. Kapıdan giren delikanlıya Mönke:

“Tilkim, yukarı çık”,-der.

Çay getirip, onu içtikten sonra Mönke:

– Eleştirenim, konuş,-der. Delikanlı anlamadan oturur. Delikanlı giderken:

– Şeyyatım, artık gidebilirsin, evine sağ salim git, halkına selam söyle,-der.

Delikanlı soru sorar:

– Siz bana üç söz söylediniz. Anlamını ben anlamadım. Bunu bana açıkla mısınız? O zaman Mönke şöyle cevaplamış:

– Tilki gibi değişip geldin. Her misafır girerken senin gibi heyecanlanır, işte onu söyledim. Misafır biraz oturduktan sonra, evin sağına, soluna bakıp eleştirmeye başlar. Bu nedenle de-eleştirenim dedim. Misafır gördüklerini, bildiklerini gittikten sonra söyler. Şeyyah dediğim de-işte bundandır.

Bir daha efsanede:

“Yağmalama sırasında Orta Jüz’den gelen(Orta Boy) Külnazir adlı birini Ulu Jüz(Ulu boy) oşaktı soyunun yiğitleri öldürüp, yerine bir şey getirmeyip, cezasını ödemek istemezler, bununla ilgili dört kişi Töle Bi’yin yanına geldiklerinde, Bi doğru

düzgün konuşmaz. Adayların birincisini dinledikten sonra sağ elini, ikincisini dinleyip sol elini kaldırır.

Ya, şunlardan sonra bana söyleyecek bir şey mi kaldı?-diye üçüncü kişi konuştuğundan sonra üst dudağını, dördüncü kişi konuştuğundan sonra alt dudağını kaldırır. Dördü Töle Bi'den bir kelime bile çıkarmadan, halkına gelip gördükleri, öğrendiklerini söylediklerinde, Aydabol Edige şöyle der:

– Töle Bi'yin işareti dördüne verilen değerlendirmemiş. İlk konuştuğunda, iki elini kaldırdığı-“Siz akraba iki insanın arasında dedikodu söyleyip, yemek yiyecek kadar değeriniz olan insanlarmışınız. Siz bir anlaşma yapıp, tartışmayı bitiremezsiniz”,- demiş.

O zaman da halk Töle'ye Edige'nin kendisini ve yanına on kişiyi birlikte gönderir. Bunlar Töle Bi'yin köyüne gelirlerse, bunları karşılayıp: “Elmasına boynum var, kıymetlinize koynum var” diye gidivermiş. Edige: “Bi, neden bize bakmıyorsun?”. Töle: “Emir sizden olduğunda, hazırlık bizden” demiş. Edige: “Töle Bi buysa, bizim tartışma bitti. Yarın çeyizle birlikte kız verir”,-demiş yanındakilerine. Edige'nin söylediği gibi, Töle Bi misafirlere bir sürü deve ve atla birlikte kız verip, gönderir.

Biler, hatipler Üş Jüz'in(Üç Boyun) başını bir araya getiren Tavke, Kasım, Esim Hanların yanında bulunup, halkın gelişmesine yardım etmişlerdir. Bunlarla ilgili elimizde belge olmamasına rağmen, efsane, öyküler bunu ispatlar.

Oral tavdın or tülkisi, (*Oral dağının boz tilkisi*)

Aynala kusa, it jetpes. (*Peşinden kovarsa, köpek yetişmez*)

Oral tavdın akiyiği, (*Oral dağın akiyiği(kartal gillerden yırtıcı, çevik bir kuş)*)

Akiyık kelse, tek ketpes. (*Akiyık(nazımda, şiirde üstat) gelirse, boşuna gitmez*)

Bu-Bekbolat Bi'yin Abılay tutup, götüren çocuğunu almaya gittiğinde hana konuştuğlarıdır. Bekbolat oğlunu alıp gittikten sonra onun söylediklerini han yanında olan biler çözemeyip, Abılay'ın kendisi çözmüştür.

“Oral tavdın or tülkisi” (Oral dağının boz tilkisi) diye kendisini kastetmiştir. “Aynala kusa, it jetpes” (Peşinden kovarsa, köpek yetişmez) diye sizi kastetmiştir. “Akiyık gelirse boşuna gitmez demesi doğrudur, çünkü affetmesidir”,-demiş.

Elçilik sırasında iki halkın hanları da millet bilemeyen imalı kelimelerle konuşmuşlardır. Buryat halk bilimcileri N. O. Şarakşinova, S. S. Bardahanova'ların bilmecelerin “diplomati dili” görevini yerine getirmiştir fikri Kazaklara da ait. Böyle bir yöntemi göçebelerin kullandığını Gerodot yazar, onun yazdıklarına göre, skifler elçi aracılığıyla düşmanlarına deri, yay, kurbağa, kuş göndermişlerdir. Bunları-kuş olup gökyüzünde uçarsan da, kurbağa olup çamura batarsan da, bizim yayımız sizi bulur ve delir anlamına gelir(Gerodot, V: 92). Genel olarak baktığımızda Kazak halkının dili imalı konuşmaya yatkındır. Belki bu yüzden de Meşhur Jüsip Köpeyulı: “Kazak dili-bilmecettir. Ne söylerse de hepsinin cevabı bulunur. Cevabını bilmek gerekir”,-der(Köpeyulı, 1988: 365).

Halk arasındaki şu öykü buna delil.

“Gece yarısında atlı biri evin yanına gelip: “kim var, Tanrı misafiriyiz” der. “Kaçsınız?” demiştim, “Üçüz” dedi. “Üç olursan, başka bir eve git dedim. Gittiler. Öbür gün de gece gelen yolcunun atla köpeği yanında olan bir kişi olduğu ortaya çıkar. Üçüz dediği neymiş diye sorar ev sahibi komşusuna.

Onun üçüz dediği-bana bir tabak yemek, atıma-bir kucak ot, köpeğime-bir karış kemik ver dediği anlamını ifade eder diye komşusu saf ev sahibine açıklamış”. İşte böyle bir imalı konuşmalar geleneğimizde çok yaygındır. Kazak halkında hanımları kocalarını isimleriyle değil, imalı bir şekilde adlandırması ne güzel.

Eskiden bebek doğduğunda “kim doğdu?” diye sorarsa, oğlan olursa-“dizginini tutar”, “kül döker”, kız olursa-“kırk yedi” gibi imayla cevaplama geleneği olmuştur. Bilmece şiir sanatındaki ima, imge gibi betimleme araçlarıyla birleşir, yan yana gelir. Düz şiirle ilgili araştırmasında A. Seydimbek:

“Söz sanatımızın çeşitli türleriyle ilgili farklı imgeler bulunur. Bunların hepsini bir araya getiren dilimizdeki imalı fikir bildirme alışkanlığımızın bütün bir sistem haline gelen geleneğidir. İma aslında, dilin kavrama aracı olarak halkımızın zekiliği, zarif düşüncesi, dünya, yaşam konusunda olan genel anlayışının zenginliği mevcut imgelerin bolluğuna maddi delil olabilir”,-diye açıklamıştır(Seydimbek, 1986: 115).

Kazak halkı birisi vefat ettiğinde yası haberi doğrudan değil, dolaylı aktarmıştır:

Akku kölge ketti, (*Kuğu göle gitti*)

Sunkar uşıp şölge ketti. (*Sungur uçup çöle gitti*)

Olar adasıp ketken jok, (*Onlar kaybolmadılar*)

Arkim barar jerge ketti. (*Herkez gideceği yere gitti*)

Veya:

Ay tutıldı ulısınnan, (*Ay tutuldu batıdan*)

Kün tutıldı şığısınnan. (*Güneş tutuldu doğudan*)

Emen saptı bolat nayza, (*Meşe saplı çelik mızrak*)

Sındı deydi unğısınan(*Kırılmıştır ucundan*),-diye kötü haberi bildirir.

Kazak halkının eski zamanlardan kaynaklanan inançlarıyla ilgili ruyaya inanmak halk bilimsel miraslarda kendi izini bırakmıştır. Epik destanlar, masalarda sürekli tekrarlanan motif-ruya görmekle onu yorumaktır. Ruyayla onun konu etrafında gelişen batıl inançlarla ilgili öyküler, efsaneler çok rastlanır. Burada bunların üzerinde durmayı pek gerekli sanmadık, ancak ruyaların bilmeceyle ilgili yönlerinden örnekler getirdik. Ruyalar efsane şeklinde beyan edilir. Abılay han Semerkan şehrinin yanındaki Jupar yaylasına inip, ilk gecesinde ruya görüp, öbür günü de yanındaki ihtiyara ruyasını yorumlatır. “Ruyamda sarayımın önüne bir kaplan gelip, yatıverdi, bu ne kaplan diye merak edip bakmıştım, deminki kaplan ayıya dönüştü. Biraz önce kaplandı, bu nasıl ayı oldu diye ikinci kere baktığımda, kurt olup, ondan sonra tilki, sonunda da tavşana dönüştü. Bu gördüklerime şaşırdığım an, uyanıverdim,-der. O zaman ihtiyar: “Kapan görürsen-başından mutluluğun gitmesidir, eskiden çekinmeyip bu yaşa geldiğinde “Abılay han öldürülmüştür” lafına kalmayıp, geri çekil. Kapanın ayı olması-senin çocuklarının zamanı ayı zamanı olup, millet ayı gibi tartışır. Kurt olması-torunların kurt gibi yoluşur. Tilki olması-torununun çocukları hayatlarını tilki gibi gezerek geçirir, tavşan olması-ondan sonraki zamanlarını da korkarak geçirir”,- demiştir(Dulatov, 1991: 221). Efsane efsanedir, halk bilimsel sanatların kendi gelişme kuralları var. Bu ruyayı Abılay zamanında ortaya çıktı demeye göre, sonraki zamanların meyvesi diye algılamak daha doğrudur. Bu-dünya, zaman konusunda olan sonrakilerin fikridir. Abılay’ın ruyasını yorumlama sayesinde onun nesillerinin hayatını sürdüren devirlerin genel izlenimini yapar. Efsane sayesinde halkın sömürge değil, bağımsız, özgür hayatı hayal ettiğini anlamak mümkündür. Aşağıdaki efsane de

yukarıdaki örneğe delildir. Mönke bi çocuklarını yanına çağırıp, kendi ruyasını söylemiştir: “Köyden yalnız çıkmıştım. Bir atlı kişiye rastladım. Deminki kişiyle yarışmıştım, önüne çıktım. Yine beş atlıya karşılaştım, onların da önüne geçtim. Böylece bir düğüne geldim. Buradan otuz atlı peşimden geldi. Yol kısa olsun diye yarıştık, onlar da geride kaldılar. Ondan sonra kırk atlıya rastladım. Onlarla yarıştım, kırk atlı yetiştirmedi, yenildiğime küsüp, altımdağı atımı kestim. İçinden yavRusu çıktı. Onu kesiverdim, içinden geyik çıktı. Geyiği kestim, içinden kurt çıktı. Kurdu kestim, içinden tilki çıktı. Tilki tutturmadan, elimden kaçıverdi”.

Mönke'nin oğulları babasının ruyasını yorumlayamamışlar.O zaman kızı durup:

– Baba, ben yorumlayacağım da, ama halkını bir kadın yönetecek, bundan korkuyorum,-der. Oğulları kafalarını önlerine eğip, hiçbir şey dememeye devam ettikleri için, Bi çaresiz ruyasını kızına yorumlatır.

Kız:

– Baba, ilk baştaki yarışan at-bir sene vakittir.Beş atlı-beş vakit namaz.Onları geçtiğin-beş vakit namazının kabul olduğudur.Otuz atın önüne geçmen-otuz gün orucunun kabul olmasıdır.Kırk atlıdan geride kalman-kırk farzı yerine getiremediğin.Atın yavRusu-halkının özgürlük içerisinde yaşayan zamanıdır.Ondan sonra halkını kurt gibi yolup, yerler.Ruyadaki kurt-bunun işaretidir işte.Bundan sonra da insanların birbirini aldatıp, gerçeği söylemeyecek zaman gelir.Tilki-önümüzdeki zamanın izlenimidir.

Efsanedeki bilmeceyi ikiye bölüp inceleyebiliriz.Birincisi-zaman, müslümanlık hakkındaki yorumlar.Kazak halkında vakit, beş farz, namaz konusunda olan bilmeceleler çok rastlanır.Onlar çoğu ağaç, kuş, hayvanlara benzetilir.İkinci-zaman, insanların karakteri konusunda olan yorumlar.Bunlar “Abılay ruyası” efsanesindeki yorumlamalardır.İlk ruyada-kaplan, ayı, kurt, tilki, tavşan; “Mönke'nin ruyasında”-at yavRusu, geyik, kurt, tilki.

Epos destanlarında ruyayı bilmece yoluyla sunma yöntemi geniş kullanılır.Nurpeyis Bayğanın yazan “Koblandı Batır” (Koblandı Kahraman) nüshasında Alşağır ruyasında hanın kendisi-kalın boynuz gök koç, kalın kalmak

yurdu-sayırsız koyun, hanın kırk beyleri-kırda bulunan kırk koyun, otuz asilzadesi-eğilimdeki otuz koyun, beş akraba-beş koç, altı çocuğu-altı kuzu, Kobılandı ise bu koyuna saldıran kurta benzetilir.

Kazak destanlarını inceleyen Şakir İbrayev'in açıkladığına göre, Kazak destanlarında düşman tarafından gelen kahramanı Kalmak hanı(bazen eşi, kızı) ruyasında görür.Onu kahraman karakuş(çaylak), kara kurt, kara deve, ejderha, arslan şeklinde görür.Kobılandı'nın halkına dönmesini annesi Analığ'ın ruyasında "kuble tarafından rüzgar esip, tepeye gelir", küçük kız kardeşinin ruyasında "Lanet olası teber, taşa değdi, yelindi, bile dim, yine yerine geldi" şeklinde tasvir edilirse, Kurtka'nın ruyası "gökyüzünden indirdim, sungur(akdoğan) kuşumu uçurdum" deyimleriyle birlikte gelir.Burada fark ettiğimiz-ruyada kahramanın görünüşünü değiştirilmesiyle(kuş, gök kurt, ejderha vb.) birlikte, tüm anlamın imalı şekilde aktarılması yer alır(İbrayev, 1993: 272).

Sibirya tatarlarının arasında kayıda geçen "Kozı Körpeş-Bayan Sylu" destanında Bayan Sylu'yu aramaya kalkan, Kozı Körpeş'e annesi oğlunun uzak ve zor bir sefere çıkmasını istemeyip, yolda bekleyen tehlikeleri bilmece sayesinde açıklar(Yarmuhametov, 1969: 44). Bilmece ile ruya görmeyi yakınlaştıran tarafı-süsleme sanatındadır, ikisinin de benzetme temelinde oluşmasındadır.

Efsane şeklinde gelen bilmecelerin halk içerisinde ilgi çekici çeşitli nüshaları bulunur. Aşağıdaki örnek buna delildir:

"Yazın Şerniyaz şair halkını dolaşarak, bir köye gelir.Atını köy ortasında bulunan beyaz boz eve bağlayıp, soruşturmaya başlar.Bu bir ünlü Biyin eviymiş.Evden zenginin şımartarak yetiştirilen kızı çıkıp Şerniyaz'a:

-Güzelim, herkese bu eve gelmeye izin verilmez.Ama ben bilmece atışmasını seven bir huyum var, bilmece atışalım.Ancak yenerseniz, misafirim olarak kabul edeceğiz,-der.

Bacım, millet çok, Allah'ın yeri geniştir.Bu niyetinize bakıp, bu eve misafir olmayabilirdim.Ama bu sözünüzden çekilmek istemem.Hadi, başla bakalım,-der şair.

- Karma-karışık, uyuz yara,-der kız.
- Bilmeceniz çok zormuş.Şimdi ben konuşuyum:

– Karma-karışık değil, uyuz yara değil,-der Şerniyaz.Şımarık kız onu bunu konuşup, kendi bilmecesinin çözümünü bildirir:

– Bilmecemin çözümü-yıldızdı.

– Benim bilmecemin çözümü-gündüzdü,-demiş şair.Kız yine bilmece söyler:

– Üzeri sert masmavi, kendisi parlak, bahar olsa gevşer, bu ne?-der.

– Şerniyaz anında cevaplar:

– Üzeri sert masmavi, kendisi parlak değil, bahar olsa bile yumuşamaz.

Kız düşünüp, sonunda kendi cevabını söyler:

– Benim bilmecemin cevabı-buzdu.

O zaman şair kahkaha atarak gülüp:

– Benim söylediğim-köyüne misafir gelmesine izin vermeyen kötü kızdı,-der.

Yenilen kız köyü Şerniyaz’a saygı gösterip, misafiri olarak karşılamış” (Konarbayev söylediklerinden).

Buna benzer örnek:

“Kılışbay” hatibe(şeşene) birisi şöyle bir bilmece söylemiş:

– Dağdan taş yuvarlar.

– Bulamadım.Ben söyleyim.

– Söyle.

– Dağdan taş yuvarlamaz.

– Bulamadım. Benimki-deve gübresi.

– Benimki-babanın jumalağı(şeyi),-demiş Kılışbay.

Kız:

– Düz yerde tayın izi,-demiş, o zaman Kılışbay:

– Düz olmayan(köpsende) yerde koyun izi,-der.

Kız:

– Benimkinin cevabı-göbek,-dediğinde, Kılışbay:

– Benimki ise-göbekten bir karıs aşığında bulunan yün,-demiştir.

Bu iki efsanede halkın tanıdık bilmeceleri kullanılmıştır.Ondan sonraki söylenen bilmeceler ters mantığa dayanarak, dinleyiciyi güldürür.

1. Şım-şıtır, şıdey kotır. (Karma-karışık, uyuz yara)

Şım-şıtır, şıdey kotır emes. (Karma-karışık değil, uyuz yara değil)

2. Beti kattı, kökpenbek, jıltır, (Üzeri sert masmavi, kendisi parlak değil)

Jazğıtırım tartadı boyı sılbr. (Bahar olsa da gevşemez)

3. Beti kattı, kökpenbek, jıltır emes, (Üzeri sert masmavi, kendisi parlak değil)

Jazğıtırım bolsa da sılбір emes, bul ne? (*Bahar olsa bile yumuşamaz, bu nedir?*)

4. Tavdan taş domalaydı. (*Dağdan taş yuvarlamaz*)

– Tavdan taş domalamaydı. (*Dağdan taş yuvarlamaz*)

Bilmecelerin cevapları kendi arasında kafiyelenip, efsanen ahenkliliğini, etkisini kuvvetlendirir: yıldız-gündüz; buz-köyüne misafiri istemeyen kötü kız; devenin gübresi(kumalağı)-babanın jymalağı(şeyi), göbek-göbeğin aşağısında bulunan bir karış yün.

Kılışbay şeşen(hatip) bilmecede insanın adını söylemek ayıp sayıldığını bilir. Kızın bu bilmecenin cevabını bilirse de söyleyemeyeceğini şeşen(hatip) bilip, özellikle hem onu yanıltmak, hem de okuyucuları güldürme niyetiyle söylemiştir.

0.1.3.4. Bilmece-ertegi(masal)

Masal-halk biliminde eskiden gelen, çeşitli gelişme süreçlerini baştan geçiren bir türdür. V. Y. Prop'un söylediğine göre, masallarda ilkel toplumsal yaşamın izleri, gelenek-göreneklerin izi kaybolmuyor, bu yüzden de onun kaynaklarının eski inançlarla iç-içe olmasına şaşırılmayıp, tersine onların menşeyini diğer kaynaklarla karşılaştırarak özel yönlerini ayırmamız gerekir(Propp, 1986: 23). Masal içeriğinden geçen yaşam izlenimlerini, toplum yapısı ile batıl inançların çok rastlandığını .ilimsel çalışmalar ispatlar.

Yani, bilmecenin masalla kaynaşıp birleşmesi ne zaman başladı, onun süsleme sanatlar içerisindeki yeri nedir?

Masallardaki bilmece şartları konusunda M. Dikarev, Ya De Frize, A. Jolle, V. Y. Propp, E. M. Meletinskiy, S. Kaskabasov, E. Tyrsinov vb. fikirlerini belirtmişlerdir, isimleri geçen masal araştırmacıları bilmecenin masalla iç-içe olduğunu ta eskiden başlangıçtan olduğunu dile getirirler. Bu konuyla ilgili ciddi araştırmalarını yürüten İ. M. Kolesnitskaya masallardaki bilmeceleri inceleyip bilmecenin menşeyiyle gelişme aşamalarından haber verdiğini açıklayarak, buna

tarihsel açıdan bakıp, kökenlerini belirlemek için kavmiyat ve tarihsel belgelere dayanmamız gerektiğini belirtir(Kolesnitskaya, 1941: 98).

Masal kahramanı zor durumlarda bilmece diliyle imalı konuşur. Böylece zor anlarında bir çare bulur. “İhtiyarla gelin” masalına bakalım.

Kayır adlı ihtiyar yola çıkıp, hırsızla karşılaşır. “Sizlere mal mı, can mı gerek?”-dediğinde, onlar “mal gerek” dedikten sonra, iki hırsız köye gönderip: “60 beyaz, 70 kara devem var, onları versin, onların kilitlisini versin, avluda iki çınar ağacı var, birini yıksın, birini büksün”der. Bunu gelini bulur: 60 beyaz deveyi-60 yaşındaki ihtiyar, 70 kara deveyi-70 delikanlı, kilitli sandığı-gelini, kilitsiz sandığı-çocuğu, iki çınarı-iki soygun, onların birisini öldürüp, birini getir demiştir(Konıratbayev, 1991: 119). Masal gelinin zekiliği, akıllılığını gösterir. İhtiyar konuşmasındaki deve benzetmesi-Kazak halk bilimindeki sık kullanılan tasvir, beyaz, kara hayvan kelimeleriyle saçın rengini, onun kara olduğunu kastedip, beyaz derken-yaşlı olduğunu kastederek, sandıkta mecaz, kilitli sandık-akıllılık, zekilik, kilitsiz sandık-akılsızlığın işaretidir, iki hırsız-çınar ağacına benzetilir, insanı ağaca, çınara benzetmek eskiden gelen yöntemdir. Masaldaki imalı bilmece düşmana sırrını bildirmeyip, kendi aralarında anlaşıp, çare bulmaya yardım eden araç olarak değerlendirilmiştir, eski batıl inanç, gelenekle alakası yok.

“*Karaköz Sylu*” (Karaköz Güzel) masalında padişahın oğlu karşılaşan padişah kızına “sen kimsin?” dediğinde elinde bir altın tarak varmış, onunla kız saçını tarayıp, sonra da saçını okşar, delikanlı yine sorsa, kız gözünü okşar. Delikanlı onu anlamaz. Vezir onun imasını “*O kız Karaköz Güzelmiş.Başını okşamayı, üst şehrin kızı olduğunu bildirir*” diye çözer. Delikanlı kızla gizli buluşmaya geldiğinde yanındaki vezir bir yaşlı teyzeyi şöyle deyip gönderir: “*Bizimkinde bir tüccar var, bugün alışveriş yapıp, yarın döner*”-diye söyle. Bu bilmeceyi anlayan kız geldiği an: “*Kaynanamı tut, bacağına yere değdirme, kanını yere damlatma*”,-diye cevaplandırır.

Sonraları kızla delikanlı sürekli buluşurlar, bir gün bekçiye yakalanırlar. Bekçi ikisini de zindana atar. O zaman kız bekçiye: “*Kulağımdaki küpemi vereyim, öküz sahibi, öküzün çit arasında sıkıştırıldı*”,-diye söyleyip “*buraya dönüp gel*” der. Bekçi tamam diye vezir bulunan evin yanına gelip “*Öküz sahibi, öküzün çit arasına*

sıkıştırıldı, çit sahibi öldüreceğim diyor”-diye kendisi fark etmeyip kızla delikanlı hakkında haber verir(Radlov, 1994: 79).

Masaldaki ima kızla delikanlının buluşması sırasında görünür, kız davranışları aracılığıyla kendi ismini bildirir. Delikanlı ile kız buluşmaya geldiklerinde, kızla delikanlı tutuklandığında da imalı konuşmayla haber verir, zor durumdan çare bulur. Masalın esas konusu-evlenme, o amaca ulaşma yolundaki engeller, bu engelleri geçmede zekiliğin, akıllılığın önemi. Gizli konuşma masalın süslülüğünü, ahenkliliğini kuvvetlendirir.

Buna benzer bir masalda kızı istemeye gönderen oğluna babası:

– Falan şehir var, orada bir göl var, o göle ben balık avlamaya olta koymuştum. Oltaya ördek düştüyse, getir, hiçbir şey düşmezse, oltayı getir?- demiş.

Kızın ailesi başka bir yere taşınmış. On sekiz yıl geçip, kızın babası dünürlerinden hiç haber olmadıktan sonra, kızını başka birine vermeye kalkar. Yolda kızını önceden istemeye gelen delikanlıyla damadı karşılaşır. Selamlaştığında önceden kızını istemeye gelen delikanlı imalı konuşup, “*On sekiz sene önce attığı olta peşinden*” geldiğini bildirir. Ayrılırken: “*Nerede duracaksın?*”, -dediğinde: “*Kışla yazın asılı duran ahırda dururum*”,-der. Bu duyduklarını hizmetçilerinden biri kıza söyler. Sözünden anlayan kız hizmetçisine bir kova süt tutturup, yuvarlak ekmek verip, küçük tabağa yumurta koyup:

– Sütten biraz iç, ekmekten biraz ye, yumurtanın birini yeyip, zengin oğlunu bulup, bunları ver ve “*Su kıyısını geçmiş mi, dolunay mı, değil mi, gökyüzündeki yıldızlar tam mı, ya da batanları var mı?*” diye sor-der.

Deminki hizmetçi veren şeyleri eski damada götürüp:

– Su kenarından azaldı mı?-diye sorduğunda damat ta:

– Azaldı?-demiş.

– Dolunay mı, değil mi?-dediğinde:

– Değil,-demiş.

– Gökyüzündeki yıldızlar tam mı?-dediğinde:

– Hayır, hepsi batmış,-demiştir.

Bu konuştuklarından sonra hizmetçi geri dönüp, delikanlının söylediklerini iletir, o zaman zengin kızı:

– Ben yeni damatla evlenmem, benim sevgilim var,-dedikten sonra, deminki eski sevgilisi gelip, milleti toplayıp, at yarıştıırıp, düğün yapıp, ikisi evine dönmüştür.

Su kenarından azaldı demesi-sütün biraz azalmasıdır.Dolunay mı, değil mi demesi-ekmek kenarının biraz ısırılmasıdır.Gökyüzünde yıldızların batanları var mı demesi-yumurtanın birini yemesiymiş(Kazak Halık Adebıyeti, 1990: 124).

Masalda bilmece üç yerde ortaya çıkar. Birincisi-babası oğluna bir kız bulduğunu söylemesidir. İkincisi-delikanlının nerede duracağını imalı konuşarak bildirmesidir. Fakat, kızın babası verdiği sözünü tutmayıp, kızını başka bir delikanlıyla evlendirmek istiyor. Kız eskiden istemeye gelen delikanlıyı bilmeceyle dener, bu-üçüncü yeri. Kız bilmeceğini eşyalar göndererek söyler.

Baştan sona kadar bilmece olan aşağıdaki masal üzerinde duralım.

– Üç kardeş delikanlı olmuş. Onların ortasında kocaman bir öküz var. Yaşça büyüğü öküzün kafasını, ortancısı-göbek tarafını, küçüğü ise-bacak tarafını korurmuş. Bir gün öküz ot yemeden vazgeçer. Bunu söylemek için büyüğü ortancısına gelir. O: “gerçekten de bu öküzün yanı içe girmiş” der. İkisi birleşip küçüğüne gelir. O: “Evet işte, bu öküz çoktan beri hiçbir şey yemiyor”, -der. Üçü danışarak öküzü sulamaya gider. Öküzü bir göle getirir. Öküz deminki gölün suyunu içip, bitirmeye az kalır. O an sudan kocaman bir balık çıkıp, öküzü tamamen yutuverir. O an hemen şimşek çakıp, fırtına olur, yağmur yağıp, gökyüzü darmadağınık olur. Sonra baktılar ki, gökyüzünden büyük bir karakuş(çaylak) gelmiştir. Onun bir kanadından kar yağıp, gagasından buz damar. Gelir gelmez o kuş deminki balığı götürür. Kocaman öküz o balığın içinde gider. Bir dağda bir sürü koyun otlanıyor. Bir taşın üstünde keçi duruyor. Onun yanında, sakalının altında çoban dinleniyor, deminki balığı alıp götüren karakuş(çaylak) o keçinin boynuzuna gelip konar. Keçi onu sallamayıp, eskisi gibi geviş getirmeye devam eder. Karakuş(çaylak) balığı ve onun içindeki öküzü yemeye başlar. Öküzün sağ taraftaki kürek kemiği çobanın dikkatini çeker. Çoban gözünü ovuşturur, gözünden yaş akar. O akan yaşıyla birlikte kürek kemiği de çıkar.

Sonra çoban sürüsünü ertip köyüne döner. Gece yarısında kırk arabalı kervan tahta gibi tahir yerin üzerine gelip, durur. Atlar yemeye hiçbir şey bulamazlar. Bu yüzden de burada durmayıp, yollarına devam ederler. Sabaha doğru önlerinden bir dimdik dağ karşılaşır. Orada ister istemez ara vermek zorunda kalırlar. Yorgun yolcular uyumaya başladıklarında aniden deprem olur. Onlar yerlerinden kalkıp baktıklarında, şafak sökmüş. Tahir diye ara veren yerleri deminki çoban gözünden çıkan öküzün kürek kemiğiymiş.

– O kemiğin ucunu bir yavru köpek kemirmiş. İşte o köpeğin kemirme sırasında hareket eden kürek kemikten deprem olmuş. Yolcular birleşerek köpeği döverler. Üzerinden derisini yüzüp, kendi aralarında paylaşırlar. Kırk kişiye bir bir kürk ve börk derisi paylaşılır. Karaciğerindeki, altındaki derisini yüzme isterler, ama bir türlü beceremediler, çünkü güçleri yetmedi. Bunlar yola devam etmeye kalktıklarında çocuğuyla bir kadın gelir, o deminki çobanın karısı olmalıdır. Kadın köpeği çeviriverip, karaciğerinin altında bulunan deriyi yüzüverir. Deriyi çocuğunun başına ölçmüştü, ama yarısına kadar yetiyormuş. O kadın yolculardan alıp tümünü biriktirip denedi, sadece bebeğin börküne yetecek kadarmış.

O zaman bunların hangisi alp(dev)?

Yılın on iki ay, dört mevsimi konusundaki bu efsane A. Maşanov ile J. Maşanova'nın "Ğajayıp Ot Oşağında" kitabından alınmıştır.

Efsanedeki öküz-yıl başı sayılan Ülker. Üç kardeş delikanlının öküzü koruması-gündüzle gecenin denkleştirilen vaktidir. İki delikanlı-terazinin iki başı, birisi tam ortasındadır. Bundan sonrası denklilik bozulur, gün kısalır, gece uzar. Öküz acıkmaya başlar. O suyu içip bitirir, yani buz donar, kış gelir. Kış geldiğinin işareti-eski yerdeki Ürker(Süreyya) /kocaman(alp) öküz/ gökyüzüne çıkar. Onu kocaman(alp) karakuş(çaylak) götürür. O gidip dağ başındaki keçinin boynuzuna konar. Bu an da Ülker'in(Süreyya'nın) gece yarısında tam tepede olduğu sıradır. Karakuş(çaylak) ile keçi kışın olan yıldızları andırır. Öküzün kürek kemiğinin aşağı inmesi-ÜRker'in(Süreyya'nın) aşağı inmesidir, yani güneşe yakınlaşmasıdır. Aslında kürek kemik her zaman bir terde durmayıp, hareket içerisinde olan bir kemiktir, o hayvanın en kutsal yeri, eskiden bu kemiğe bakıp, fal açmışlardır. Kürek kemiğin aşağı inip görünmesi-Ülker'in(Süreyya'nın) aşağı inip görünmesidir. Bu an-baharda

gündüzle gecenin eşleştirilmesidir, yıl başı, Nevruz ayıdır. Kürek kemiğin yere inmesi-yazın kırk gün sıcağın, yani Temmuz ayının başlamasıdır. Bu zaman Ürker(Süreyya) güneşin yanında olur, görünmez. Kemiğin üzerinde ara veren kırk arabalı kervan-kırk gün sıcaktır. Kemiği yavru köpeğin kemirmesi-Temmuz geçip, Ürker'in(Süreyya'nın) yine yerinden hareket etmesidir. Tilkinin derisini yüzmelerinin toplama sırasının başlanmasıdır. Kırk gün de geçti. Alp çocuk büyüyüp, tilkinin derisinden börk giyer. Düğün olur. Bu-saban düğünü. Tilki derisinin ikiye bölünüp, çocuğun başına ölçülmesi-hepsi gündüzle gecenin denkleştirilmesidir.

Bu masalın biraz farklı nüshasını sunan yazar, alim A. Seydimbek onun çözümünü şöyle yazar:

“Öküz, balık, karakuş(çaylak), keçi, çoban, tilki, kadın elindeki çocuk-yedi alp(dev)-Süreyya(Ülker) diye yorumlanır. Kırk sayısı ile üç sayısı çokluğun ölçümüdür, yani kırk kervancı ile kardeş üç delikanlı gökyüzündeki sayısız yıldızlara benzetiliyor. Kadın-Demirkazık(Kutup Yıldızı). Bilmece masalın kadının gelmesiyle sonuna ermesi, o kadının kervancıları misafir olarak davet etmesi öbür yıldızların Demirkazığın(Kutup Yıldızının) çevresinde dönüştüğünü bildirir.

Bilmece konusu olan gökyüzü cisimleri yerdeki canlılara benzetilmiştir. Gökyüzü cisimleri ise-göçebe halk için saati öğrenme yöntemidir. Bilmece masaldaki öküz vücudu-zaman ölçüsüdür. Öküzün başını, belini, sağrını koruyan delikanlıların mesafeleri öğlen zamanına denk gelir, yani, bilmece masalın çözümü vakit ile uzayı karşılaştırarak çözülür” (Seydimbek, 1997: 464).

Yukarıdaki iki alim bilmece masalı takvimsel açıdan incelerse, yazar Jüsipbek Aymavitov çözümünü ilginç bir yöntemle bulur: “Bunların hepsinin içinden öküzle kuşu birlikte kaldıran keçi güçlüdür. Tilki, kadın, çocuk-üçünün kuvveti aynıdır”-der(Aymavitov, 1992: 8).

Bizce, alim Akjan Maşanov'un bilmece masalı halkın yıl mevsimleriyle ilişkin demesi akıla daha yatkındır. Çünkü gökyüzü cisimlerinin hareketine bakarak, hava durumunu tahmin eden uzmanlar eskiden Ülker'i(Süreyya'yı) dikkatlerinden kaçırmamışlardır. Bu uzmanlar Ülker(Süreyya) aşağıya inip Terazî doğuncaya kadarki zamanı yaz aylarına, Sümbile(Ağustos ayında görünen parlak bir yıldız)

yukarıya çıktığı zamanı kış aylarına dahil edermiş. Ülker'in(Süreyya'nın) batması- Ülker'in(Süreyya'nın) yere inmesidir. Ülker aşağıya indiğinde göze görünmezse, uzmanlar "Ülker yere indi, yaz kurak olur", Ülker yere yetmeyip, ufuktan görünürse, "Ülker suya girdi, yaz yağmurlu olur" eğer Ülker ufuğun çizgisine kadar inerse, "Ülker taşa indi, kötü olacak" diye yorumlar yapmışlardır. Ülker sonbaharın başında doğudan, kışın başında tepeden, bahar başında gökyüzü eteğinden görünüp, yazda doğru tamamen batar. "Ülker'in(Süreyya'nın) yere inmesi diye adlandırılan bu sıraya yazın 40 gün süren sıcaklığı denk gelir. Bu bilgileri kavmiyat uzmanı(etnografiya) Toktasın Ömirzakov derleyen belgelerden aldık. O: "Bu onlarca yüzyıllar önce yaşayan dedelerimiz için "ülker" ile "öküz" aynı anlamı verdiğini açıklar. Bizim bu yorumlarımızı dilsel olgular da kanıtlar",-diyerek, "eski zamanları, Türk-moğol dil ortaklığı hala dağılmadığı sırada şimdiki "öküz" kelimesi "urher" şeklinde seslenmiştir" diye sonuçlar(Ömirzakov, 1989: 19).

Bilmece halk destanlarında yer alıp, kafiyelenip, ahenk oluşturur. Bu sözüümüze "Kozı Körpeş-Bayan Sylu"destanı delil olur. Kozı Körpeş yaşlı teyze ile bilmecele konuşur.

- "Sarı atan erni setik kördin be-ay?-dep
- Erni setik sarı atan degeniniz,
- Kayın atan Sarıbay bolmasın"-dep.
- "Kuba ingen sılan ayak kördin be-ay?-dep
- Sılan ayak kyba ingen degeniniz,
- Kayın enen Kyba kempir bolmasın"-dep.
- "Nar taylak jez byıdalı kördin be-ay?-dep.
- Jez byıdalı nar taylak degeniniz,
- Alğan sylu Bayan bolmasın"-dep(Kozı Körpeş-Bayan Sylu, 1959: 108).
- Dudağına en vurulmuş sarı deve gördün mü?-diye
- Dudağına en vurulmuş sarı deve dediğiniz,
- Kaynatan Sarıbay olmasın"-diye.
- "Al donlu süslü dişi deve gördün mü?-diye
- Süslü dişi deve dediğiniz,
- Kaynanan Kyba kadın olmasın"-diye.
- "Tek hörgüç bakır ipli deve gördün mü?-diye.
- Tek hörgüç bakır ipli deve dediğiniz,

Aldığın Güzel Bayan olmasın”-dep(Kozı Körpeş-Bayan Sulu, 1959: 108).

Bu imalı konuşmayı halkın bilmece şiirlerinde bulunan satırlarla karşılaştıralım:

Jez byidalı nar taylak, (*Bakır ipli tek hörgüçlü taylak*)

Onı körgen bar ma eken? (*Onu gören var mı ki?*)

Jeldep ketken jeti atan, (*Gezip giden yedi deve*)

Onı körgen bar ma eken? (*Onu gören var mı ki?*)

Kayta şökken kart bura, (*Yine çöken yaşlı buğra*)

Onı körgen bar ma eken? (*Onu gören var mı ki?*)

Cevabı:

Jez byidalı nar taylak, (*Bakır ipli tek hörgüçlü taylak*)

Bikeşiniz bolmasa? (*Kadınınız olmazsa?*)

Jeldep ketken jeti atan, (*Gezip giden yedi deve*)

Jeti ağanız bolmasa, (*Yedi ağabeyiniz olmazsa*)

Kayta şökken kart bura, (*Yine çöken yaşlı buğra*)

Kayın atanız bolmasa. (*Kaynatanız olmazsa*)

Kırgız destanının kahramanı Ertöstik şöyle konuşur:

Jersi ketti jeti atan,

Jeti atanın sonunda,

Jes byidallu nar taylak,

Anday neme kördün bö?

Jeleni süttüy kuu ingen,

Anday neme kördün be? (Kayıpov, 1990: 174).

Bu bilmece “Alpamıs” destanının Karakalpaklar arasında yayınlanan nüshasında Karajan ile Alpamıs tarafından söylenir(Karakalpak Folklorı, 1983: 8). Yani bu satırlar artık sabit bir kalıba dönüşmüştür. Halkımızın imalı konuşma geleneği destanlarda yer bulmuştur. Buna “Edige” destanı güzel örnek olabilir:

“Edige'nin ruhunu indireyim diye hanım yoğurt mayalayıp, içine kendisi işer ve karıştırır. Edige girip oturduktan sonra deminki süzme yoğurdu eline verir. Edige elindeki kaseye dikkatli baktı da, yanındaki bıçağını çıkarıp, süzme yoğurdu dörde bölüp, ortasını karıştırıverip, içiverir. Hanım: “Edige, lezzetli miymiş?”-diye sorar. “Kase eski olmazsa, her şey güzeldir”-diye Edige çıkıverir. Edige çıktıktan sonra

padişah hanıma bakıp: “Kase eski olmazsa, her şey güzeldir diye ne söylemek istedi?”-dedi. -Yaşlı kadının sidiği olmazsa, lezzetliymiş demek istedi”-diye açıklar. Padişah yine: “Bıçakla dilmesi neymiş?”-diye sorar. Hanım: “Halkımı dört ayrı yaparım” demesiydi. “Ortasını karıştırması neymiş?”. “Halkımı böylece karıştıracağım” demesidir”- demiş(Edige Batır, 1996: 87).

Başkurtlar arasında “Edige” (“İzevkey menen Morazım”) destanında Edigeyi(İzevkey) denemek için Sıpira aşık(Habırav kart) aşağıdaki bilmeceyi söyler:

– Timer, koros, bulattı
Kamır itken bar miken?
Ozon, ozon, ozon yul
Osona sıkkan bar miken?
Arkavıldın utınan
At tulatkan bar miken?
Tibengehen tirletep,
Tönde yurtkan bar miken?
Konon kuyzın koyroğan
Yanğız eygen bar mikan?
İzel menen Yayıktın
Bilen bıvğan bar miken?
Koş tırnağı teymegen
Kük ılasın tipmegen
Koş ita bütan bar miken?
Er kuyınına inmegen,
Abav, bavırım, timegen,
Bavırı bötön bar miken?

Edige(İzevkey) çok düşünmeden şöyle cevap verir:

– Timer, koros, bulattı
Kamır itkan-ostalar.
Ozon, ozon, ozon yul
Osona sıkkan-savzagar.
Arkavıldın utınan
At tulatkan-karuvanası.
Tibengehen tirletep,

Tönda yurtkan-yulavsı.
Konon kuyzın koyroğon
Yanğız eygan-hunrası.
İzel menen Yayıktın
Bilen bıvğan-balıksı
Koş tırnağı teymagan
Kük ılasın tipmagan
Koş ta bulır-toromtay
Er kuyınına inmagan,
Abav, bavırım, timagan,

Bavırı bötön-ber hozay(İzevkey menen Morazım, 1994: 56).

Destanın Başkurtlardaki diğer bir nüshasında “dokuz yaşında Tanrıdan evliyalık verilen Ğaziz baba Töklas on altı yaşındaki Edige’nin(İzevkay) zekasını denemek için manzum bilmece söyler. Kitabı derleyicilerin söylediklerine göre, bilmece söyleyip, kahramanların zekasını denemek-Başkurtların hem destanında hem masallarında karşılaşır” (İzevkey menen Morazım, 1994: 56).

Bu bilmece az bir değişikliklerle Kırgız’ın halk aşıklar atışmalarında(Bayğabil ile Çata, Bayğabil ile baldız, Barpının Eşmambete söyledikleri) ve Kazak halkının öz bilmecelelerinde rastlanır(Tabışmaktar, 1985: 257).

V. V. Radlov kayıda geçirip 1870 yılı yayınladığı “*Boztorğay*” dini destanında Azireti Ali’ye molla bilmece söyleyip, denemek ister. O zaman Ali’nin “bulsam buldum, bulamazsam ölürüm” demesinde eski inancın-bilmeceyi çözemeyen insanı öldürme geleneğinin olduğunu fark ederiz. Mollanın söylediği bilmeceleleri dini tarzdadır:

– Söyleyin, söyle, jabbar kyday, (*Söyleyim, söyle, Jabbar Tanrım*)
Şaripatı Madinanın tyrar bılay. (*Hayırı Medine’nin dursun ayrı*)
Öltiremin oylamay, tapşı jıldam, (*Öldürürüm düşünmeden, çabuk bul*)
Birev, ekev bolmak jok, onun kalay? (*Bir, iki olmak yok, bu neyin?*)

– Söyleyin, söyle desen, jabbar kyday, (*Söyleyim, söyle dersin, Jabbar Tanrım*)

Şaripatı Madinanın tyrar bılay. (*Hayırı Medine’nin dursun ayrı*)
Ol nege ekev bolsın, şynamır kyl, (*O niye iki olsun zavallı köle*)

Jaratkanda barimizdi jalğız kyday? (*Yarattysa hepimizi Tanrım yalnız?*)
Ünderde ne ün jaksı-kyran üni, (*Seslerden neyin sesi iyi-Kuran sesi*)
Tünderde ne tün jaksı-kadir tüni. (*Gecelerden ne gecesini iyi-Hz. Hızır gecesini*)
Ol nege üşev bolsın kapir duşpan(*O niye üç olsun kafir düşman*)
Jaratkan byl kydaydın ay men küni(*Yaratan bu Tanrımın ayı ile güneşi*)
(Radlov, 1994: 527)

Muhammed Peygamber'in damadı-Ali ibn Talib'in İslam tarihinde yeri ayrıdır. Onun hakkında efsanelerle destanlar İran yerinde ayrıca bol rastlanır. Yukarıdaki örnek din kahramanını hatip, bilge olarak gösterme amaçlı ortaya çıktığı kesindir. Destandaki bilmecelerin İran'ın "İyoışte Friyan hakkındaki hikayeye" benzediğini ilk defa Alman doğubilimcisi R. Keler fark ettiyse, sonraları A. A. Ambartsumyan da bu fikri destekler(Ambartsumyan, 1953: 88). R. Keler destandaki Ali ile kafir molla arasındaki bilmece yarışmasını İyoışte Friyan'ın sihirbaz Ahta ile atışması neticesinde ortaya çıktığı düşüncesini kısmen desteklemiyor, çünkü İran yerinde ortaya çıkan motiflere Kazak halkında da çok rastlamak mümkündür.

Kazak edebiyatını halk eserleri ve kitap şiirleri diye ikiye bölerek inceleyen V. V. Radlov ikinci gruptaki eserlerin özelliği diye: "onları aşığın ezberine söylemeyip, yazılan kitaptan okuduğunu, böyle bir kitap şiirlerini ortaya çıkaranlar-mollalar, aydın Kazaklar" olduğunu dile getirir(Radlov, 1994: 616).

"Boztorğay'da" borcu artan yoksul insanın Aziret Ali'den yardım istediği beyan edilir. O zavallıya para bulma amacıyla yola çıkan Aziret Ali ıssızda karşılaşan çalı kuşu bacağından tuttuğu an küçücük kuş onu kaldırıp uçuverir. O bir şehirde duraklayıp, orada düzenlenen kafirler düğününe katılır. Kafirler mollası ona on bilmece söyler, eğer cevabını bulamazsa, öldürmek ister, bilmece çözümünü bulan Aziret Ali'nin kendisi dini içerikli üç jymbağını söyler, bilmecelerin hepsini cevaplayan molla yenilip, müslüman olur. Şehrin kafirleri tamamen müslüman olup, Aziret Ali'ye çok altınla gümüş toplayıp verirler. Destandaki insan kaderinin denilmesi, jymbağı cevaplama sayesinde sağ-salim kalması, üstelik onlara müslümanlığı kabul ettirmesi eski inançlarla iç-içe gelir.

"İyoışte Friyan hakkındaki hikayede" bilmeceler zoroastriyeli dünyadan haber verir. İçeriği ile konusu zoroastriyeli ve eski İran toplumunun dini ve manevi etik geleneğiyle doğrudan ilişkilidir. A. A. Ambartsumyan bahsi geçen bilmecelerin vedili

dünya modelini gösteren bilmecelerle yakınlığını fark etmiştir(Ambartsumyan, 1953: 118). “Taytirriya Brahmana’daki” parçalarda bilmece söyleme geleneği yer alır, kurbanın iki tarafında bulunan hotar ile brahman bir-birine kutsallık, eğitim konusunda sorular sorar(Elizarenkova, 1984: 14). Buna benzer bilmeceler Vadjasenee-Samhite, “Rigveda’nın” meşhur milli-marş bilmecesinde karşılaşır.

“İyoyşte Friyan Hakkındaki Hikaye’deki” 13 jybak ile Kazakın “Boztorğay” destanındaki on üçüncü bilmece birbirine benziyor. İki eserde birden on üçe kadarki sayıların anlamı sorulur. Şimdi iki eserin cevaplarındaki benzerliklere dikkatimizi çekelim.

“İyoyşte Friyan hakkındaki hikaye”:	“Boztorğay”:
Bir-şapağattı kün	jalğız Kyday
eki-ava jytu men ava şıǵaru	ay men kün
üş-jaksı oy, söz ben is	kytpannın ayaǵında okılatın ütir
tört-su, jer, ösimdik, mal	tört halifa: Abu Bakir, Omar, Ospan, Aziret Ali
bes-bes şapağattı kün	bes uvakit namaz ben onın daretı
altı-gahanbardın altı mavsım	Jaratkan, imandaǵı altı kalıma
jeti-jeti ajalsız avliye	Jeti tamyk
segiz-şapağattı beybitşilik pen birlik	Segiz yjmak
toǵız-toǵız tesik payǵambar	Ibrayımın toǵız ylı
on-on savsak	on ay kyrsak kötergen yrǵaşı adam

Çevirisi:

<i>Bir-merhametli gün</i>	<i>yalnız Tanrı</i>
<i>İki-nefes almakla nefes çıkarmak</i>	<i>ay ile güneş</i>
<i>Üç-iyi fikir, sözle iş</i>	<i>yatsının sonunda okunan virgül</i>
<i>Dört-su, yer, bitki, hayvan</i>	<i>Dört halife: Abu Bakir, Omar, Ospan,</i>
<i>Aziret Ali</i>	
<i>beş-beş hayırlı gün</i>	<i>beş vakit namazla onun abdesti</i>
<i>altı-gahanbarın altı mevsim</i>	<i>Tanrı, imandaki altı hadise</i>
<i>yedi-yedi ölümsüz evliya</i>	<i>yedi cehennem</i>
<i>sekiz-hayırdaki huzurla birlik</i>	<i>sekiz cennet</i>
<i>dokuz-dokuz delik Peygamber</i>	<i>Ibrayım ’ın dokuz oǵlu</i>
<i>on-on parmak</i>	<i>on ay hamile olan kadın</i>

Bizce benzerlik sadece dış özelliklerindedir, R. Keler ile A. A. Ambartsumyan fikirleri mantıksızdır. Örneğin, Kazaklarda buna benzer bilmece söyleme geleneği eskiden mevcuttur: “on çeşitli jymbağım var: bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on”. Buna çalışmamızın bir bölümünde böyle bir bilmece nüshalarının Kazak ve Kırgız halk bilimindeki cevaplama örneklerini sunmuştuk. Yani böyle bir nüshaları Fars edebiyatının tesiriyle ortaya çıktı demek olur mu? Kazak halk biliminde sayıyla verilen çeşitli örneklere rastlamak mümkündür.

Sonuç olarak, Kazak jymbağı halk bilimsel diğer türlerde: şeşendik(hatip) söz, masalların içerisinde rastlanır. Geleneğimizde imalı kelimelerin bilmeceyle iç-içe olmasından eskiden süregelen barış izini fark etmek mümkündür.

I. BÖLÜM

I. KAZAK KÜLTÜRÜNDE BİLMECENİN ORTAYA ÇIKMASI VE GELİŞMESİ

I.1. Kazak Kültüründe Bilmecenin Ortaya Çıkışı

Diğer halk bilimsel miraslar gibi bilmecenin de ortaya çıkma, oluşma ve gelişme tarihi var. Bilmecenin menşeyi eski ilk toplumsal çağlardan başlar. Halkla iç-içe yaşayan bilmece hala da gelişmesini durdurmadan, geleneksel münasebetini devam ederek daima ilerleme, yetişme içerisinde. Bu açıdan baktığımızda bilmece hakkında fikir yürütüp, bir sonuca varmadan önce bu türün incelenme tarihine, derlenme, yayınlanma süreci üzerinde durup, kısaca gözden geçirilmesi uygundur.

Kazak bilmecelerinin derlenmeye başladığı sıra-hemen hemen XIX yüzyıldır.

Kazak bilmecelerinin tarihini araştırmada XIII-XIV yüzyıllarda ortaya çıkan Kıpçakların “Kodeks-Kumanikus” adlı sözlüğü değerli bir mirastır. Bu eserde 47 bilmece bulunmaktadır. Bunun içerisinde bugünlerde dilimizde olan “Kökşe lağım kögende semiredi” (Mavi kuzum otlakta şişmanlar), “Butı, butı uzun, butınan da kolı uzun” (Bacağı, bacağı uzun, bacağından da eli uzun) bilmecelerine rastlamak mümkündür. “Ak üy, mama, avzu jok” ise /Ak üy, emşegi-auzı jok/(Beyaz ev, memesi, ağzı yok) gibi nüshalara raslanır.

I.2. Kazak Kültüründe Bilmecenin Gelişmesi

Birçok halk bilimsel türler zamanla birlikte adımlayamayıp, geçmişte kalırken eski bilmece türünün yenilenip, canlanmaya neyin sebep olduğu sorusuna cevap arayalım.

Türün devamlı gelişme sırrını öncelikle toplumun sosyal ihtiyaçlığı, gereksinimiyle bağdaştırmamız doğrudur. Her devirde insanoğlu neslinin terbiyesine vurdumduymazlıkla bakmamıştır, çocuk terbiyesi ilimle kültür gelişip, eğitim ilerleyip, günlük yaşamda televizyon yer aldığı da gündemden kaldırılmamıştır. Bugünlerde terbiyenin temeli kreşlerle okullardadır. Yazılı kültür gelişmeye başladığında terbiyenin yükü gazete-dergiler, kitaplarda olduğunu herkes bilir. Kazakistan'daki çocuklara yönelik gazete-dergiler, yayın evleri Sovyet Devrimi sırasında da, bağımsızlık kazandıktan sonra da Devlet himayesi altında olmaya devam etmektedir. Devlet tarafından desteklenen yayın evleri çocuklara yönelik eserleri yayınlamaya ayrıca heveslidir. Bu talep-istek şair-yazarların bu alanla ilgili çalışmalarını yürütmelerini sağladı. Son zamanları bu alanda çalışan, uzman olan yazarlar bölünüp, gruplaşmışlar bile.

Kazak çocuklar edebiyatı kökünü derinden alan halk edebiyatının bol, lezzetli meyve veren verimli dalı gibidir. Bilmece ise çocuklar edebiyatının bir türü olarak gelişmektedir.

Ta XX yy. 20-30-yılları çocuklara yönelik kitaplar yazan M. Jymabayev, J. Aymavıtov, İ. Jansügirov gibi yazarlar bu türü unutmayıp, halk bilmecelelerini yayınlamışlar.

Kazak edebi bilmecesinin gelişip, ilerlemesinde Mübarak Jamanbalinov, Jakan Smakov, Myzafar Alimbayev, Kabdikarım İdirisov, Kadır Mırzaliyev, Abdikarım Ahmetov, Kastek Bayanbayev, İslam Şyğayev, Ali Iskakbayev gibi yazarlar ciddi çalışmalarını yaptılar.

Çocuklar edebiyatı tarihinin bugünkü durumuna bakarsak, onu ciddi bir şekilde etkileyen unsur halk bilimi olduğunu görürüz. Edebi tür halk bilimi geleneğinden başlangıcını alıp, onun elde ettikleri başarılarıyla gelişmiştir. Halk bilmeceleleriyle yazarı belirli olan bilmecelerin ilişkisi yan-yana, iç-içedir.

Halk bilimiyle edebiyatın arasındaki ilişki karmaşıktır, onların kökeni aynıdır. İlk başta halk biliminden başlangıcını alıp, sonra da bölünen edebiyat onunla birlikte, iç-içe geliştirse, sonraları diğer bir istikamette ilerlemiştir. Bu ilişki her zaman aynı seviyede gerçekleşmemiştir. Her tarihi devirde gerçekleşen çeşitli olaylar, halk biliminin farklı yönleri edebiyatın ilgisini çekmiştir.

Halk bilimiyle edebiyatın karmaşık ilişkisi birçok araştırmacıların dikkatini çekmektedir. U. B. Dalgat'a göre, bu iki sürecin ilişkisi zaman geçe değişmiştir(Dalgat, 1981: 303). İlk başta birleşerek geliştirse, sonraları edebiyat geleneksel hususiyetinden ayrılıp, bölünmeye çalışır. Belirli bir yüksek seviyeye ulaşan edebiyat halk bilimine yeni açıdan bakar. S. Kaskabasov halk bilimiyle edebiyatın arasındaki ilişkiyi aşağıdaki gibi aşamalarını sunar:

Genetiksel(soydaş), karşı, hem uyumlu hem zıt bağlantı(Kaskabasov, 1979: 19).

Halk bilimiyle edebiyatın arasındaki ilişki meselesiyle ilgili araştırmaların çok olmasına rağmen, bu meselenin belirsiz, açılmayan yönleri var(Emelyanov, 1978: 206; Medriş, 1980: 296; Abılkasımov, 1984: 119; Kerimov, 1991: 42; Baytanayev, 1994: 174; Kanarbayeva, 1994: 152).

Bu güncel mesele edebiyat bilimi ve halk bilimi açısından araştırılıp, yöntemlerinin geliştirilme ihtiyacını duymaktadır(Lazutin, 1991: 103).

Şimdiki bilmecelelerin manzum yapısına dikkat edersek, karmaşık şiirsel kalıpların az olmadığını fark ederiz. Nesir şiir şeklinde olan şiir nüshaları neredeyse hiç bulunmuyor. Bunun nedeni bilmecelelerin kime hitap edilip yazıldığındadır, bunlar öncelikle çocuklara hitap edilir, bu yüzden de yazarlar bilmeceleleri çocukların kolay anlamasına, ezberlemesine önem verir. Bilmece çocukların zekasını geliştirmekle yetinmeyip, onların merakını uyandırmalıdır, iyiliğe yönlendirmelidir. Bilmece güzellik kazandıran, canlı yapan-onun kalıplaşmış manzum yapısı, kafiye ahenklidir. Kafiye yönünden uyumluluk bulan manzum bilmece gençlerin gönlünden yer bulur, çabuk ezberlenir. Çağdaş yazarlar halk bilmecelelerinin asırlarca yontulup, denemeden geçen eski manzum ve geleneksel kalıplarını takip eder. Bilmece türüne ait kısa ve net talebine önem verirler.

Halk bilimsel bilmecelerin edebi bilmecelere etkisini birkaç açıdan incelemek mümkündür. Birincisi, halk ağzında eskiden meşhur bilmecelere değişiklik yapılmamıştır. Tabiki böyle bir ortaklık edebiyatın ilk gelişme aşamasında net görünür, çünkü o sıraları yazarlık, ayrı çalışmalar o kadar gelişmemiştir, üstelik edebiyat hırsız(plagiyat) kavramı sonraları ortaya çıkmıştır. Edebiyat da halk bilimi de eskiden sözel şekilde ortaya çıkıp, sözel şekilde dağılıp, aynı şekilde kaydedilmesi nedeniyle onu taşıyıcılar ve ulaştırıcılar birinin eserini biri sahiplenmesi yasal bir olaydır. Fakat yazılı edebiyat geliştiğinde bu süreç kontrol edilmeye başlar. Yazarı belirli olan bilmeceler-bağımsız çalışmanın meyvesidir, bilinçli araştırmanın neticesidir. Böyle olmasına rağmen, çağdaş yazarlar halk mirasından ayrı kendi bağımsızlığını kazanamıyorlar.

A. Iskakbayev'in 1994 yılı "Ana Tili" yayınevinden yayınlanan "777 Bilmece" kitabından yazarın kendi eserleriyle birlikte halkın bilmecelerine rastlamak mümkündür. Buna deliller verelim, 1940 yıldan itibaren bilmece kitaplarında yayınlanmakta olan:

"Aydalada kök şatır(*Issızda mavi çatı*)

Kök şatırda(*Mavi çatıda*)

Kızıl közdi şal jatır(*Kırmızı gözlü ihtiyar yatıyor*)

(Aspan men Jer)" (*Gökle yeryüzü*) bilmecesi bahsigeçen kitabın 6-sayfasında,

"Yzın-yzın joldar bar, (*Uzun-uzun yollar var*)

Üyrek konar kölde bar, (*Ördek konacak göller var*)

At üstinde şokıyıp, (*At üstünde kazık gibi*)

Oturatın künder bar(*Oturacak günler var*)

(Örmek tokuşı)" (*Dokuma tezgahı*),-bilmecesi kitabın 56-sayfasında bire-bir tekrarlanır. İşte buna benzer örneklere kitap içerisinde çok rastlarız.

Kazak halkına eskiden tanınmış:

"Taban, taban, taban, at, (*Taban, taban, taban, at*)

Kaşan körsen jarav at, (*Ne zaman bakarsan da işine yarar at*)

Örge salsan, şaban at, (*Otlağa çıkarırsan, yavaş at*)

Kara jerge tabandap, (*Kara yere inat edip*)

Ombı karda şabadı-ak(Şanğı)" (*Kürtün karda dörtnala gider*) (*Kayak*),- bilmecesini az bir değişikliklerle Myzafar Alimbayev sahiplenir(Tyrmanjanov, Alimbayev, 1989: 343).

Bu bilmece Türk halklarında eskiden mevcuttur, örneğin Altaylılarda şu şekilde rastlanır:

Tayga çıksa-talbas adım,
Talkan berse-iyibes adım,
Özökkö tüşse-ölbes adım,
Ölön berze-iyibes adım(Çana).

İkinci çeşitlendirme, yani halk bilmecelerini tamamlayıp veya kısaltıp, değişiklikler yapma yoluyla sahiplenme Türk halklarına eskiden tanıdık olmuştur:

“Bir tükti kilem, (*Bir yünlü halı*)
Bir tüksüz kilem” (*Bir yünsüz halı*),-bilmecesini Ali Iskakbayev:
“Jayğanım-tükti kilem, (*Serdiğim-yünlü halı*)
İlgenim-tıkır kilem”. (*Astığım-yünsüz halı*)

Halkın:

“Kalın kamış, kalın kamış, (*Kalın kamış, kalın kamış*)
Astında kiya kamış, (*Altında karışık kurusuk kamış*)
Pısıldavık, pısıldavık, (*Fıslıl, fıslıl*)

Astında sakıldavık” (*Altında fokur fokur*),-bilmecesini M. Alimbayev kısaltıp:
“Ankimanın üstünde pısıldavık” (*Ankima'nın üzerinde fıslıl fıslıl*) (Alimbayev, 1992: 143),- derse, Ali Iskakbayev:

“Eki körşi, (*İki komşu*)
Biri-pısıldavık, (*Biri-fıslıl*)
Biri-sakıldavık” (*Biri-fokur*),-şeklinde çeşitlendirmiştir.

Üçüncüsü ise, halk jymbağından örnek alıp, yeni bilmece oluşturmak, ama üslubunu bozmamaktır. Kastek Bayanbayev'in:

“Kozularım kögendevli kün yzın(*Kuzularım bağlanmış gün uzak*)
Su işkenmen(*Su içesine yağmen*)

Şöp jemeydi bir üzüm” (Kiyar) (*hiç ot yemez*) (*Salatalık*) (Bayanbay, 1995: 388) bilmecesi XI yy. “Kodeks Kumanikus” kitabında bulunur, Türklerin eski bilmeceler sırasında kavın hakkında olan: “Kökçe ulağım kegende semirer”,-nüshasını akıla getirir.

“Bası-tarak, (*Başı-tarak*)
Artı-orak” (Koraz) (*Arkası-orak*) (*Horoz*)

Bu bilmeceye dayanarak, Mübarak Jamanbalinov:

Tarağım bar-(*Tarağım var*)

Taranbaymın. (*Taranmam*)

Orağım bar-(*Orağım var*)

Ora almaymın. (*Biçemem*)

Sakalım bar, al bırak(*Sakalım var, ama*)

Men aksakal bola almaymın(*Ben ihtiyar olamam*),- şeklinde süsler(Jamanbalinov, 1995: 54).

Ermek Ötetilevov'un:

“Koyan kylaktı, (*Tavşan kulaklı*)

Jilkı tyaktı, (*Yılka toynaklı*)

Syrğılt tüsti, (*Gri renkli*)

Könbis küşti(Esek)” *Çok dayanıklıdır(Eşek)*,-bilmececi halk bilmececi temeline dayanarak ortaya çıktığı şüphesizdir(Jamanbalinov, 1995: 54).

Dördüncüsü-sadece halk bilmececi tasvirini alıp, tamamen yeni bir bilmece oluşturmaya yol açar. Ali Iskakbayev'in bilmece kitabından yılan konusunda olan iki bilmeceyi karşılaştırdık:

Sabı jok kamşı, (*Sapsız kamçı*)

Eşkimge ysınba. (*Kimseye sunma*)

Uvı bar bir tamşı, (*Zehirli bir damla*)

Tilinin yşında;(*Delinin ucunda*)

Jol üstinde, (*Yol üzerinde*)

Kamşı jatır segiz örüm(*Iskabayev, 1994: 35*). (*Kamçı yatıyor sekiz örüm*)

İki bilmece de birbirine benzemiyor, birbirini tekrarlamayan ayrı bilmececi. Fakat ikisinin de betimleme temelinde-kamçı bulunuyor. Halk arasında yılan konusunda olan bilmececi çok rastlanır, onların benzetmeleri çeşitli olur. Onların içerisinde kamçıyı yılanla benzeten bilmececi çok rastlanır(Yer altında bacanağımın kamçısı yatıyor). Kamçı betimlemesinin bilmececi karşılaşmasının sırrı derindedir. Eskiden insanlar yilandan korkmuştur ve onun adını söylememişlerdir. Başkyrtların “arbavın bilsen, kara jılan da kalıspaydı” (püf noktasını bilersen, kara yılan da çekinmez) atasözü işte böyle bir inançtan kaynaklar. “Yılanın püf noktası ne dediğinde”,-“Jılan desen-jilatadı, kamşı desen-tek jatadı” (yılan derseni-yılatır, kamçı derseni-boş boş

yatar) diye inanılmıştır. Yılanı gördüğünde onun adını söylemeyip, “kamçı” diye oyalamıştır(Nadrşina, 1979: 6).

Tatarlar yılanı “kara soba”, “kamçı”, “kayış” demişler, onların yılanla ilgili “yılan dersen-gürültü çıkar, kayış dersen-çekilir” atasözleri de böyle bir inançların izlenimidir(Tatar Halık İjati, 1977: 8).

Kazaklarda eve giren yılanı öldürmemişler, vurmada, başına beyaz döküp, dışarı çıkarmaya çalışmıştır. Böylece yılanların insanlara kötülük yapmalarını önlemişler.

Eğer yılanın adını söylese, kötülük yapacağına inanılıp, ona “düğme”, “düğme baş”, “kamçı”, “uzun kurt” gibi ek isimler vermişlerdir. Yani “jer altında jezdem kamşısı jatrı” (*yer altında bacanağımın kamçısı bulunuyor*) “jol üstünde maylı kayıs” (*yol üzerinde yağlı kayış*) dediğinde “kamçı”, “kayış” benzetmeleri inançlardan kaynaklanır. Böyle bir inançları çeşitli öykülerden görmek mümkündür:

“Eskide çok eğitimli, bilgili molla yukarıdan gelen yılanı görüp, durdurmaya çalışır. İkisi biraz mücadele eder. Molla yanındaki kişiye “düğmemi çöz” dediğinde yılan aniden düşüverir. Yılanın adı-Düğme’miş”.

Bu örnek ustalığın yansımasıdır, burada süsleme sanatı sade geleneksel kalıp çerçevesini geçip, yaratıcılıkla ifade edilmiştir.

Bilmece türünü geliştirmede aşıklar ciddi çalışmalar yapmışlardır. Atışma-Kazak sözel edebiyatının gelişen dalıdır, aşıklar bilmece atışma sayesinde rakibini yanıltırmayı veya onun zekasını denemeyi hedeflemişlerdir. Bilmece atışması sayesinde bilmece konusu genişlep, yapısı karmaşıklaştı, yeni bir aşamaya yükseldi. Çağdaş yazarların bilmeceleri çocuklara hitap edilir, bu yüzden onlar manzum yapısının sade, çocukların ezberlemeleri için kolay olmasına önem verirler.

Halk ve yazar bilmecelerinin ilişkisini iki taraflı incelemek gerekir. Birincisi, halk bilmecelerinin edebiyata etkisi, ikincisi ise edebi bilmecelerin halk bilimine etkisidir. Yazarı belirli olan bilmeceler halk içinde ortak esere dönüşüp, ezberlenir ve çoğunluk onun yazarına önem vermez, halk içinden kayıda geçirilip, bilmece derlemelerine girer, bir bilmecenin hem yazarın hem halkın bilmecesi olarak sayılma nedeni de bu yüzdendir. Halk bilmecelerini hayata getiren yetenekli insanlar, özellikle

şeşenler(hatipler). Şairların eserleri toplumsal nitelik kazanıp, halk biliminde yerini bulmuştur, bu süreç yazılı edebiyatın ortaya çıkıp geliştiği sırada her yeni eseri yazıya döküp, kayıda geçirmek mümkün olduğu devirde de devam etmiştir, hiç durmamıştır.

II. BÖLÜM

II. KAZAK BİLMECELERİ HAKKINDA ARAŞTIRMALAR

Bilmece ilk çağlardan beri insanların ilgi gösterdiği bir tür olmuştur. Özellikle eski dönemlerdeki insanın hayat tarzından dolayı bilmece onun günlük hayatının bir parçası hâline gelmiştir. Bu nedenle araştırmacıları meşgul eden tür üzerine pek çok çalışma yapılmıştır.

II.1. Kazakistan'da Bilmece Hakkındaki Araştırmalar

Şokan Velihanov'un yazıya döktüğü 20 dörtlük şiir Sankt-Petersburg arşivlerinde muhafaza edilmektedir. Bu bilmece ilk defa Alkey Marğulan'ın dikkatini çektikten sonra 1992 yılı "*Ana Tili*" gazetesinde yayınlandı (Ana Tili Gazetesi, 1992). Bu arşivde korunan yazarı belirsiz birinin Kazak şifahi halk edebiyatı hakkında yaptığı araştırmasında Şokan'ın yaptığı eleştirisini okumak mümkündür.

İ. Altınсарın'ın Rus doğu bilimcileriyle seyyahlarından farklılığı, onun çocukluğundan Kazak masallarıyla kahramanlık destanlarını, bilmecelele atasözlerini dinleyip ezberleyerek büyümesi, hayatı boyunca halk bilimsel geleneğin saf halinde muhafaza edildiği ortamda yetişmesidir. Sonraki eğitim-öğretim görevini kendinin hayati vazifesi kabul ederek bu alanda çalışırken folkloru halkın yüzyıllarca toplayan tecrübesinden ortaya çıkan terbiyenin altın yuvası, etkili aracı olarak gördü. Eğitimci "Kazak Hrestomatisi'ne" halk bilimiyle sözlü edebiyat nüshalarından sadece eline geçenlerini değil, motifleri yönünden güzellerini, gençleri gerçekten düşündürebilme niteliklerine sahip olanlarını seçti. Eğitimci alim bilmecelelerin çocukların ilgisini

çekecek, fikir-düşüncesini geliştirebilecek terbiye yönüne önem verdi. I. Altınсарın, topladığı bilmeceleeri konu bakımından: göçebe yaşam tarzı, büyük ve küçük baş hayvanlar, keçe çadır vb. olarak tasniflendirdi. Esas dikkate alınan özellikleri-çocukların eğitim, yaş, bilinç özellikleridir. Aydın kendisi toplayan 64 bilmeceyi Rusçaya çevirdi.

Ol nadir¹ kum januvarı, (O nadir kum hayvanı)

¹nadir-arab dilinde “ender” anlamını verir.

Közi ötkir, könili tar, (Gözü keskin, gönlü dar)

Baska ursan, oylamaydı namıs-ar, (Başını döversen, düşünmez namus-ar)

Kara tügil handa bar, (Handa da, sıradan insanda bile var)

Kıtayda bar, (Çin 'de var)

Kırımında bar, (Kırım 'da var)

Türkistan, Rumda bar, (Türkistan, Roma 'da var)

Horasan, Bukarada bar(İt). (Horasan, Buhara 'da var) (Köpek)

Dünyede bir aydahar bilesin be? (Dünyada bir ejderhayı bilir misin?)

Janı yok kimıldaytın denesinde. (Canı yok kimıldayacak vücudunda)

İşinde bakşa-bakşa süyegi bar, (İçinde bahçe-bahçe kemiği var)

Jarkıldar jalğız közi töbesinde. (İşildar yalnız gözü tepesinde)

Turadı adam kelse, avzın aşıp, (Ağzını açarak durakalır birisi gelirse)

Ketpeydi kelgen adam onan kaşıp, (Gelen adam kaçıp gitmez ondan)

Baradı akırın-akırın kadam basıp(Kiyiz üy). (Yavaş yavaş adımlayıp gider)
(Keçe çadır)

Kudaydın kudireti köp turar, (Tanrının kuvveti uzak durar)

Bir kesenin işinde eki türlü süt turar(Jumırtka).

(İki kasenin içinde iki çeşitli süt durur) (Yumurta)

Bir jansız moynında bar eki kulak, (Bir cansızın boynunda iki kulak var)

Oynaydı dal üstinde on şaktı lak. (Tam üzerinde ona kadar kuzu oynar)

Belinde segiz belbev, kolında eki arkan, (Belinde sekiz kemer, elinde iki organ)

Ustap alıp turadı patşa bolıp oynamay-ak. (Çalmadan üzerinde hükümdarlık eder)

Bar eken mandayında jalğız közi, (Varmış alnında yalnız gözü)

Boladı toksan türli aytkan sözi. (*Söyleyen sözü doksan çeşitli olur*)

Üstine aşamayın erttep koysa, (*Üzerine eyerini vurursan*)

Boladı künde jiyin munın özi(*Her gün düğün olur*)

(Dombıra) (*Dombura*) (Altınsarin, 1994: 75).

Yukarıdaki bilmecelerin altı çizilen satırları son zamanlarda yayınlanan bilmece derlemelerinden kaldırılmaktadır.

T. A. Seydalin ile S. A. Jantör'in kayıda geçirdiği “*Bolık kız ben Elentay*” adlı bilmece atışması 1875 yılında yayınlandı(Seydallin; Jantörin, 1875: 3). Bilmece atışmasının güzel örneklerinden biri “Abubakir men Kojahmettin” söz yarışması 1900 yılı “Dala Vilayati Gazeti'nin” 22-sayısıyla yayınlandı. XX yy. başında yaşayan ünlü şair Jüsipbekkoja Şayhislamulı 1906 yılında baskıya verilen “*Zeyne-Zayıp*” destanına kendinin Özipa kız ikilisinin arasında geçen bilmece yarışmasını da eklemiştir.

1903 yılı “*Bilmece Kazak Tilinde*” kitabında Nogay Sabırjan Muhammed Sadık'ın Akkete içindeki Maylıbay boyunun bir bayanıyla atışması, 1908 yılı Ğumar Janibekov'un derlemesiyle yayınlanan “*Bilmece ya Makalalar*” adlı kitabı Nurjan'la Saparğali bilmece atışmalarını içermektedir.

Abubakir Divayev'in derlediği Kazak halkının halk bilimi eserleri arasında bilmecelerin pek çok örneği bulunmaktadır. Bu bilmecelerin çoğunluğunu da 1880-1890 yılları Şımkent ilçesi, Noğaykara idaresinin sakini Erkimbek Akınbekov'un söylediğine göre kayda geçmiştir. A. Divayev kendisi derlediği 15 bilmeceyi zamanında tercüme edebildiği kadar Rusçaya çevirip, yayınladı(Divayev, 1895: 4). A. Divayev bilmecedeki bazı anlamsız kelimelere Rusça açıklama yapar. Örneğin, Kazakın:

“Katar-katar tas koydım,

Jirenşemdi bos koydım”

“Razlojeny kameşki ryadami,

Glavenstvuet nad nim Djerençe”

(*Sıra-sıra taş koydum*

Jirenşe'mi serbest bıraktım)

İşte yukarıdaki şekilde çevirip, Jirenşe kelimesine “*İnsan ismi, Kazak bilmecelerinde çok rastlanır, Janibek Han'ın veziri olmuştur, kıvrak zekasıyla tanınmıştır, imalı konuşmuştur ve hatip adını sahiplenmiştir*”,-diye açıklama yaptı. A.

Divayev'in derlediği bilmeceler çok olmasına rağmen onların hepsi o devirde yayınlanmadan, sadece el yazma halinde muhafaza edilip, birçoğu sonradan matbaaya verildi(Divayev, 1989: 15).

Bahsi geçen yadigarlar Moskova'daki Tarihi Müze'nin El Yazma Arşivi'nde N. İ. Grodekov bilgileri arasında(307-k, 52, 5-8-sayfalar), Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve İlim Bakanlığı Merkez İlim Kütüphanesindeki El Yazma arşivinde(10, 444, 570, 1078, 1162, 1164, 1167, 1307-dosyalar) ve M. Avezov adındaki Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nün el yazma bölümünde muhafaza edilmektedir [dosya 153, 155].

Kazak bilmecelerini kayıda geçirme faaliyetleri, basın-yayın işleri XIX yy. sonunda başlayıp, XX yy. başında canlanmış, sonra Sovyet zamanında devam etti. Kazak bilmecelerinin daha eskideki kayıda geçenleri el yazma şeklinde KC Eğitim ve İlim Bakanlığı Merkez İlim Kütüphanesinde bulunmaktadır². 1444-numaralı dosyadaki 5 defterde bilmeceler çok sayıda bulunur:

1-defter, A. Divayev derleyen, Arap karakterleriyle;

2-defter, 1927 yılı Arap karakterleriyle, derleyen Kojantay adlı birisi;

3-defter, 1945 yılı Arap karakterleriyle, derleyici K. Bayğalyulı;

4-defter, 1945 yılı Arap karakterleriyle, derleyici J. Jantöbetov;

5-defter, Arap karakterleriyle, derleyici şair İlyas Jansügirov, 1941 yılı arşive teslim eden Fatima Ğabitova. Bilmece sayısı-134.

1078 numaralı dosyadaki 20 defter de tamamen bilmece içermektedir³.

Bu el yazmaların birçoğu S. Amanjolov'un, 1940 yılı bilmece derlemesini yayınlarken, işine yaradı. Fakat, yayınlanmayan, gözden geçirilmeyen, arayanları bekleyen bilmecelere çoktur.

Bilmecelerin hangi bölgeden, kimden yazıldığını, onları söyleyicilerin hangi görevde olduğunu tespit etmenin ilimsel açıdan büyük bir anlamı var. Her insanın dile

² Bilmece metinlerini içeren dosya numaraları-152, 210, 246, 259, 298, 302, 472, 685, 711, 799, 1070, 1071, 1072, 1073, 1075, 1078, 1444, 1885 olup; bunların 1444 ve 1078 numaralı dosyaları tamamen bilmecelerden oluşur.

³ Derleyiciler-M. Hakimjanova, A. Marğulan, T. Baytanatov, S. Azdembayev, H. Baysov, İ. Uykıbayev, A. Şamkenov, F. Ğabitova, T. Alpeyisov, Toktarov, K. Baykotov vb. Defterler içerisinde hacmi açısından en geniş-15 defter, derleyici F. Ğabitova, el yazma halinde 1941 yılı arap karakterleriyle arşive getirildi. Fatima Ğabitova'nın 548 Kazak bilmecesini kayıda geçirip, arşive getirmiştir.

getirdiği bilmeceler, o adamın eğitimini, zevkini, mesleğini bile tespit edebilir. Hatta o bölgenin coğrafik durumu, bitkileriyle çiftçiliğinden bilgiler toplamaya yol açar. Bu yüzden de arşivlerde bulunan dosyalardaki bilmeceleri söyleyiciler hakkındaki bilgiler çok ender, onun söyleyiş geleneğiyle ilgili etnografik değerli malumatları bulmak mümkün olmamaktadır. Bilmecenin sayısız örnekleri bulunan yer, M. Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitü'sünün el yazma bölümüdür⁴.

Arşivteki el yazmayla halk bilimi hazineleri araştırma sırasında toplanıp, tamamlanmıştır. Örneğin, 1965 yılı Kostanay-Orınbor istikametinde gerçekleşen ilimsel seferinde müzisyen Taliğa Bekhojina sadece şarkılarla melodilere dikkatini çekmekle kalmayıp, bilmeceleri de araştırmıştır. Onların içerisinde bizim için belirsiz olan örnekleri de kayıda geçirmiştir. Burada onların birisinden örnek getirdik:

Avız kara indikeş, (*Ağzı siyah indikeş*)

Tübi kara kiyamet, (*Dibi siyah kıyamet*)

An şakırğan Muhambet. (*Hayvan çağırın Muhambet*)

Soba, baca, dumana işaret eden bu bilmece zengin mecaz içermektedir.

Bilmece gibi ufak türleri derlemek-topurak içinden altın aramak gibi maşakkatli bir iştir.. 1998 yılı Kuzey Kazakistan'la Doğu Kazakistan bölgesinde bilimsel araştırma grubunda olan halk bilimci Bakıtkamal Kanarbayeva tam yanmayan sıcak kül hakkındaki bilmeceyi kayıda geçirmiştir:

Peş işinde otırımın, (*Soba içinde oturuyorum*)

Özim şiki kotırımın. (*Kendim yarı uyuzum*)

Kotırıma timender, (*Uyuzuma değmeyin*)

Öleyin dep otırımın. (*Ölmek üzereyim*)

Bilmece mecazıyla güzeldir.

Enstitü arşivindeki yukarıda bahsi geçen dosyalardaki bilmeceler sayısı hacmi yönünden farklıdır. Bir defter bir tane bilmece içermekteyse, diğerleri birden fazlasını

⁴ Bilmece metinleri kaydedilen dosyalar-127/5; 131/3; 135/3; 137/7; 137/9; 138/1; 140/4; 142/2; 142/4; 142/6; 142/8; 143/12; 144/2; 144/8; 146/13-14; 153; 155/2; 174; 187/7-8; 193/5; 222; 242; 258/4; 262/10; 290/4; 301/4; 303/6; 315/12; 316; 321/6; 341/13; 341/24; 356/2; 396/1; 481/1; 481/5; 481/15; 484/3; 485/5; 485/8-10; 526/2; 611/3; 611/5; 612; 613; 621; 622; 669/3-4; 683/7; 683/12; 684/2; 696/2; 746/12; 754/1; 780/5; 818; 853/3; 879/5; 879/8-9; 879/14; 881/10; 885; 894/12; 896; 910/4-5.

içerir⁵. Kalitesi yönünden de farklıdır, bazıları eskiden tanınmış bilmecelerse, bazıları eskiden hiç tanınmamış eserlerdir. Bu yadigarlar tekstoloji(metin) açısından incelenip, eleştirilmedi, hala araştırma konusu olmadı. Miraslar yurtdışından, ülkenin farklı bölgelerinden derlendi. 1967 yılı J. Buğıbayev adlı vatandaş Taşkent yanı Kazaklarının ağzından bilmeceleri kayıda geçirdi. Onun yazıya döktüğü bilmecelerinin sayısı-160(dosya 683/7). Karakalpakistan'da yaşayan Turmakan Bayjanov da birçok bilmece teslim etmiştir(dosya 481/5).

Kazak Milli Kütüphanesi'nin ender kitaplar bölümünde bulunan 398. T-39 numaralı defter sırf bilmecelerle tekerlemeleri içerir. El yazma bölümüne 1935 yılı getirilen, Arap karakterleriyle yazılan bilmeceleri derleyen-Toyşıbayulı adlı birisidir. Buradaki bilmeceler sayısı-173, hepsi numaralanmıştır. El yazma incelenmemiştir, defter sayfalarını açarken, eskiden bilmeceler derlemelerinde kaydedilmeyen belirsiz metinler de vardır. Örneğin, 5-Azrail, 32-Azrailin can alması, 39-Gök öküz, 59-kir, miskal, 71-osuruk böceği, 140-eşek, 155-yemek yemek, 168-kamış vb. konusunda olan bilmeceler yayınlanmamıştır. 173 numaralı bilmece eskiden tanınmış örneğin ender nüshası olarak değerlidir.

Askar bel, (*Yüce tepe*)

Askar beldin ar jağında ak ötkel, (*Yüce tepenin arka tarafında beyaz geçit*)

Ak ötkeldin ar jağında kiğan kamıs, (*Beyaz geçidin diğer tarafında kesik kamış*)

Kiğan kamıstın ar jağında miday dala, (*Kesik kamışın diğer tarafında geniş bozkır*)

Miday dalanın ar jağında kara kopa, (*Geniş bozkırın öteki tarafında kalın kamış*)

Kara kopanın işinde kara şoşka, (*Kalın kamışın içinde siyah domuz*)

Kara kopanı aladı jalğız tospa(*Kalın kamışı kapsar su depose*)

(İyek, avız, murın, kas, manday, şaş, bit, tarak.) (*Çene, ağız, burun, kaş, alın, saç, bit, tarak*)

Türkistan şehrindeki Koca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi bünyesindeki İlimsel-araştırma merkezindeki 4-deftere bilmeceler

⁵ Arşivdeki bilmeceleri B. Iskakov, S. Ordaliyev, Ş. Karıbayev, T. Sarsenbekov, T. Sıdıkov, N. Törekulov, S. Bükirov, B. Kasımbayev, B. Adambayev, S. Savitbekov, M. Tilevjanov, K. Takejanov, M. Baybatrov, H. Öteğulova, R. Ahmetov, K. Sattarov topladılar. Derleyicilerin bazıları enstitü memurları, öbürleri ise-diğer devlet iş yerlerinde çalışanlar, halk edebiyatıyla derinden ilgilenenlerdir.

kaydedilmiştir⁶. S. Sadıkov bilgilerindeki eskiden malum bilmecelerin ender nüshaları karşılaştırmalı araştırma için bulunmaz bir bilgi kaynağıdır. Mesela, sülün konusunda olan bilmece kitaplarda bulunmamaktadır:

“Bir grup ılgın içinde, (*Bir top jıngıl işinde*)
Bir yaprak kırmızı çiçek” (*Bir japırak kızıl gül*)
Bu bilmecenin biraz da farklı nüshası:
“Bir top kamış işinde(*Bir grup kamış işinde*)
Şakıradı jandı gül”, (*Çağırır canlı çiçek*)

gibi bir nüshasına rastlayabiliriz.

Kazak bilmecelerini derleyen alimlerin biri de Macaristanlı Profesör Mandoki Konır İştvan.

1985 yıl 25 Mart kendi eliyle yazıya döken “Jymıs Kızmetinin Kırları” kısaca beyannamesinde bilmeceleri derlediği hakkında: “*Hun-Kıpçak halklarını araştırdığım zaman 1974 yıldan itibaren 13 kere Batı Moğoliya'nın Bayan-Ölgey, Kobda bölgelerinde yaşayan Kazakların arasında oldum. Neticesinde geniş dil bilimsel bilgiler, lehçe kelimeler derlemesini, kahramanlar destanı, masallar, atasöz, bilmeceler gibi halkın değerli eserlerini topladım. “Moğolyalı Kazaktardın Bilmecetarı(Moğolyalı Kazakların bilmeceleri) adlı 1 ciltli İngilizce çalışmamı hazırladım”, - diye yazar. Fakat Alim hazırlayan kitap yayınlanmamıştır. Şimdi o alimin Budapeş'teki özel arşiviyle eşi Ayşa Maksymkızı'nın elinde bulunmaktadır. Bu arşivten 38 bilmeceyi Babağumar Kiyanatılı derleyip, önsözle birlikte “Juldız” dergisinde yayınladı(Kiyanatılı, 1996, 6).*

1874 yılın “*Ejegodnik Turkestanskogo Kraya*” (III, 392-400) dergisinin bir sayısında yaklaşık 50 bilmece, 1870-1871 yılın “*Türkestanskiye Vedomosti*” gazetesinde onlarca Kazak bilmecesi yayınlanmıştır(İbragimov, 1870: 6). M. İbragimov, Büyük Jüz(Boy) içindeki 95 yaşında olan Hasanov adlı bir ihtiyarın ağzından yazılan bilmece atışmalarını kısa bir önsözle birlikte Rusçaya çevirilip yayımladı.

⁶ 1. defterdeki bilmece sayısı-93, örnekleri getiren Kenjebek Kerimbekov adlı birisidir, 2. defterdeki 91 bilmeceyi Aktöbe bölgesi Şalkar valisinin sakini Tursın Kerimov, 3. defterdeki 133 bilmeceyi Özbekistan'daki Nökis şehrinin sakini Salı Sadıkov; 4-defterdeki 260 bilmece Çin'deki Şınjan bölgesinde söylenen şekiller, onu derleyip, arşive getiren-Ahmetulla Kaliylı derlemiştir.

Önsözdeki bilgilere göre atışma Hasanov ihtiyarla Börte soyundan çıkan Kalipa adlı güzel kız arasında geçen, tartışma kalabalık bir düğünde geçmiştir. Bilmeceyi gizleyen-kız, çözücü ise-delikanlı, nesir şiir(kara ölen) şeklinde, ilk iki satırı nakaratında tekrarlanır. Bilmece konusundaki makalelerin biri 1870 yılı “*Türkistan Vilayeti Gazetesi*”nin” birinci sayısında “*Matallar Hususda*” konusuyla yayınlanmıştır. Bu gazetenin ikinci sayısında deminki makalenin Kazakça tercümesi verilmiştir. Makale Rus bilmecesi, onun halk arasındaki yeri, söyleniş geleneği, tarzı hakkında kısaca ilimsel bilgi içerir. Makale sonunda okuyucunun kendi bildikleri bilmeceleri varsa, yazmaları rica edilip, onların gazetede yayınlanacağı bildirilmiştir(Husaynova, 1966: 6).

1883 yılı Türkistan öğretmenlerinden biri Y. Liytş derlediği “*Kırgızskaya Hrestomatiya*” adlı derleme Akmeşit yanındaki Kazaklar arasından yazıya dökülen 146 bilmeceyi içerir(Liytş, 1883: 12-20). Bunlar konu bakımından değil, Rus alfabesinin düzenine göre kayıda geçip, düzenlenmiştir.

Bu bilmeceler konu bakımından karıktır. “*Türkistan Ölkesine Katıstı Kazaktardın Halk Adebıyeti Nyskalarının Toptaması*” adlı bu çalışma Kazakların bir sürü atasözlerini, masal, efsane, gelenek görenek şiirleriyle destanlarını içerir . Bilmecelerdeki esas konular: gökyüzü, yeryüzü, tabiat olayları (ay, güneş, yıldız, şimşek vurması), insan ve vücut organları(bacak, el, baş, diş), hayvanlar dünyası(kartal, yarası, çekirge, balık, deve), bitki, tahıl(ekin, darı, havuç, ağaç), evle onun eşyaları(keçe çadır, baca, soba, sandık), çanak-çömlek(ibrik, kepçe, çaydanlık, kazan), yemek(un, yumurta, et), emek aletleri(iğne, iğ, orak, değirmen), top tüfek (balta, tüfek, ok, top), dini kavramlar(Tanrı, oruç, cennet, imansızlık, bela), eğitim-öğretim(kitap, kuş tüyü, kalem, mürekkep, kutu) vb. Kitapta şehirli, kırsal halkın el sanatından bilgi veren bilmecelere de rastlamak mümkündür. Örneğin, demir, bakır vb. hakkındaki bilmeceler yaşam tarzından haber verir. Araştırmacı kitabındaki folklor metinlerine hiç değişiklik yapmadan, halkın söyleyiş özelliklerini muhafaza ederek, olduğu şekilde yayınlamayı amaç edinen derlemede lehçelik özelliklere de rastlanır. Kitapta yeni devire uygun ortaya çıkan bilmecelere de rastlamak mümkündür. Örneğin:

“Bir minutta dünyanı aralaydı, (*Bir dakikada dünyayı gezer*)

Sonda da şarşamaydı” (*O zamanda bile yorulmaz*)

Bu bilmecedeki “bir dakika” ölçümü o devir için yeni bir kelime. Bu bilmecelerin içinde Sır bölgesinde eskiden yaşayanların çiftçilikle uğraşanlarının bilmeceleri dikkatimizi çeker. Çiftçilikle ilgili kelimeler bilmecenin çözümü olmakla kalmayıp, bu sözler metinde de mısır, bağ, çiçek, tahıl, darı, un, nar şeklinde sık rastlanmaktadır. Kitaptaki metinler Rusçaya çevirilmemiştir. Meşhur doğu bilimci M. P. Meliyoranskii 21 bilmece Rusça karakterlerle yazılmıştır, onların Rusça tercümesini, cevaplarını vermiştir(Melyoranskiy, 1893: 39-50). Alim bu bilmeceleri 1890 yılı Orsk şehrinin yanında Derbisali Berkimbayev adlı birinin köyüne giden-gelen misafir, tüccar, mollaların veya birkaç insanların söylediklerine göre yazıya dökmüş. Rus doğu bilimcileri E. A. Alektorov’la N. İvanov pek çok bilmeceyi yayınlamıştır (Alektorov, 1893: 13; İvanov, 1900: 10).

Bilmeceleri içeren çalışmaların içerisinde hem eski hem yenisi A. V. Vasiliyev’in 1900 yılı Orınbor’da yayınlanan “*Kırgızskiye Zagadki*” (Kırgız Bilmeceleri) kitabı (Vasiliyev, 1900: 60). A. V. Vasiliyev- (1861-1943) 1889 yılı Torğay okullarının müfettişi, Torğay ilçesinde eğitim-öğretim faaliyetlerini geliştirme amacıyla ciddi çalışmalar yürüttü. Onun Kazak folkloruna olan ilgisi erken başlamıştır. “Torğay gazetesinin” 1892 yılın 33-34 sayılarında Kazakın 112 atasözleri yayınlanıp, sonra da özel kitap olarak çıktı. I. Altınsarin’in “Kazak Hrestomatiya’sı” 1906 yılı A. V. Vasiliyev tarafından tamamlanıp, önsözle birlikte ikinci kez yayınlandı. Bu çalışmada ilk defa Kazak bilmeceleri belirli bir düzene getirilip, konularına göre sınıflandırıldı. Kitapta Torğay bölgesinden derlenen yüz kırk bilmece bulunmaktadır. A. V. Vasiliyev bu bilmeceleri; dünyanın fiziksel olayları, hayvanlar hakkında, insanlarla onların evleri ve onları çevreleyen eşyalar olarak konularına göre sınıflandırıldı. Araştırmacı kitabın önsözünde bilmece atışması sözel edebiyatının önemli türü olduğunu açıklar ve “*Abubakir men Kojahmettin*”, “*Kız Ben Jigittin Aytıs Bilmecetarı*” sunar. Üstelik araştırmacı bilmecelerin konusu halk yaşamının çeşitli alanlarını kapsamakta olduğunu da dile getirir. A. V. Vasiliyev topladığı yadigarlar içinden o devrin durumundan haber veren bilmecelere de rastlamak mümkündür. Örneğin, mollanın eğitimini gören çocuk hakkında:

Jiyılğan tuğan ayğa bir top juldız, (*Toplanmış doğum ay etrafında bir grup yıldız*)

Jiyılar tünde tarkap, aman kündiz. (*Toplanır gece dağılıp, gündüz büsbütün*)

Kajetti akırettin tabıladı ol ayğa, (*Gerekli ahiret bulunur o aya*)
Kaşa makuluk kelse de jüz(*Ne kadar aptala rastlasa da*).

Derlemede dini tarzdaki Muhammed, Kuran, Peygamber, otuz gün oruç, beş vakit namaz hakkında bilmeceler var. Alim dini içerikli bilmeceleri ayrı ayrı derleyip, onların Kazak bilmeceleri içerisinde çok sayıda bulunmakta olduğunu da dile getirir ve onları dağıtanlar çoğunlukla aydınlarla mollalar olduğunu dile getirir.

İlk sırada bilmecelerin Kazakça metni, yanlarında Rusça tercümeleri verilmiştir. A. V. Vasiliyev'in çalışmasındaki bilmeceler Torğay bölgesinden derlenmesine rağmen, onların tam kimlerden derlendiği belirtilmemiştir.

A. V. Vasiliyev-Kazak bilmecesi hakkında ilk defa ilimsel tahminde bulundu. O bilmecenin söyleyiş tarzına önem verip, bilmeceyi kadınla erkek olarak çoğunlukla ikiye ayırmıştır veya bir grup içerisinde öne çıkan kişiler arasında geçtiğini açıklar. A. V. Vasiliyev bilmecenin benzetme sayesinde oluştuğunu dile getirip, örneğin, ayın ekmeğe, yıldızın ufak taşa, gökyüzünün döşelen deriye, semaverin kulağı ise domuzun kulağına benzetir, fakat böyle bir benzetmeler bilgili birisine garip gelebilir, buna rağmen dinleyicileri güldürüp, moralini yükseltir sonucuna varır.

A. V. Vasiliyev Kazaklar arasında bilmecelerin geniş yayıldığını söyleyerek:

“...Kırgızlar(veya Kazaklar-Ş. K.) arasında bilmecelere çok rastlamak mümkündür, onlar çok değerlidir. Gençlerin bilmecesiz geçen geceleri çok enderdir. Bilmece yarışmasında toplananlar, gizleyiciler ve çözücüler diye ikiye bölünür, yarışma çoğunlukla delikanlılarla kızlar arasında veya gruptan seçilen kişiler arasında geçer. Kırgızlarda bilmece yarışması şiir, mektup halinde de olur, bunların nüshaları halk aklında uzun zamandır kalıp, nesilden nesile geçer. Genelde bilmeceler sözlü şekilde ortaya çıkar, onların ortak kullanışa geçmeleri de vardır ve bunlar Kırgız bozkırının her türlü bölgelerinde malum. Böyle bilmecelere örnek bilmece diyebiliriz”,

dedi (Vasilyev, 1900: 4). Sonra da yazar bilmecelerin şiirsel yapısı konusundaki kendi düşüncelerini yazar.

Kazak bilmeceleri konusunda ünlü alim G. N. Potanin de çalışmalarını yaptı. G. N. Potanin toplayan bilmeceler içerisinde: “Üç şey azıcıktan büyük olur (ateş, ölüm, dava), sekiz şey doyumsuz (şuur-akıla, gönül-düşünceye, erkek-hayvana,

kadın-erkeğe, ateş-oduna, yer-adama, göz-görmeye, dil-kelimeye), dört şeye engel yok(yaşlılık, ezel, açlık, uyku)” gibi ilginç örneklerini okumak mümkündür (Potanin, 1972: 189). Bilmecelerin buna benzer örneklerine sonraki bilmece yayınlarında rastlanmamaktadır. Devrimden sonra bilmece atışmasının örnekleri de folklor derleyicilerinin dikkatini çekip, gazetelerde, kitaplarda yayınlanmaktadır.

M. K. İştvan arşivindeki bilmecelerin çoğu-hiçbir yerde rastlanmayan değerli eserlerdir. Araştırmacı 237 bilmeceyi ciddiyetle latin alfabesinin sırasıyla düzene getirmiştir, herbirini ayrı numaralayıp, bastırmıştır. Bu çalışmanın özelliği de- metinlerde Kazak dilinin konuşma diline özel ses ve lehçelik özelliklerine önem vermesidir. Yani, dildeki kurallara uygun bilmeceler nasıl söylenirse, öyle yazmıştır:

Akesi balası götörödü, (*Babası oğlunu kaldırır*)

Balası börkün götörödü, (*Oğlu börkünü kaldırır*)

Bir bödönünün işinde eki türdi suu bar(*Bir betonun içinde iki çeşitli suyu var*)

İsine kuduröttün tan kalasın. (*İşine kudretin şaşırırsın*)

Metinlerden fark ettiğimize göre, dudağın ses uyumu dört heceli kelimelerin sonuna kadar gelmiştir. Bir kelime içerisindeki seslerin uyumu Kazak dilinin ahenliğini oluşturan ses uyumu kuralı olarak sayılmaktadır. (Mırzabekov, 1993, 80).

Metinlerde moğollu Kazakların ж(j)sesini д(d)-ya değiştirip telafüz etmenin özelliği de açık gösterilmiştir(örneğin: жүз(yüz)-дүз(düz)); жүздер(yüzler)-дүздер(yüzler) vb.).

M. K. İştvan kartal, avcı, av avlamak hakkındaki bilmeceleri kayıda geçirmiştir.

Bu bilgiler sadece bir halk bilimcisi için değil, Kazak dili ses bilgisini araştıran alimler için de değerli bir bilgi olarak sayılmaktadır.

Çin Kazaklarının bilmecelerinin yayınlanmasında Şınjan bölgesinin “Şalğın”, “Myra” dergilerinin önemli bir yeri vardır (“Şalğın”, 1980; “Myra”, 1982).

1980 yıldan itibaren yayınlanan “Şalğın’da” redaktörtörlük yapan Ahmetulla Kalyoğlu’nun çalışmalarına bakarsak derginin 32 sayısında 64 kıssa-destan, 1350 atasözü, 65 masal, 333 bilmece, 524 kıta nesir şiir (kara ölen), 251 kıta adet destan gibi çok sayıdaki halk eserleri yayınlanmıştır.

Çin’de uzun yıllardan beri halk derlemeleri devlet tarafından yapılıp muhafaza edilmektedir. Bu faaliyetler çerçevesinde Kazakların halk bilimsel malzemelerinin toplanmasında birçok çalışmalar yapıldı. Fakat şu miraslar hala yayınlanıp, halkın eline geçmedi. Kazak bilmecelerini derleme sırasında birçok çalışma gerçekleşmiştir, çeşitli el yazma arşivlerinde kayıda geçen sayısız bilmeceler dağılmaktadır, onların bazıları halk eline geçip, bazıları ise sırasını beklemektedir. Arşivlerle farklı kütüphanelerde bulunan bilmecelerimizi tamamen kayıda geçirip, ölçüp, işlemedik.

Yazar Jüsipbek Aymavitov halkımızın zaman, yaradılış, giysi, hayvan hakkındaki bir grup bilmecelerini, “*Kök Ögiz*” adlı bilmece masalını yayınlamıştır (Aymavitov, 1992: 19).

Bahsi geçen tarz hakkında yazan alimlerin biri ise Muhtar Avezov’tur. Avezov’un bilmece hakkındaki makalesi ilk defa “*Adebiyet Maydanı*” dergisinin 1938 yılın 10-sayısında yayınlandı, sonra 1940 ve 1959 yıllarda yayınlanan bilmeceler derlemesi alimin önsözünüyle başlıyor. Alim deminki makalesindeki bilmecenin tüm dünya halklarında olan eski tarz olduğunu açıklayarak, onun son zamanlarda iyi gelişip, güçlü bir eğitim aracına dönüştüğünü dile getirir. “*Dışarıdan bakarsak son zamanları yazılı edebiyat güçlenmekle birlikte, bilmece azalmıştır, yeniden yapılmayacak herhalde*” gibi düşüncelerini söyler. Aslında buna tam ters bir durum ortaya çıktı.

“Bilmece Kazak halkının arasında da, Sovyetlerin diğer halklarının arasında da bugüne kadar yeni doğup, çoğalıp, gelişmekte olan bir türdür. Dolayısıyla, halkın bilmece adlı halk bilimi arşivini oluşturup, baskıya verip, kontrol etmek, ilimsel bir vazifedir” (Avezov, 1959: 5),

diyor. Üstelik o çeşitli halkların bilmeceleri birbirine benzediğini açıklar. “Birçok halkların bilmecelerinde bire bir benzeyenleri de rastlanır. Bunun asıl nedeni de geçmişteki çiftçilik, toplumsal yapıların benzer olmasıdır. Bununla birlikte bugünlerdeki yeni bilmecelerin içindeki benzetme, karşılaştırmaların da aynı olmasıdır. Örneğin: yeni bilmecelerdeki traktörle lokomotif öküze, ata benzetmek, uçağı kuş diye tasvir etmesinden halklar yaşamının bir olduğu sonucuna varabiliriz”- diye, onun nedenini doğrudan açıklar (Avezov, 1959: 7).

60'lı yıllarda yayınlanan “Kazak Adebietinin Tarihi” halk edebiyatına adanmış, bilmece konusunda özel bölümleri içerir. Halk edebiyatının XX yüzyıla kadarki kısmı Alkey Marğulan'ın (Marğylan, 1960: 737), sonraki ciltleri Şegen Ahmetov'un makalesini içermektedir (Marğylan, 1964: 348). Marğulan, kendi sonuçlarını eskiden yayınlanan bilmecelerle birlikte kendisinin halk ağzından duyduğu delillerle birlikte örnek getirerek sabitleştirir. Alkey Marğylan:

“Insanoğlu bilmeceyi genelde kendisi uğraşına, işine yönelik söyleyip, ne görürse, ne yaparsa, onları bilmecelerinde ifade etmiştir, örneğin, çiftçi çiftçilik, çoban hayvan, ot biçici sık kullanan emek aletini bilmecesine konu edinir, avcı vahşi hayvan, keskin nişancı nişancılığı konusunda söz eder”

sonucuna varır. Çeşitli mesleği sahiplenilenler konusundaki bilmeceleri kayıda geçirip incelemek derin, net ve doğru bir sonuca varmaya yardım eder, çünkü bilmeceyi söyleyici tesadüfen rastlanan, kulağı duyan olayları değil, kendine oldukça yakın ve tanıdık şeyleri gizlemeye, bilmecelerine konu edinmeye çalışır. Rusçadaki “Kazak Adebietinin Tarihi'nin” bilmece konusuna ait kısmının yazarı-Telkoja Janyzakov'tur (Janyzakov, 1968: 23).

Üniversite öğrencilerine yönelik M. Ğabdulin'in “Kazak Sözlü Edebietini” (1959), A. Konıratbayev'in “Kazak Folklorunun Tarihi” (1991), M. Tilevjanov'un “El Adebietini” (1991) kitaplarından bilmecelerin tür konusunda olan yorumlarını bulmak mümkündür.

M. Ğabdullin bilmece hangi sebeple ortaya çıktı soRusunu kendisi yanıtlamaya çalışır:

“İlk başta insanoğluna dünyadaki eşyaların, yaradılış olaylarının hepsi, onların sırrı, neden yapıldığı konusunda hiç bilgi yoktu, bu bir bilmeceydi. Fakat insanoğlu bu bilmecenin cevabını bulmaya çalıştı, öğrenmenin yollarını aradı, bu dünyanın ortaya çıkma nedenini, onun olaylarını, emek, çalışma aletlerini, çeşitli hayvanları birbirleriyle karşılaştırma neticesinde öğrenmeye çalıştı. Bunun için kendilerine tanıdık olan bir eşyayı ikinci bir eşyayla karşılaştırarak veya o eşyaların birbirine benzer unsurlarına bakıp, onların nasıl bir eşya olduğunu, ortaya çıkma nedenlerini tespit etmiştir. Bilmecelerin ilk örnekleri işte böyle bir şekilde oluştu”.

Bilmecenin menşeyi, gelişme evrimi konusunda ilerideki bölümlerde geniş bir şekilde söz edeceğimizden dolayı burada bu konu üzerinde çok durmadık, kendi düşüncelerimizden örnek getirmediğimiz. Nısanbek Törekulov da şimdiki Kazak bilmecelerinin gelişme yönleri konusunda söz eder (Törekulov, 1979: 81).

Bilmeceler konusunda ciddi bir şekilde yürütülen çalışmalar olarak-Maşrap Abjanov ile Janıl Adambayeva'nın çalışmalarını söyleyebiliriz. M. Abjanov "*Kazak Halkının Jumbaktarı*" kitabında bilmecenin tarihi ve diğer tarzlarla ilişkisi, söyleniş, içeriğine göre gruplara ayırır.

Janıl Adambayeva "*Kazak Jumbaktarının Adebî-Stilistik ve Tildik Özellikleri*" konusundaki çalışmasında (Adambayeva, 1966: 47) türün özelliklerini konu başlığı etmekle kalmayıp, onun menşeyi, şiirsel özelliklerini, içeriğiyle konusu hakkında söz eder.

Akademisyen Zeki Ahmetov Kazak şarkısı konusundaki geniş bir monografisinde bilmecenin ritim yapısı, kafiye düzeni konusunda ciddi yorumlar yapar. Onun,

"Halk atasözleri, bilmeceler, özlü sözler-ritimli/tempolu konuşmanın güzel bir örneğidir, onlar hacmi yönünden küçük/ufak olmasına rağmen genelde esas şarkı sanatını bunlar oluştururlar. Eğer geniş hacimli manzum eserleri kuvvetli bir tempoyu sahiplenen, tamamlanan bir türler olarak görürsek, atasözleri, bilmecelerle özlü sözlerden hem basit hem de ritim açısından serbest olan çeşitli şarkı örneklerini bulabiliriz" (Ahmetov, 1964: 210)

konusundaki fikri önemlidir.

Kazak folklorunun meşhur derleyicisi Kıdırali Sattarov Kazakların dikkat çekici geleneği ve bilmecenin söyleniş tarzından bahseder (Sattarov, 1972: 91).

Şair Muzafar Alimbayev ile eleştirmen-alim Kulbek Ergöbekov'un "*Kazak Edebiyatı*" gazetesinde yayınlanan (Alimbayev, 1987: 26) "*Jüyrık Oydın Jüldesi*" adlı hacimli makalesi şimdiki ve eskideki halk bilimsel geleneğin münasebetini ele alır. Yazarlar, ilk bilmecenin özelliğine, incelenme tarihine, akraba halkların miraslarıyla benzer tarafları ile, "Kodeks Kumanikus"taki örnekleri üzerinde durur.

"Rus bilmecelerinin şiirsel yapısı son seneler özel araştırma konusu olmaktadır. Bize göre, bilmecenin şiirsel tabiatı uzun zamandır

araştırılmamıştır, nedeni de atasözü, bilmecede bulunan şiirsel özelliklerinin kabul edilmemesidir. Aslında sözlü edebiyatın türleri hem atasözü, hem de bilmece-şiirlerdir”, bilmecenin manzum şeklinde olması, manzum yapısı özel olarak araştırmayı gerektiren konu”

diye sonlandırır alim. M. Alimbayev ile K. Ergöbekov şimdiki şairlerin bilmecelerini gözden geçirerek, sözel edebiyatın türlerinden örnek, ders almak gerektiğini vurgular, Ş. Ahmetov ile K. İslamjanulı bilmecenin çocuklar hayatında büyük bir önem kazandığını, onun eğitimdeki önemine ayrı bir önem verir (Ahmetov, 1974: 30).

N. Onğarbayeva,

“Kazak Bilmecetarinin Tili” çalışmasında bilmeceyi dört temelden: bilmece objesi, bilmece alternatifleri, bilmece metni, bilmece motifinden oluşur sonucuna varıp, net yorum yapar. “İşte, ancak şu dört temele dayandığımız durumda bilmece bilmece olabileceğinden bahsederek, onlar kendi aralarında birbirleriyle ilişkilidir ve birbirlerine bağımlıdır: bilmeceyi oluşturan, öncelikle, bilmecenin nesnesini seçmelidir, sonra o nesnenin anlamını farklı bir şekilde açıklayan, ona yardımcı olabilecek kelime grubunu veya bütün cümle şeklindeki alternatifleri seçmelidir. İşte ancak bu zaman hepsi bir araya gelip bilmece metnini oluşturur” (Onğarbayeva, 1997: 66).

diye yazar.

Çin’deki Kazak halk bilimini inceleyen Dalelbek Kiyanatulı “*Bilmece Anıktaması Men Türleri Turalı*” adlı makalesinde bilmece iki parçadan oluşur diyerek, benzetme ve kök terimlerini kullanır (“Myra”, 1987: №2). Bu arada yazarın bahsettiği benzetme-gizli metin, kök dediği-çözümüdür.

Ş. Alibekov, bilmecenin insanoğlunun güzellik duygusunu güçlendirdiğinden bahsederek,

“Bilmeceleri okurken halkın yaşam tarzı, estetiği göz önüne gelir. Bilmeceler küçük olayları tasvir ettiğine rağmen, hayatın geniş geçitlerini, toplum biçimini, insanların yaşamını gösterebilir. Devir görünüşünü, kültürünü tanımakla birlikte, güzellik konusundaki düşüncelerle fikirleri bildirir.

Bilmeceler insan mutluluğunu, hayatın anlamını, yaşamın güzelliğini, imalı, süslü kelimelerle tasvir edip topluluğu şaşırtır” (Alibekov, 1991: 70)

fikrini ortaya koyar.

Zeyin Şaşkin’in Kazak Bilmeceleri 1934 yılında baskıya hazırlandı, ama yayınlanmadı. Onun bu hazır olan çalışmasının yayınlanmamasının sebebi de sürgüne gönderilmesi idi. Z. Şaşkin çalışmasında bilmecelerin halk ağzından derlemeye yardım eden dört vatandaşın isminden bahseder, onlara teşekkürünü söyler, onların adreslerini söyler.

1. Ahmet Mağzum. Bayanavıl ilçesi;
2. Begalyulı Saparğali. Karkaralı ilçesi;
3. Salıkulı Nuğmatulla. Karkaralı ilçesi;
4. Sarıbayulı Janğali. Almatı.

Kitabın Latin harfleriyle el yazması KC Eğitim ve İlim Bakanlığı Almatı’daki Merkez kütüphanesinin arşivinde bulunmaktadır [1078 dosya].

1940 yılı meşhur dilci-alim Sarsen Amanjolov’un derlemesiyle Kazak bilmeceleri kitap olarak yayınlandı (Amanjolov, 1940: 33). Bu kitapla Z. Şaşkin’in yukarıda bahsettiğimiz el yazmasını karşılaştırdığımızda, iki nüshanın çok da farkı olmadığını görürüz, sadece kitaptaki dini bilmeceleri içeren bölüm çıkartılmıştır. Bu kitapta 818 bilmece bir araya getirilip, onlar içeriğine göre yirmi konuya sınıflandırılıp, numaralanmıştır. Sonra bu çalışma tamamlanıp, tekrar yayınlandı (Amanjolov, Janyzakov, 1959: 244). Bu kitaptaki bilmece sayısı-929. Kitapta eskiden gelen geleneksel miraslarla birlikte yeni hayatı tasvir eden, ilimle teknik konularını içeren çeşitli bilmeceler rastlanmaktadır.

1940 yılın derlemesindeki bilmeceler aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır:

I. bölüm. Gökle yeryüzü, hayvanlarla böcekler, kuşlar, ekin ve bitki hakkında;

II. bölüm. İnsan ve onun uzuvları konusunda. Yemekle içki, bununla birlikte giyisi hakkında. Çanak-çömlek, el işi, ev eşyaları ve araç-gereçler, ilişki, eğitim, teknik ve para, eğlence, şarkı, bununla birlikte zaman konusunda olan bilmece atışmaları.

Fakat 1959’daki ikinci yayınlanmasında eski derlemeler de rastlanmaktadır:

Buğı-buğı uzun, (*Geyik-geyik uzun*)
Buğıdan da boyı uzun, (*Geyikten de boyu uzun*)
Altın koşkar müyizi, (*Altın koç boynuzu*)
Aba kiyik terisi (Kiyiz üy); (*Aba geyik derisi*) (*Çadır*)
Uzın-uzın avliye, (*Uzun-uzun evliya*)
Töbesin kurt jep koyğan, (*Tepesini kurt yemiş*)
Tuğır töbe avliye

(Şanırak, uvık.) (*Dayanak tepe evliya (Şanırak-çadırın kubbesini oluşturan yuvarlak, uvık-çadırın kubbesini oluşturan çubuklardan her biri)*)

1940 yılında yayınlanan bir kitapta “*Bilmece Aytıs*” konu altında bir bilmeceден örnek verilir, o konu ikinci yayında tamamlanmıştır. O kitap: Delikanlılarla kızların bilmece atışmalarını içerir. Mamık’la Jüsib’in, Bolık kızla Elentay’ın, gelinle delikanlının bilmece atışması, Saparğali Nurjan’ın, Orınbay ile Koja’nın, Iskak’la İsa’nın, Rakımjan’la İbıraş’ın, Aset’le İrisjan’ın atışmalarını bulundurur.

Bahsigeçen iki derlemeye de bir sürü yazarları belli olan eserler halk mirası olarak giriktirilmiştir. O sırada yüce Abay’ın:

Sınalar, er jigitter, keldi kezen, (*Eleştirilecek, yiğitler, geldi zaman*)
Savlen bolsa bermen kel, talaptı erin. (*Şuurun varsa yakınlaş, talepli erin*)
Jan kumarı dünyede nemene eken, (*Can kumarı dünyada neymiş*)
Somı bilsen barin de bilgenderin (*Bunu bilersen hepsini de bilmişsindir*)

(Biluge kumartu) (*Öğrenmeye heveslenmek*)-buna benzer bilmeceleeri okumak mümkündür.

K. Sattarov’un derlemesiyle yayınlanan kitapta eskiden malum bilmeceleerle birlikte Özbekistan Kazakları arasından ve Güney Kazakistan bölgesinden derlenen miraslar bir araya getirilmiştir (Sattarov, 1994: 80). Derlemedeki 506 bilmece 12 konuya göre sınıflandırılmıştır. Derleyici eski derlemelerdeki geleneksel mevzu yerleşimini bilerek değiştirip, çiftçilikle ekincilik, bahçe, sebze, bitki konusunu içeren bilmeceleeri ilk sırada yazar. Derleyiciler bu arada Özbekistan’la Güney bölgesi Kazakları arasında diğer bölgelerle karşılaştırdığımızda özellikle bu konudaki bilmeceleerin sık rastlandığına dikkatimizi çeker. Kitap bilimsel talepleri tamamen karşılamamasına rağmen önceki yayınlara göre biraz daha gelişmiştir. Derleyici mirasları Özbekistan’ın her tarafında yaşayan Kazakların ağızından yazıya döktüğünü yazarak, onları söyleyenlerin isimlerini verip, anlamı zor olan kelimelere açıklama

yapmıştır. “*Bilmecetin Aytulu Ğurpınan*” adlı derlemeye önsöz yerine yazılan makalesinde yazar değerli malumatlar yazar. Özbekistan Kazakları bilmecelerinde diğer halklar dillerinin tesiri hissedilir, üstelik karışık halkların miraslarında ortaklıklar çoktur. Bu bölgeden toplayan bilmeceleri akraba halkların dil, halk bilimsel ilişkilerini, yaşam, etnografi alanında olan kendi aralarındaki etkileşimi araştırdığımız zaman her zaman aklımızda tutmamız gerekir.

Kazak bilmecelerinin basın-yayın işlerinde “*Baldırğan*” dergisi yoğun çalışmalar yaptı. Dergi ilk çıktığı günden itibaren, halk sözel edbiyatı ürünlerinin eğitimsel-öğretimsel önemini fark ederek, bunlara sürekli yayınlarında yer verdi. Yayın evi eskiden malum halk bilimsel miraslarını sunmakla kalmayıp, diğer halkların halk bilimsel masal, çocuklar oyunu gibi hazinelerini çevirip, yayınladı. “*Baldırğan*” halk arasındaki halk bilimsel ürünleri dikkate alarak derledi. Derginin böyle bir derleme faaliyetine girişiminin nedeni de gün geçtikçe unutulmakta olan değerli ürünleri derlemeye en kısa süre içerisinde dikkat çekmenin önemini anladığındadır. “*Baldırğan*”ın 1971 yıl 2’ci sayısında çocuklardan halk içindeki tanınmamış atasözleri, bilmeceleri basımevine göndermeyi rica eder, 1973 yılın 1’ci sayısında: “*1971 yıldan itibaren bizim derginin isteğine uyan okuyucular birçok bilmece ile atasözleri derleyip, yayın evimize gönderdiler.*” cümleleriyle dergi heyeti halk sözel edebiyatının ürünlerini derlemeye yardım eden küçük okuyuculara teşekkürlerini sunar:

“*Çocuklar! İleri zamanları da tekerleme, bilmece, atasözleri, masal, efsane, şaka, mizahları derleyip, gönderin*”,-diye yazar.

Derginin, bilmeceleri derleyen öğrencinin adı-soyadını, adresini yayınlaması çocukları destekleyip, ortak faaliyete girişmesini nitelendirdi. Masal, bilmece gibi mirasların yeni örnekleri derginin çekiciliğini daha da arttırdı, gelişmesine neden oldu.

II.2. Kazak Bilmecelerinin Özellikleri

M. Abjanov “*Kazak Halkının Jumbaktarı*” adlı kitabında bilmecenin tarihi ve diğer türlerle ilişkisi, söyleniş, içeriği olarak gruplara ayırır.

İkinci bir çalışma-Janıl Adambayeva'nın "*Kazak Jumbaktarının Adebilistikalık Jane Tildik Ereşelikleri*" adlı çalışmasıdır (Adambayeva, 1966: 47). Burada yazar tarzın özelliklerini konu başlığı etmekle kalmayıp, onun menşeyi, şiirsel özelliklerini, içeriğiyle konusu hakkında söz eder.

N. Onğarbayeva "*Kazak Jumbaktarının Tili*" çalışmasında bilmeceyi dört temelden: bilmece objesi, bilmece alternatifleri, bilmece metni, bilmece motifinden oluşur sonucuna varıp, net yorum yapar.

"İşte, ancak şu dört temele dayandığımız durumda bilmece bilmece olabileceğinden bahsederek, onlar kendi aralarında bağımlıdır ve birbirinden oluşurlar: bilmeceyi oluşturan, en önce, bilmecenin nesnesini seçmelidir, sonra o nesne-ismin anlamını farklı bir şekilde açıklayan, ona yardımcı olabilecek kelime grubunu veya bütün cümle şeklindeki alternatif seçmelidir. İşte bu hepsi bir araya gelip bilmece metnini oluşturur" (Onğarbayeva, 1997: 66)

diye açıklar.

Son zamanları çeşitli dergi, gazete sayfalarında yayınlanan bilmeceler de çok. Özellikle, böyle bir hazineler "Kazakistan piyoneri" (şimdiki "Ulan"), "Madeniyet Jane Turmıs", "Kazakistan ayelderi", "Ana tili" baskılarında sürekli yayınlanmaktadır. Fakat dergi, gazete sayfalarında okuyuculara sunulan eserlerin tümü tamamen geleneksel halk mirasları değildir, onların içerisinde yazarlı eserlere de çok rastlanmaktadır.

Bazen yazar bilmecesiyle halk bilmecelerinin farkına varmak da kolay değildir. 1972 yılı "Jazuşı" yayın evinde yayınlanan "*Jumbaktar*" adlı kitapçıkta M. Alimbayev, K. İdrisov, K. Mırzaliyev önderliğiyle 10 şairin bilmecesi yer alsın, "Jeti jüz jumbak" adlı derlemede genel olarak yazarları belli olan bilmeceler yer almıştır. "Jeti jüz jumbak" derlemesinden 120 halk bilmecelerini, Saparğaliyle Nurjan, Aset ile İrisjan, Kojahmet ile Kerderi Abubakir'in arasındaki bilmeceleri, Abay, Sultanmahmut, Şorayağ'ın Omar'ı, Kalibek Kuvanişev'in bilmecelerini okumak mümkündür. Kitapta şimdiki zamanın 51 şairinin bilmeceleri bulunmaktadır. Onların içerisinde Muzafar Alimbayev, Abdikarim Ahmetov, Kabdikarim İdrisov, Jakan Smakov gibi meşhur yazarlarla birlikte Akılbek Şayahmetov, Kömek İbrayev, Şarifolla Saniyev gibi isimleri çok ünlü olmayan yazarlara rastlamak mümkündür.

Kitap çocuklara bağışlandığından dolayı burada yer alan miraslarımız da onların zevklerine, kavramalarına uygun yapılmıştır.

Halk içini gezersek bugüne kadar halk ağzında olan ve kayıda geçmeyen çeşitli bilmecelere rastlamak mümkündür. KC Eğitim ve İlim Bakanlığının Merkez Kütüphanesinde ve M. Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nün el yazma bölümünde halk içinden derlenen, fakat çoğunluğa tanınmamış bilmecelere çok karşılarız. Halkın bilmece kitaplarına olan talepleri çoğalmazsa da hiçbir zaman azalmamıştır.

İki nüshalı bilmeceler halk arasında çok söylenmesine rağmen derlemelerde ayıp, kaba diye yer alamıyorlardır. Bunların çözümü aynı olduğu için böyle örneklerin hiçbir ayıbı ya da zararı yok, tersine insan düşüncesini yetiştiren, gülmeye neden olan bilmeceleri dışlamadan, toplayıp, yayınlama neticesinde kazanmazsak, kaybetmeyeceğimiz kesindir. “Ala koydı bölip kırıkkan jünge jarımas” (*Benekli koyunu bölüp kırkan yüne doymaz*) der Kazak halkımız. Milli mücevherlerimizin sonraki yayınları hazırlandığı sırada Çin ve Moğol Kazakları içerisinde kayıda geçen, fakat bizim için yabancı bilmece örneklerini unutmamalıyız.

Bugüne kadar önem verilmemiş bilmecelerin geniş alanı-din, İslamla ilgili ortaya çıkan ürünlerdir. Namaz, oruç, İslam kaidelerine dayanan bilmeceleri büyük özen göstererek derleyip, sürekli yayınlamaya dine karşı savaşta, toplumsal kaba kavramın engel olduğu da gerçektir.

2002 yılı çok ciltli “*Babalar Sözi*” başlığı altında yayınlanan kitabın altıncı cildinde Şamşadin Kerim bilmeceleri yayınlandı, kitapta eskiden yayınlanan metinlerle birlikte halk ağzından kayıda geçen, el yazma arşivlerinden derlenen, yurtdışı Kazak yayınlarından alınan örnekler yer aldı⁷. Kitapta “*Kara Söz* sayısında” hesap, mantık konusunu içeren bilmeceler de yer aldı.

Kazak bilmeceleri konusunu dikkate alarak, içeriğine (örneğin: gökyüzü, hayvanlar hakkında vs.) ve konularına göre sınıflandırmayı ilk kere A. V. Vasilyev yapar, sonraları bu yöntemi S. Amanjolov, T. Januzakov, K. Sattarov, Ş. Kerim genişletti. Böylece belirli derecede tarzın özelliklerini, gerçekte münasebetini ilimsel açıdan incelemeye yardım eder.

⁷ Derlemede yayın şartlarına uygun önsöz, ilave açıklamalarla, sözlük, yer-su adları, derleyenlerle hazırlayanlar hakkında bilgiler, Rusça, İngilizcede CV yazıldı.

İngiliz bilmecesi derlemesini baskıya hazırlayan A. Taylor bilmeceleri nesnesine göre değil, konularına göre sınıflandırmayı teklif etti (Taylor, 1951: 36). Bu yöntemi Ukrayna, Beyaz Rusya, Bulgaristan vs. halklarının bilmecelerini yayınlamakta kullandı. Dünya halkları atasözleriyle bilmecelerini yayınlanmakta alfabelik sistem esas alınmaktadır. Bu yöntemle Y. Liytş ile İştvan Konr kendileri derleyen bilmecelerini sınıflandırmışlardır.

Bilmecelerin bilimsel yayınlanmasını hazırlama ihmal edilmiş bir konudur. Bu zamana kadar yayınlanan metin derlemeleri akademik şartlara uygun değil. Bilmeceleri birkaç kere sınıflandıran, bilimsel görüşlerle birlikte halka sunan Ruslar, Türk kardaşlarımızdan Türk, Tatar, Başkurt, Kırgız, Altay, Saha bilmeceleri bilimsel metotlarla hazırlandı. Bilmece gibi kısa türlerin bilimsel neşriyatlarını hazırlamanın da zorlukları var. Bunlar, ilk önce her bilmecenin tek tek numaralanması ve onun eskiden nerede yayınlandığı veya kaynağının gösterilmesi, bununla birlikte meçhul kelimelerle adlara açıklama yapılmasıdır. Özellikle, Türkiye bilmecelerinin iki cilt olarak bilimsel seviyede hazırlanması önemli bir konudur. Bu kitapta bilmecelerin çeşitli nüshaları geniş bir yelpazede sunulup, kayıda geçen mekanın coğrafik haritası ilave olarak verilmiştir (Türk Bilmeceleri, 1993: I-II).

Bilimsel neşriyatları daha da güzelleştiren bir unsur anlamların net bir şekilde verilmesidir. Burada bilmecenin kamuya yönelik yayınlarına anlam verilmesine ne gerek var diye soru işareti kafamızda oluşur. Nedeni de bilmece metinlerinde arkaizm, lehçe, yabancı kökenli kelimelerin çok rastlanmasıdır. Bu-birinci yönüdür. İkincisi ise Kazak halkının yaşam tarzının aniden değişmesiyle birlikte değişen eşya, araç-gereçlerdir. Eskiden okuyucuya göçebe hayat tarzıyla ilgili kavramları, eski eşyaları göz önüne getirip, algılamak zorunluk getirmezse, yeni nesile onların adlarının anlaşılmasının zor olması doğal bir olaydır. Yani ileriki kitapların yeni neslin istek, gereksinimlerine uygun tasarlanıp, eski isim, adlandırmaların ilave açıklamalarla birlikte verilmesi gerekecektir.

Kazak bilmecelerini özel araştırma nesnesine dönüştürmemizin nedeni var. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, bilmece konusunda eskiden söylenen fikir-düşüncelerin, çalışmaların bol olmasına rağmen, onun daha incelenmeyen, incelenmeyi, derinlemesine betimlemeyi gerektiren yönleri de çok.

Bilmecenin özellikleri nereden fark edilir? M. Ğabdullin onu:

“Bilmece konusu olan nesne hakkında bilgi verilmez, onun renk, sıfat, dış özelliklerini, bilmece olan objenin benzer taraflarını tasvir eder, ama nesnenin adını gizli tutar. Bu yüzden de akıla gelen eşyanın kendisi söylenmeden, onun dış izlenimini kısaca tasvir edip, böylece gizlenen şeyin bulunmasını bilmece deriz” (Ğabdullin, 1974: 320),

diye açıklama yapar,

V. P. Anikin ise: *“Bilmece bir nesnenin veya olayın düşündürücü, net ve adeta ritmik bir düzenle uyağın takip edilerek sorunun bilgece sorulmasıdır”* *“gerçeğe şiirsel bir bakış kazandırma amacıyla yapılmıştır”* (Anikin, 1957: 54) der.

Açıklama yapmanın sadece kuramsal açıdan değil, pratik açıdan da önemi var. Çünkü böyle nüshaları ayırmak bilmece derlemeleri yapıldığı sırada diğer örneklerin karışmasını önlemek için gerekir.

Bilmece hakkında açıklama yapılması için onun işlevinin incelenmesi gerekir. Bilmece-insanın akıl-zekası, bilgisini deneme amacıyla ortaya çıkaran sorudur. Bu açıklama yetersizdir. Bilmece-sadece bir soru değil, kendisi gizleyen olayın bir özelliğine, niteliğine işaret eder ve böylece onu bulmayı dinleyiciye bırakır.

Bilmecenin yapısı adeta iki parçadan oluşur. Kazak geleneğinde ona *“bilmecenin çözümü”* ve *“bilmecenin cevabı”* denir. Cevabı olmazsa-bilmece anlamsızdır. Tabiki, kasten insanları şaşırtmak için bulunan mizah örneklerine de rastlanır. Bu yüzden Ahmet Baytursinov *“Adebiyetti Tanıtkan”* adlı kitabında:

“Kafa yordurmaca. Kafa yordurmaca bilmece gibi, bu da düşündürecek bir şey, fakat bilmece gibi cevabı olmadığı için düşündürüp, boşuna yorar. Çözümü olmadığını bilmeyip, cevabını bulacağım diye düşünüp, insanın kafası karışır. Bu yüzden kafa yorucu derler.” (Baytyrsinov, 1989: 235).

diye yazar

Ahmet Baytursinov, kitabında kendisinin incelediği sözlü edebiyatın türlerinin örnekleri ilavede edildiğini bahsetmesine rağmen, o bugüne kadar ulaşmamıştır. Sözel edebiyatın ilgi çekici türlerinin derlenmeden kenarda kalması üzücü bir durumdur. Ahmetullah Kalyoğlu'nun hesap gibi olan aşağıdaki örneği şöyledir:

“Doksan öküzü dokuz direğe çiftsiz bağlayıver”.

Cevapsız bilmece kendinin tarzlı özelliğini kaybeder. Tarzın iki parçası birbiriyle sık ilişkilidir. Bazen bir bilmececinin iki veya odan da çok çözümü olabilir:

İki kafası yumruk gibi,
Ortası kesik kıl gibi (Karınca)
(Avezov, 1959: 52)

İki başı yumruk gibi,
Ortası kıl gibi (Tutacak)
(Avezov, 1959: 98)

Yatarsa-tavşan gibi,
Kalkarsa-deve gibi (Perde)
(Avezov, 1959: 104)

Kalkarsa-deve gibi,
Yatarsa-tavşan gibi (Eyer)
(Avezov, 1959: 109)

Bilmeceyi herkesin farklı anlamasına şaşdırmamak gerekir. Bir bilmeceyi insanlar tecrübesiyle farklı farklı çözer, bu çözümün kendi başına doğru olduğunu söyleye gelip, M. M. Mukanov ile K. A. Nurğaliyev bu olayı çok anlamlı mantık olarak yorumlar. Çünkü bir gerçeğin çok anlamı olur diye belirtir (Mykanov, Nyrğaliyev: 26)

Bilmececinin iki tarafı var: birincisi, dinleyicinin göz önünde bulunan resim, ikincisi ise, dinleyici dikkatine sunulan gizli bir eşya veya olaydır. Bu imalı gizlemi öğrenmek için yorumlayıp fikir yürütmek, kafa yormak gerekir.

Halk içindeki bilmececinin diğeri bir büyük grubuna iki cevaplı bilmececinin girer. İki uçlu çözümün biri-insanın söylemesine ayıp kelime olursa da, ikincisinin-sıradan olması şarttır.

Örneğin:

Kündiz salbırap turadı, (*Gündüz sallanıp durur*)
Tünde tesik izdeydi (Esiktin ilgeşegi). (*Gece delik arar*) (*Kapının iliği*)

Al, kempirim, jatayık, (*Hadi, karıcığım, yatalım*)
Domalaktı basayık, (*Yuvarlağa basalım*)
Jünmen jündi tigizip, (*Yünle yünü değdirip*)

Şirt uykığa batayık (*Derin uykuya dalalım*)

(Şamdı öşiru, kirpikti jumıp uykıtav.) (*Mumu söndürmek, kirpiği kapatıp uyumak*)

Jalpağı jatır, (*Yayvanı yatmaktadır*)

Jinişkesi jumıs istep jatır (*İncesi çalışmaktadır*)

(Oktav men taktay). (*Oklava ile tahta*)

Özi-kızık, (*Kendisi-ilginç*)

Ortasında jalğız sızık, (*Ortasında yalnız çizgi*)

Jan-jağı kılپık-kılپık, (*Etrafi kıl kıl*)

Eldin bari soğan intık. (*Tüm halk buna istekli*)

(Biday). (*Buğday*)

Ğabit Müsrepov'un söylediği bilmece:

Bir kaltada jatadı (*Bir cepte bulunur*)

Eki malta, bir kösik, (*İki kurt, bir maşa*)

Ekevinin birlesip, (*İkisinin birleşerek*)

Kötergeni bir kösik, (*Kaldıranı bir maşa*)

Üşevinin birlesip, (*Üçünün birleşerek*)

Andığanı bir tesik (*Takip edeni delik*)

(Saba, kos büyrekti pispek.) (*Kap, çift böbrekli yayık*)

Buna benzer bilmece sadece Kazaklar arasında değil, diğer halklarda da rastlanır.

Rus halk bilimi araştırmacısı M. A. Rybnikova: “Evlenme sırasında uyumaya kalkan gençlerin bilmece söylemeleri gerekir. İşte bu yüzden de cinsel yöndeki bilmecenin geniş bir şekilde üretilmesi bundan kaynaklanır”-diyerek menşeyini gelenele bağdaştırır (Rybnikova, 1932: 45). Burada M. A. Rybnikova çözümü “kaba” olan bilmecelerin oluşma nedenini erkekle kadının cinsel ilişkiye girmesini önceden hazırlamakla bağdaştırır.

Bazı bilmeceler duyulduğunda evvela kaba sayılır, bunların başında insanın cinsel organı gelir. Onun çözümünü bulmamıza rağmen, kaba kelimeyi söylemeye utanırız. Bilmece gizleyiciye gereken de budur, o rakibini durdurup, yenmeyi amaç edinir. Rakibi cevabını söylemeden vazgeçerse, onun diğer çözümü olduğundan haber

verir. Hem oyuna katılanlar nezaketsiz bilmeceyi duyduğunda güler, veya “kaba kelime gülmeye iyidir” gibi kamuyu gönüllendirip, eğlendirme amaçla ortaya çıkmıştır.

Herhangi bir türün niteliği söz konusu olduğu zaman, onun mevzusu var mı diye bir soru ortaya çıkar. Örneğin, masal, (batırlar dastanı) kahramanlar destanı gibi tarzlarda mevzu önem kazanıp, herhangi bir olayı veya durumu beyan eder, herbir olayın başlangıç, gelişme sırasıyla çözümü olur. Böylece masal ile kahramanlar destanında konu büyük bir önem kazanıp, olay sırasında kahramanlar başarıyla tasvir edilip, asıl düşüncenin içeriği açılır. Fakat şiir, atasözleri, bilmece gibi tarzlarda konunun olması şart değildir, onlar bir olayı, karmakarışık durumu uzun süre anlatmaz. Diğer ufak tarzlar gibi bilmece de belirli bir düzenle gelişip, çözülecek olay olmazsa da, düğüm olaylar yer alır.

Hacmi, yapısı yönünden bilmeceye benzer olan tür-atasözü. Fakat halk bilimsel iki tarzın görevi, amacı, kaldırdığı yük başkadır. Atasözleri çoğu zaman iyiyle kötüyü ayırıp, yorumlama, eğitim-öğretimsel nasihatı öğretmeyi amaçlarken, bilmece bir şeyi veya olayı hedefleyerek kastedip, gizlemeyi, bu imalı şeyi dinleyiciye bulmayı sunar.

Konulu türler, aslında kahraman veya şahsın adını söyleyip, karakterini betimlemeye, hareket üzerinde onun varlığını, iyi-kötü yönlerini açıklamayı amaçlar. Konusuz türler sırasına giren şarkı tarzı insanın manevi heyecanını, duygusunu etkileyip, kahramanın manevi dünyasını canlandırır. Fakat bilmece bir insan veya hayvanı söz konusu etmesine rağmen, onun huyunu betimlemeyi, kaderini anlatmayı üzerine almaz, sadece onun davranışlarını, farklı hususiyetini göz önüne getiren ayrıntı, detayı vurgular. Küçük detay, küçücük ayrıntıyı imalayan eşyayı veya olayı bir yönden tasvir edip, benzer izlenimi yapmaya yardımcı olur.

Halk bilimindeki en ilgi çekici bir süreç, söyleyiciyle dinleyicinin münasebeti, onların birbirine olan etkisidir. Bu iki şahıs uzayla zaman sayesinde bölünüp, ayrılmaz. Bir genişlikle alan ikisini yakınlaştırır, buluşturur, yüz-yüze oldukları için gayret, algılaması, bakışı o sırada fark edilir. Bilmece gizlendiği sırada söyleyiciyle dinleyici bir birinden dışlanmaz, uzaklaşmaz. Gizleme ile çözme, iki tarafın katılmasıyla gerçekleşen yaratıcılık sanattır. Çözen ilgisiz kalmaz, şahsi düşüncesini öne sunar. Söyleyici rakibinin akıl-zekasını dikkate alır, eğer bilmece kolay olursa,

zorunu geçer, eğer zor olursa, kolayla değiştirir. Böyle bir iletişimsel münasebette ikisinin yeri hemen değişir, artık çözücü bilmece gizleyici yerine çabuk geçebilir. İki taraf da oyun sırasında birbirini heveslendirip, gayretlendirir.

Bilmece metniyle onun çözümü bir yönden insanların diyalogu gibidir, bu “diyalog oyuna” en az iki adam katılması şarttır, birisi-gizleyici, ikincisi-çözücüdür.

Halk bilimsel tarzların arasına sınır koymak zordur. Onlar birbiriyle sık ilişki içerisindedir. Bazen türe göre sınıflandırmanın şart olduğunu da biliriz. Bazı halk edebiyatının türleri bilmece gibi imalı, dolaylı olur. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, bilmece belirlenmiş bir çözümü olması gerekir. Buna benzer halk edebiyatın diğer türleri de ortada soru oluşturup, onu onun çözümünü bulmayı gerektirir. Fakat onu bilmece yerine koymak zordur. Bilmeceler sadece içerik ve yapısal zenginliğiyle değil, farklı türlerle ilişki içerisinde olmasıyla göze çarpar. S. Kaskabasov, “Hiçbir tarz saf altın gibi saf halinde olmaz. Çünkü, o yapa-yalnız hayatını yaşamaz, uzun gelişme sürecinde tarzlar birbiriyle sık iletişim içerisine girip, onlar birbirini etkileyip, hatta türün temeli olur, fakat onlar birleşmez, herbiri kendine has hususlarıyla farklılaşır” (Kaskabasov, 1984: 22) der.

Ünlü paremioloji uzmanı G. L. Permyakov şöyle der:

“Sayı, öykü, kafa yormaca, masallar içerikli cevapları olan bilmeceler mevcuttur. Bunlara bilmece demeyebiliriz. Fakat, evvela bunları hem geleneksel olarak (birçok bilmece derlemeleri, halk kafa yormacaları, ödev-şakaları, akıl ve zekayla ilgili ödevler bilmece-oyun, bilmece-şarkı, bilmece masal) hem de içgüdüsel olarak bilmeceler arasına dahil ederiz. İkinci olarak çözümlenme de bunların bilmeceler arasında yer aldığını kanıtlar, bunların hepsinin ortak ve işlevsel bir hususiyeti vardır (çözmeye, cevabını yazmaya, düşünmeye, tahmin yürütmeye, akıl yürütmeye yönlendirir) ve işlevsel (bir insan soru sorar karşısındakisi ise buna cevap vermek zorundadır). Böyle “ilginç” veya “acayip” bilmecelerin tüm çözümleri geleneksel (bize alışık) Avrupalı veya Asyalı bilmeceler çerçevesini geçer” (Permyakov, 1988: 219) der.

Rus bilmece araştırmacısı V. V. Mitrofanova bilmeceler konusunda tartışma oluşturan konular başlığında, şunlardan bahseder:

1. Eşyanın özelliği, kalitesi hakkında sorular,

2. Şaka sorular,
3. Alfabe hakkında olan sorular,
4. Bilmece hesaplar,
5. İmalı konuşmak (Mitrofanova, 1978: 133).

Kaskabasov'un: *"Her edebiyat türünün, eserinin amacıyla işlevini anlamazsak biz onu iyi öğrenip, araştıramayız. Herhangi bir türün, eserin belirli bir nesnesi olur. Söyleyicinin de, dinleyicinin de o türde, eserde kendine özgün bir işlevi, yeri vardır"* (Kaskabasov, 1984: 23),-diyen teorik çözümü de bilmeceyle ilgilidir. Diğer halk bilimi tarzları gibi bilmecenin de birkaç işlevi var. Onun en önemli işlevi, eğitimsel-öğretimsel ve kavramsaldır. Bilmece çevreyi, tabiatın sırrını, eşyaların gizli yönlerini derinden öğrenmeye yöneliktir. Bilmece sayesinde insan kendi ortamındaki dünyayı yakından öğrenir, eşyalarla olayların çeşitli karışık ilişkisiyle yakınlığını belirlemeye, onların benzerliğini ve farklılığını göstermeye çalışır.

G. L. Permyakov bilmecenin okuma-yazmanın az olduğu bir toplumda eğitimsel-öğretimsel hizmetinin çok olduğunu dile getirir (Permyakov, 1988: 201). Permyakov'e göre, kitap kültürü ile ilmi gelişmeyen toplum içerisinde tabiat, toplum hakkındaki kavramları halka ulaştırmada genel halk bilimin yeri önemlidir. Herbir türün ortaya çıkması ihtiyaç sayesinde; toplumsal hayatın ihtiyaç, istek-taleplerine uygun gelişmiştir, toplumsal isteğe gereksiz tür gelişmesini durdurmuştur. Bilmecenin eğitimsel işlevi bugün de önemini yitirmemiştir. Böyle olması durumunda bile, eskiden bilmece söylemeye yaşlı-genç hepsi katılırken, şimdi sadece çocuklara yönelik bir tarza dönüşmüş durumundadır. Bilmece yetişkinlerin kavramsal ufku ve düşüncesini geliştirip, imalı konuşmaların anlamını kavramaya yardım ederek zekasını yetiştirir. Bilmece çevreyi, eşyaları güzel kelimelerle süsleyip, insanların estetik zevkini uyandırır. Dinleyiciyi etkiler, şaşırtır, kendine bağlar. Bilmecenin dili sade bir dil değildir, burada bir zamanlardaki halkın güzelliğe olan zevkini fark etmek mümkündür. Sadece bir örnek getirmek yeterlidir: Çadır-göçebe Kazak halkının saygı gösterip, değer verdiği malıdır; onun içini, dışını göz kamaştırıncaya kadar süslemeye, nakışlarla, kilim-keçelerle, rengarenk boyalarla bezemeye önem vermişlerdir. Kazakta keçe çadır, onun çeşitli parçaları, mobilyalar hakkında bilmeceler çok rastlanır. Keçe çadırı şöyle tasvir eder:

Buğı, buğı uzun, (*Geyik, geyik uzun*)
Buğıdan da boyı uzun (*Geyikten de boyu uzun*)
Altın koşkar müyizi, (*Altın koç boynuzlu*)
Aba kiyik terisi (*Aba geyik derisi*)

Dünyede bir aydaha bilersin be, (*Dünyada bir ejderha bilir misin*)
Janı jok kimıldauğa denesinde. (*Vucüdünda canı yok kimıldamaya*)
İşinde süyekteri bakşa-bakşa, (*İçinde kemikleri bahçe bahçe*)
Jarkıldar jalğız közi töbesinde. (*Işıldar tek bir gözü tepesinde*)
(Kiyiz üy.) (*Çadır*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 81)

Özi jükti, (*Kendisi yüklü*)
Sırtı tükti. (*Dışı kıllı*)
(Kiyiz üy.) (*Çadır*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Ursa janı şıkpaydı, (*Döverse canı çıkmaz*)
Soysa kanı şıkpaydı. (*Keserse kanı çıkmaz*)
Terisin sıtırıp alsa, (*Derisini soyarsa*)
Tırısıp-tırısıp kaladı. (*Buruşup-kuruşup kalır*)
(Kiyiz üy.) (*Çadır*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Alıstav bir kara tur köresin be? (*Uzakta bir kara var görüyor musun?*)
Janı jok kimıldavđa denesinde. (*Canı yok kimıldamaya vucüdünda*)
Süyegi işinde bakşa-bakşa (*Kemikleri içinde bahçe bahçe*)
Bar eken jalğız közi töbesinde. (*Varmış bir tek gözü tepesinde*)
(Kiyiz üy.) (*Çadır*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Onun toplanma, kurulma sıralarını:

Kazşa kanatın jayadı, (*Kaz gibi kanadını yayar*)
Üyrekşe moynun sozadı. (*Ördek gibi boynunu uzatır*)
Kuşşa konadı. (*Kuş gibi iner*),-diye tasvir eder

Kiyiz evin diğerk parçaları uvık, kerege, şanırak aşığıda gösterdiğimiz örneklerdeki gibi yer almıştır:

Akesi balasın köterip, (*Babası çocuğunu kaldırış*)

Balası börkin köterip tur. (*Çocuğu şapkasını kaldırış*)

(Kerege.) (*Kerege*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 81)

Otuz omırtka, (*Otuz omurga*)

Kırık kabırđa, (*Kırk kaburga*)

Barin ustap turđan (*Hepsini yerinde tutan*)

Avız omırtka. (*Ağız omurga*)

(30 omırtka-uvık, 40 kabırđa-kerege, avız omırtka-şanırak.)

(*30 omurga-uvık, 40 kaburga-kerege, ağız omurga-şanırak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 81)

Jetpis kempir (*Yetmiş yaşı*)

Jer tistep jatır. (*Yer ısışıyorlar*)

(Keregenin ayağı.) (*Keregenin bacağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 81)

Üy üstinde tört şıbık, (*Ev üzerinde dört dal*)

Törtevi de ten şıbık. (*Dördü de eşit dal*)

(Tündiktin dört bavı.) (*Tündiktin/çadırın tepesini örten dörköşeli keçe/ dört bağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Kara tavdın basında (*Kara dağın tepesinde*)

Kablan degen kus otır. (*Kaplan adlı kuş oturuyor*)

Kanatına muz katıp, (*Kanadına buz donup*)

Kayrıla almay otır. (*Çeviremeden oturuyor*)

(Tündik.) (*Tündik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Altınmenen aptadım, (*Altınla kapladım*)

Kümişpenen küptedim. (*Gümüşle sardım*)

Birin örge çığarıp, (*Birini yukarıya kaldırdım*)

Birin jerge tüptedim (*Birini yere diktim*),-diye tasvir eder.

Kiyiz evi bazen ejderhaya benzetip, “içinde kemikleri bahçe-bahçe, parlar yalnız göz tepesinde” diye tasvir ederse, bazen “uzun-uzun evliya, tepesini kurt yemiş

evliya” diye tasvir eder. Bu bilmecede şanırakla uviği betimler. Yine bir zamanlar kiyiz evdeki uvık sayısının otuz olması-otuz omurga, keregesi-kırık kaburga, şanırağı ağız omurga diyen mükemmel değiştirmeler yapılmıştır. Böylece günlük yaşamdaki mal-mlk betimlemeyi amaç edinmiştir. Bu yüzden de S. G. Lazutin’in, “Bilmeceyi gizleme ve czmlenme süreci sözsüz estetik bir lezzet verir, biz oradaki halkın şiirsel fikir sisteminin güzelliğine şaşırız, onun keskin değiştirilmeleriyle, bilmecenin zekiliğe kurulan şiirselliği, mizahıyla yetiniriz” (Lazutin, 1989: 105), –fikrine karşı çıkamayız.

Bilmecede czmn hususiyetleri, hareketi, ayrı parçaları diğer bir olaylarla karşılaştırılarak söz edilir. Bu yönteme analogya (kıyaslama) denir. Kıyaslama-iki şeyin bazı hususlarının benzerliği konusunda bir sonuca varmaya imkan veren yöntemdir. İnsan etrafındaki, dünyadaki sınırsız olaylarla eşyaları birbiriyle kıyaslama sayesinde tanır, karşılaştıran eşyaların ayrı yönleriyle hususiyetleri arasındaki yasal ilişkiyi bulur. Kendi arasında etkileşime giren hususiyetlerin derin, anlamlı ilişkilerini belirlemek kavram sürecinde bir şeyin özelliğini ikinci şeyden fark edip, belirlemeye, onların benzerliğini tespit etmeye yol açar. Mantıkta benzetilen şeyler niteliklerine göre özellik ve ilişkiler kıyaslaması olarak ikiye ayrılır.

Bilmece bazen sadece bir eşyayı veya bir olayı dikkate alsa da bazen birkaç hedefi olabilir. M. Avezov söylediği gibi: “Bilmecenin cok rastlanan yine bir özelliği-nesneleri eşleştirerek söylemektir. El ile bacak , kışla yaz, gündüzle gece gibi” (Amanjolov, Janyzakov, 1959: 5). Bu olaylar kendi arasında benzer, ortak hususiyetleri aynı olur. Örneğin:

Bir biye jelini egiz tapkan, (*Bir kısrak memesi ikiz bulan*)

Ayęırı tuvar günü yiri tapkan. (*Ayęırı doğuracağı gün sürüsünü bulmuştur*)

Biri ulpap lasın bir jakka, (*Biri temizleyip kirliliğini bir tarafa*)

Yapır-ay, netken zerek muni tapkan (*Eyvah, bunu bulan ne zeki*)

(Saba, pispek, may, kurt) (*Kap, yayık, yağ, kurt*)

Bir eşya veya olayın ayrı parçalarını içerir. Kiyiz y hakkında bilmeceler bunun delilidir:

Alim, şalim, (*şöyle, böyle*)

Eki baydın kızı eki hanım, (*İki zengin kızı iki hanım*)

Tört jengesi bar eken, (*Dört yengesi varmış*)

Kızmet kılęan nemesi. (*Hizmet etmiş torunu*)

Buvı-buvı, buvı uzun, (*İp-ip, ipi uzun*)

Buvınan da kolı uzun, (*İpinden de eli uzun*)

Aba kiyik terisi, (*Aba geyik derisi*)

Altın koşkar müyizi (*Altın koç boynuzu*)

(Bav, kur, eki üzük, dört tuvırlık, tündik, kerege, uvık, kiyiz, şanırak)

(*Bağ, ku, iki üzük, dört direk, tündik, kerege, uvık, kiyiz, şanırak*)

Örneğin, deve hakkındaki bilmece de devenin hörgüçü, kuyruğu, dört bacağı, sıçması bile söz edilir.

Melanesya’da olup, o halkın bilmeceğini inceleyen E. Kenges Maranda A. Lord’un büyük bir saygıya sahip olan aşıklık sanatının formüel tabiatı hakkında teorik varsayımlarını araştırır. A. Lord’a göre, aşıklar destanı kelime-kelimeye ezberlemeyi amaç edinmezler, o genel destan anlamını, izlenimini, sürekli tekrarlanan sıraları aklında tutar, gerek olduğu zaman standartlara uygun yeni bir tarzda söyler. Bundan hareketle E. Kenges-Maranda, “*Sözel şekilde ortaya çıkan ve sözel olarak hayatını devam ettiren halk bilimini derinden öğrenmeye imkan veren şu önemli teorik sonucu bilmeceyi inceleyip, kontrol ederek dikkate almamız gerekir*”- (Kenges-Maranda, 1984: 47) diye söyler. Zamanını bilmece araştırmaya sarf eden alimin sonuçlarına sözlerine göre, insan bilmeceyi aklında tutmaya çalışmadan, bilmeceyi doğru oluşturma yöntemlerini öğrenmeye çalışmış. Bu yöntemleri öğrenen insana bilmeceyi aniden söylemek hiç zorluk getirmezmiş. Bahsi geçen yöntemleri incelemek-bilmecenin mantıksal yapısına inmekle aynıdır. Bilmecenin yapısını incelemek insanoğlunun akıl-düşünce sistemi konusundaki bilgimizi genişletir. Rus bilmeceğinin mantıksal yapısını incelemeye çalışan N. V. Barabanova’nın düşüncelerini takdir ederek, G. L. Permyakov aşağıdaki düşüncelerini açıklar:

“*Halk bilmeceğeri çok olmasına rağmen yapısal mantıksal örneklerine az rastlanır. Bize göre tahminen kırk tanedir. Fakat bunlar-evrensel. Diliyle edebiyatı yönünden uzak olan çeşitli halkların bilmeceğeri bunun üzerine kurulmuştur. Buradan çıkan sonuç, bilmeceğeri mantıksal örnekleri (kalıp) ve ona uygun çözüm yöntemlerini esasa alarak, paremya türünün uluslararası sistematiğini yapmaya olmaz mı acaba diye bir soru işareti aklımızda oluşur*” (Permyakov, 1988: 203).

G. L. Permyakov'un uluslararası bilmecelerini sistemleştirme konusunda sunduğu yöntemi halk biliminde önemli bir yenilik olarak karşılandı, bu konuda çok çalışmalar yapıldı, incelemeler yürütüldü. Fakat, bilmecenin mantıksal yapısı oldukça zor olduğu için bu alanda dünyada kabullenen evrensel sistemleştirme yöntemi bugüne kadar bulunmamaktadır. Bu yöndeki araştırmalar hala yeterince belirlenmemiştir, tartışmaya sürmektedir.

Metindeki betimlemelerden imalı yönleri bulmak her zaman kolay bir iş değildir, onu ancak bilmece bağlamını onun mantıksal kalıplarını derinden öğrenip, hisseden insan yapabilir. Eğitimi, dünya görüşü, gözbakışı geniş zeki bir insan bile her bilmeceyi kolayca çözemeyebilir, çünkü ona da belirli derecede hazırlık, alışkanlık gerekir. Duyarak insan bilmecenin mantıksal kalıp türlerini öğrenir, onu çözmeye alışkanlığı oluşur. Biz yukarıdaki alimlerin fikirlerine dayanarak, Kazak bilmecelerinin bazı mantıksal türleri üzerinde durmak isteriz.

Paradoks bilmece. Paradoks dediğimiz-alışkanlık halinden ayrı, akılda olmayan beklenmedik bir durum. E. Kenges-Maranda'nın tasvir ettiğine göre, bilmece paradoks hepsine bilinmiş gerçeği bozup göstermektir. Bu tarzdaki Kazak bilmeceleri:

Özi jana, (*Kendisi yeni*)

Özi tesik (*Kendisi delik*)

(Eleviş) (*Elek*)

Otkajanas, (*Ateşe yanmaz*)

Suğa batpas. (*Suya batmaz*)

(Muz) (*Buz*)

Tabakka tüspes, (*Tabağa düşmez*)

Kazanğa pispes, (*Kazana pişmez*)

Onı işpey adam öspes. (*Onu içmeden insan büyümez*)

(Emşek sütü) (*Meme sütü*)

Terisin jirtpay etin jegen, (*Derisini yırtmadan etini yemiş*)

Jiligin şakpay mayın işken (*İncik kemiğini sürmeden yağını içmiş*)

(Ayaz) (*Ayaz*)

Sudan aladı, (*Sudan alır*)
Suğa saladı (*Suya koyar*)
(Tuz) (*Tuz*)

Ülğisiz piştım, (*Örneksiz biçtim*)
Jipsiz tiktım. (*İpsiz diktım*)
(Ala mal) (*Benekli hayvan*)

Paradoks bilmecelelerin “yok” kelimesiyle olanları da bol rastlanır:
Şapşan-jankası jok, (*Kesersen-yongası yok*)
Jürsen-izi jok, (*Yürürsen-izi yok*)
Kessen-kanı jok (*Kesersen-kanı yok*)
(Kayık) (*Gemi*)

Bası bar da, şaşı jok, (*Kafası var da, saçı yok*)
Közi bar da, kası jok, (*Gözü var da, kaşı yok*)
Jüretin ayağı jok, (*Yürüyecek bacağı yok*)
Suvıkta tonbaydı, (*Soğukta üşümez*)
İstıkka küymeydi (*Sıcağa yanmaz*)
(Balık) (*Balık*)

Bir keme aspanda uşkan, ayağı jok, (*Bir gemi var uçan, bacağı yok*)
Ustağan koldarında tayağı jok. (*Ellerinde tutan sopası yok*)
Künine talay jerge keter kezip, (*Her gün birkaç yere gider gezip*)
Narsenin bul sekildi sayağı jok. (*Buna benzer bir şey yok*)
(Bult.) (*Bulut*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 19)

Ak jılan ayağı da, közi de jok, (*Beyaz yılan ayağı da, gözü de yok*)
Söylegen ne bir avız sözi de jok, (*Bir kelime lafı bile yok*)
Toktamay kısı-jazı jüre berer, (*Durmadan kışın-yazın harekette olur*)
Bir satke ayaldaytın jeri de jok. (*Bir dakika bile duracak yeri de yok*)
(Su.) (*Su*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Murtı bar, iyeginde sakalı jok, (*Bıyığı var, çenesinde sakalı yok*)

Tonı bar kiyerine şapanı jok. (*Kürkü var giyeceğine kabanı yok*)
Paydası üy işinen tabılğan son, (*Payı ev içinde bulunduğu için*)
Dalağa kirip-şığar, saparı jok. (*Dışarıya girip çıkar, uzağa gitmez*)
(Mısık.) (*Kedi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 36)

Bir narse ayağı bar, tuyağı jok. (*Bir şey ayağı var, toynağı yok*)
Moynı bar bası menen kulağı jok. (*Boynu var başıyla kulağı yok*)
Artında bir köldenen ağaşı bar, (*Sirtında yatay bir ağacı var*)
Sonda da mal sekildi siyağı jok. (*O zaman bile hayvan gibi bir hali yok*)
(Mes.) (*Tulum*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 91)

Aşağıdaki bilmeceelerde kontrastif anlamlı kelimeler yardımıyla birinde getirilen husus, özllik, sıfatı, ikincisi yoka çıkararak, karşı-karşıya koyan sözcük öbekleriyle tasvir edilir. Örneğin, “var”, “yok” kelimeleri bir bilimcede birinin anlamını ikincisi yoka çıkarma yöntemiyle oluşturur.

Uzun terek, (*Uzun kavak*)
Sayası jok(*Gölgesi yok*)
(Jol) (*Yol*)

İzi bar(*İzi var*)
Adımı jok(*Adımı yok*)
(Jılan) (*Yılan*)

Tili bar da, üni jok, (*Dili var, sesi yok*)
Özin adam tüsingen, (*Kendini insan anlayan*)
Jüregi bar, kanı jok, (*Yüreği var, kanı yok*)
Söyley tuğan işinen. (*Konuşarak doğmuş içinden*)
(Kitap) (*Kitap*)

Avzı jok, kolı jok, (*Ağzı yok, eli yok*)
Uşkan kultan ozadı. (*Uçan kuşun önüne çıkar*)
(Ok) (*Yay*)

Bilmeceleri N. V. Barabanov sunduğu formüllere göre şöyle gösterebiliriz:

$P-X_1: X_2$

$QY_1: Y_2$

1. Bağlam/çözüm-P, karşılaştırılan obje-Q

Yol Kavak

X_1 -uzun Y_1 -uzun

X_2 -gölgesi yok Y_2 -gölgesi var.

Yol kavağa benzetilir, fakat boyu var.

2. Bağlam-yılan-P.

X_1 -izi var Y_1 -izi var

X_2 -adımı yok Y_2 -adımı yok.

Sayı sıfatlarını karşı-karşıya koyup, tezatla betimleme yöntemidir. Bu yöntemi karşı stez/antitez, yani çelişkilendirmek deriz.

Eki oşakka-bir kösev. (*İki ocağa-bir maşa/köşegi*)

(Siyirdın emşegi) (*Sığırın memesi*)

Bir şukırda-mın şukır (*Bir çukurda-bin çukur*)

(Oymak.) (*Yüksük*)

Tört karnı bar, (*Dört göbeği var*)

Bir avzı bar (*Bir ağzı var*)

(Üy) (*Ev*)

Bazen çelişkilendirme sayesinde ansızın, hayatta rastlanmayan olayları tasvir etmek mümkündür:

Bir kesenin işinde eki türlü süt turadı (*Bir kasenin içinde iki farklı süt olur*)

(Jumırtka) (*Yumurta*)

Bir tışkanda-eki kuyruk (*Bir farede-iki kuyruk*)

(İne, jip) (*İğne, ip*)

Bazen bilmecelerin bağlamı/çözümü olan eşya sadece bir veya birkaç şeyle karşılaştırılarak, benzetilerek betimlenir. Böylece çözümü dinleyicinin göz önüne getirilir. Örneğin, çekirgenin boyu-postunu göstermek için onun sığıra, balığa, yılanı, eşeğe benzer uzuvlarını dile getirir:

Tayk1 mandaylı, (*Çıkık alınlı*)
Siyir murındı, (*Siğır burunlu*)
Balık sırttı, (*Balık kabuklu*)
Jılan bavırlı, (*Yılan karaciğırlı*)
Esek savırlı. (*Eşek sağırlı*)

Aşağıdaki bilmeceler bu tarzda:

Jilkını karnına kıstırıp, (*Yılkıyı karnına sıkıştırıp*)
Tüyenı ernine kıstırıp, (*Deveyi sıkıştırıp*)
Esekti kulağına kıstırıp, (*Eşegi kulağına sıkıştırıp*)
Kaskırdı at kıp minip, (*Kurtu at edinip binip*)
Ayt degende jüre bergen(*Söyle dediğinde yürüyüvermiş*)
(Koyan) (*Tavşan*)

Bası tarak, (*Kafası tarak*)
Artı orak. (*Sırtı orak*)
(Koraz) (*Horoz*)

Apan-apan, (*Çukur-çukur*)
Eski şapan, (*Eski çukur*)
İyir kobız, (*Eğir kopuz*)
Jarık juldız(*Parlak yıldız*)
(Tüye) (*Deve*)

Mısıık murttı, (*Kedi bıyıklı*)
Örmek bastı(*Örümcek kafalı*)
(Biday) (*Buğday*)

Tüsi tüyeniki, (*Rengi deveninki*)
Ayak bası siyirdiki, (*El-bacağı siğırinki*)
Kuyruğı eşkiniki, (*Kuyruğu keçininki*)
Müyizi ğana öziniki(*Bir tek boynuzu kendisinindir*)
(Buğı) (*Geyik*)

Yukarıdaki bilmeceler çözümünün tasviri imalı verilip, ipin ucunu ele tutturmuş gibi olur.

Örnek getirilen bilmecelerin hepsinde nesnenin genel nitelikleri değil, ayrı parçalarının özellikleri verilmiştir, örneğin geyiğin rengi, el-bacağı, boynuzunun özellikleri söz konusu olur, böylece özelden genele geçer, hayvanların bir uzuvunu dile getirme sayesinde onun görünüşünü, biçimini tamamen göz önümüze getirir, mantık diliyle söylediğimizde, tüme varım/istikra/endüksiyon yöntemi. Bilmecelerde olayın canlı cansızlığını, insan veya hayvan olduğunu, uzaydaki yeriyle mekanı, ağır veya hafif özellikleri tasvir edilir.

Bilmecede eşyanın rengi, ölçümü, özelliği dile getirmekle birlikte onun neye yaradığı veya hareketi dile getirilir. Semaver hakkında yirmi beş bilmece mevcuttur. Bu bilmecelerin üçünde renginin sarı olduğu, on dördünde su, dokuzunda ateş hakkında söz edilip, çözümünün özellikleri belirlenir. Semaver konusunda bilmecelerdeki: *“Halkı çevresine toplayıp, o erin verdiği halk doyar”*; *“Bir insanı zorlar, Çok insana saygı gösterir”*; *“Büyük-küçük toplanırsa, oturur yanına”*; *“İçindeki hazinesi sarı altın, İyilerin hepsi kendi aralarında paylaşır”*; *“Kendine çok insanı acele ettiren”*; *“Han da onu sever yanında”* satırları onun insanlar arasındaki yerini açıklar. Bu bilmeceler öylesine değil, süslenerek, söylenir. Semaver insana, erkek, gelin, beyaz sarıklı hocaya benzetilir, ona börk, takke, yelek giydirir, semaver sarı aygır, altın sandık veya böceğe benzetilir.

Bir şey çok bilmecenin konusu olsa bile, her bilmecede nesne farklı örneklerle verilip, çeşitli özellikleri dile getirilir. Onun nedenini insan kavramının sınırsız imkanlarında aramak doğrudur, etrafındaki olaylarla eşyaların özellikleri o kadar çok ki insanın akıl-düşüncesi genişledikçe her olayın eskiden fark edilmeyen sırları açılıp, hakkındaki bilgilerle kavram çerçevesi genişlebilir. Yani, olayların nitelikleri ne kadar çok olursa, o kadar gizleme ihtimali yüksektir. Bilmece söyleyiciye zeka ile küçücük detayları bile fark edecek, net görebilen dikkatlilik gerekir.

Bilmece kendisi gizleyen şeyin tüm özelliğini kapsayıp, tamamen tasvir edemez. Gizleyici cevabı olan şeyle ilgili sayısal niteliklerle özelliklerin içinden kendisine gerekli, önemli, anlamlı diye düşünenlerini seçer. Bu arada çözümle imajın uyumluluğu, birbirini değiştirebilecek ahenklilik, mantıksal uygunluk, görkemlilik niteliği dikkate alınır. Bilmece-kavram aracıdır, bir olayı çeşitlendirip değiştirme sayesinde her yönünden tanımak mümkündür.

Bilmeceyi gizleme de çözüme de insan beynindeki karmaşık düşünme sistemi temeline dayanır, çözümlenme (analiz) ve birleşim (sentez) yöntemi esasa alınarak gerçekleşir.

Çözümlenme (analiz), eşyalarla olayları mantıksal parçalayarak, o parçaları, özellikleri ayıklayıp göstermeye yardım eden mantıksal yöntemdir. Birleşim (sentez)- eşyalarla olayların çözümlenme (analiz) aracılığıyla ayıklanan ayrı parçalarını akılda birleştirilerek, biriktirmeyi sağlayan mantıksal yöntemdir.

Metinde çözümün tüm özellikleri tamamen tasvir edilmeden, ancak bir özelliği konusunda söz edilebilir. Bu yüzden bilmece çözümünü bulmanın kolay ya da zor olması nesne resminin ne kadar net ve eksiksiz verilmesine bağlıdır.

Bilmeceyi çözmek, onu gizlemeye zıt bir süreçtir. Bu betimleme sayesinde eş nesneden çözümü bulmaktır, betimlemede cevabı olan eşyanın özellikleri söylenir, bu özelliklere göre nesneyi zihinsel olarak tasvir etmek, metni dinleyerek, benzetilen eşya ile cevabın arasındaki ilişkiye odaklanmaktır:

Bu aşağıdaki gibi gerçekleşir:

Bilmece metni → cevabın betimlenmesi → çözüm

Kazaklar arasında yumurta konusunda olan bilmeceler de geniş yer alır. Bilmecenin kabuğu, kase, kuyu, kazan, kutu, bildircin, porselen; içindeki sarı ve ak renkli ağız, süt, su, yemek-gibi kelimelerle değiştirilip verilir:

Bir kesenin içinde eki türlü süt turar; (*Bir kaseinin içinde iki çeşitli süt durar*)

Bir kudıktın eki aluvan suvı bar-dı; (*Bir kuyunun iki farklı suyu var-dı*)

Su kördim reni ekev bir kazanda, (*Su gördüm rengi iki bir kazanda*)

Kakpağın aşa almaydı eşbir jan da. (*Kapağını açamaz kimse*)

Ğalımdar söz söylese uktıradı, (*Alimler konuşursa anlatır*)

İşinde bir kalbırdın süt turadı. (*İçinde bir kutunun süt durar*)

Bir şaşırtacağı-buna benzer bilmeceler diğer halklarda da rastlanır. Yumurta Mordova, Çuvaş, Tatar halklarında fiçı şeklinde betimlenir.

Mordova bilmecesi:

“V odnoy boçke dvoynye drojji”; (*Bir fiçıda ikili maya*)

Çuvaş bilmecesi:

“V beloy boçke dva vida piva”; (*Beyaz fiçıda iki çeşitli bira*)

Tatar bilmecesi:

“Ber kismakta ike törle bal” (*Bir fıçıda iki çeşitli bal*)

Örneklerden gördüğümüz gibi, buradaki özellik ağzı betimlemeden görünür, Mordova’da, maya; Çuvaşlarda, bira; Tatarlarda, bal. Her halk kendine yakın tanıdık, sırrı malum şeyleri kullanmıştır.

Kazak’ın:

Suğa kaynap, sorpası şıkpas, (*Suda kaynayıp, çorbası olmaz*)

Appak kana domalak. (*Bembeyazcık yuvarlak*)

Jeydi sırtın tazalap: (*Yenir dışı soyulup*)

Aşıp karasam appak, (*Açıp baksam bembeyaz*)

Jep karasam tap-tatti (*Yiyip baksam lezzetli*),-bu bilmecelerde yumurtanın yemek olduğu söylenir, renginin beyaz, şeklinin yuvarlak olduğu açıklanır.

Bilmece çözmeye insanın tüm sezgi organları yer alır. Çünkü insan çevresindeki varlıklarla duyu organları sayesinde ilişkiye girer. Görme, duyma, koklama, tadına bakma aracılığıyla bir şeyin başka bir nesneye benzer, çokluk/teklik özelliklerini ayırır. Bilmecede görme yoluyla kabul edilen nesnenin şekli, büyüklüğü, rengi, yeri, hareketi; diğer sezgi organları aracılığıyla duyulan ses; hissedilen acı, tatlı, ekşi tadı; iyi, kötü kokusu; sıcak, soğuk, ağır, hafif gibi başka özellikleri ortaya konur. Bazen bilmeceler olayların göze görünen dış özelliklerini söylemeden kaçınıp, ancak düşünmeye dayanan mantıksal özelliklerini öne çıkarır. Bazen bilmece çözümünün net bir özelliği fark edilmez olup bir tek soyut mantıkla yetinildiği zamanlar da olur.

Örneğin:

Alpıs attın etin jer, (*Altmış atın etini yer*)

Jiligin şakpay mayın işer. (*İncik kemiğini dişlemeden/ısırmadan yağını çer*)

(Altı ay kıs) (*Altı ay kış*)

Karakalpak bilmecesini inceleyen Asen Alımov şu ilginç bilmeceye dikkat çeker:

Keneges kese konadı, (*Keneges keserek yerleşir*)

Manğit basa konadı. (*Manğit saldırı yerleşir*)

Bilmecede ev kastedilmesine rağmen, onun bir parçası veya özelliğini gösteren ipucu yok. Keneges, Manğit dediğimiz Karakalpak’ın kendi aralarındaki yakın tayfelerinin adlarıymış (Alımov, 1990: 39). Karakalpaklar’ın gelin başlığıyla

ilgili aşağıdaki bilmecede kızların giydiğı gelin başlığı konusunu söz olmasına rağmen onun özel hususiyetinden bahseden parçalar bulunmamaktadır:

Aday, aday, aday jumbak, (*Aday, aday, aday bilmece*)

Aday kızın alđan jumbak, (*Aday kızını alan bilmece*)

şüyt kızı şeşken jumbak. (*şüyt kızı çözen bilmece*)

Aday, Kazak boyunun adı, Karakalpaklar Küçük jüz tayfeleriyle komşu olup, sık ve ciddi ilişki içerisinde olmuştur. Etnografik araştırmalara göre aday boyundan gelen kızların çok değerli ve pahalı kumaştan dikilen başlık giydikleri bilinir. Adaylarla birlikte komşu yaşayan Karakalpakların gelin başlığını “Aday, aday, aday bilmece” diyerek imalı gizlemesi de böyle bir etnik ilişkiden dolaydır.

Bu örnek, milli mantaliteye dayanan yorumlamalardır. Bilmece milli varlık, dünya görüşü, mantaliteden kaynaklanan eser olması nedeniyle, onun bazı örneklerinin diğer etnik temsilcilerine anlamsız, anahtarı bulunamaz, sırrı açılmayacak kilit olmasına şaşırmayız. Bundan çıkacak sonuç: eski bilmecelerin çözümünü bulmamız için o halkın örf, adetini ve geleneğini de iyi bilme gereğidir.

Bilmece genelde çözümün niteliğini, işlevini net bir şekilde tasvir etmeye çalışsa da, bazen saptırarak gösterir. Netlikten kaymak, çözücüyü aldatır, karıştırıp, başka bir yola itip, kaybeder. Çözümü zorlaştırıp, karmaştıran böyle bir kaydırma yöntemi A. Jurinskyi’yin “Semantiçeskaya Struktura Zagadki” (Jurinskyi, 1989: 120) kitabında etraflıca incelenir. Araştırma kitabındaki gerçekçi olguları farklı dillerde konuşan yüzden fazla milletin halk biliminden almış olması da değerini arttırır.

Bilmecenin süslü tasvirlerine neden olan şeyler, insanların günlük yaşamlarında kullandığı eşyaları, çevresinde fark ettiğı olaylardır. Kazak halk bilmecelerinde bugünkü genç nesil için bilinmeyen, eski etnografik deliller de ortaya çıkar. Örneğin:

Aşamayın arta saldım, (*Aşamayını yükleyiverdim*)

Ayıl jibin tarta saldım (*Kemer ipini çekiverdim*)

Buradaki “aşamay”, sığıra takılan eyer; sinek ise “Karkara’lı sarı kuş” diye tasvir edilir. Karkara, gelin başlıklarına süs için takılan kuş tüyüdür. Ayrıca, göçü kutsal sayan Kazak şanırac (çadırın kubbesini oluşturan yuvarlak) yüklenen devenin üzerine kuş tüyünden yapılan karkara yerleştirilir. Böyle bir göçü “karkaralı göç” diye

tasvir edilir. Karkara, aynı zamanda bir kuşun da ismidir. Yani, yukarıda bahsi geçen bugünkü okuyucuya bilinmeyen etnografik gizem var.

Sandığımın içinde de sakam bar, (*Sandığımın içinde de sakam var*)

Bük ekenin, şık ekenin bilmeyimin (*Bük olduğunu, şık olduğunu bilmiyorum*),

Bu bilmecede kadının içindeki çocuk kastediliyor. Buradaki “bük” (aşık kemiğinin yere atıldığı zaman çukur tarafının alta gelmesi) ve “şık” (aşık kemiğinin yere atıldığı zaman çukur tarafının üste gelmesi) kelimeleri milli aşık oyunlarımızdan yer alan isimlerdir. Bilmecede “bük”, “şık” diye oğlanla kızı kastetmişlerdir.

Her bilmece kendi zamanının meyvesidir. Onlarda da zamanın nefesi hissedilir, o zamanın gerçeği açıklanır, böylece insanların yaşamları konusundaki bilgileri verir. Örneğin:

Üy artında bir duvan, (*Ev arkasında bir divan*)

Bir ulı bar hanğa duvan, (*Bir oğlu var hana divan*)

Kırık segiz kızı bar, (*Kırık sekiz kızı var*)

Bari juvan (*Hepsi kalın*)

Bu bilmecede Rusya imparatorluğunun ülkemizde yürüttüğü sömürge neticesinde ortaya çıkan idari sistemin izi hissedilir. Duvan-eyalet, bölge diyen anlamda, bugünkü okuyucuya yabancı deyim (arkaizm).

Çadır ev hakkında:

Altın koşkar müyizi, (*Altın koç boynuzu*)

Aba kiyik terisi (*Aba geyik derisi*)

Bu satırlardaki eski deyim dönüşen “aba” kelimesinin öğrenmek amacıyla “Kazak Dilinin İzahlı Sözlüğü’ne” baktığımızda “dış örtü” (Şokparylı, 1974:32),- bilgisini görürüz. Etnograf, usta Darkembay Şokparulı’nın verdiği bilgilerine göre, “aba”-deriden yapılır, kılı dökülmeden yoğrulup, yönü ters döndürüp dikilen örtü, eskiden askerlerle çobanlar hem onunla örtünür hem de kilim yerine de kullanırmış,

Doybı (satranç gibi yirmi dört taşla oynanan oyun, dama) hakkında:

Ğajayıp jambıl kördim tört burıştı, (*Harika jambıl gördüm dört köşeli*)

Jiyilıp patşa, soldat köp urıstı (*Toplanıp padişah, asker çok savaştı*),

Bu bilmecedeki “jambıl” sözünün anlamı bugünkü okuyucu için yabancı bir kelimedir.

Kazak dilinde “jambıl” kelimesi insan, yer, su, insan ismi olarak biliniyor. “Kazak Tilinin Tüsindirmeli Sözdigi” bu kelimeye “koyu kahve renkli çiçek” diye açıklama yapar (Şokparylı, 1974: 66).

Bu açıklamayla kalmayıp, diğer kitaplara bakarsak Kazakistan’ın doğusundaki Zaysan, Tarbağatay vb. bölgelerinde “jambıl” kelimesi “kale”, “hisar” anlamında kullanılan lehçelik özellik (Doskarayev, Mysabayev, 1951: 52) olduğunu görebiliriz. Dilci, Balkaş Bafin’in yorumlarına göre, bu kelimenin menşeyi Çin’in “yamen” kelimesine dayanır, bu “ya” ve “men” kelimelerinin birleşmesi sonucunda ortaya çıkmış, “ya”-daire, büro, emir, “men”-ev, yani “emir veren daire” anlamını verir, emen adı uygurcada iyamun//iyamul, Kazak dilinde jambyl//jambıl-olarak oluşmuş, Kazak dilinde eskiden “toprak kale, hisar”, veya “kalesi, hisarı olan” yerin adı olarak kullanılmıştır (Kazak Tilinin Kıskışa Etimologiyalık Sözdigi, 1966: 80).

Bilmecelerin özellik listesinde yerel dil özellikleri rastlanır. Sözel şekilde ortaya çıkıp, böylece muhafaza edilen mirasta lehçelik özelliklerin mevcut olması doğaldır. Eskide A. V. Vasiliyev: “Ateş başında tavkeşik yatıyor” bilmecesini derlemiştir (Vasiliyev, 1900: 11). S. Amanjolov’un derlediği bilgilerine göre Batı Kazakistan’da “tavkeşik” diye ibriğe söylenirmiş (Amanjolov, 1959: 410). Y. Liytş derlemesinde kalem mürekkep kastedilmiştir: “Beyazlaştırmaya yok, siyahlaştırmaya (aydik-ak) /usta/” bilmecesi mevcuttur (Liytş, 1883: 13). Aydik-Kızılorda, Karağandı, Akmola, Batı Kazakistan bölgelerine ait özellik, büyük, küçük anlamını verir. Ya da Taşkent bölgesinde kayda geçen bilmecede beş parmak, ağız şöyle açıklanır:

Saldım besaka koldı, (*Saldım besaka eli*)

Aştım darbaza üydi(*Açtım evin dış kapısını*)

Taşkent yakınında yaşayan kardeşlerimiz çatala, dirgene, “besaka” derler. Bilmeceler göçebe tarihi, olayları betimlemeyi amaç edinmez, olayları da beyan etmez, sadece insan çevresindeki eşyaları, olayları dile getirir, onlarda nesneye süs olabilecek örnekler bulunur. Bilmecelerin çevremizdeki olayların, nesnelere ayrı parçalarına dikkat ettiğini fark ederiz. Örneğin, insanın uzuvları kulak, burun, ağızdan başlayarak, söz edilmeyecek konu bırakılmaz.

Bilmece nesnesine dönüşen çözümleri konuya göre sınıflandırmak, bilmece derlemelerini matbaaya hazırlama sırasında kullanılan düzene getirme yöntemidir. Eğer alışkın sisteme göre sınıflandırırsak şöyle olurdu: gök dünyası, tabiat olayları,

yer, hayvanlar, kuşlar, böcekler, insan, onun uzuvları, ev, ev eşyaları, giyim kuşam, yiyecek-içecek, çanak-çömlek, sanat, çiftçilik, çalışma aletleri, yol, münasebet, teknik, eğitim, oyun-eğlence, şarkı, vakit, din. Böylece sınıflandırma şartlı, sunulan konuları hala da parçalayıp, küçültmek veya büyütme mümkündür. Bilmece metinlerini ne kadar çok derlersek, o kadar onun çözümleri, konusal genişliği hakkında olan yorumlarımız ölçülüp, gerçeğe yaklaşırız. Bir olaylar hakkında bilmece çok bulunursa, ikinci birileri hakkında tek tük, hiç yoktur bile. Gökteki şimşek vurma gibi olaylara, yıldız ve ay konusunda olanlarına çok rastlanırsak, gökkuşağını söz konusu edinen sadece bir bilmeceye karşılaştık.

Bilmecenin konu alanı çok geniştir. Son zamanları geleneksel konular eğitim, ilimle teknik yeniliklerini esasa alan bilmeceyle ortaya çıktı. Bilmece bir tek eşyaları betimlemekle kalmayıp, olayların gelişmesini de gösterir. Örneğin, insanın yemek yeme sırasında insan uzuvlarını içeren aşağıdaki bilmece söylediklerimize güzel bir delildir:

Kol avızğa beredi, (*El ağıza verir*)
Avız javızğa beredi, (*Ağız zalime verir*)
Javız irek jol arkılı, (*Zalim bir eğri yol sayesinde*)
Barlığın kazınağa beredi. (*Hepsini hazıneye teslim eder*)

Bazen olayları, eşyaları basit bir şekilde açıklamakla kalmayıp, mizahla, şakayla tasvir eder.

Örneğin:

Murnın-murnın, murındı, (*Burnun-burnun, burnulu*)
Murnın neden jırdı, (*Burnun neden kırıldı*)
Avız-basın tük basıp, (*Ağız-başını kıl alıp*)
Seni neden jın urdı? (*Sen neden delirdin?*)
(Urşık). (*Eğirmen/kirmen*)

Esikte ekev otur ölemin dep, (*Kapıda ikisi otur öleceğim diye*)
Törde törtev otur töremin dep, (*Törde dördü otur*)
Ortada birev otur kömemin dep (*Ortada birisi otur gömeceğim diye*)
(Bosağa, jozı, kuman). (*Söve, jozı, ibrik*)

Nekesiz jesir kempirdi, (*Nikahsız dul kadını*)

Küyevge kostım erte tur-turlap (*Kocaya verdim kalk kalk diye*)

(Tanerten erte mosığa şavgım asu). (*Sabah erkenden sacayağa çaydanlık asmak*)

Eski zamanlarda bilmecelerin çoğu göçebe hayat, Kazakların eski uğraşları-hayvancılıkla ilgili nesnelere konu edindir. Yeni devirde halk bilimsel tarzların birçoğu zamana yetişemediyse, bilmece devir isteğine uygun yeni eşya, olayları tasvir etmede titizlik gösterdi, eski arşivimiz otarba (trenin eski adı), uçak, uzay vb. konusunu içeren bilmecelerle zenginleşti. İnsan kavramının gelişmesiyle ilgili olayların ilim sayesinde belirlenen özelliklerini betimlemek de oldukça ilerledi, örneğin, yerin yuvarlaklığı, daima hareket içerisinde olduğu hakkında da yorumlar yapıldı.

Soyut olaylar konusunda bilmeceler az. Bunun nedeni de bilmeceler netlik, mantık talep eder, tarz kanıtsız, net olmayan olaylardan kaçınır, tersine el ile tutulabilir, göze görünebilir net özelliği olan eşyaları tasvir etmeye yöneliktir. Soyuta dayanan bilmeceler insanın akıl ve düşüncesi gelişip, ilerlediği zamanlarda ortaya çıkmıştır.

Bilmece insanın düşünce sistemiyle beraber, burada benzeşme, birleşim, çözümleme, çok anlamlılık gibi mantıksal yöntemler ortaya çıkar. Üzücü bir durum, bilmece bugüne kadar mantık ilimi açısından derin olarak araştırılmamıştır. Bilmece tabiatını anlamak için onu edebi, estetik kategori olarak sadece dil bilimsel yöntemle incelemek eksiklik olur. İleride tarzın düşünme sistemiyle bir olan taraflarını mantık ilimiyle bağlantısını kurabilmek maddi deliller elde etmemize yol açar.

Sonuçlandırarak olursak, Kazak bilmecesini derleyip, araştırmada birçok çalışmalar yapıldı. Bilmeceleri derleme faaliyetleri XIX yy. ikinci yarısından başlayıp, XX yy. genişledi. Kazak bilmeceleri A. V. Vasiliyev, S. Amanjolov, T. Januzakov, K. Sattarov, Ş. Kerim'in derlemeleriyle kitap olarak yayınlandı. Çeşitli yazma arşivlerinde farklı zamanlarda toplanan bilmece nüshalarına çok rastlanır. Bugüne kadar Kazak bilmecesi ciddi olarak karşılaştırılıp incelenmedi.

Bilmecenin halk bilimsel diğer tarzlarla hem benzer hem de farklı yönleri bulunur. Bilmece-serbest genişlemeyi sevmez, düzenli, derlitoplu biçilen bir türdür, o dinleyicisine soru sorup, onu çözmesini ister. Bilmece toplumda eğitimsel yük taşıyan

tür, üstelik çevreyi, eşyaları güzellik diliyle betimleyip, insanların güzellik zevkini uyandırır.

Bilmece eğitim-öğretimsel, estetik faaliyet gösteren bir türdür, büyü işlevi eski zaman insanların kavram, anlam-düşünceleriyle ilgili olduğu için bu konuda sonraki bölümlerde konuşacağız. Kazak bilmesinin mantıksal tipleri, anlamsal yapısı eskiden özellikle araştırılmamıştı, ciddi bir şekilde incelemeyi bekleyen yeni bir konudur.

III. BÖLÜM

III. KAZAK BİLMECESİNİN ORTAYA ÇIKMASI VE GELİŞMESİ

Bilmece, eski zamanda ortaya çıkıp, gelişmiştir, sonraki uzun yüzyılları kapsayan ilerleme sürecinde kendine özgün çeşitli aşamaları geçip, gelişmiştir. Onun ilk baştaki özelliklerini araştırarak olursak, ilkel insanların toplumsal yaşamlarıyla doğrudan ilişkili olduğunu fark etmek mümkündür.

III.1. Kazak Kültüründe Bilmecenin Ortaya Çıkışı

Bilmece tarzının ortaya çıkması, son zamanlarda toplumsal anlama sahip olup, gelişmesi birçok ilim insanlarının dikkatini çekmiştir. Tabiki, Kazak bilmecesinin menşeyi söz konusu olduğunda onu ayrı incelemek zordur. Bir olayın oluşmasını bulmak için karşılaştırmalı bilgilere, uluslararası halkların örneklerine dayanıp, çözümlenmek iyi bir sonuç elde etmemize imkan verir. Bu açıdan etnografik delillere dayanıp, bilmecenin ortaya çıkmasını gelenek, örf-adetle bağdaştırarak incelemek de tartışılmaz bir konudur. Mitolojik okul temsilcileri F. İ. Buslayev (1818-1897), A. N. Afanasyev (1826-1871) bilmeceyi diğer türlerin içerisinde efsanevi şuurun meyvesi diye düşünür. F. İ. Buslayev “*Halk şiirindeki bilmeceler kendi ilkel toplumsal efsanevi özelliğini saf halinde muhafaza etmiştir*” (Buslayev, 1961: 33) derken, A. N. Afanasiyeva, “*Halk bilmeceleri-eski mecaz dilinin yankılanmalarını bize ulaştırıcıdır*” (Afanasiyeva, 1958: 22) der. Tabiki, mitoloji ilimlerinin temsilcileri bilmecenin tümünü inançların izi diye kabul ettikleri doğru olmasa da, onların gökyüzü konusunda olan bilmeceleri kosmonolojik efsanelerle benzeştirmeleri akıla yatkındır. Rus bilmecesini derleyen D. N. Sadovnikov:

“Bilmecelerin menşeyi eskideki karanlığa, tabiata insanlar canlı diye bakıp, olayların sırrı ürkütücü, gizli olduğu zamanlarda ortaya çıkmıştır. İlkel vahşi toplum onları tasvir edip, çeşitli efsaneler oluşturdular, bilmecelerin çoğu sözsüz, mitolojik eskiliğin damgası olarak sayılmaktadır” (Sadovnikov, 1976: 149)

diye bilmece menşeyi konusunda kendi düşüncelerini belirtmiştir.

A. V. Veselovskiy'nin (1836-1906) tarihi şiir, eserlerin menşeyi, güzellik yöntemi, psikolojik koşutluluk, mecazların oluşması konusundaki yorumları hala geçerlidir. Alimin mecaz-ilkel insanların kendine özgün şuuru oluşmayan, çevreden ayrı kalmadığı zamanlardaki “tabiat konusundaki gerçek/saf anlayış” sonuçları düşüncesini bilmecede bulunan güzellik unsurları diye tarihi açıdan değerlendirmeliyiz.

Alimler bahsigeçen türün ilk başlangıcını, yasaklama ve örtmece kelimelerle aynı kökten gelir diye yorumlar. D. K. Zelenin avcılık ve gelenek görenekteki yasaklama kelimesi konusundaki çalışmasında imalı konuşmadaki bazı kelimelerle halk bilmecelerinin benzer yönlerine dikkat çeker (Zelenin, 1928: 151). İlkel toplumsal devirlerde insan tabiat olaylarının gerçek sırrını anlamamıştır, bu yüzden onları çocuk bakışıyla anlatmıştır. Eski çağlarda insan çevresindeki hükmedici güçlerin şiddetinden çekinmiştir, korunmuştur. Avcılık veya hayvan bakıcılığı sırasında bu güçlerin zarar verdiklerine inandıklarından dolayı onları aldatmak lazım diye düşünmüştür, imalı konuşma ihtiyacı buradan kaynaklanmıştır. Örneğin, ava çıkmadan önce insanlar kendi niyetlerini öbürleri bilmesinler diye kazançlı dönme düşünceleriyle, hayvan ve kuşların da, aletlerin de adlarını söylememişler, kendi aralarında şifreli kelimelerle konuşmuşlardır. Böylece bilmece söylemeyi avcılıkta olsun, günlük hayatta olsun o toplumun her üyesi bilip, kullanması bir vazife sayılmıştır.

D. K. Zelenin, yasak kelimeleri üretimsel ve üretim dışı diye ikiye ayırmıştır. Üretimsel yasak kelimeler avcılık, balık avlamayla ilgili, onu genelde erkeklerin kullandıkları; ikincisini ev ortamında kadınlar ortaya çıkarmışlar diye yorumlar. Araştırmacının eski avcılıktaki yasak kelimeleri can, ruh, konusunda olan örtmece görüşlerden önce ortaya çıkmıştır, sonraları örtmece görüşlerle karışıp karmaşıklaştığı konusunda olan düşüncesi de dikkatimizi çekmeye değerdir. N. A. Alekseev'in

aşağıdaki kanıtları bu fikrimize delildir: “Avcılık sırasındaki başarı örtmece kelimelerle doğrudan ilişkilidir. Sahalar hayvanlar insanoğlunun dilinden anlar diye düşünmüşlerdir. Bu yüzden ayrı bir avcılık dilini ortaya çıkarmışlar. Gerçek hayvan adlarıyla avcılık aletleri yerine uydurma adlandırmaları kullanmışlardır. Tüfek (saa) deme yerine-kıtalak (“beyaz turna”), ayıyı (ehe)-kırdagas (eski), kurdu (bere)-kudurutaah (“kuyruklu”) demişlerdir” (Alekseev, 1980: 116).

Sibirya halklarından derlenen bol etnografik bilgiler hayvan adlarını kastettiklerinde onu dış özelliklerini daha çok dikkate alıp, değiştirdiklerinden bahsederler. Kazakların eski avcılıkla ilgili oluşturulan örtmece kelimeleri bir süre olmasına rağmen, maalesef,-bir araya getirilip, derlenmemiş olmasıdır. Avcılar tuttıkları hayvanlarını kesti demeden, çoğunlukla yağlandı demeleri de eski yadigarların yankılanması gibidir.

D. K. Zelenin’den sonra onun yukarıdaki “imalı konuşma” ile bilmece arasında olan zarif bir ilişki konusundaki düşüncesini tamamlayıp, geliştirmeye çalışan araştırmacılar çoğaldı. Rus edebiyatçıları V. P. Anikin ile Y. G. Kruglov XVIII asrın ünlü seyyahı S. P. Karşennikov eskiden kutup tilkisi/göktilki (бѸЛҢЫН) avlayan Rus avcılarının “imalı kelimelerini” kayıda geçirmiştir:

“S. P. Karşennikov’un kayıtlarının bizim için değerli olma nedeni: evvela, burada avcılık sırasındaki şartlı konuşmanın net biçimlerinden örnek getirilmiştir, ikinci olarak “tanınmayan isimlerle” (“странные имена”) gizli konuşmanın eski gelenek olduğunu da açıklamıştır.

S. P. Kraşennikov’un incelediği “yalan konuşma” (seyyah yazan “tanınmayan isimler”) (“странные имена”) kelimesi ilimde termin olmuştur. V. P. Anikin dünyanın çeşitli halklarının halk bilimiyle etnografiyasından bilmecelemlerle imalı konuşmanın aynı kökten geldiğiyle ilgili parçalarına net örnekler vermiştir. Örnekler içerisinde Türk halklarının delillerine de rastlarız.

Tatar bilmecelemlerini inceleyen H. Ş. Mahmutov da “imalı konuşma” ile bilmecelemlerin tasvirleri arasındaki benzerliklere dikkat çeker. Söylediklerine göre, Tatarlar eski inançla tavşanı kendi ismiyle değil, “kır tekesi” (bozkır keçisi), “çal teke” (ihtiyar keçi), veya “uzun kulak” (uzun kulak), yılanı “kamşı” (kamçı), mezarı “tötensiz avıl” (dumansız köy) adlandırmıştır (Mahmutov, 1969: 15). Şimdi

araştırmacının örnek getirdiği bilmecelerle bu kelimelerin benzeliklerine dikkatimizi çekelim:

Çal takade mögez yuk (Kuyan).

Jiz kamçını totıp bulmıy (Elan).

Tötensez avıl-ul narsa? (Zirat)

(Tatar Halık İjati, 1977: 14)

Saha ve Buryat bilmecelerindeki mecazlarla örtmece kelimelerinin kullanılması benzer olan yerlerinden halk bilimcileri-S. L. Solovyeva-Oyunskaya ile S. S. Bardahanova net örnekler getirmiştir (Soloviyeva-Oyunskaya, 1985: 15; Bardahanova, 1992: 194).

Kazak halkında başlangıcı çok eski zamanlara dayanan çeşitli inançlarından kaynaklanan örf-adetlere çok rastlanır. Bu geleneğin biri de her şeyi kendi adıyla değil, imayla açıklamadır. Kazakların eski geleneği boyunca gelin, kadınlara kocalarının babaları, dedeleri, kayın biraderlerinin adını söylemek yasaklanmıştır, bunu bozmayı edepsizlik saymışlardır. Aşağıdaki halk efsanesi de bu konuyla ilgilidir:

“Eskide gelin bir kovayı alıp suya gitmiş, nehrin öbür tarafında bir koyunu kurt yiyormuş. O gelin koyunu kurttan kurtarıp, kesmiş ve köye gelmiş: “Şingirdamanın o tarafında, şırıldamanın bu tarafında melemeyi uluma yiyormuş, keskini bileyip-bileyip, kesiverdim”,-demiştir. Çünkü, gelinin Kamısbay, Özenbay, Koşıbay, Kaskırbay, Pışakbay, Kayrakbay isimli kaynata, kayın biraderleri varmış, terbiyeli gelin onların isimlerini söylemeden çekinip, başından geçen olayı böyle bir şekilde anlatmıştır”. Efsanedeki değiştirmeler olaylarla hayvanların sesini, aletlerin işlemedini göz önüne getirecekmişçesine uygun yapılmıştır: kamış-şingirdama, nehir-şırıldama, kurt-uluma, koyun-meleme, bıçak-keskin, kayrak-bileme. İşte, değiştirmeleri böyle bir esasa dayanarak yapma sonraları da bilmece tarzında devamını bulmuştur. Efsanenin birazcık farklı olan nüshasından etnograf Kyrbağali Halid örnek getirmiştir (Halid, 1992: 194).

Bu efsane az bir değişlikle Türk-Moğol halklarının birçoğunda muhafaza edilip, Altay ve Buryatlardan kayıda geçmiştir (Kataş, 1966: 161-168; Bardahanova, 1992: 194). Kalmaklarda bu örnek temiz bilmeceye dönüşmüştür, bilmece derlemede yer almıştır.

Efsanelerin Kazaklarda başkar nüshaları da bulunur: “Ayıvbay, İtbay adlı kardeşler çay içerken köyün etrafı karışmıştır. Evde oturanlar dışarıda ne gürültü olduğunu merak edip öğrenmek için gelini gönderirler. Gelin çıkıp baksa, ayı tilkiyi kovalayıp, ona köyün tüm köpekleri havlayıp peşinden koşuyorlarmış. Ne olduğunu soruşturan büyüklere gelin şöyle bir cevap söylemiştir:

– “Dedecim ablacımı kovalıyor, ona köydeki efendilerim havlıyor”.

Bu örnekte ayı-dede, tilki-abla, köpek-efendim kelimeleriyle değiştirilmiştir.

Hayvanlarla olayları akrabalık isimlere bağdaştırarak söylemek-Kazak bilmecelerinde sık kullanılan bir yöntemdir. Bu geleneğin kökeninin eski kavramlarla ilişkili olduğunu çoğu bilmez. Bunu anlamak dünya halklarının etnografik örneklerine derinlememiz neticesinde mümkündür.

Kazak kadınları kendi dede, kayın, kayın biraderlerini adlandırmakta zekilik gösterdiği zamanları da az değildir. Saygılı ruhlarını “atı teris” (adı ters), “atam attas” (dedemle aynı isimli) veya “atamnın atası” (dedemin dedesi) diye adlandırmışlardır. Küçük jüz içinden çıkan Kötibar batırı (kahramanı) gelinleri “Dedemde var, öbürlerinde yok” diye imalı adlandırmıştır. Bu yörede Mönke Tilevulı adlı hatip olmuştur, ona bugüne kadar halk saygı gösterip, evliya sayar. Mönke-balığın bir çeşidinin ismidir. Evliyanın nesilleriyle evlenenler gelin olduktan sonra onun kutsallığından korkup, adını söylemekten çekilip, “Şorağay dedem” dediklerini çok duyarız. Şorağay ise bir balık adıdır.

Örnek getirdiğimiz geleneklerin kökenini örtmece kelimelerde aramak doğrudur. Meşhur etnograf Frezer ilkel toplumda insanlar eşyayla kelimenin farkına varamamışlar, bu yüzden de kendi isimlerini muhafaza etmeye çalışmışlardır diye yorumlar. O eskiden insanı kendi ismiyle adlandırırorsa, kötü güçler duyar, sırrı ortaya çıkar, ona zararı gelir diye düşünmüşlerdir, bu nedenle de başka bir şekilde adlandırıp böyle bir örtmece türü geliştiğini örneklerle gösterir (Frezer, 1986: 235).

Bahsigeçen inanç halkımızın dünyaya gelen bebeğe ad koyma sürecini de etkilemiştir. Dedelerimiz çocukları sürekli ölürlerse, bebeklerine “Kötibar” (Götüvar), “Bokköt” (Bokgöt) vb. gibi kaba isimler verip, başın tam tepesinde saç bırakma yoluyla kötülükten uzak durabileceği inancındalarmış. İnsan ismi ne kadar kaba olursa, o kadar kötülük yapacak düşmanlar yaklaşamaz diye inanmışlardır.

Frezer “yasak kelimeleri”, insanın kendi ismi, akrabaları, vefat edenler, Tanrı isimleriyle ilgili ortaya çıkan örtmeceler diye sınıflandırarak inceler (Frezer, 1986: 235).

Bize göre, yukarıda bahsi geçen adlandırma süreci ilk başta yasak-örtmeceden kaynaklanmıştır, önceleri kadın-erkek toplumu tamamen uyan bir düzen, tertip olmuşsa, sonraları da sadece kadınlar toplumunun yerine getiren görevine dönüşmüştür.

E. M. Meletinskiy, A. S. Stepanova halk biliminde, özellikle, geleneksel nazımdaki mecazların bazıları insanoğlunun ilk başlangıç sıralarında olan örtmecelerle yasak kelimelerden oluşur diye açıklarlar (Meletinskiy, 1972: 157; Stepanova, 1985: 10).

Ana dilimizde eskiden miras olarak kalan inançlarımızın göstergesi olarak kalan örtmece kelimelere bol rastlanır. Halkımızın kurdu kendi ismiyle adlandırmayıp, kara kulak, ulıma, serek, it-kus demeleri de totemlik anlayışın olduğundan haber verir. Türk halkının çoğu da kurdun adını direk değil, dolaylı ve imalı söylemiştir, Azeriler arziğara (ağzı siyah), Tuvalılar kök karak (gök göz), Sahalar uhun kuturuk (uzun kuyruk), hallan yola (gök oğlu), tanara yola (Tanrı oğlu), Çuvaşlar-pigimbar iti (Peygamber köpeği) değiştirmelerini kullanmışlardır (Şerbak, 1961: 132). Buryat’ın “uta huvultey” değiştirmesi temelinde: “Uta huvultey uha doleono” (Uzun kuyruklu su yalamaktadır) bilmececi ortaya çıkmıştır (Bardahanova, 1992: 194).

Miras olarak kalan, dedelerimizin mesleği, geleneksel uğraşları olan iri baş hayvanlarla ilgili inançlar da boldur. Böyle eski inançların içerisinde deve çok yer alır. “Deven ne kadar?” diye soran insana sayısı söylenmezmiş. Çünkü net sayısını söylemek kötü bir inanç sayılmıştır. Böyle eski inanç boyunca devesi çok insanlar herbir yüzüncü devenin bir gözünü akıtmıştır. Bu yüzden de devenin sayısını soranlara “bir kör”, “iki kör” veya bunun gibi kaç yüz olduğuyla ilgili imalı sözleri cevap yerine kullanmışlardır. Beş altı devesi olan insanlar “deve” kelimesini kullanmamışlardır. Yani, “beş altı devem var” demenin yerine “beş altı moynağım (deve boynu) var” diye, imalı söylemişlerdir (Ahmetov, 1995: 15). İnanca göre hayvanların net sayısını söylemeden çekindiklerinden dolayı altıysa-“beşten biri fazla, sekiz ise-“iki dört” diye söylemişler. Yılıknın adını söylersek, çeşitli vahşi hayvanlar

duyup, onların zararı olur düşünceleriyle tuvar demişlerdir. Kaybolan hayvanı kaçırıldı demeden, koldı boldı demişler. Çünkü, kayboldu, çalındı derlerse, o hayvan bulunmayıp, tamamen yok olabilir düşüncesindeymiş. Hayvanı savıldı (sağıldı) demeyip, bayıldı (zenginleşti) diye söylemişler (Bolğanbayev, 1970: 222).

Ş. Valihanov'un yazdığı aşağıdaki satırlar halkımızın eski batıl inançlarından bilgi vermekle yetinmeyip, imalı kelimelerin hakkında örnekler getirir: “Kazaklar, özellikle, saldırı, gasp sırasında birçok batıl inançlara inanmışlar: “tüs” (in) (attan in) kelimesini “kon”, “bayla” kelimesi yerine “bekit”, “iyir” gibi kelimelerini kullanırlar. Saldırı, gasp sırasında şarkı söylemezler: saptıayak (ağaçtan yapılmış kapacak) deme yerine jolayak (uğurlama), kısrağı aygır derler, çünkü, kısrağa saldırıya giderlerse şanslı olmaz, kısrağ-Kazakların düşüncelerine göre binme amaçlı değil, yavrulamak, süt vermek için gerekli hayvandır” (Velihanov, 1985: 186).

Yola çıkmadan önce insanların amacını belirtmemeye çalışmaları kötü niyetli ruhlardan korunma duygusundan kaynaklanır, niyetlerini düşman güçler hissedip, yoldayken engel olup, kötülük yaparlar diye inanmışlardır. Bu yüzden de kötü güçleri yok edip, aldatmak için yola çıkarken gizli ve imalı konuşmuşlardır. Kazaklar eskiden keteyik (gidelim), kaytayık (dönelim) deme yerine köbeyeyik (çoğalalım) demişlerdir. Yola çıkacak insana “kayda barasın?” (nereye gidiyorsun?) diye sormayıp, sadece “jolın bolsın!” (yolun açık olsun!) deyip, eğer sorduğu bir durum olursa, kötü bir inanç yerine sayıp, ters cevap vermişlerdir. Böyle batıl inançlar, özellikle, Sahalar arasında yer alıp, yolculuk sırasında söylenen özel kelimelerin ortaya çıkmalarına neden olmuş. N. A. Vitaşevskii “Sahalar uzak sefere çıkarken hiçbir zaman “attu ertte” (atı eyerle) dememişlerdir, eğer böyle söylersek, bu sözleri kötü ruhlardan duyup, sefer uğursuz olur diye düşünmüşlerdir, bu yüzden imalı söylemişlerdir”, - diye yazar. D. K. Zelenin derleyen bilgilere göre, sahalarda yoldayken şartlı kelimeleri kullanıp, örneğin, “at”, “atı eyerle”, “ata yem ver”, “eyer”, “yük” gibi kelimelerin yerine başka bir şartlı kelime kullanmışlardır (Zelenin, 1928: 115).

Halkımızın dil hazinesinde bugüne kadar bir kenarda önemli bir unsur imalı kelimelerdir. tavşan-kepçe kulak, fare-emekleyen, çuval delir, kamçı-yılık sürer vs. Buradaki imalar nesnenin dış özelliklerine göre alınmıştır. Örtmece ile hüsnü-tabirleri araştırma konusu edinen Adil Ahmetov sadece Kazak örnekleriyle sınırlanmayıp, genel Türk dillerindeki örtmece ile hüsnü tabirlerin köken dilbilimi ve kültürel sistem,

esasları, sınıflandırılması, oluşma yolları, dili zenginleştirmedeki yeri, dil kültürüne etkisinden söz eder. Ahmedov, onları şöyle gruplandırır: 1) geleneksel batıl inançlarla ilgili oluşan örtmece ile hüsnu-tabirler; 2) örtmece ile hüsnu-tabirlerin efsanevi seviyedeki izlenimleri; 3) hastalık adlandırmalarıyla ilişkin örtmecelerle hüsnu-tabirler; 4) totemlik inançlarla avcılık mesleğinin temelinde ortaya çıkan örtmecelerle hüsnu-tabirler; anatomik ve fizyolojik süreçlerle ilişkin örtmecelerle hüsnu-tabirler; 6) siyasi hüsnu-tabirler (Ahmetov, 1995: 24). Bir bilmeceler örtmecelerle hüsnu-tabirlerden ayrı olmamış, sonraki gelişmesinde ise bölünmüştür.

Buradan bilmece ile imalı konuşmanın, örtmecelerin ilişkisi derinden kaynaklanır sonucuna varırız.

Bilmece tarzının tarihi konusunda söz edecek olursak, onun eski toplumsal işlevi kesindir, o tarzın ortaya çıkma, gelişme, ilerleme, kaybolup, yok olması bile ilk önce insanlar arasında, toplumda gördüğü hizmete bağlıdır.

Eskiden bilmece hem sıradışı, hem geleneksel işleve sahip olmuştur. Örneğin, N. Adriyani'ye göre, toradj tayfesi bilmece çözme egistiktin tamamen çıkmasına neden olur diye inanmış (Ogloblin, 1984: 81). Güney Afrika'da yaşayan bantu tayfelerinde yağış çağırma geleneği sırasında kadınlar dans edip, şarkı söylerlerse, erkekler bilmece söylerlermiş (Lavonin, 1977: 17).

Buna benzer inançların eskide Ruslar arasında da geniş bir yer aldığı belgeler gösterir. Yazılı belgelere göre XVIII asırda Rusya'da Noel ve yılbaşı (Vasilyev gecesi) sırasında çiftçilerin evlerinde bereket, ekinde bolculuk olması için farklı geleneksel şarkılarla birlikte bilmece söyleme geleneği olmuştur (Mitrofanova, 1987: 37).

Buryat'ların eski geleneğinde bilmeceyi yılın belirli bir mevsimde söylenme adeti mevcuttur. Örneğin, sonbahar, kış mevsimlerinde bilmece söylemek hayvanların çoğalmalarını etkilermiş. İnanca göre kimin evinde daha çok bilmece söylenirse, arbin ile dalan (yani yağ), her zaman evde yemek dolu olur diye düşünmüşlerdir.

Eğer kadın bilmeceyi iyi gizleyip, onu iyi çözebilirse, onun nesli çoğalır diye inanan (Şarakşinova, 1981: 7), Estonyalıların inançlarına göre bilmeceyi Noel sırasında söylemek hayvana bereket getirir, koyun ve keçilerin kuzulamalarına yardım edermiş (Viydalep, 1967: 17).

K. A. Novikova'nın verdiği bilgilerine göre, Evenklerde eskiden bilmece söylemede belirli bir sınırlama olmuştur. Örneğin, sonbaharda geyikler yavruladıkları sırada, hava durumu değişmiş, insan dünyaya geldiğinde veya vefat ettiğinde ve buna benzer zor durumlarda bilmece söylemek yasakmış (Novikova, 1958: 22).

Votyaklarda “vojo mad” diye adlanan kısım “vojo” sırasında söylenen “tehlikeli” bilmece grupları var. Bu bilmeceler yılın önemli vakti, 25 Aralık ile 5 Ocak arasında söylenmesi şartmış, ancak o durumda etkisi olduğuna inanmışlardır (Kolesnitskaya, 1941: 134).

Tatarlarda Nardugan bayramı sırasında güneş, ay, yer, yıl, yağmurları öven bilmece söylemek yaygınmış. Böylece gök dünyasının, tabiat güçlerinin onlara merhametini kazanmaya çalışmışlardır. Buna benzer takvimlik bilmeceleri Nevruz bayramı sırasında söylemenin Türkmenler arasında büyük bir önemi olmuştur. Kazaklar eskiden nevrüz sırasında iyilikle kötülük, soğuk ile ılık, kışla yazın mücadelesini tasvir eden “Ölü ile diri” tartıştırmış, kışı temsil eden Kaltıravık hamur tezeyi mücadelede yenildirmekle birlikte delikanlılarla kızları ortaya atışmaya davet etmişlerdir. Delikanlılarla kızların atışmaları bilmece gizleme temeline dayanıp, zamanı, mevsimi konu edinmiştir (İvanov, 1903: 6). Yılbaşı gibi mevsimin önemli bir sırasında bilmece söylemek tabiat anneyi merhametlendirip, yıl içerisinde bereket, bolluk getirme amaçlı ortaya çıkmıştır. Rus bilmecesini araştıran V. V. Mitrofanova:

“İnsanlar tabiat olaylarını, hayvanlarla bitkiler konusunda olan bilmeceleri çözerek, doğanın güçlerini etkilemeyi, onları yönetmeye çalışmıştır. Bu yüzden de şarkılarla efsanelerdeki tabiat güçlerini tasvir eden insanoğluna karşı Rusalka (denizkızı), şeytan, buna benzer yaratıkları insanlar kendileri söyleyen bilmeceleri çözdükleri takdirde, insan tutuklamadan serbest bırakılıp, veya ona tabi olması veya öleceğine bile inanılmıştır” (Mitrofanova, 1987: 37)

diye yazar.

Bu arada Yunanların göğüsü kadın, vücudu arslan, kanadı kuşları gibi olan Sfenks isimli yaratık konusunda olan efsane aklımıza gelir. Sfenks geçenlere: “Canlıların içerisinde hangisi sabah dört ayakla, gündüz iki ayakla, akşam ise üç ayakla yürür?”-diye bilmece sorar, çözümünü bulmayanları yok edermiş. Bu

bilmecenin çözümünü Edip padişah “insan” der. Deminki mahluk doğru cevabı duyduğunda delirip, kendi kendini öldürür.

Havaylılarda bilmece çözümünü bulmayan insanların kemiği yakılmadan, kazanç yerine muhafaza edilmiştir, onların nesillerine bilmece gizlemeye izin verilmemiştir (Kolesnitskaya, 1941: 144s).

Efsanevi ve geleneksel metinlerde bilmecenin çözümüne insan hayatı eşleştirilmiştir. Eski Hindistan’ın Djanak padişah hakkındaki hikayesinde kurban kesme bayramı Brahmanların dini atışmalarında ödül için bin sığır konulmuştur. Bu atışmada Vidagda Şakalya bir soruya cevap veremediği için başı kesilir. Buna benzer konular eski Yunan hikayelerinde de yer alır. Onlar, falcılarını gördüklerinde öleceklerini tahmin etmişlerdir. Mopsa karşılaştığında ikisi birbirini bilmeceyle eleştirmeye başlar. Yenilen Mops hüzünlenip, ölür, sinirden kendi kendini öldürmüş te olabilir/, onun öğrencileri ise rakibinin tarafına geçerler.

“Vafrudnir sözü” adlı Eddili gelenekle ilgili olan efsanesinde devler bilgelik yarışmasını düzenlerler, yenilenlerin başı kesilir. Sorular mitolojik ve kosmogonik tarzda, gece ile gündüz, kış ile yaz, rüzgar nereden çıkmış konusundadır (Heyzing, 1992: 129).

Eski efsanelerde insan kaderinin eleştirilmesi, bilmecenin doğru çözülmesi aracılığıyla sağ-salim kalma gibi düşünce mevcuttur. Buna benzer tarz atışma şeklinde yazılan ortaasırlık Fars eseri “Yoyşte Friyan hakkındaki hikaye’de” yer alır. Hikayede zoroastrilik inancı benimseyen delikanlı Yoyşte Friya’nın akrabası, zulüm sihirci Aht/onun Hufrih adlı anneanesi Aht’ın karısı, yani Aht ona enişte/ halk içinde on beşe girmeyen gençleri bilmeceyi çözemedikleri için tamamen yok etmek ister. Böyle bir zor durumda on beş yaşında olan Yoyşte Friyan otuz üç bilmeceyi çözüp, halkı tehlikeli durumdan kurtarır. Sihirciyi yenip, Yoyşte ona kendinin üç bilmecesini söyler, ona cevap vermeden yenilen Aht’ı zeki delikanlı öldürür. On beş yaşındaki Yoyşt’in (genç anlamında) aldatici Aht’ı yenmesi hakkındaki görüşleri “Avesta’nın” “Ardivisur Yaşta’sında” karşılaştırırız. Turanlı Friyan tayfesinden çıkan Yoyşte Ranghi kendine gelip Ardivisur Anahite Tanrı’ya bağışlayıp yüz yılkı, bin sığır, on bin koyun kurban kesip zulüm Aht’ı yenmeye, onun doksan dokuz zor bilmecesini çözmesine yardım etmeleri için yalvarır. Ardivur delikanlının dileğini kabul edip, destek verir, zafer kazanmasına yardım eder.

Efsane İran'lıların arasındaki yeni dinin gelişmesinden haber verir, kendini Peygamber ilan edip, Zoratuşura ise, onun yeni nasihatını eski İranlı Kavyi hanedanlığından Kay-Vişispa ile onun taraftarları kabul etti, bununla birlikte diğer İranlılarla rakip tayfelerden gelenlere yardım eder, o sırada Friyanlı Turan tayfesinden çıkan Yoyste de vardı.

“Yoyste Friyan hakkındaki hikaye” adlı eski efsane orta asırda yine canlanıp, düzeltilmeden geçti (Ambartsumyan, 1876: 88).

Yani, bilmeceleri eski insanlar ilk baştan kutsal sayıp, onu çözebilmeyi zaruret görmüşlerdir. Bilmeceyi doğru çözebilme mutluluk getirirse, onun çözümünü bulamamak ölüme götürür diye inanmışlardır. Çeşitli milletlerin etnografik belgeleri eski zamanlarda ölüyü gömme geleneğinde de bilmecenin yer aldığını gösterir.

İngiltere’de ölüyü gömdükten sonra ihtiyarlar mezar başında kalıp, bilmece söyleyerek atışırken Güzel Takımada sakinleri meyyidi tabuta koyana kadar bilmece çözmüşlerdir. Buna benzer gelenekleri Filipin köy sakinleri de yerine getirmişlerdir. Ölünün ailesi, akrabaları, arkadaşları bütün gece uyumadan bilmece söyleyerek yarış düzenlemişlerdir (Lavonin, 1977: 14). Marokkolu Araplar bilmeceyi ancak güneş battığında gizlemişlerdir, çünkü, gündüz bilmece çözme adeti yağmur yağdırır diye inanmışlardır (Derbisaliyev, 1993: 91).

Bu halkın eski sanatın büyü etkisine olan inancından kaynaklanır. Karakalpakistan’da yaşayan Kazaklar arasında “Edige” ile “Karasay, Kazi” gibi kutsal seneler hakkında konuşulduğu sırada gökyüzünü bulut kapsayıp, güneş doğacağına inanıldığını kayda geçirmiştik.

Başkurt halk bilimcisi F. Nadrşina’nın araştırmalarına göre bilmeceyi söylemenin belirli bir zamanı varmış. Alim 1968 yılı halk bilimsel sefere çıktığında ona 72 yaşındaki Mahikamal Hanna bilmece söylemeden vazgeçmiştir (Nadrşina, 1979: 8). İhtiyara bunun nedenini sorduğunda: “*Eğer gündüz bilmece gizlersen, kör olursun*”,-diye açıklamıştır. Buna benzer inançlar Tatarlarda da bulunur. N. İsenbet’in “Tatar Halk Makallare” adlı kitabında “*Gündüz bilmece söylersen, kurtla karşılaşırısın*” diyen inançtan örnek getirilir (İsenbet, 1967: 39).

Bizim getirdiklerimiz örneklerin tamamı bilmecenin ilk baştaki toplumsal işlevinin büyü ile dini inançlarla olan münasebetini gösterir. Zamanla bizim

bahsettiğimiz tarzın insanlar arasındaki işlevi değişir, artık geleneksel değil, sadece, yaşlılarla gençlerin çeşitli eğlence, oyunlarındaki önemi artmıştır. Fakat bugünleri onun eğlence işlevinden daha çok kavramsal, eğitimsel hizmeti çocukların fikir-düşüncesini geliştirme işlevi büyük bir öneme sahiptir.

“Bilmece” kelimesinin ortaya çıkması da ilginç bir konudur. Kelimenin etimolojisi konusunda söz etmeden önce bu terimin Türk-Moğol halkları arasındaki kullanımından bahsedelim. Sahalarda “taabırın”, Altaylarda “tabışkak”, Tatarlarda “tabışmak”, Özbekçe “topışmok”, Kırgızca “tabışmak”, Tuvaca “tıvızih”, Buryatça “taabari”, “taabarinuvud”, Moğolca “taaburi”, Azerilerde “tapmaça”, Karaçaylarda “djamok”, Başkurlarda “iyomak”, Nogayda “iyumak”.

Yani, bilmece kelimesi asıl iki şekilde kullanılır. Birincisi-“taabırın”, “tabışmak”, “topışmok” bu kelimelerin hepsi de sadece bir kelimenin sesbilgisel nüshaları olarak sayılır. Kökü-“tap, tabu” (bul, bulmak).

İkinci-“jumbak”, “djamok”, “iyumak”, “iyomok”. İkinci nüsha asıl Kıpçak dil grubundakilere, yani Kazak, Karakalpak, Noğay, Karaçaylara aittir. Ancak Tatarlarda birinci nüsha yer almıştır. Tatarların bazı yerlerinde, Altay ve Sibiryada Tatarlarında eskiden “iyomak” kelimesi de söylenirmiş (Yarmuhametov, 1969: 46).

Kazan Tatarlarında XVIII asıra kadar bilmece kelimesi kullanılmıştır, “tabışmak” teriminin edebi dilde sabitleşmesi, son zamanlarda gerçekleşmiştir (Nogman, 1969: 60). Özbeklerde “topışmok” denmesine rağmen, metinlerde “jumbak” kelimesinin kullanılması bu kelimenin halk dilinden tamamen silinmediğini gösterir:

Bilmece kuydım, jup-jupgina,

Tomizigi tol-tolgina,

Tolkon bersang, oçaman (Uzbeško-Russkiy Slovar, 1988: 728).

Oğuz grubuna giren Türklerde bilmeci, Türkmenlerde-matal. Bilmeci-bilmek fiili temelinde ortaya çıkmıştır, Türkmenlerde “matal” bilmece anlamını verirse, Özbeklerde 1) Atasözü; 2) hikaye, beyan etmek; 3) masal (Uzbek Topışmoklari, 1991: 256), Kazak dilinde “atasözü”-imalı söz. Tatar alimi N. İsanbet: “Batıs, Sibir, Tobıl ve Tümen tatarlarında “iyomak oyu”-masal söylemek”, “iyomak aytuv”-bilmece söylemek, Çuvaşlarda “yumak”-masal anlamında kullanıldığını yazar.

Sonrasında da alim kendi fikirlerini ortaya koyar: “Tatar dilinde iyom kökünden gelen-iyomşa, iyomşartuv, iyomış kelimeleri mevcuttur. İyomış kuşu-iş eklemek, ekleyerek çalışmak. Budan çıkan iyom, iyomşa kelimeleri ilk başta tedavi, inanç, Şamanların tabiatı etkilemeleri, iyomşatuv, iyomışka kuşu ise inanç, sihir, büyüü kastetmiştir. İşte bu iyomdan iyomak gelip çıkar” (İsenbet, 1977: 6). Türk “iyom” sözü Moğolun “dom” kelimesiyle aynı kökten geldiğini ilk başta dilci Ramstedt tahmin eder, sonraları bu varsayımı V. G. Egorov ile V. G. Radyonov destekler (Egorov, 1964: 348; Radyonov, 1982: 77). Moğol dilinde “dom” un, tedavi, hekimlik, falcılık, şaman, şifalık, sihirlilik; Domog’un 1. efsane; 2. yalan hikaye, efsane ünlü, domç-hekim, şaman” anlamlarına sahip olduğunu da belirtmek gerekir (Monğolşa-Kazakşa Sözdik, 1984: 185).

Bu arada bilmecenin eski büyü işlevini bir daha dile getirmek lazımdır. Sibirya’da yaşayan halkların birçoğunda avcılığa çıkmadan önce masal ile bilmeceyi aynı zamanda söyleme adeti olmuştur, bu adetin bol kazanç getireceğine inanılmıştır.

Sonuç olarak, iyom//dom-çok eski zamanlardan, Türk-moğol dil birleşimi zamanından süregelen kökler. Bu kelimenin eski anlamı çuvaş dilinde rastlanır. Çuvaşlarda iyum-fala bakmak, aldatmak, bu kökten gelen iyumas kelimesi 1) falcı, kahin; 2) falcılık, kahinlik anlamlarında kullanılmıştır, eskiden şaman, kam anlamlarına da sahipmiş (Çuvaşsko-Russkiy slovar, 1982: 46). “İyom” eski Türklerde “efsane, o dünyadaki hasta ruhun başından geçirenleri hakkındaki şamanın hikayesi” (Putilov, 1997: 60) demeyi bildirirse, Kafkasya ile Anadolu’da yaşayan oğuz grubu Türklerinde “iyom”-“hikaye”, “Cin çarpan şamanın öbür dünyaya seferi konusundaki hikayesi” anlamını verir (Ahmetyanov, 1981: 105).

Bahsigeçen terimin anlamsal gelişme tarihine derinlemesine bakacak olursak bugünkü “masal” ve “bilmece” kelimelerinin eskiden ayrılıp, bölünmediğini fark ederiz. Örneğin, çağdaş Kumık dilinde emak-masal, bilmeceyi ise-çeçegen emak deyiimiyle ayrılır. Çuvaş dilinde iyumah-1) masal; 2) hikaye, efsane anlamında (Çuvaşsko-Russkiy slovar, 1982: 385. s), bilmece terimini eski anlamından ayıklamak için sutmalli iyumak (süt-satmak kökünden yapılmıştır), iyuptaru iyumak (iyuptaru-imalı, gizli), tupmalli iyumah (şeşudi kerek etetin) deyimleriyle birlikte kullanılır. Öbür dil grubuna giren Mariy diline Türk komşularından giren “iyumak” kelimesi 1) masal; 2) hikaye; 3) yalan anlamını sahiplenmiştir (Mariysko-Russkiy slovar, 1956:

147), Kırgızlarda “jomok” masak, yır, kahramanlık destan, kahraman, onun cesurluğu konusundaki hikaye anlamına gelir (Kırgızsko-Ruskiy slovar, 1965: 259). Altay dilinde “numak”, “iyumak”, hakaslarda “nımak”, şorlarda “nıbak” kelimesi masal anlamında kullanılır. Bu arada dikkatimizi çeken dil olayı-Sibirya Türklerinde “n” sesinin eklenerek söylenmesidir. Tatar dilinin dazı lehçelerinde “bilmeceye” eş anlam olarak “iyomgalak” kelimesi kullanılır. Tatarlarda “İyomgalak” isimli biri varmış, eskiden bu ismin büyü gücüne sahip olduğuna inanılmıştır, böyle bir isim vermekle hastalıklardan, zulümden kurtulacağı düşünülmüştür (Sattarov, 1973: 83). Yani, “bilmece” kelimesinin ortaya çıkması onun büyü işleviyle doğrudan ilişkilidir.

D. K. Zelenin’in yorumlarına güvenirse, “masal ile bilmece” söyleme sayesinde ruhları davet etmek amaçlanmıştır” (Zelenin, 1882: 36).

Eskiden, bilmece ile masalın kudretine inanılmıştır. Örneğin, Romaniya’da masalları geceye doğru söylemek, cinleri korkutup, eve girmelerine engel olabileceğine inanılmıştır (Roşıyanu, 1974: 122). Barabinli Tatarlar avcılığa çıkmadan önce birleşerek bilmece çözmüşlerdir (Mahmutov, 1969: 16). H. Mahmutov 1967 yılı halk bilimsel seferberlik sırasında Novosibirsk bölgesi, Kargat ilçesi, Kışlav köyünden Gabelhay babay Monosıypov’un ağzından yazıya geçen geyik avlamadan önce bilmece söyleme geleneği hakkında şu hatırayı dile getirir: “Ben delikanlı olduğumda, diye aklına alır, her sene ilk kar yağdığında ihtiyarlar bizi bir yere toplayıp: *“Yarın hava iyi olursa, ava çıkacağız, gençler, bu yüzden bilmece söyleyelim,-der”*. Araştırmacı bu geleneğin ortaya çıkma nedeni avcılıktan önce orman sahiplerinin dikkatini çekme düşüncesinden kaynaklanmış olabilir diye açıklar (İsenbet, 1977: 9).

Hakasyalı avcılar yanlarına masal söyleyen birini almıştır, avcılık sırasında gündüz masal söylemek zararlı diye düşünülmüş, avcı kör olacağına inanmıştır (Aleksseev, 1980: 260).

L. P. Potapov ile N. A. Aleksseev’in söylediklerine göre, Altaylılar avcılık sırasında masal söylemenin faydası olduğunu düşünmüşlerdir, çünkü “ezi” (sahibi), onun kızı masal ile şarkı dinlemeyi sever diye düşünmüşlerdir. İyi masal ile ezgiyi canı seven “ezi ile onun kızı avcılığın başarılı, kazançlı olmasına yardım edermiş” (Potapov, 1929: 153).

Votyaklarda buğday ekildiği, hayvan yavruladığı sırada şarkı, bilmece söylemeye yasak koyulmuştur. Böyle bir eğlencelere ancak sonbaharda izin verilmiştir.

Çin Kazaklarında masal ile bilmece kışın uzun gecelerinde söylenmiştir, yaz geldiğinde kesilmiştir, çünkü halk arasında yazın “*masal ile bilmece söylenirse, kış sonu uzun olacağına, aşık oynanırsa, kuzunun paytak olacağına*” inanılmıştır.

Birçok halklarda evlenme geleneği sırasında damatla dünürlere bilmece söylenmiştir (Rybnikova, 1932: 13). Gansu bölgesinde yaşayan Moğollarda dünürlerin söz yarışması, delikanlı tarafı kız evinin kapı önüne geldikleri sırada dünürlerin karşılıklı bilmece söylemelerinden başlar. Kız tarafı ancak nazım şeklinde olan bilmece çözüldüğü sırada eve girmeye izin vermiştir. N. İ. Grodekov’un kayda geçirdiği Kazakların bir geleneğini ilave olarak söylemek gerekir: Güney bölgelerde kızı istemeye gelen adam kızın babasına: “*Sizde kuğu var, bizde sunkar var*”,-diye sözünü imalı başlar (Grodekov, 1889: 77).

E. Kagarov Rusların evlenme geleneği konusunda karşılaştırmalı bilgilerini örnek getirerek, imalı konuşmak “*kötü ruhları karıştırma*”, “*gerçekleşmekte olan olayı gizleme*” amacıyla ortaya çıkmış olması sonucuna varır. Bu düşüncüyü Y. G. Kruglov da destekler (Kagarov, 1929: 161; Kruglov, 1983: 3).

Kazak bilmecelerinin gelişmesini, yapısal değişmesini öğrenmek için eski zamanların gözü olarak sayılan yadigarlara, eski eserleri inceleyip, karşılaştırmalara dayanmamız gerekir, tabiki, eski Türklük zamanlardan bize geçen yazılı eserler bol olmasına rağmen, onların içinde bir tek “Kodeks Kumanikus’te” bilmece örnekleri kayda geçmiştir. “Kodeks Kumanikus”-XI-XIII yy. Kıpçak bozkırında ortaya çıkan eser. “Kodeks” dili-çağdaş Kıpçak (Kazak, Karakalpak, Kırgız, Tatar, Başkurt, Karaçay, Nogay, Kumık, Karayım) dillerinin tarihi gelişme zamanı. Eski Kıpçak dili, yani “Kodeks” dilinde konuşan Kıpçaklar, çağdaş Kıpçak dilleri kendi başına yazı dili olarak oluşmaya başladığı zamanlarda yaşamıştır. Onlar eski Kıpçak dilinin temeline dayanarak yapılıp, ancak sonraki gelişme sürelerinde birbirinden ayrılıp, bağımsız bir dil seviyesine yükselmiştir. Bu yüzden de eski Kıpçak dillerine ait çeşitli özellikler o eski tarihi şeklini kaybetmemiştir” (Kırışjanov, 1978: 28). Kitap Kıpçak dili sözlüğü olarak yayınlanmasına rağmen, onun edebi-halk bilimsel değeri ayrıdır. Burada farklı şiirler, dini öğütlerden parçalar örnek getirilmekle birlikte bilmeceler de verilmiştir.

Sözlükteki bilmece sayısı, 47'dir. Bu Türk kökenli halkların eski zamanlardaki bilmeceleri, eskide insan düşüncesinin hangi seviyede olduğunu öğrenip, incelemeye imkan verir. Eserlerdeki bilmeceleri inceleyip, onun biçimsel-mantıksal olaylarını araştırmak halk bilmecelerinin ilk adımlarını, onun oluşma, gelişme aşamalarını net bir şekilde göz önümüze getirir.

A. Titse çalışmasında “Kodeks'teki” bilmecelerin çağdaş Türk akraba topluluklarının halk bilimsel mirasıyla benzer tarafları üzerinde durur (Titse, 1966: 65). Tatar halk bilimcisi H. Mahmutov Kıpçak zamanından bize gelen bilmeceleri Tatar bilmeceleriyle karşılaştırarak inceler (Mahmytov, 1971: 87). Bu iki araştırma çağdaş Türk bilmeceleriyle geçmiş arasında sık bağlantı, bağ olduğunu gösterir.

“Kodeks'teki” bilmecelere bakarsak eskiden Kıpçakların düşünme sisteminin çok iyi bir seviyede geliştiğini fark etmek mümkündür. Örneğin:

Sende, mende yok, (*Sende, mende jok*)

Sengir tavda yok, (*Yüce dağda yok*)

Ütlu taşda yok, (*Sağlam taşta yok*)

Kıpçakta yok. (*Kıpçakta yok*)

Bilmece dinleyiciyi şaşırtır. Sende, bende, dağda, taşta, hatta tüm Kıpçakların elinde olmayan şey, nedir? Çerçekten neymiş? Bilmecelerin cevabı-kuşun sütü. Bilmecede gizlenen nesnenin ne bir biçimi ne de özelliği görünür, burada bu tarzda sık rastlanan paradoks (kökleşmiş inanışlara aykırı olarak ileri sürülen düşünce) yöntemi kullanılmıştır. Bu bilmece derinden gelen düşünce-hayalin meyvesidir.

Kuşun sütü derken bu dünyada olmayan şey kastedilir. Halkımız bugüne kadar toplantılarda, düğünlerde, masa üstünde “yok yok” deyimini “*kustın sütinen baskanın bari bar*” (kuş sütü hariç her şey var) deyimiyile ifade eder. Bahsi geçen bilmecenin halk arasındaki cevabı:

Kökte tirev jok, (*Gökte direk yok*)

Tavda tamır jok, (*Dağda kök yok*)

Jilkıda öt jok, (*Yilkıda öd yok*)

Kusta süt jok, (*Kuşta süt yok*)

Tilde buvın jok, (*Dilde eklem yok*)

Oydın tübi jok, (*Düşüncenin dibi yok*)

Ğılımnın şegi jok. (*İlimin sınırı yok*)

Buna benzer bilmecelere akraba Türk halklarının birçoğunda rastlanır. Örneğin, Özbeklerde “*Dünyeda turta narsa yok*” (Husaynova, 1966: 114) şeklinde karşılaşırsa, Karakalpakların “*jerge jeti jumbağımı joyıttım*” bilmecesi biraz farklı çözülür:

1. Aspanda tirev jok, (*Gökte direk yok*)
2. Jerde süyev jok, (*Yerde destek yok*)
3. Jilkıda öt jok, (*Yilkıda öd yok*)
4. Koyanda süt jok, (*Tavşanda süt yok*)
5. Kara suda kaymak jok, (*Kara suvda kaymak yok*)
6. Tasbakada bavır jok, (*Kaplumbağada karaciğer yok*)
7. Daryada kakpak jok (*Deryada kapak yok*)

Türkmenlerin “*Edi yumağımın adı ek*” bilmecesinde yedi şey: gök yüzünün direği, kuşun sütü, yorganın yeni, yabani atın ödü, deryanın kapağı olmadığı ve kılla gökyüzüne ulaşmanın, iğneyle kuyu kazmanın imkansız olduğu söylenir. Türk akraba halklar eskiden kuşun sütü olmadığına dikkatlerini çekip, buna bilmecelerinde yer vermişlerdir. Kazak bilmecelerinde ayrı düşünme modelleri bulunur. Bu düşünme modelleri bir günde oluşmamıştır, eskiden süregelmiştir. Esnafı kasteden:

Yoğartın kelgen ne k(i)yik? (*Yukarıdan gelen ne hayvan?*)

Yolo bar(ı)s kiy(i)ldeşirler. (*Çizgili pars hayvan derler*)

Yotası uçu su iyinç(u) (*Sırtından su inci*)

Tama kelirdeşirler, (*Damarak geliyor derler*)

Kuyurtun kelgen ne k(i)yik? (*Aşağıdan gelen ne hayvan?*)

Kula bar(ı)s kiy(i)kdeşirler, (*Kula(kirli sarı) pars hayvan derler*)

Kuyruktu uçu su iyinç(u) (*Kuyruğundan su inci*)

Tama kelirdeşirler. (*Damarak geliyor derler*)

[Ol - bezengendir].

Bu bilmecedeki benzetme ne kadar güzel kullanılmıştır?! Eserde derin düşünce ile histen, çeşitli olaylar arasından benzerlik bulma yoluyla ortaya çıkan bilmeceler az değildir. Aşağıdaki bilmeceye dikkatimizi çekelim:

Buğanaklı çart kerek, (*Özü dayanaklı şart gerekir*)

Buğanası kurlamış, (*Köprücük kemiği gıcıdar*)

Kuçinen kara çınlamış. (*Kara güçle gelişir*)

Ol anası(y)ılağandır, sokağandır(*O-annesinin ağlamasıdır, göz yaşını dökmesidir*)

Ol-tuğan kişidir, buğovlu (*O-tutuklanıp, hapsedilen kişidir*)

Bu bilmedeki çeşitli, birbirine benzemeyen iki şey, iki olayı yan-yana söylenir, ikisinin arasında bağlantı kurulur. Veya sıırığı kasteden:

“Bir uşu kısı kıstaydı, (*Bir ucu kışı kışlar*)

Bir uşu jaz jaylaydı” (*Bir ucu yaz yaylar*),-bu alternatiflerin dikkatlilik sayesinde ortaya geldiği hiç şüphesizdir. Hala da tamamen incelenip bitmeyen bilmeceler az değildir. Bugüne kadar alimlerin tartışmalarına neden olan bilmece:

Ak küymanın avzu yok (*Beyaz faytonun ağzı yok*)

(Ol-yumurta.) (*O-yumurta*)

Y. Nemet “bembeyaz, bıyığı ile ağzı yok” diye tercüme ederken, S. E. Malov “Ak mama, birak avzı jok” (beyaz anne, fakat ağzı yok) diye çevirir. V. V. Radlov ise “k” harfini kaldırıp, “Ak üyimde avzı jok” (Beyaz evimde ağzı yok) diye yazar. A. Titse küyme (fayton) kelimesini “döngelik kurılıs” (yuvarlak yapı) anlamını verir diye tahmin eder. Tatar H. Mahmutov “küyme” (fayton) yuvarlak tepeli yapı veya göçebelerin keçe çadırı, işte bunu yumurtaya benzetmiş olabilirler diye fikir yürütür (Malov, 1930: 355; Mahmutov, 1971: 88). Bizce, “küyme” kelimesi şenlik zarif araba anlamını verir, bu anlamı Kazak dilinde bugüne kadar mevcuttur. Göçebelerin faytonu eski zamanlardan itibaren kullandıklarını tarihten biliriz. Yani, bilmece “Ak küymenin avzı jok” (Beyaz faytonun ağzı yok) diye çevirilir.

“Kodeks'te” yer alan birçok bilmecelerle Kazak halkına ait bilmecelerin arasındaki benzerliklere çok rastlanır. Örneğin, eserdeki: “*Saraydağı sarı aygır, Savlavatı kişkemış. Ol-kazandır*” denirse, Kazak halkında:

Saraydağı sarı aygır, (*Saraydaki sarı aygır*)

Sarnap-sarnap kisiner(*Durmadan kişner*)

(Künnin kürkirevi.) (*Şimşek çakması*)

Burunsuz buz teşer (*Burunsuz buz delir*)

(Ol-koy kumalağı) (*O-koyun gübresi*)

Kazak halkında:

Murinsız şımşık (*Burunsuz kanarya*)

Muz tesedi (*Buz delir*)

(Tamşı.) (*Damla*)

Bu bardı-izi yok

(Ol-kemedir)

Kazak halkında:

Şapsan-jankası jok, (*Biçersen-yongası yok*)

Jürsen-izi jok, (*Yürürsen-izi yok*)

Kessen-kanı jok (*Kesersen-kanı yok*)

(Kayık.) (*Gemi*)

Olturğanım-oba iyer,

Baskanım-bağır çanak.

Kazak halkında:

Otırğan jer-oy şunkır, (*Oturan yer-çukur yer*)

Baskan jer-bay şunkır, (*Basan yer-zengin çukur*)

Aldımda-kılkan, (*Önüimde-iğne yaprak*) (*çam*)

Artımda-kılkan (*Sirtımda-iğne yaprak*) (*çam*)

(Er, üzengi, attın jalı, kuyruğı) (Eyer, üzengi, atın yelesi, kuyruğu).

Yazda yavlı kay(ı)ş yatır

(Ol-y(ı)landır)

Kazak halkında:

Jol üstinde maylı kayıs(*Yol üzerinde yağlı kayış*)

(Jılan) (*Yılan*)

Tasvirler arasındaki benzerlilik. Kamışı geline benzetmek:

Yazda yana kelin iyüğüdür

(Ol - kamşıdır)

Kazak halkında:

Buvin-buvin, buvinşak, (*Boğum, boğum, boğumcuk*)

Tüyin-tüyin, tüyinşek, (*Düğüm-düğüm, düğümcük*)

Kırık kızdın şeşesi, (*Kırık kızın annesi*)

Ali körsem-kelinşek (*Baktım hala gelindir*)

(Kamıs.) (*Kamış*)

Göz yaşını, gözbebeği su içindeki yıldıya benzetmek:

Kölde kara kula iyuvsapdır

(Ol - yaşlıktır).

Kazak halkında:

Ari jürer karaşa at, (*Oraya gider siyah at*)

Beri jürer karaşa at. (*Buraya gider siyah at*)

Su boyında tunık su, (*Su yanında berrak su*)

Tandap işer karaşa at (*Seçerek içer siyah at*)

(Köz) (*Göz*)

Sıra, nazım şeklinde olan bilmeceler konusundadır. Kuman bilmecelerinde ritim, uyak düzenini takip edilir. Eserdeki bilmecelerin çoğu nazım şeklinde dört, beş, yedi, sekiz heceli, iki ve dört satırlı kıtadan oluşur. Bilmece diline güzellik veren onun nazım şeklinde olmasıdır: mecaz, uyak, artgönderim, yineleme, ünlü yinelemesidir.

Kıtanın ilk kelimesinin veya hece tekrarlanmasıdır:

Tap-tap, tamızık,

Tamadırğan tamızık;

Biti-biti, bitidim,

Bes ağaçka bitidim.

Butu, butu uzın,

Butundan arı kol(1) uzın;

Uzın-uzın sırğalak,

Oy, ötemiş, ötemiş,

Yiy kölde kışlamış;

Hece tekrarlanmasıdır:

Yazda yana kelin yügünedir,

Yazda yavlı tokmak yatır;

Buvinsız buz teşer;

Tav üstinde talaşman,

Tayağı bar beş batman,

Saraydağı sarı ayır, savlavlatı kişkemiş,

Tüyme tüydim,

Tutkanğa saldım:

Sıyr sırtı,

Koy kon eti;

Hece ve ünlü kelimelerin uyağı:

Koçkar müyizi koyurmak,

Koyurmaktan koyur (mak).

Tege müyizi tiy(i)remek,

Tiyirekmekten tiyirmek –

(Eki) mü(y)zi ten.

Buradaki ilk iki yolda “koyurmak” kelimesi, son satırda “tiyirmek”, birinci, ikinci, üçüncü satırlarda “müyiz” kelimesi tekrarlanır. Birinci satırlardaki “koçkar” kelimesinin “ko” hecesi “koyurmak” kelimesiyle uyumluk sağlar, üçüncü satırdaki “tege” kelimesinin “t” sesi “tiy(i)rmek” kelimesiyle yineleme yapar.

Tap-tap, tamızık,

Tamadırğan tamızık,

Kölen (eşip), köyedirgen tamızık.

Kıta başındaki “tap” hecesi iki kere, kıta sonundaki “tamızık” kelimesi her satırda teklanır. İlk satırdaki kelimenin “ta” hecesi ikinci satırın ilk kelimesinin “tam” hecesi “tamızık” kelimesiyle, üçüncü satırın ilk hecesi “kö” sonraki “köyedirgen” kelimesiyle uyumluluk sağlar. Bu bilmecelerin herbirinde son uyumluluğa göre başındakilerin ses uyumluluğu daha güçlüdür. Bazen başlangıçtaki uyakla son uyak yan-yan gelip, ayrı bir uyak düzenler. “Kodeks kumanikus” örnekleri XI asırda Türklerde bilmecenin örtmece ile büyüden bölünüp, kendine has şiirsel kurallarını belirleyip, edebi özelliği olan esere dönüştüğünü ispatlar. Net karşılaştırmalar eserle Kazak bilmeceleri arasındaki ortak betimleme yöntemlerinin bolca rastlandığını gösterir. Böyle bir benzerlikler mantık, tasvir etme yöntemiyle nesnelere sistemi, şiirsel yapıdan net bir şekilde farkedilir. “Kodeks” bilmecelerinin betimsel nakışları göçebe hayvan bakıcılık hayat anılarını göz önümüze getirmekle sınırlanmayıp, Kıpçakların okuma-yazma kültüründen de bilgi verir.

Kınayı:

Biti-biti, bitidim,

Beş ağaşka bitidim.

[Jaza-jaza, jazdım, (*Yaza, yaza, yazdım*)

Bes ağaşka jazdım] (*Beş ağaca yazdım*)

Olta ile balığı:

Uzun ağaş başında

Ulu bitiv bitidim.

[Uzun ağaş başında (*Uzun ağaç başında*)

Ulu jazu jazdım] (*Ulu yazı yazdım*)

Gökyüzü ile yıldızları:

Sal(ı)p közim, sansız okim(en),-diye nakışlaması fikrimize maddi delildir.

Bu örneklerin hepsi eski Türk zamanlarında halk düşüncesinin, bilmece kültürünün gelişme, tasvir etme, betimleme yönünden yüksek derecede olduğunu belirtir. Yukarıdaki karşılaştırmalardan fark ettiğimiz gibi-“Kodeks” ile bugünkü bilmecelerin arasında yüzyıllar olmasına rağmen aralarında uyumluk, benzerlik bol, bu miras gelişme geleneğinde devamlılığın olduğunu tespitler.

Bilmecenin gelişme tarihini derinden öğrenmemiz için kardeş Türk halklarının buna benzer miraslarıyla karşılaştırarak incelememiz gerekir. Halk bilmecelerimizin akraba halkların bilmeceleriyle benzer yönleri çok, bazı bilmeceler Tatar, Özbek, Kırgız, Türkmenlerde az bir değişikliklerle rastlanırsa, bazen ikiz kuzu gibi, hiçbir değişiksiz tekrarlanır. Böyle bir tekrarlanmaların binlerce karşılaşmasına şaşırılmamak gerekir. Çünkü, daha dün bir çadırın altında yaşayan, kaderi, tarihi bir kardeşlerimizin manevi değerlerinde ortaklık olması doğal bir süreçtir. Sonra yukarıda bahsi geçen tatar, özbek, türükmen vb. halklar ayrılıp, bölünmesine rağmen, komşu milletlerin arasındaki gidiş-geliş, manevi ilişki kesilmemiştir, dili çok yakın olması nedeniyle bir-birinin destan, yır, atasözleri, bilmecelerini yabancı görmemiştir. Buna örnek getirelim:

Kazaklarda:

Kırdan karayman kördim, (*Kırda karayman gördüm*)

Sudan Süleyman kördim, (*Suda Süleyman gördüm*)

Kayırlıp turğan tas kördim, (*Eğilip duran taş gördüm*)

Tuzsuz pışken as kördim (*Tuzsuz pişen yemek gördüm*)

(Diyirmen, balık, kavın) (*Değirmen, balık, kavun*)

Özbeklerde:

Toğda talaymonni kurdim,

Suvda Sulaymonni kurdim.
Tuzsiz pişgan oşni kurdim,
Yumalab etgan toşni kurdim
(Buri, balik, sumalak, toşbaka)
(Husaynova, 1966: 21).

Karaşaylarda:
Tavga bardım.
Talevsiyın kerdiyım,
Suvga bardım,
Siyleysiyın kerdiyım
(Kiyik, çabak)
(Aliylandı Soltan, 1984: 181).

Türkmenlerde:
Dagda dalayman gördüm,
Suvda Suleyman gördüm,
Gavşan duran daş gördüm,
Duzsuz bişen aş gördüm
(Keyik, balık, degirman, semeni).

Karakalpaklarda:
Tavda talayman kördim,
Suda Suleyman kördim,
Üyde eleyen kördim,
Kumda tezekşi kördim,
Duzsız pisken as kördim,
Kaynap pisken tas kördim
(Ayu, balık, elek, konız, kavın, digirman).

Tatarlarda:
Tauda Talayman kurdem,
Suda Söleyman kurdem,
İt sakallı ir kürdem,
Koyaşka peşken aş kördem,
Kübek koskan taş kurdem

(Ayu, balık, eteç, baklajan, sabun).

Kırgızlarda:

Suvda Sulaymandı kördüm,

Tooda tulaymandı kördüm (Sülük, ayu).

Z. Husaynova'nın yazdığına göre bilmedeki talayman kelimesi talav fiilinden yapılmıştır. Cevabı balık olan Sulayman kelimesinin kökeni Arapçada: 1. balık. 2. dini hikayelerde Sulaymen Peygamber ismi (Husaynova, 1966: 22). Kazakların şamanları: "Su basında Suleymen, su ayağında Korkıt bar" (*Su başında Suleyman, su sonunda Korkıt var*) deyimlerini kullanır.

Kazaklarda:

Biz, biz, biz edik,

Biz altı kız edik,

Bir taktayğa jinaldık,

Tan aldında jok boldık (Ülker).

Kırım tatarlarında:

Biz, biz edik, biz edik,

Otuz eki kız edik,

Taktaçkkça djiyıldık,

Tan atkanda djoiyulduk (Yıldızlar, tişler).

Özbeklerde:

Hay, biz, edik, biz edik,

Uttiz ikki kız edik,

Bir tahtaga tizildik,

Birar, birar uzildik.

Karakalpaklarda:

Bizler, bizler, biz edik,

Bizler altı kız edik,

Bir taktağa dizildik,

Tan atkanda uzildik.

Tatarlarda:
Bez, bez, bez idek,
Utız ike kız idek,
İke retke tezeldek,
Berem-berem özeldek.

Türüklerde:
Biz, biz idik, biz idik,
Biz bir alay kız idik,
Kıran geldi kırıldık,
Bir astara sarıldık,
Destur verdi dirildik (Bağ).

Aşağıdaki Altaylılar arasında söylenen Kazaklarınkine benzer bilmecelere dikkatimizi çekelim:

“Tiy”-dezem-tiybes,
“Tiy be”-dezem-tiyer (Erin).

Kara uydı kızıl uy iyalayt (Ot pen kazan).

Belim, belim, belim at,
Belim çiçke kuren at,
Tuvga çıksa, talbas at,
İyanmır tiyze, ölbös at (Çımalı, yaki kumırska).

Bilmecelerin çoğu mesleğe, doğal ortama, geleneğe ilişkin ortaya çıkar. Dedelerinden miras olarak kalan hayvancılık mesleğine olan sevgi halk bilimsel eserlerde yer bulmuştur:

Kekigeni nezi,
Kekiljigeni nezi.
Mıyrıldaganı nezi,
Mıkıljıganı nezi.

Dinleyicisini etkileyen şu muhteşem bilmeceyi tercümanlar Rusçaya çevirememişler: “bilmedede kulinın farklı hareketleri tasvir edilerek, benzeşme

(eliktev) temeline dayanır”,-diye sınırlanmıştır. Bilmece göçebe hayalinin zenginliğini gösterir, burada kısrağı emen kulun, onun hareketi betimlenmiştir. Yılkı mühim hayvan olarak tasvir edilmiştir, yanına yakın tutan, kısrağın sağan, bu işi bilen halklar için tanıdık bir hayvandır. Bilmecenin benzer nüshaları Kazak, Kırgız halklarında bulunur:

Kazaklarda:

Kekendetken nesi eken, (*Duramamazlığı neymiş*)

Kelip salğan nesi eken. (*Gelip getiren neymiş*)

Sorpıldatkan nesi eken, (*Sorpıldatan neymiş*)

Suvırıp alğan nesi eken, (*Çekip alan neymiş*)

Suvı tamğan nesi eken. (*Suyu daman neymiş*)

Kırgızlarda:

Kerip koygon amine,

Kekendegen amine,

Çalıp koyğan amine,

Çalpandağan amine (Jele, kulun, saba, bişkek).

Aynı kökten gelen iki akraba bilmecede kastedilen bu görünüş sadece gözümüzün önünde canlanmakla kalmayıp, sesini kulağımızla duymuş gibi oluruz. Yerleşik hayatı komşularına göre erken benimseyen, çiftçilikle uğraşmaya başlayan özbek, tatar gibi halkların bilmece derlemelerinde buna benzer metinleri karşılaştıramadık. Bu örnekler akraba Türk milletlerinin halk bilminde ortaklıkların çok olduğunu gösterir.

Geleneksel bilmecelerin bugünkü akraba halklar dilinde yeni anlama sahip olup, yeni bir çözüme sahip olmaları da şaşıracak bir durum değildir.

Kazak dilinde:

Tav tars etse tağı ürker, (*Dağ patır ederse yine korkar*)

Tavdağı eldin malı ürker, (*Dağdaki halkın hayvanı korkar*)

Kırdağı jilkı ürker, (*Kırdaki yilkı korkar*)

Jortıp jürgen tülki ürker (*Gezen tilki korkar*),

diye şimşek vurmasını gizlerse, Karakalpaklar tüfeği şöyle tasvir ederler:

Tau tars etti,
Kün gurs etti,
Jılğadağı jılkı ürkti,
Toğaydağı tülki ürkti.

Kazak bilmecesi “karıncayı”:

Belen, belen, belen at, (*Kıvır, kıvır, kıvrılan at*)

Beli nazik küren at, (*Beli ince kırmızımsı at*)

Tavğa minse taymas at, (*Dağa binerse kaymaz at*)

Talav tise ölmes at (*Talav dokunursa ölmez at*),-şeklinde ise, Karakalpaktardaki “tren” buna benzer bir nüshasıyla verilir:

Bellen, bellen, bellen at,
Beli uzun kara at,
Tavdı tası bilmegen,
Bul ne degen kudiret.

Kazak dilindeki “kayığı” kasteden bilmecenin Karakalpakça nüshası var:

Tap-tap, tap atım,
Tabanı jalpak koyanım,
Üyirine jibersem kisnemes,
Bede salsam tisleme.

Farkı sadece cevabındadır, Karakalpaklardaki cevabı, tren. Bir bilmecenin birkaç cevabının olması, bazen eski çözümünün unutulup, yeni çözümü sahiplenmesi başka halkların halk biliminde de bolca rastlanır. Rus bilmecesini inceleyen M. A. Rybnikova: “*Bilmecelerin sahiplenme süreci çabuk olur. Onlar duruma göre çabuk ve kolay adapte edilir*” der (Rybnikova, 1990: 45). Yani bir bilmecenin birkaç cevaba sahip olması, geleneksel bilmecelerin kaybolmadan, yeni devri, başka gerçekleri betimleyen yeni bir bilmeceye dönüşmesi-eserin tabiatından kaynaklanan kendine has bir özelliğidir.

Türk halkları bilmecelerindeki benzerliklerin bazen birebir tekrarlanması, bazen azıcık değişiklikler içerir.

Türk kökenli halklar bilmecelerinin uyumluluğu şiirsel yapısında hissedilir. Şu bir insan yüzü tasvir edilen bilmece ise düşüncemize delildir. Aşağıdaki saha bilmecesine dikkatimizi çekelim:

na dlinnulyah-puzaç,
na puzaçe-mahaç,
na mahaçe-kivaç,
na kivaçe-zevaç,
nad zevaçem-dyraguli,
nad dyragulyami-mahaloçki,
nad mahaloçkah-ulybaloçki,
nad ulybaloçki-moçala,
a v moçalah-kaban.

Saha bilmecesini inceleyen S. P. Soloviyeva-Oyunskaya Sardana bu bilmeceyi Rus diline çevirerek, burada milli ahenklerin mevcut olduğunu ve bunları çevirme baya zor bir iş olduğunu dile getirir (Soloviyeva-Oyunskaya Sardana, 1985: 8).

Bu konuya ilişkin iki Kazak bilmecesini karşılaştırdık. İki bilmecenin de dili zengin, satırlar arasındaki bağlantı uyumlu ve nakışlı uslub aracılığıyla verilmiştir. Şimdi mecazlar üzerinde duralım.

Birinci nüsha:

Bir top kamıs-şaş, (*Bir grup kamış-saç*)
Kiğan kamıs-kas, (*Eğik kamış-kaş*)
Jıltıravuk-köz, (*Parlak-göz*)
Pışıldavuk-murın, (*Fısıldayan-burun*)
Tebendevuk-erin, (*Durmayan-dudak*)
Katar-katar tas-tis, (*Sıra-sıra taş-diş*)
Jılmındavuk-til. (*Yılışıklık yapan-dil*)

İkinci nüsha:

Ak ötkel-iyek, (*Beyaz geçit-çene*)
Kişkene tav-avız, (*Küçücük dağ-ağız*)
Kiğan kamıs-kas, (*Eğik kamış-kaş*)
Miday dala-manday, (*Geniş bozkır-alın*)
Kara kopa-şaş, (*Kararan yer-saç*)
Kara şoşka-bit, (*Kara domuz-bit*)
Jalğız tospa-tarak. (*Yalnız depo-tarak*)

Bahsi geçen bilmecenin orijinal bir nüshası olmasına rağmen çeşitli alternatif örnekleri de çok rastlanır. Örneğin, Kırgız bilmeceleri derlemesi yedi nüshayı içerirse (Tabışmaktar, 1985: 118), tatarlar onun altı nüshasını sunmuşlardır (Tatar Halık İjati, 1977: 114).

Bahsi geçen iki halk bilmecelerinin birer birer nüshalarındaki mecazlardan örnek verelim:

Kırgızlar ve Tatarlarınki:

Kalın tokay-çaç Çaç kara-orman,
Jar kabak-kabak Şoma tav-mangay,
Kaş-çiyime saz Mıjmıldık-küz,
Köz-kaynar bulak, Mışmıldık-borın,
Murun-şarkıratma, Şapıldık-avız,
Ooz-jaljayma, Oçlıkay-iyak.
Eek-tik burma.

Kara orman tasvirinin tatarlarda kullanım alanı geniştir, yukarıda saç kara ormana benzetilmiştir. Kaza bilmecesinde de kara saçı kara ormana benzetmek mevcuttur. Tatarlarda orman içindeki hayvanlar daha çok konu edilir, bu da coğrafik konumla ilgilidir, çünkü Kazaklar daha çok kırsal yerleri mekan edinirse, tatarlar ormanlı mekanlarda yaşamışlardır.

Kazaklardan ayrıldıklarına onlarca asır geçmesine rağmen Türklerin bilmecelerinde benzerlik çok rastlanır. Bunun sırrı-ilk baştaki bilmece repertuarının ortaklığı, bağlantısı aynıdır, eski uyumluluk tarzı kaybolmamıştır, gelenek devamlılığı süregelmiştir. Böylece akraba halkların miraslarından örnekler getirdik. İleride Türk halklarına ortak, eski bilmeceleri ayıklamamız gerekir. Bunun için her bilmecenin ilerlediği bölgeyi, ne kadar değiştiğini, nüshalarını incelemeliyiz.

Moğol ve buryat halklarının halk bilimi ile Kazak halk biliminin ilişkiliği derinden kaynaklanır. Bahsi geçen halkların bilmeceleriyle benzerliği konu, tasvir eğilimlerinden farkedilir. Moğol ile buryatlarda hayvan, kiyiz üy (keçe çadır) konusunda olan bilmeceler çoktur. Bunun nedeni iki halkın da Kazaklar gibi hayvancılıkla uğraşıp, göçebe hayat tarzını yaşayıp, bir yerden ikinci bir yere değiştiğinde kolaylı keçe çadırı (kiyiz üyi) kullanmalarındır.

Buryatlardaki:

Hara uneyen sagaan uneegeee,
Doleo doleohoor ugı bolgobo
(Sahani haylaha)

Rusların:

Çernaya korova lizala, lizala, (*Kara sığırım yalıyıp, yalıyıp*)
Beluyu korovu, slizala (*Beyaz sığırımı yaladı*)
(Tayaniye snega) (*Karın erimesi*)
(Ogloblin, 1984: 51).

Kazakın:

Ak koyım turıp ketti, (*Beyaz koyunum kalkıp gitti*)
Kara koyım jatıp kaldı (*Kara koyunum yattı gitti*)
(Kar men jer). (*Karla yer*)

Deve hakkındaki:

Durbeniin şabar bajuu
Gurbaniin çasovoy zogsobo
Nenşin taryaa hadaba.

Rusların:

Çatvero gryaz meşayut, (*Dördü çamur karıştırıyor*)
Troya stoyat çasovymi. (*Üçü bekçilik yapıyor*)
(Şarakşinova, 1981: 62s).

Kazakların:

Ekevi karap tur, (*İkisi bakıyor*)
Törtevi uyıktap jatır, (*Dördü uyuyor*)
Birevi kamır basıp jatır (*Birisi hamur yoğuruyor*)
(Tüyenin örkeşi, ayağı, küyseyi) (*Devenin hörgüçü, bacağı, geviş getirmesi*)-
bilmeceleriyle uyarlılık bulur.

Kalmakların:

“V rot vzyal verbliya, za pazuhu spryatol loşad, za soboy vedet kozu”
(Zayats)

(*Deveyi ağzıma aldım, göbeğime atı gizledim, peşimden keçiyi getiriyorum*)
(Tavşan)

Kazakların:

“Tüye tistegen, (*Deve ısırın*)

İtti mingen, (*İti binen*)

Eşkini jetektegen, (*Keçiyi yedekleyen*)

Esekti basına kötergen” (*Eşeği başına kaldırmış*)

(Koyan) (*Tavşan*)

34) “Kover s şerstiyu i kover bez şersti” (Kalmitskiya zagadki I poslovitsy, 1905:

(*Yünlü halı ve yünsüz halı*)

Kazakların:

“Bir tüktü kilem, (*Bir yünlü halı*)

Bir tüksüz kilem”. (*Bir yünsüz halı*)

Ne uznat’ nahodyaşeysya v sunduke babke (*Sandığın içerisinde bulunan teyzeyi anlamak mümkün değil*)

Yamkoyu li ona lejit ili bugorkom (*Ters mi, düz mü yatıyor*)

(Ne uznat’ nahoditsya li v utrobe materi mal’çik ili devoçka)

(*Annenin rahiminde erkek mi kız mı bulunur öğrenmek mümkün değildir*),-
şekli Kazakların:

“Sandığının içinde sakam bar, (*Sandığının içinde aşığım var*)

Bük ekenin, şik ekenin bilmeymin” (*Ters mi, düz mü bilemem*),- (Kadın rahimindeki bebeğidir) bilmecelemizi hatırlatır.

Bu örnekler VI. Kotviç’in Don ve Astrakan yanında yaşayan kalmaklardan kayıda geçirip, 1905 yılı neşriyattan örnek getirdik. Astrakan kalmaklarının bilmecelemelerinden Kazaklarınkini birebir, aynı şekilde tekrarlayan birçok örnekleri karşılaştırırsak, donlularınkinden genel biçimsel, anlamsal ortaklığı olmasına rağmen, aynı şekilde tekrarlananları az rastlanır. Bunun nedeni Astrahan yanında yaşayan kalmakların Kazaklarla komşu olmasındadır. Yukarıdaki ortaklıklar bazen çekişip,

bazen de uzlaşan iki göçebe halkın bir-birine dokunan kültürel, halk bilimsel etkisi az olmamıştır sonucuna varırız. Tarihi belgeler gösterdiği gibi, kalmakla Kazaklar tartışmalarda, düğünlerde birbirleriyle rahat rahat konuşmuşlardır. Bugüne kadar hayvancılıkla uğraşıp, göçebe hayat süren kalmaklarda kiyiz üy (keçe çadır), onun parçaları ve eşyalar konusunda olan bilmeceleciler geniş bir yeri kapsamaktadır, onların biçimsel bağlantıları Kazaklarınkilerle uyum sağlar. Milli halk bilimsel değerlerimizin bazıları sadece akraba halkların bilmecelecileriyle değil, bununla birlikte çeşitli milletlerin miraslarıyla benzer olması ilginç bir durumdur. Arap cumhuriyeti sayılan Kubeyt halkının ağzından kayıda geçmiştir:

Bir narse kozğaladı, (*Bir şey kımıldar*)

Bes bası bar, (*Beş başı var*)

Tört janı bar (*Dört canı var*)

/Mayit ve onu kötergen dört adam/ (*Meyyit ve onu kaldıran dört adam*) (Sufut Kamal, 1986: 251),-bilmececinin Milli Kütüphanenin el yazma arşivinde muhafaza edilmiştir/398/T-29/:

Ol ne dür, jüz dür barmaktı, (*O ne şey, yüz parmaklı*)

Segiz ayak astında dür turmaktı. (*Sekiz ayak altında bulunur*)

Bes bası, bes tani, dört janı, (*Beş başı, beş teni, dört canı*)

Ne ğajayıp dür bes barıp, dört kaytpağı (*Ne harika şey beş kere gidip, dört kere dönen*)

/Mayit kötergen dört kisi, (*Meyyit kaldıran dört kişi*)

birevi mayittin tani, jüz besevinin savsağı, (*birisi meyyidin teni, yüz beşinin parmağı*)

Segiz ayak kötergen kisinin ayağı (*sekiz ayak kaldıran kişinin ayağı*)

Kazakça örneklerle uyumluluğu dikkatimizi çeker. Kazak bilmececi nazım şeklinde gelir.

Bizden uzak bulunan Karelya’da aşağıdaki bilmece geniş yayılmıştır:

“Medved’ na kryşe plyaşet” (*Çatıda ayı dans eder*) (Dym.) (*Duman*)

(Lavonin, 1977: 85)

Bu bilmece şüphesiz, Kazakın “Üy üstünde ak ayu bileydi” (tütün) (ev üstünde beyaz ayı dans eder) (duman)-bilmececiğini hatırlatır.

Kazak bilmececiğinin Rus bilmececiğileriyle içerik, biçim yönünden benzer tarafları çoktur:

Bez ruk, bez nog, Kolu yok, suret saladı, (*Elsiz resim çizer*)

A risovat' umeet Tisi yok, tistep aladı (Ayaz) (*Dişsiz ısırır*) (Ayaz).

(Rybnikova, 1990: 27).

V ogne gorit, Otko janbas, (*Ateşe yanmaz*)

V vode ne tonet (Led) Suğa batpas (Muz) (*Suya batmaz*) (Buz)

(Rybnikova, 1990: 31)

İz jivogo mertvoe, Tiriden öli tuvadı, (*Diriden ölü doğar*)

İz mertvogo jivoe (Yaytso) Öliden tiri tuvadı (Jumırtka) (*Ölüden diri doğar*)

(Yumurta).

(Rybnikova, 1990: 47).

Malen'kaya sobačka (*Küçük kopek*)

Svernuvşis' lejit, (*Toparlanıp yatıyor*)

Ne kusayet, (*Isırmaz*)

Ne layet, (*Havlamaz*)

A v dom ne puskayet (*Ama eve girdirmez*)

(Zamok.) (*Kilit*)

A, keremet bir it bar, (*Harika bir köpek var*)

Üy bağadı ürmeydi. (*Eve bakar havlamaz*)

Ayağı yok jürmeydi, (*Bacağı yok yürümez*)

Temir tıksan söyleydi, (*Demir soksan konuşur*)

Yırıksatsız sol itten (*İzinisiz o köpeğin*)

Adam üyge kirmeydi *İnsan eve giremez* (Kulıp). (*Kilit*).

Barynya knyaginya, (*Hanımefedi*)

Ves' mir naryadila, (*Tüm dünyayı süsledi*)

A sama nagaya hodit (*Kendisi çıplak*)

(İgla) (*İğne*) (Rybnikova, 1990: 88).

Bar eken dünyede jalğız közdi, (*Varmış dünyada tek gözlü*)

Sol közben dünyenin barin kezdi, (*O gözüyle dünyanın hepsini gezdi*)

Alemdi on segiz mın kiyindirip, (*Dünyayı on sekiz bin giyindirip*)

Dünyeden jap-jalanaş özi bezdi (*Dünyadan çırıl-çıplak kendisi kaçtı*)

(İne.) (*İğne*)

Böyle bir tekrarlamaları iki yönden incelemek doğrudur. Birinciden, bu bilmeceler etkisiz oluşmuştur, benzerlikler ise yaşam, düşünce benzerliklerinden

ortaya çıkmıştır. İkindiden, Rus halk biliminin Sovyet zamanında Kazak halk edebiyatına belirli bir derecede etkisi oldu, kitap-dergi aracılığıyla Rus bilmeceleri Kazak arasında meşhur oldu, bu da onların tarzına, içeriğine benzer yeni bilmecelerin ortaya çıkmasını sağladı.

Z. Husaynova Özbek, Kazak arasında ünlü:

Kizil kiz er ostinda,

Soçlari er ustinda,-bilmecesini Ruslardan geldiğini tahmin eder, çünkü, kırmızı havucu kıza benzetmek Ruslara özgün bir betimleme tarzı diye sonuç çıkarır. Bizce bu sadece rastlantı bir olaydır. 1883 yılı Y. Liytş'ın derlemesiyle yayınlanan kitaptaki Kazakın kendine özgün mirasları arasından:

“Jer astında kızıl kız otır”“Yer altında kırmızı kız oturuyor”

(Salkam). (Pancar)-bilmecesine rastladık. Araştırmacı bu örneği Akmeşit yanından (şimdiki Kızılorda) kayıda geçirmiştir.

Bu söylenenlerden elde edilen sonuç: “Bir halkın bilmecesini ikinci halktan “geçti” diyen kolay bir sonuca varmadan önce her bir bilmecenin tarihini incelemek doğru bir çözüm olur”.

Kazak'ın eskiden süregelen geleneklerinden biri, yar seçip, evlenmeye nitelenen kızların gelecek kocasının akıl ve düşüncesini, ferasetini, güç ve kuvvetini eleştirmesidir. Böyle bir gelenek Kazak halkının destanlarında, masal, efsanelerinde tasvir edilir. Oradaki sert eleştirmenin biri de bilmece şeklinde geçmiştir. Sözümlüze maddi delil olarak V. V. Radlov'un kayıda geçirdiği bilmece atışmasının başlangıcından örnek verelim:

“Eskiden bir padişah olmuş, hanın bir kızı olmuş. Kızı çok güzelmiş. İstemeye gelenlere vermiyormuş. Bir gün bir ülke padişahının oğlu kızı alacağım diye gelmiş. Delikanlı gelip, kızı istediğinde:

Bir bilmece söyleyeceğim, onu bulursan seninle evleneceğim demiş” (Radlov, 1994: 581). Yine bir efsanede padişah kızı, Melike'nin bilgili olduğu, zamanı geldiğinde de eğitilmiş delikanlı arayıp, bulamayıp, evlenmediği söylenir. Kız “yüz bilmece söyleyeceğim, bunların çözümünü bulan adamla evleneceğim” der. Çözemezse, öldürülür. Uzun zaman içerisinde birçok adaylar gelir, ama ne yazık ki, kızın bilmecelerini bulamayıp ölür. Sonunda yaşlı bir Pıkya molla gelip, hepsini

çözüp, kızla evlenir. Küçük yüz tama soyundan çıkan on sekiz yaşındaki Müslima isimli kız halka şiirle bilmece söyleyip, çözümünü bulan adamla evlenirim diye söz verir (Kazak Koljazzbalarının Ğılımi Sipattaması, 1989: 156). Konırat boyunun Sarjan isimli kızı:

“Atışmada beni kim yenerse, onunla evleneceğim, yenilirse, at alırım”,-diye ilan eder. Bunu duyan Bağanalı halkının ünlü şairi Baydırak ata binip, bu kızı arayıp gelir. Atışma sonu bilmeceye dönüşür. Yenilen kız şarta uygun Baydırak’la evlenir (Aytıs, 1988: 274).

“Kolımda sakınam bar alşığaray, (*Elimde yüziğüm var alşığaray*)

Koydı kaskır jeydi eken kan şığarmay, (*Koyunu kurt yermiş kanını akıtmadan*)

Bul jumbaktı kaysı jigit tabadı, (*Bu bilmeceyi hangi delikanlı çözerse*)

Sol jigitke tiyesin mal şığarmay (*O delikanlıyla evlenirim başlık parasını istemeden*)

(Alşığaray-karbizdın tilikteri, kaskır-pışak, koy - kavın)”

(*Alşığaray-karpuzun dilimleri, kurt-bıçak, koyun – kavun*)

Bu bilmececinin son iki satırı-eski örf-adetin izlenimidir. Bir masalda kız padişahın istemeye gelen elçisine:

“Eğer padişah beni istiyorsa, sorum vardı. Eğer soruma cevap verirse, evlenirim, veremezse evlenmem.

Benim soracağım şudur: otlayan şişman bir kuzum var. O kuzumun yağı çok mu, eti çok mu?-demiştir. Sır boyunda Şakey sal Daviş bilmececinin millete dağıtarak:

Munı tapsa kay jigit, (*Bunu bulursa hangi delikanlı*)

Tösekte jatsın bıkıldap. (*Yatakta yatsın gevşeyip*)

Baysarı’nın (boy adı) kızımın, (*Baysarı’nın kızımın*)

Tapsa tegin tiyemin, (*Bulursa bedava evlenirim*)

Kapıda kalma, talapker, (*Pişmanlık duyma, aday*)

Sırtınan jürgen tın tındap, (*Dışarıda yürüyen kulağını kabartıp*)

Taba almağan jigitter, (*Bulamayan delikanlılar*)

Mazamdı menin almasın, (*Beni rahatsız etmesinler*)

Orınsız söylep kinkıldap” (*Yersiz konuşup yakınıp*)-der.

Sonra kendi bilmecesini yarışarak çözen şairlerin içerisinde ancak Kereyit Danmurın'ın cevabını beğenip, onunla evlenmeye karşı olmadığını şöyle bildirir:

Ayeli bar ma, jok pa, jası kaday?Karı var mı, yok mu, yaşı kaç?

Baykamay bop jürmelik köptin biri. Fark etmeden olmayalım herkes gibi.

“Kızdarğa erge timek bolsa-sünnet”, “Kızlara erkekle evlenmek-borçtur”,

Kadırlap erdi lazım etpek kurmet. Kocasına saygı gösterip, hurmet göstermesi gerekir.

Bu arada, Rus masallarının ünlü kahramanı, İvan aptalın başkente gelip, kraliçeye bilmece söyler, çözemeyen kraliçe onunla evlenmek zorunda kalır. Böyle geleneklerin eskiden kaynaklandığına Frezer'in çeşitli halkların eski yaşamlarından getiren etnografik bilgileri delildir. Buna göre evvelki zamanlarda padişah tahtına damat aday olmuştur, damat yabancı olabilir. Bu yüzden gelecek taht sahibi-damadın kişisel nitelikleri yüksek olmalıdır, padişah kızıyla ancak engellerden sürünmeden geçen adam evlenebiliyormuş (Frezer, 1986: 150).

V. Y. Prop'a göre eskideki “zor eleştiri” , evlenme ve tahtı elde etme geleneğini birbirinden ayıklamak zor (Propp, 1986: 334). Damadı isteme sırasında bilmeceyle eleştirmek kareliklerin “Gelin bilmeceleri” masalında yer bulmuştur (Lavonin, 1977: 134). Biz örnek getiren masal-efsanevi motif eski zamanların inançlarını, örf-adetlerini göz önümüze getirir. İ. M. Kolesnitskaya dünya halkları masallarının gelişme sürecinde bilmece büyük bir öneme sahip olduğunu açıklar, masal kahramanın akıl-düşüncesi imalı kelimelerle bilmecenin yardımıyla eleştirildiğini, böyle bir motifin tarihi gerçekle ilişkili olduğu konusunda fikrini yürütür (Kolesnitskaya, 1941: 99). Alime göre, bu motif toplum gelişmesinin eski zamanlardaki inançlarından ortaya çıkmıştır, eskiden ergenlik yaşına gelmeyen delikanlıları evlenmeden önce böyle bir “sınavdan” geçirmişlerdir, deminki eleştirmelerden padişah mirasçıları da geçmişlerdir. Yukarıda bizim bahsi geçen Kazak efsanesindeki “bilmeceyle eleştirme” böyle bir ergenlik inançlarla birleşip aynı kökten gelir.

Eski devirlerde bilmeceyi çözen insanları güçlü, bilge, mutluluk getiren biri yerine sayars, çözümünü bulamayanları ölüm beklediğine inanmışlardır. Masalarda tasvir edildiği gibi, bilmece çözeni padişah “seçip”, çözemeyenleri “öldürdüklerinin” nedeni de buradan kaynaklanır.

Diyonisiy zamanındaki eski Yunanistan'da olimpiyat oyunları sırasında bilmece gizlemek de yarışma sanatı sayılmıştır. Eski Roma'da çarşı alanında bilmece yarışması düzenlenip, yenen insana ödül olarak para verilmiştir. Bu gelenekler İ. M. Kolesnitskaya'nın açıkladığına göre öylesine çıkmamış, eski geleneklerin izlenimi olmalıdır (Kolesnitskaya, 1941: 99).

İlk başta sanat dini, dünya görüşü düşüncelerle birlikte ortaya çıkmıştır, bununla birlikte dini yönü büyü olarak kullanma tecrübesinden temelini ayrı koymaya yetişmemiştir. Eğer eski zamanlarda sanatta yararlanma, tecrübelik işlev üstün gelirse, sonra da estetik işlev öne çıktı (Meletinskiy, 1986: 14). Çok eskide ortaya çıkan bilmece konusunda da aynı görüşteyiz. Eski zamanda inançlarla bağdaşarak gelişen bilmecenin zaman geçerek toplumdaki anlamı değişmiştir.

Uzun gelişme yolundaki bilmecenin toplumsal hizmetini tarihi açıdan incelersek, değişme aşamalarını şöyle gösterebiliriz:

1. Büyüleme işlevi;
2. Yaşamsal işlevi;
3. Estetik işlevi;
4. Pedagojik işlevi.

Fakat, eski zamanlarda bilmece sadece büyüleme işlevine sahip oldu diye dar görüş içerisinde kalmak erekmez. Gelişmenin çeşitli aşamalarında olan milletlerin kayıtları eskiden bilmecenin pedagojik işlevi olduğunu da gösterir. Fakat ilkel toplumsal yaşam sırasında büyüleme işlevi üstün olmuştur. Sonraki yüzyıllarda toplumda ahlaki-egitimsel işlevi öne geçip, büyüleme işlevi tamamen unutuldu. Uyumlu, ahenkli şiir uslupleriyle, motifli yinelemelerle dinleyicinin manevi dünyasını etkileyen bilmece, eğitimsel-öğretimsel işleviyle yetinmeyip, estetik işlevi de sahiplenmiştir.

Kazak halkı bilmeceyi insanların eğitimini, kabiliyetini fark ettiren sanat diye kabul etmiştir. Bu yüzden damat seçen kızlar, ozanlarla birlikte halk içindeki hatipler, bi (kadı) vb. saygılı bilge insanlar birbirine bilmece söyleyip, akıl ve düşüncesini, zekasını yarıştırmaya da gelenek olmuş.

Tezek asilzade ile Böltirik hakkındaki efsane de buna delildir:

“Tezek asilzade bıyıklı birisiymiş. Bir gün o kürdanını kalın sakalının arasına sokup, bunu oturanlara bilmece olarak söylemiştir:

-“Orada duran dağ, dağ eteği orman, o ormanda bir hırsız gizleniyor. Ona kaç kişi giderse, bağlayıp götürür?”-demiştir.

Orada oturanlar düşünüp, bulamadan şaşkınlıklarında Böltirik gelir. O Tezek asilzadeye:

– Deminki bilmecenizi tekrar söyler misiniz,-demiş. Tezek asilzade bilmecesini tekrar söyler. O zaman Böltirik düşünmeden:

- Dağ dediğiniz-kafanızdır,-demiş. Tezek kafasını sallar.

- Dağ eteğindeki orman-sakalınız.

Tezek asilzade yine doğru olduğuna işaret ederek, kafasını sallar.

Gizlenen yalnız hırsız-kürdanınız değil midir?

Tezek hatibi destekleyip, bu sefer de kafasını sallar. O zaman Böltirik:

– Şu beş kişi destekleyip, onu tutup getirir diye beş parmağını göstermiştir (Almenylı, 1993: 24).

Bilmecenin gelişip, ilerlemesine hatip, bilge şairlerin çok payı vardır. Bazı zor bilmeceleri çözmek birkaç güne, hatta yıllara sürerse, bazılarını çözmeye o ülkenin akıllıları, şairlerinin hepsi katılan zamanları az olmamıştır. Mahabet şairin bilmecesine Şerniyaz şair cevap bulamamıştır, halk ağzında onu Abıl şair buldu diyenler var. İristi kızın bir kıta nazım şeklinde olan bilmecesini Sırderya etrafının meşhur sekiz şairi çözmüştür.

Kaynağını, başlangıcını halk biliminden alan bilmece bugünleri sözel edebiyatta devamını bulmaktadır. Sözel edebiyatın meşhur temsilcileri-Abay, Şakarım, Sultanmahmut vb. çalışmalarında bilmece yer aldı.

III. 2. Bilmece Türünün Gelişmesi

Bilmece tabiatında birkaç yüzyıllara has düşünce aşamaları var. Eğilimli uzak gelişme yolunu baştan geçiren aşamaları şöyle sınıflandırdık:

1. Yasak bilmece;

2. Masal bilmece;
3. Oyun bilmece;
4. Atışma bilmece;
5. Edebi bilmece.

İlkel toplumda insanlar kendilerine tanıdık olmayan tabiat olaylarından korkmuştur. Yerin, gökyüzünün tanrıları var diye düşünmüşlerdir. Yağmur yağarsa, şimşek çakarsa, fırtına olursa bunların tanrıları onlara kızmıştır ve böylece onları cezalandırıyor diye düşünmüşlerdir. O tanrıların ismini söylemek yasak olmuştur. İşte bu arada da yasak bilmeceler ortaya çıkmıştır.

Masal-halk biliminde eskiden gelen, çeşitli gelişme süreçlerini baştan geçiren bir türdür. Masal bilmecelerde ilkel toplumsal yaşamın izlenimleri, gelenek-göreneklerin izini fark etmek mümkündür, bu yüzden de onun başlangıçları eski inançlarla iç-içe olmuştur. Masal içeriğinden geçen yaşam izlenimlerini, toplum yapısı ile batıl inançların çok rastlandığını ilimsel kanıtlar ispatlar.

Zaman geçtikçe insanlar bilmecelere eğlencelerinde de yer ayırmışlardır. Oyun oynarken oyun bilmeceleri ortaya çıkmıştır.

Atışma söz yarışmasıdır çok eskiden gelen şiirsel bir türdür. Atışma sanatı ortaya çıkışıyla Kazak sözel edebiyatında yerini bulmuştur. Atışma geleneğinin ortaya çıkışıyla aşıklar söz yarışmasında bilmecelere yer vermişlerdir. Böylece atışma bilmecetarı ortaya çıkmıştır.

Bilmecelerin üstlenmiş olduğu birtakım görevler vardır. Bunlar içerisinde insanları eğlendirmek, topluca yapılan işlerde zamanın daha çabuk geçmesini sağlamak, gece olabilecek düşman saldırıları karşısında uyanık durmak, vb. sayılabilir. Ancak bilmecelerin ilk sırada yer alan en önemli görevleri eğitmektir. Bu özellik daha bilmecenin tarifinde karşımıza çıkar. Bilmece soyut veya somut hangi nesneyi, kavram veya durumu konu alırsa alsın yapı itibarıyla bir soru ve buna verilen bir cevaptan oluşmaktadır. Bu soru ve cevaplar yoluyla da insanların birtakım şeyleri öğrendiği inkâr edilemez bir gerçektir. Bilmeceler hem yetişkin eğitiminde, hem de çocuk eğitiminde etkili olan ürünlerdir.

Çocuk eğitiminde halk edebiyatı ürünlerinin önemli bir yeri vardır. Bu nedenle çocuk edebiyatı araştırmaları yapanlar mâniler, ninniler, tekerlemeler, yanıltmacalar, yakıştırmalar, Türküler, masallar ve bilmeceleri çocuk edebiyatının kaynakları olarak gösterirler. Ayrıca pek çok araştırmacı bu türleri kitaplarında işleyerek çocuk eğitimi üzerine olan olumlu etkileri konusunda birleşmişlerdir. Bu ürünler özellikle okul öncesi çocuk eğitiminde etkili olup çocuğun dili kullanma becerisini arttırarak edebî metinlerden zevk almasını ve okumaya yönelmesini sağlamaktadır. Bunlar aynı zamanda okul çağında olan çocukların da eğitiminde etkili olan ürünlerdir. Özellikle bilmeceler onlara hayatlarının her aşamasında mutlaka bir şeyler öğretir. Bilmecelerin yardımıyla çocuk toplumun değer yargılarını ve dünya karşısındaki tutumunu da öğrenir. Yani çocuk böylece bir şekilde gerçek hayata hazırlanır (İçel, 2005: 311).

Bugünlerde birçok halk bilimsel eserler hayattan kaybolup, tamamen yok olduğu sırada bilmece hayata bağlılığıyla farklılaşır. Fakat, anlamı biraz değişip, olumlu yöne doğru gitmektedir. İlk başta halk bilmeceleri sözel ortamda ortaya çıktı, sözel şekilde yayılıp, muhafaza edildi, şimdi ise okuyucular bilmeceleri kitap, gazete, dergi sayfalarında rahat rahat okuyabilirler. Eskideki gibi bilmeceler devamlı gelişip, durmadan yeni nüshalar ortaya çıkmaktadır demek zordur. Çünkü, eskiden yetişkinler kendi aralarında atışmışlardır, işte bu uyumlu gelenek unutulmaktadır. Gençler toplantılarda, eğlence gecelerinde bilmeceyi az söylerler. Yazılı edebiyat gelişip, okuma-yazma eğitim merkezleri çoğalıp, gazete, dergi, televizyon insanların zamanını aldığına, genel sözel kültür, halk biliminin alanı darılıp, yavaşlaması doğal bir durumdur.

Bu çalışmamızı yazarken son altı-yedi sene içerisinde Kazakistan ve ondan dışarı ülkelerde yaşayan Kazaklar arasından bilmeceleri devamlı kayda geçirmekle birlikte, bu tarzın muhafaza edilme, yayılma, söyleyiş geleneğine önem verdik. Fark ettiğimiz: yaşlı insanların çoğu eskiden duyan bilmecelerini zorla hatırlar. Bunun nedeni de bilmeceyi çok söylememeleriyle açıklanır, söyledikleri durumda bile çocuklarını veya torunlarını oyalama, eğlendirme amacıyla söylerlermiş. Gençler tarafına sorduklarımızda aklındaki bilmeceleri gazete, dergi sayfalarından okuyup, okulda ezberledikleri olarak çıkar. Çocukların gazete, dergi sayfalarında masal, şiir, tekerleme gibi eserler arasında bilmece de geniş bir alanı kapsamaktadır.

“Baldırğan” dergisiyle “Ulan” gazetesi halk bilimsel mirasları dağıtıp, ögütmede yoğun çalışmalar yapmaktadır. Tarihe bakarsak, Kazakların ilk dergisi “Aykap” neşriyatlarında bilmeceler yayınlanıp, onun çözümlerini bulmayı okuyucularına bırakmıştır. 60-cı yılları “Ara” dergisinde özel başlıkla mizah şeklinde bilmeceler sürekli yayınlanmıştır. Son zamanları “Ana Dili” gazetesinde “Atın şıkpaşa, bilmece şeş” (meşhur olamazsan, bilmece çöz) başlığı altında güzel bir bölüm açılıp, canlı işleri yürütmeye neden olmaktadır. Gazete, dergilerin böyle bir faaliyetleri halk bilimsel mirasları yayınlamayı desteklemekle kalmayıp, halk içinden derlemeye neden oldu. Halk kendileri duyan, bilen milli bilmeceleri yayın evlerine gönderiyorlar. Bazı insanlar geleneksel normlara dayanarak, kendileri de yeni bilmece oluştururlar, yani gazete, dergiler halkın bilmece yaratıcılığının eskirip, kaybolmasından kurtarıp, tersine devam etmesini sağlamaktadır.

Bugünkü yazarlar milli çerçevedeki halk bilimsel eserleri yayınlanmakla yetinmeyip, diğer halkların miraslarını inceleyip, onların içerisinde gerekenlerini çevirip te veriyorlar. Bu faaliyeti “Baldırğan” erkenden başlayarak, diğer bilmeceleri incelemeye yol açtı. Dünya halkları bilmecelerini Kazak basını kesik-kesik verirse, son zamanları ünlü şair Kadir Mirzaliyev bu işi eline alıp, onu düzenli bir şekilde inceledi. K. Mirzaliyev çeviren diğer halk bilmeceleri gazete, dergi sayfalarında sürekli yayınlanarak, onların birçoğu kitapçık şeklinde okuyucularının eline ulaştı (Mirzaliyev, 1998: 45). Okuyucu toplumu milli halk bilimsel değerlerimizle sınırlanmayıp, diğer halkların bilmecelerini öğrenmeye fırsat buldular.

Bugünlerde okul kitaplarını bilmecesiz göz önümüze getirmek zordur. Kitaplardaki bilmeceyi çocuklar derste severek çözerler. Öğretmenler bilmeceyi dili geliştirme, öğrenciler yoruldukları zaman beyinlerini dinlendirme, dersleri daha zevkli geçirme amacıyla kullanırlar. Ders dışındaki zamanları çeşitli geceler, oyunlar sırasında bilmeceler kullanılır. Yüzyıllarca süregelen bilmecelerin genç nesil terbiyesinde ayrı bir yeri vardır.

Öğretmenlere koyulan şart-akıl-düşünceyi geliştirmede bilmeceleri doğru yönde kullanabilmeleridir.

Gün geçtikçe eğitim-öğretim, teknikle ilgili bilmeceler çoğalmaktadır. Bu yönde gelen bilmecelerin bir kısmı alfabe ile ilgilidir. Son zamanları “Baldırğan”,

“Bastaviş mektep”, “Ulan” gibi gazete-dergilerde alfabe ile ilgili bilmeceler sık yayınlanır. İşte, onlardan birkaç örnek verdik.

Жазуда бар, Jazuda bar, (*Yazıda var*)
Сызуда жоқ. Sızuda jok. (*Çizmede yok*)
Жылуда бар, Jıluda bar, (*Ilıkta var*)
Қызуда жоқ(Ж). Kızuda jok(J). (*Sıcakta yok*) (J)

Төлде жоқ. Tölde jok. (*Hayvanda yok*)
Шөлде бар. Şölde bar. (*Çölde var*)
Молда да жоқ, Molda da jok, (*Molla da yok*)
Шалда бар(Ш)Şalda bar(Ş) (*İhtiyarda var*) (Ş)

Шөлде бар, Şölde bar, *Çölde var*,
Құмда жоқ, Kumda jok, *Kumda yok*,
Сөлде бар, Sölde bar, *Usarede var*
Суда жоқ(Л)Suda jok(L)*Suvda yok(L)*

Белдікте жоқ, Beldikte jok, (*Kemerde yok*)
Молада бар, Molada bar, (*Mollada var*)
Өрікте жоқ, Örikte jok, (*Erikte yok*)
Алмада бар(M)Almada bar(M) (*Elmada var*) (M)

Гүлде бар, Gülde bar, (*Gülde var*)
Құмда жоқ. Kumda jok. (*Kumda yok*)
Күлде бар, Külde bar, (*Külde var*)
Көмірде жоқ(Y)Kömirde jok(Ü) (*Kömürde yok*) (Ü)

Гауһарда бар, Gavharda bar, (*Gavhar'da var*)
Гүлнарда жоқ. Gülnarda jok. (*Gülnar'da yok*)
Жауһарда бар, Javharda bar, (*Cevher'de var*)
Сәуледе жоқ(H)Savlede jok(H) (*Savle'de yok*) (H)

Суда жоқ, Suda jok, (*Suvda yok*)
Жерде бар, Jerde bar, (*Yerde var*)

Буда жоқ, Buda jok, (*Buharda yok*)
Терде бар(E)Terde bar(E) (*Terde var*) (E)

Шаңда бар, Şanda bar, (*Tozda var*)
Шамда жоқ. Şamda jok. (*Lambada yok*)
Аңда бар, Anda bar, (*Hayvanda var*)
Шешуі не? (H)Şeşüvi ne? (N) *Çözümü ne? (N)*

Böyle bir bilmeceleri okutup, ezberletmenin ilkokul öğrencileri için yeri ayrıdır. 1-sınıf öğrencileri alfabeyi tamamen kavrayamazlar. Çocukların harfleri çabuk öğrenip, kavramalarında yeri ayrıdır. Tabiki alfabe ile ilgili bilmeceler son zamanlarda ortaya çıktı dememiz doğru olmaz. Çünkü Kazak halkında Ekim Devrimi'ne kadar Arap alfabesini içeren bilmeceler olmuştur. Arap alfabesinin altı-üstüne koyulan noktaları şöyle tasvir edilir:

Sende bar, mende bar, (*Sende var, bende var*)
Adamda jok. (*Adamda yok*)
Janda da bar, handa da bar, (*Canda da var, handa da var*)
Ėalamda jok. (*Dünyada yok*)
Tide bar, sıyda bar, (*Temasta var, hediye de var*)
Haramda jok. (*Haramda yok*)
Şamğa bardım, üşevin kördim, (*Lambaya gittim, üçünü gördüm*)
Mısırğa bardım, birevi de jok. (*Mısıra gittim, birisi de yok*)
Jalğannan birev, ekev, üşev, (*Yalandan bir, iki, üç*)

Törtevin bir jerden körgen adam da jok. (*Dördünü bir yerden gören insan yok*)
Yeni ortaya çıkan bilmecelerde bugünkü yaşam tarzını tasvir eden kavramlar, eşyalar rastlanır. Örneğin, böceği “*Havada uçan uçak değil, kuş değil*”, traktörü ise:

“Sırağı temirden, (*Bacağı demir*)
Tuyağı bolattan. (*Toynağı çelik*)
May işedi benzinnen, (*Petrol yağ içer*)
Bul ne degen januvar” (*Bu ne hayvan*),-diye betimlenir.

Sonuçlayacak olursak, kökenini eskiden alan bilmece, eskinin izlenimi olarak kalmayıp, tersine zaman gerçeğini açıklayan, yeni bir içerik, kaliteye geçen esere dönüşmektedir.

IV. BÖLÜM

IV. BİLMECELERİN YAPISI HAKKINDA

IV.1. Bilmecelerin Şekil yapısı

Bilmeceleri, genel olarak şekil ve konu bakımından sınıflandırabiliriz. Şekil özellikleri bakımından ise bilmeceler, manzum ve mensur olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Bu tasnifte göre bilmece, şekil olarak hem nazım hem de nesir özelliği gösterdiğinden diğer halk edebiyatı türlerinden ayrılır. Çünkü bir ürün ya manzumdur ya mensurdur. Gerçi mensur bilmeceler genel olarak kafiyeden yoksun oldukları için kolayca unutulurlar, bu nedenle manzum bilmecelerin sayısı bunlara göre daha fazladır.

IV.1.1. Nesir şeklindeki bilmeceler

Kazak halkının nesir şeklindeki bilmeceleri çoğunlukla bir satırdan oluşmaktadır. Bunların yüklemeleri kurala uygun cümle sonunda gelir.

Eki teri, ekeyvi de ken teri. (*İki deri, ikisi de geniş deri*)

(Aspan, Jer.) (*Gökyüzü, Yer.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 15)

Jabık astında jartı külşe. (*Tava altında yarım ekmek*)

(Jartı ay.) (*Yarım ay.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 17)

Köp bavırsak işinde bir kalaş. (*Çok börek işinde bir ekmek*)
(Juldızdar işindegi ay.) (*Yıldızlar içinde ay.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Üy üstinde usak tas. (*Ev üstünde ufak taş*)
(Juldız.) (*Yıldız.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Kişkentay nan barşa alemge jetedi. (*Küçük ekmek tüm dünyaya yeter.*)
(Ay.) (Ay.)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Jabıkta jartı nan. (*Kapalıken yuvarlak ekmeğin yarısı*)
(Ay.) (Ay.)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Şım-şıtır, şıdey kotır. (*Çım-çıtır, incecik uyuz*)
(Juldız.) (*Yıldız.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 21)

Kırda kılış jarkıldıydı. (Uzakta hancer parlıyor)
(Nayzağay.) (*Şimşek.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 21)

Atekem jerge pışağın şanıştı. (*Dedem yere bıçağını dikti*)
(Janbır.) (*Yağmur.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 23)

Otkajانبas, suğa batpas. (*Ateşe yanmaz, suya batmaz*)
(Muz.) (*Buz.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Eki oşakka bir kösev. (*İki ocağa bir maşa*)
(Sıyırđın tanavı men tili.) (*Sığırın burun delikleriyle dili.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

Kısık ağaşka kar jukpas. (*Yamuk ağaca kar bulaşmaz*)
(Sıyırđın müyizi.) (*Sığırın boynuzu.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

El jatsa da enekem jatpaydı. (*Halk yatsa da kayınvalidem yatmaz*)
(Sıyırđın müyizi.) (*Sığırın boynuzu.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

Töseğ astında tört bavırsak. (Yatak altında dört bavırsak/börek)
(Sıyırđın emşegi.) (*Sığırın memeleri.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

Tört tuvıskan bir şunkırğa kuyadı. (*Dört akraba bir çukura dökülür*)
(Sıyırđın emşegi.) (*Sığırın memeleri.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

Jer astında jezdekem atı kisineydi. (*Yer altında bacanağımın atı kişner*)
(Suvır.) (*Dağ sıçanı.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 37)

Şi tübinde şubar kezdik. (Çim dibinde benekli geziyor)
(Kesirtke.) (*Kertenkele.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 38)

Ana tav men mına tav soğısıp keledi. (Bu dağla o dağ dövüşerek gelir.)
(Attın dört tuyağı.) (*Atın dört toynağı.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)

Jusannan alasa, betegeden biyik. (*Adaçayı'ndan küçük, çayır otundan yüksek*)
(Koyan.) (*Tavşan.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 43)

Dalada jabulı tokpak jatır. (Dışarıda kapalı bir yumruk var)
(Kirpi.) (*Kirpi.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 45)

Jol üstinde ili kayıs. (Yol üzerinde kıvrılan deri)
(Jılan.) (*Yılan.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 47)

Şöp arasında uzun kamıs. (Çim arasında uzun kamış)
(Jılan.) (*Yılan.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 47)

Şi tübinde şığırşık. (Sazlık dibinde halka)
(Jılan.) (*Yılan.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 47)

Bası tarak, artı orak. (Başı tarak, sırtı orak.)
(Koraz.) (*Horoz.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 47)

Tavdan tokım laktırdım. (*Dağdan tohum attım*)

(Bürkit.) (*Kartal.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 50)
Akesi tışkan, şeşesi kistan. (*Babası sıçan, annesi kuştan*)
(Jarkanat.) (*Yarasa.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 50)
Akesi tışkan, şeşesi kistan. (*Babası sıçan, annesi kuştan*)
(Jarkanat.) (*Jarkanat.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 50)
Kündiz jok, tünde bar. (*Gündüz yok, gece var*)
(Jarkanat.) (*Yarasa*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 50)
Avzı bitev ak otav. (*Ağzı bitişik beyaz çadır*)
(Jumırtka.) (*Yumurta*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 50)
Kök lağım kögende turıp semirgen. (*Gök kuzum otlakta durup şişmanlar*)
(Karbız.) (*Karpuz.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 57)
Bavızdasan kan ornına su ağar. (*Kessen kan yerine su akar*)
(Kavın.) (*Kavun.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 57)
Kırğa kilem jaydım. (*Bozkıra halı serdim*)
(Kızğaldak.) (*Lale.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 58)
Akesinen balası burın tuvadı. (*Babasından oğlu önce doğar*)
(Şömele.) (*Şömele.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 61)
Jer astında temir kazık. (*Yer altında demir kazık*)
(Sabız.) (*Havuç.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 62)
Jer astında kızıl kız otır. (*Yer altında kırmızı kız oturuyor*)
(Sabız.) (*Havuç.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 62)
Karağay basına katık uyttım. (*Çam tepesine yoğurt mayaldım*)
(Adamnın miyı.) (*Adamın beyni*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Askar tavda kara orman. (*Yüce dağda kara orman*)

(Şaş.) (*Saç*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Mın koyımdı bir şıbıkpen aydadım. (*Bin koyunumu bir çubukla hallettim*)

(Ustara.) (*Ustura*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Jiren attı bos koydım. (*Benekli atı kendi halinde bıraktım*)

(Til.) (*Dil*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 66)

Takırda taydın izi. (*Düzde tayın izi*)

(Kindik.) (*Göbekbağı.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 67)

On kempir muz arkalap tur. (*On yaşlı teyze buz taşır*)

(Tırnak.) (*Tırnak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 67)

Ak küşigim arbadan karğıp tüsti. (*Beyaz köpeğim arabadan sıçrayıverdi*)

(Tükirik.) (*Tükürük*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 67)

Ala arkanım jetpes jer jok. (*Alaca ipimin yetişemez yeri yok*)

(Köz.) (*Göz.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Bir kölde eki türlü süt bar. (*Bir gölde iki çeşitli süt var*)

(Közdin ağı men karası.) (*Gözün beyazıyla karası.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Tavdan tas kuladı. (*Dağdan taş düştü*)

(Köz jası.) (*Göz yaşsı.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Baldan tatti. (*Baldan tatlı*)

(Uykı.) (*Uyku*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Betkeyde bes esik. (*Yüzeyde beş kapı*)

(Murın, köz, kulak, avız, tis.) (*Burun, göz, kulak, ağız, diş.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 72)

Eki kisi eregisip keledi. (*İki kişi inat edip gelirler*)

(Kulak.) (*Kulak.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

Kişkentay kudiğımın suvı tatti. (*Küçücük kuyumun suyu lezzetli*)

(Jiliktin mayı.) (*İlik yağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 76)

Avzın aşsan, ökpesi körinedi. (*Ağzını açarsan, ciğeri görünür*)

(Esik pen ot.) (*Kapıya ateş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Bir jansız bir jansızdın janın alar. (*Bir cansız bir cansızın canını alır*)

(Ot.) (*Ateş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

Kök itim kökke kArap ulıdı. (*Gök köpeğim gökyüzüne bakıp ulur*)

(Tütün.) (*Duman.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 85)

Sarı atım avnağan jerge şöp şıkpas. (*Sarı atım yatan yere çim çikmaz*)

(Ottın ornı.) (*Ateşin yeri*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 86)

Kabakta kara buram şögip jatır. (*Bir yanda kara devem çöküp yatıyor*)

(Kazan.) (*Kazan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 88)

İşken suvın řunkırđa kuyadı. (*İçen suyunu çukura döker*)

(Şömiş.) (*Kepçe*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 91)

Ak küşigim jügire-jügire buvaz boldı. (*Beyaz köpeğim koşa-koşa hamile kaldı*)

(Urşık.) (*Mafsal*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 92)

Kök lağım kögen süyredi. (*Gök kuzum ipini sürükledi*)

(Urşık.) (*Mafsal*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 93)

IV.1.1.1. Cevabı iki veya daha fazla olanlar

Dünyede bir karbız bar solmaytuğın, (*Dünyada bir karpuz var bozulmaz*)

Jaz şirip, kısta üsip tonbaytuğın. (*Yazın çürümez, kışın üşümez.*)
Jahannın jerin, suvın, jandikterin, (*Cihanın yerini, suyunu, böceklerini*)
İşi ken barin salsa tolmaytuğın. (*İçi geniş hepsini koysa bile dolmaz*)
(Kök, Aspan.) (*Gök, gökyüzü.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 15)

Bir tükti kilem, (*Bir kıllı halı*)
Bir tüksüz kilem. (*Bir kılsız halı*)
(Aspan, Jer.) (*Gökyüzü, Yer.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 15)

Eki teri, ekeyvi de ken teri. (*İki deri, ikisi de geniş deri*)
(Aspan, Jer.) (*Gökyüzü, Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 15)

Ten, ten, ten kiyiz, (*Eşit, eşit, eş kilim*)
Eki ortası ken kiyiz. (*İki ortası geniş kilim*)
(Aspan, Jer.) (*Gökyüzü, Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 15)

Ak sandığım aşıldı, (*Beyaz sandığım açıldı*)
İşinen jibek şaşıldı. (*İçinden ipek saçıldı*)
(Künnin közi.) (*Güneş gözü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Keregenin basında ketpen javlık, (*Keregenin başındandaki örtü*)
Ket desem de ketpeydi netken javlık. (*Git desem de gitmez bu nasıl bir düşman*)

(Künnin kerege basına tükken savlesi) (*Güneşin kerege başına düşen ışığı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Aytayın men bir jumbak seksen segiz, (*Söyleyim ben bilmece seksen sekiz*)
Şeşüvi kiyin emes eskerseniz, (*Çözümü zor değil dikkat ederseniz*)
Boladı biri ötkir, biri ötpes, (*Biri keskin, öbürü de kör olur*)
Akılı, muni tapkan uşan teniz. (*Çok zeki bunun çözümünü bulan*)
(Ay, Küñ.) (*Ay, Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Birevdin bir ulı bar jane kızı, (*Birisinin bir oğlu var ve kızı*)
Biledi ol ekevin dünyeye jüzi, (*Bu ikisini bütün dünya tanır*)
Uyıktaıdı ulı tünde, kızı kündiz, (*Oğlu gece uyur, kızı ise gündüz*)
Jürgende bilinbeydi baskan izi. (*Yürüdüğünde izi bilinmez*)

(Kün men Ay.) (*Güneş ve Ay*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Luğat jumbak kılıp söz bastayın, (*Lugat kılıp bilmeceyle söz başlıyım*)

Jaraldı bir makluk ülken jayın:(*Burada büyük bir aptal dünyaya geldi*)

Özinin bası jeti, kolu on eki, (*Kendinin başı yedi, eli on iki*)

Otızdən savsağı bar kol bas sayın;(*Otuz uşar parmağı var her koluna*)

Jıyırma dört kulağı bar bir basında, (*Yirmi dört kulağı var bir başında*)

Joldas bop jürer onın kim kasında? (*Onunla kim arkadaş olur acaba*)

Biri-ak, bireyi-kök-eki közi(*Biri-beyaz, diğeri-mavi-iki gözü*)

Turadı badırayıp arkasında. (*Sirtında durar belerip*)

(On eki kol-on eki ay, otız savsak-otız kün, jıyırma dört kulak-sötkedegi jıyırma dört sağıt, eki köz-kün men ay.)

(*On iki el-on iki ay, otuz parmak-otuz gün, yirmi dört kulak - bir gündeki yirmi dört saat,*

iki göz-güneşle ay)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Ayeden kübi tüsti, (*Gökten kap düştü*)

Kübünün tübi tüsti. (*Kabın dibi düştü*)

(Künnin kürkirevi.) (*Şimşegin vurmastı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 17)

Jabık astında jartı külşe. (*Tava altında yarım ekmek*)

(Jartı ay.) (*Yarım ay*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 17)

Altın baki, (*Altın bıçak*)

Kümis saki, (*Gümüş çanak*)

Kırık kısırak, (*Kırk çömlek*)

Bir saurik. (*Bir tabak*)

(Kün, Şolpan, juldız, Ay.) (*Güneş, Venüs, yıldız, Ay*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Bir emen jeti terek, altı kayın, (*Bir meşe yedi kavak, altı huş*)

Butağı tolıp jatır dayım-dayım. (*Dalları bunların pek çok*)

İşinde şınar terek üş karağay, (*İçinde çınar kavak üç çam ağacı*)

Öngesin ayta berip ne kılayın. (*Yetiştikten sonra sözünü edip ne yapıyorum*)

(Şolpan, Jeti karakşı, Ürker, Üş tarazı) (*Venüs, Ayı, Ülker veya Süreyya, Üç terazi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Köp bavırsak işinde bir kalaş. (*Çok börek içinde bir ekmek*)
(Juldızdar işindegi ay.) (*Yıldızlar içinde ay*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Aueli aytatın asıl şölmek, (*Eveli söyleyeceğim esas lamba*)
Bir tolıp, bir azayıp kaita kelmek. (*Bir dolup, bir azalıp yine yerine gelir*)
Sarayda janıp turğan sansız şırak, (*Sarayda yanan sayısız alev*)
Adamğa onay emes sanap bilmek. (*Adama kolay değil bunu sayıp öğrenmek*)
(Ay, juldız.) (*Ay, yıldız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Kıyırsız bir teniz bar ol nemene? (*Sonsuz bir deniz var o nedir*)
Kubılıp, kalkıdı altın bir tegene, (*Değişip kalkan bir tabaka*)
Sansız kus jüzedi ortasında, (*Sayısı sonsuz kuş yüzer ortasında*)
Altı kaz, jeti üyrek, üç bödene. (*Altı kaz, yedi ördek, üç bıldırcın*)
Okşav jür ak şağala, kök şağala, (*Ayrı yürüyor beyaz martı, mavi martı*)
Tenizdin ortasında kumis kese. (*Denizin ortasında gümüş fincan*)
(Aspan alemleri, juldız.) (*Gök dünyası, yıldız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 19)

Biz, biz, biz edik, (*Biz, biz, bizdik*)
Biz altı kız edik, (*Biz altı kız olduk*)
Bir taktayğa jinaldık, (*Bir tahtaya toplandık*)
Tan aldında jok boldık. (*Şafak sökmeden kaybolduk*)
(Altı kız-Ürker. Ürkerdin batuvı) (*Altı kız-Ülker. Ülker'in batması*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 19)

Altı kaz, jeti üyrek, bir bödene (*Altı kaz, yedi ördek, bir bıldırcın*)
Keyde orta, keyde tolı sar tegene, (*Bazen orta, bazen dolu sarı çanak*)
Tunık penen laydın arasınan, (*Temizle kirlinin arasından*)
Bir akku uşıp şıktı kanat kere. (*Bir kuğu uçup çıktı kanatlarıyla çırparak*)
(Altı kaz-Ürker, jeti üyrek-Jeti karakşı, bir bödene-Şolpan, akku-Kün.)
(*Altı kaz-Ülker, yedi ördek-Ayı, bir bıldırcın-Venüs, kuğu-Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 19)

Ay dalada ak şatır, (*Bozkırda beyaz çadır*)
Ak şatırdın işinde (*Beyaz çadırın içinde*)
Kızıl közdi şal jatır. (*Kırmızı gözlü yaşlı yatıyor*)

(Aspan, Kün.) (*Gökyüzü, Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Tav tars etse tağı ürker, (*Dağ pat ederse yine korkar*)

Tavdağı eldin malı ürker. (*Dağdaki halkın hayvanı korkar*)

Kırdağı jilkı ürker, (*Bozkırdaki yilkı korkar*)

Jortıp jürgen tülki ürker. (*Gezen tilki korkar*)

(Künnin kürkirevi.) (*Şimşeğin çakması*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Takırda Aymağambet ölip jatir, (*Yerde Aymağambet ölmektedir*)

Kasında esek jemi tolip jatir. (*Yanında eşek yemi aşır taşmaktadır*)

(Ay men juldız.) (*Ayla yıldız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 21)

Ten-ten, ten kyiz, (*Eşit, eşit, eş kilim*)

Eki ortası ken kyiz(*İki ortası geniş kilim*)

Arasında kyizdin(*Arasında kilimin*)

Sayrandağan kos müyiz. (*Eğlenen eş boynuz*)

(Ay, Kün.) (*Ay, Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 21)

Karındası konağa(*Küçük kız kardeşi yatıya*)

Ağasın izdep kelgende, (*Ağabeyini arayıp geldiğinde*)

Ağası kaşır ketedi, (*Ağabeyi kaçır gider*)

Üyden şığıp bir jerge. (*Evden çıkıp bir yere*)

(Ay men Kün.) (*Ayla Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 21)

Meni eşkim körmeydi, (*Beni kimse görmez*)

Davisımdı esitedi. (*Sesimi duyar*)

(Künnin kürkirevi.) (*Gök gürültüsü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 22)

Saraydağı sarı ayğır(*Ahırdaki sarı aygır*)

Sarnap-sarnap kisiner. (*Gıcırtılı haykırır*)

(Şimşek çakması.) (*Şimşek çakması*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 22)

Bayterek jaratılğan ömir berip, (*Kavağa hayat verilip, dünyaya gelmiş*)

On eki butağı bar tübi berik. (*On iki dalı var kökü sağlam*)

Bavrında janıp turğan şam sırağı. (*Yanında alevlenen ateşi var*)
Men kördim sol arada ülken şahar, (*Ben gördüm o arada büyük şehir*)
İşinde sayrap turğan bulbul kustar. (*İçinde öten bülbül kuşlar*)
Ğajayıp mıktı kakkın şegeleri, (*Muhteşem sağlam çakmış çivileri*)
Esigin birde aşıp, birde jabar. (*Kapısını bir açar, bir kapatır*)
(Jer, Ay, Aspan, Kün.) (*Yer, Ay, Gökyüzü, Güneş*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 22)

Kıstıgünü appak, (*Kışın bembeyaz*)
Jazdıgünü sup-suyık. (*Yazın sıvı*)
(Kar, su.) (*Kar, su*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 24)

Ak koyım turıp ketti, (*Beyaz koyunum kalkıp gitti*)
Kara koyım jatıp kaldı. (*Kara koyunum yatıp kaldı*)
(Kar men jer.) (*Karla yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 24)

Tür-tür kilem, (*Çeşit çeşit halı*)
Tögilip jatkan kir kilem. (*Dökülen kirlı halı*)
Jayı-jayı, jay kilem, (*Seril seril halı*)
Jayılıp jatkan bir kilem. (*Serilen bir halı*)
(Köktemdegi jer.) (*İlkbahardaki yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 29)

Bar eken bir makluk özi jansız, (*Varmış bir aptal kendisi cansız*)
Keledi key jeri aldı, key jeri alsız. (*Bazı yeri canlı da bazısı cansız*)
Kevdesi yerden şığıp, jerge kirgen, (*Bedeni yerden çıkıp, yere giren*)
Şeşüvin munın biraz oylanarsız. (*Çözümünü bunun biraz düşünürsüz*)
(Akkan su.) (*Akan su*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 31)

Tav astında tört bala, (*Dağ altında dört çocuk*)
Kezek-kezek oynağan. (*Sırayla oynar*)
Tört balanın kolına (*Dört çocuğun eline*)
Tört aydı akep baylağan. (*Dört ayı getirip bağlayan*)
(Tört bala-attın tört ayağı, tört ay-tört tuyağı.)
(*Dört çocuk-atın dört bacağı, dört ay-dört toynağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

Eki oşakka bir kösev. (*İki ocağa bir maşa*)

(Siyirdin tanavı men tili.) (*Sığırın burun delikleriyle dili*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

Kısık ağaşka kar jukpas. (*Yamuk ağaca kar bulaşmaz*)

(Siyirdin müyizi.) (*Sığırın boynuzu*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

El jatsa da enekem jatpaydı. (*Halk yatsa da kayınvalidem yatmaz*)

(Siyirdin müyizi.) (*Sığırın boynuzu*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

Tösekt astında tört bavırsak. (*Yatak altında dört bavırsak/börek*)

(Siyirdin emşegi.) (*Sığırın memeleri*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

Tört tuvıskan bir şunkırğa kuyadı. (*Dört akraba bir çukura dökülür*)

(Siyirdin emşegi.) (*Sığırın memeleri*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

Tört ayak ortasında bögili bar, (*Dört ayağın ortasında büküğü var*)

Söyleyin öz aldında piğili bar. (*Konuşacak tek başına niyeti var*)

Halinşe saymanı göy kerek zatı, (*Bununla gereğini alır istediği zaman*)

Kötergen eki dana kurığı bar. (*Kaldıran iki tane kementi var*)

Beretin jakınına janı aşıp, (*Her zaman akrabasına verecek*)

Aşıtkan bir ayaktay kımız bar. (*Hazır bir kase kımız var*)

(Eşki, dört ayağı, eki kurık-müyizi, kımız-süti.)

(*Keçi, dört ayağı, (iki kement-boynuzu, kımız-sütü)*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 33)

Bir takıt bar dünyede arkim biler, (*Bir taht var dünyada herkes bilir*)

Ol takıt kımbat emes, arkim miner. (*O taht pahalı değil, herkes biner*)

Minerinde tömendep keledi eken, (*Bindiğin zaman aşağıya iner*)

Mingennen son joğarı köteriler. (*Bindikten sonra yukarı yükselir*)

(Tüye, oğan mingen adam.) (*Deve, ona binen adam*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 33)

Eki avıldın balası enbektep keledi, (*İki köyün çocuğu emekleyip gelir*)

Tört avıldın balası töbelesip keledi. (*Dört köyün çocuğu kavga edip gelir*)

Bir avıldın balası şöpşek terip keledi. (*Bir köyün çocuğu çalı çırpı toplayıp gelir*)

(Jayılımnan kaytkan tüyenin örkeşi, ayağı, avızı.)

(Otlaktan dönen devenin hörgücü, ayağı, ağzı.)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34)

Eki kisi karavıl karaydı, *(İki kişi bekçilik yapıyor)*

Bir kisi şöpşek teredi. *(Bir kişi çalı çırpı toplar)*

(Tüyenin örkeşi, erni.) (Devenin hörgücü, dudağı)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34).

Dübir-dübir törtev, *(Dübir-dübir dörttür)*

Esengeldi ekev, *(Esengeldi ikidir)*

Jağalbaylı jalğız, *(Jağalbaylı yalnız)*

Onun tanı karbız. *(Onun sabahı karpuz)*

(Törtev-tüyenin ayağı, ekev-eki kulağı, jalğız-kuyırışı.)

(Dört-devenin bacağı, iki-iki kulağı, yalnız-kuyruğu.)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34).

Tört kisi tösek sal deydi, *(Dört kişi yatak ser der)*

Eki kisi karavıl karaydı. *(İki kişi bekçilik yapar)*

Ülken ayel esik aş deydi, *(Büyük karı kapı aç der)*

Kişi ayel tömpeşteydi. *(Küçük karı vurur)*

(Tüye, dört ayağı, eki örkeşi, tüyenin kumalak tastağanı.)

(Deve, dört bacağı, iki hörgücü, devenin sıçması)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34).

Tavdan tas domalaydı, *(Dağdan taş yuvarlar)*

Tas burşaktay sabalaydı. *(Nohut gibi düşer)*

(Tüyenin kumalağı.) (Devenin boku)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34)

Joğarıdan köp tas domalaydı, *(Yukarıdan taşlar yuvarlar)*

Kezektesip birin biri kuvalaydı. *(Sırayla bir birini kovarlar)*

(Tüyenin kumalağı.) (Devenin boku)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34).

Aytayın ayt degende, aya batır, *(Söyleyin söyle dediğinde, aya kahraman)*

Bolğanda astı gauhar, üstü şatır. *(Olmuştu altı elmas, üstü çatı)*

Kazanday kara tastın dal tübinde, *(Kazan gibi kara taşın tam dibinde)*

Bir türlü adam tappas zahar jadır. *(Bir türlü insan bulamayacak zehir var)*

(Maldın öti.) (Hayvan ödü)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35).

Jol, jol, jol jadır, (*Yol, yol, yol bulunmaktadır*)
Jol aynala kol jadır, (*Yol çevresinde el bulunmaktadır*)
Taman koldın işinde, (*Bu elin içinde*)
Aydahar jegir han jadır. (*Ejderha yiyecek han var*)
(Maldın öti.) (*Hayvan ödü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35)

Ton moyındı juvan kök, (*Kaba boyunlu kalın gök*)
Jelip, jortıp bükendep. (*Yavaş koşarak gezip*)
Nesibesi daladan, (*Payını bulup bozkırdan*)
Enbek kılmay jürer tek. (*Hiç çalışmaz ama*)
(Mal izdegen kaskır.) (*Koyun arayan kurt*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35)

Jer baskanın jüyriği, (*Yeryüzündekilerin en hızlısı*)
Aspannan keler buyrığı. (*Yukarıdan gelir emir*)
Buyrığı jetip kelgende, (*Emri geldiği sırada*)
Şoşandaydı kuyrığı. (*Çırpınır kuyruğu*)
(Bürkittin koyandı aluvı.) (*Kartalın tavşanı avlaması*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 36)

Tavda jürgen kumaydı, (*Dağda yürüyen tazıyı*)
Körge adam sınyadı. (*Gören adam eleştirir*)
Jıl aynalıp tolğanda, (*Bir yaşına geldiğinde*)
On eki butak bolğanda, (*On iki dal olduğunda*)
Balta timei kulaydı. (*Balta değmeden düşer*)
(Buğı, jıl tolğanda müyizi tüsedı.) (*Geyik, bir yaşına geldiğinde boynuzu düşer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 37)

Ekevi elendep keledi, (*İkisi merak ederek gelir*)
Törtevi töbelesip keledi. (*Dördü dövüşerek gelir*)
(Attın eki kulağı men dört ayağı.) (*Attın iki kulağıyla dört bacağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)

Ana tav men mına tav soğısıp keledi. (*Bu dağla o dağ dövüşerek gelir*)
(Attın dört tuyağı.) (*Attın dört toynağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)

Taska tise ketilmeydi, (*Taşa değse geçmez*)
Suğa tise erimeydi. (*Suya değse erimez*)

(Jilkının tuyağı.) (*Atın toynağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)

Uştım “ujmakka” şıktım, (*Uçtum “cenette” geldim*)

Teptim “terekke” şıktım. (*Tekme attım “kavağa” çıktım*)

(Atka minüv.) (*Ata binmek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)

Apan-apan, (*Apan-apan*)

Jaman şapan. (*Kötü kaban*)

Tört tüyreviş, (*Dört iğne*)

Bir bılğavış. (*Bir salıncak*)

(Tüyenin şudası, ayağı, kuyırışığı.) (*Devenin hörgüçü, bacağı, kuyruğu*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)

Tölebaydın balası töbelesip keledi, (*Tölebay’ın oğlu dövüşerek gelir*)

Egizbaydın ögey ulı eregisip keledi. (*Egizbay’ın üvey oğlu inat ederek gelir*)

Ekevi karavıl karaydı, (*İkisi bekçilik eder*)

Birevi şöpşek teredi. (*Birisi çalı çırpı toplar*)

(Tüyenin ayağı, örkeşi, avzı.) (*Devenin bacağı, hörgüçü, ağızı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)

Ülgisiz piştım, (*Örneksiz kestım*)

Jipsiz tiktım. (*İpliksiz diktım*)

(Ala mal.) (*Benekli hayvan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)

Tal basında ağaş üy, (*Ağaç başında ahşap ev*)

Terezesiz tamaşa üy. (*Penceresiz muhteşem ev*)

Somı meken etedi, (*Onu mekan edinir*)

Kısta alıska ketedi. (*Kışın uzağa gider*)

(Kara torğay.) (*Kara torğay*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 49)

Akku emes moynı uzun, (*Kuğu değil boynu uzun*)

Tırna da emes siraktı. (*Baldırı olan turna da değil*)

Avlaydı balık künuzın, (*Balık avlar bütün gün*)

Tüsiredi eske jiraftı. (*Çağrıştırır zürafayı*)

(Balıkçı kus.) (*Balıkçı kuş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 50)

Aspanda ak sarı kus şu saladı, (*Gökyüzünde beyaz sarı kuş bağıdır*)

Jabısıp takır jerden su aladı. (*Yapışıp çıplak yerden su alır*)

Adamnan su alğanı tim özgeşe (*Adamdan su alanı çok farklıdır*)

Duvıldatıp denene u saladı. (*Kaşındırıp vücüda zehir eker*)

(Bezgek masası.) (*Sıtma sivrisineği*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 51)

Bir kus bar uşıp jürüp an saladı, (*Bir kuş var uçarak şarkı söyler*)

Arkinge konak bolıp bir baradı. (*Herkese misafir olarak gider*)

Barlığı makluktın ıgır bolıp, (*Hepsi aptaldan yorulur*)

Davisin estigender zar kağadı. (*Sesini duyanlar ağlar*)

(Sarı masa.) (*Sarı sivrisinek.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 51)

Ğajayıp bir narse bar katkan teri, (*Muhteşem bir şey var derisi sert*)

Özinin kalın toğay jatkan jeri, (*Kendinin bulunduğu yeri kalın orman*)

Bir küni aştan ölmey toktan öler, (*Bir gün açlıktan değil tokluktan ölür*)

Jigittin muni tabar kemengeri. (*Yiğidin bilgisi olur bunu bulan*)

(Tüye kene.) (*Deve piresi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 52)

Bir narse özi molda, özi jorğa, (*Bir şey var kendisi molla, kendisi jorğa*)

Kuradı jibek avdı on men solğa. (*İpek av kurar sağa sola*)

Tartkanda maşinasın on men solğa, (*Makinesini çalıştırır sağa sola*)

Tabadı karajatın sonda zorğa. (*Parasını ancak o zaman bulur*)

(Şıbınğa örmek kurğan örmekşi.) (*Sineğe av kuran örümcek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 52)

Elek-elek tarım bar, (*Pek çok darım var*)

Kötere alsan barın al. (*Kaldırabilirsene hepsini al*)

(Kumırskanın ilevi.) (*Karınca yuvası*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 53)

Karayıp uşkanmenen karğa emes, (*Kara olsa da, uça da karga değil*)

İn kazğanmen tülki emes. (*İn kazsa da tilki değil*)

Arkasındağı bokşası, (*Sırtındaki bohçası*)

Jinağanmen mülki emes. (*Toplasa da mülkü değil*)

(Kara konız.) (*Kara böcek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 53)

Bir narse aldı biyik, artı alasa, (*Bir şey önü yüksek, sonu alçak*)
Dop iler keşke deyin bir tamaşa. (*Harika bir top yapar akşama kadar*)
Mıltığın atayın dep ontaylanar, (*Tüfeğini sıkmaya kalkar*)
Özine etken sıyı unamasa. (*Kendine veren hediyeyi beğenemezse*)
(Sasık konuz.) (*Pis kokulu böcek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 55)

Jeli basında bes biye, (*Otlakta beş kısrak*)
Besevi de jas biye. (*Beşi de genç kısrak*)
Kulındarı kula ala, (*Tayları benekli*)
Kulaktarı sarı ala. (*Kulakları sarı benekli*)
(Egin bası.) (*Tarla başı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 56)

Alasa terek, (*Alçak kavak*)
Alpıs butak, (*Altmış dal*)
Butak sayın uya, (*Her dalda yuva*)
Uya sayın jumırtka. (*Her yuvada yumurta*)
(Egin bası.) (*Tarla başı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 56)

Bek turğan, (*Sağlam duran*)
Belin buvıp, (*Belini dayanıp*)
Tek turğan. (*Tek duran*)
(Bav biday.) (*Buğday bahçesi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 56)

Bir ağaştı kırık butak, (*Bir ağaçta kırık dal*)
Kırık butakta kırık uya, (*Kırık dalda kırık yuva*)
Kırık uyada kırık jumırtka, (*Kırık yuvada kırık yumurta*)
Kırık jumırtkada kırık balapan. (*Kırık yumurtada kırık civciv*)
(Bidaydın bası.) (*Buğdayın başı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 56)

Alpıs butak, alasa terek, (*Altmış dal, alçak kavak*)
Uya sayın jumırtka. (*Her yuvada yumurta*)
(Şığıp turğan tarı.) (*Yetişen darı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 57)

Aluvan türlü tüsi bar, sırtı kattı, (*Çok çeşitli rengi var, dışı sert*)

Adamzat jevge kumar, özi tatti. (*İnsanoğlu yemeye istekli, kendisi lezzetli*)
Toksan künde tolıksıp küni bitip, (*Doksan günde olgunlaşıp, zamanı gelip*)
Esepsiz aktı-kara bala taptı. (*Sayırsız beyaz-siyah çocuk doğurdu*)
(Kavın, karbız.) (*Kavun, karpuz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 57)

Otırğan meken etip japan dala, (*Oturmuş meken edip bozkırı*)
Birtalay maklukka bolğan ana. (*Bir sürü aptala olmuş anne*)
Mezgili jetken şakta jükti bolıp, (*Zamanı geldiğinde hamile kalıp*)
Altı ayda tabadı eken sansız bala. (*Altı ayda doğurmuş pek çok çocuk*)
(Alma ağaşı.) (*Elma ağacı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 60)

Tüsi bar aktı, kökti, kızıl ala, (*Rengi var beyaz, mavi, kırmızı*)
Paydası adamzatka tigen jana. (*Getirir faydasını insanoğluna*)
Koyıptı ortasına kazık kağıp, (*Ortaya kazık koymuş vurup*)
Süykimdi köredi eken bala-şağa. (*Aileler onu çok severmiş*)
(Alma ağaşı.) (*Elma ağacı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 60)

Tabakka tüspes, (*Tabağa koyulmaz*)
Kazanğa pispes, (*Kazana pişmez*)
Onı işpey adam öspes. (*Onu içmeden adam büyüzmez*)
(Emşek süti.) (*Göğüs süti*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 63)

Al endi men bereyin jumbak saylap, (*Hadi ben söyleyin size bir bilmece*)
Düldüldi saharağa koydım baylap, (*Hediyesini dışarıya koydum bağlap*)
Bulbul kus otıradı üyde sayrap, (*Bülbül kuş oturur evde ötüp*)
Bir gauhar koynımızda turğan jaynap, (*Bir elmas koynumuzda durur parlayıp*)
Jel soksa janıp keter örttey kavlap, (*Rüzgar eserse ateş gibi yanar*)
Kemenger, bolsan askan, teren boljap, (*Bilge, akıllı, birisi olursan*)
Ne narse osı aytkanım manisin tap. (*Bu neymiş söylediklerim, mantığını bul*)
Şeşüvi:(*Çözümü*)

Bolğanda akıl-dariya, kevden-düldül, (*Olmuşsa akıl-nehir, vücudun-güçlü*)
Künrenip sayrap turğan tilin bulbul. (*Dilin öten bülbül kuşu gibi*)
Koynınnan şıkkın gavhar-eki közin. (*Kucağından çıkan elmas-iki gözün*)
Sokkan jel davılpazday aytkan söz dür. (*Sözün ise güçlü esen rüzgar gibi*)

Daryanın janıp ketken suraktarı, (*Nehrin yanıp bitmiş soruları*)
Adamnın kattı şıkkın aşuvı dür. (*Adamın aşırı siniridir*)
Savaldın manı solay, mani tügel, (*Sorunun mantığı böyle, tamamdır*)
Barlığın şeşkendegi manisi sol. (*Hepsini çözdüğümdeki mantığı budur*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 63)

Karağay basına katık uytım. (*Çam tepesine yoğurt mayaldım*)
(Adamnın miyı.) (*Adamın beyni*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Kalın kamıs, kalın kamıs, (*Kalın kamış, kalın kamış*)
Astında kiya kamıs, (*Altında yamuk kamış*)
Pısıldavık, pısıldavık, (*Fısıltılı, fısıltılı*)
Astında sakıldavık. (*Altında sakıldavık*)
(Kalın kamıs-şaş, kiya kamıs-kas, pısıldavık-murun, sakıldavık-avız.)
(*Kalın kamış-saç, yamuk kamış-kaş, fısıltılı-burun, sakıldavık-ağız.*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Karaşa tavım karlı boldı, (*Kara dağım karlı oldu*)
Bir javsa ketpeytuğın zarlı boldı. (*Bir yağarsa gitmez ürkütücü oldu*)
(Ağarğan şaş.) (*Beyaz saç*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Kişkene ğana tegene, (*Küçük fincan*)
Sırtı tolğan balavsa. (*Dışı dolu çim*)
(Şaş, bas.) (*Saç, baş*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Kos aynek, şını da emes, temir de emes, (*Eş ayna, cam da değil, demir de değil*)

Buzılsa onı adam tüzer emes. (*Bozulursa onu adam tamir edemez*)
Kezinde özi aşılıp-jabiladı, (*Zamanı geldiğinde kendisi açılıp-kapanır*)
Mağınası kımbat narse, arzan emes. (*Pahalıdır, ucuz değildir*)
(Adamnın közi.) (*Adamın gözü*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Bir tavdı meken etken otız böri, (*Bir dağda yaşamış otuz kurt*)
On kisi, otızının jumıskeri. (*Otuzunun on kişisi iççidir*)
Sol tavdın ortasında bağlan kozı, (*O dağın ortasında kuzu*)
Masayrap sekiredi ari-beri. (*Eğlenerek sıçrar sağa-sola*)
(Otız böri-otız tis, on jumıssı-on savsak, kozı-til.)

(*Otuz kurt-otuz diş, on işçi-on parmak, kuzu-dil*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 65)

Jiyirma balası bar törtev ana, (*Yirmi çocuğu var dördü anne*)

Biri uzun, biri kısa dara dara. (*Biri uzun, biri kısa ayrı ayrı*)

Kandaylık isti kossan erinbeydi, (*Nasıl bir iş verirsen de hiç üşenmez*)

Bilimpaz mamandığı bolğan sara. (*Çok akıllı eğitlidir*)

(Ayak, kol, savsak.) (*Bacak, el, parmak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 66)

Ülken oy, (*Büyük eğilim*)

Ülken oyduñ işinde, (*Büyük eğilimin içinde*)

Kişi oy, (*Küçük eğilim*)

Kişi oyduñ işinde, (*Küçük eğilimin içinde*)

Baluvan bi. (*Pehlivan hakem*)

(Ülken oy-erin, kişi oy-tis, bi-til.)

(*Büyük eğilim-dudak, küçük eğilim-diş, hakem-dil*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 66)

Bir jandı makluk kördim formı bölek, (*Bir canlıyı aptal buldum şekli ayrıdır*)

Bir tav bar ortasında döp-döngelik. (*Bir dağ var ortasında yus yuvarlak*)

Üstine şıkkan şöbi bari tegis, (*Üzerine çıkan çimin hepsi düim-düz*)

Mal jemes, şavıp alıp neme kerek. (*Hayvan yemez, kesmeye ne gerek var*)

Ol tavduñ ortasında eki özen, (*O dağın ortasında iki nehir*)

Astında bulağı bar, aldı kezen, (*Altında pınarı var, önü darboğaz/çatlak*)

Ne astına, ne üstine şıkkan şöp jok, (*Ne altında, ne üstünde yetişen çim yok*)

Adamzat körgeñin jok onday özen. (*İnsanoğlu hiç görmedin böyle bir nehir*)

Ol tavduñ eteginde jalğız kudık, (*O dağın eteginde yalnız kuyu*)

Betkeyde asıl taspen avzın kıyıp, (*Yüzeyde değerli taşla ağzını kapatıp*)

İşine kirgen narse tiri şıkpas, (*İçine giren şey diri çıkmaz*)

Asıl tas jiberedi barın kıyıp. (*Değerli taş kesiverir bütün şeyleri*)

(Adamın bası, beti, avzı, tisi.) (*Adamın başı, yüzü, ağzı, dişi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 68)

Bir narse keyde sopı, keyde zalım, (*Bir şey bazen mulla, bazen zalım*)

Sıkırlar bir sağatta jannın barın. (*Büyüler bir saate tüm canlıyı*)

Bir uvakit patşa bolıp otradı, (*Bir zaman padişah olarak oturur*)

Tar jerde arkimmin de oylar kamın. (*Dar yerde herkesin halini düşünür*)

(Könül, oy.) (*Gönül, düşünce*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 68)

Bir kariya jerde de emes, kökte de emes, (*Bir yaşlı yerde de değil, gökte de değil*)

Bolğanda tübi teren avzı kemeş. (*Olurmuş dibi derin, ağzı geniş*)

İşine it tüsse de aram emes. (*İçine köpek düşerse bile haram değil*)

(Adamın közi.) (*Adamın gözü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 69)

Bir ülken tav bar bası kara, (*Bir büyük dağ var tepesi kara*)

Jan-jağında tört sala bar, (*Etrafında dört dalı var*)

Bari dara. (*Hepsi ayrı*)

Basında daralardın kumis taj bar, (*Başında ayrılardan gümüş taç var*)

Jigitter, zeyininmen oylap kara. (*Yiğitler, zekayla bakıp düşünün*)

(Adamın kol-ayağı, kumis taj-tırnak.) (*Adamın eli-bacağı, gümüş taç-tırnak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 69)

Bir töbege koyıptı şınar jayıp, (*Bir tepeye koymuş çınarı serip*)

Kolına kılış aldı bir ğajayıp. (*Eline harikulade bir kılıç aldı*)

Eki jakta şınardın kalkanı bar, (*Çınarın iki yanında da kalkanı var*)

Ketpesin kalkanına kılış tayıp. (*Kalkanına kılıç kayıp gitmesin*)

(Şaş, kılış-ustara, kalkan-eki kulak.) (*Saç, kılıç-ustura, kalkan-iki kulak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 69)

Bir top adam kördim, (*Bir grup insan gördüm*)

Jürmey turğan jabısıp. (*Yürümeyen yapışıp*)

Tüsin tanıp tursan da, (*Rengini tanıyorsan bile*)

Javap aytpas tanısıp. (*Cevap söylemez tanışıp*)

(Adamın sureti.) (*Adam resmi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 69)

Altı ayaktı, tört közdi, (*Altı bacaklı, dört gözlü*)

Eki avızdı, bir sözdi, (*İki ağızlı, bir sözlü*)

Intımak üşin el kezdi. (*Birlik için halkı gezdi*)

(Atka mingen adam.) (*Ata binen adam*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 70)

Bir jüyrık arkimde bar keter şavup, (*Bir at herkezde var gider sıçrayıp*)

Üstinen er-tokımı kalmaydı avup, (*Üzerinden eri gitmez kayıp*)

Desem de kayda baram lezde baram, *(Nereye gitmek istersem oraya hemen giderim)*

Jartastan jıgılmaydı, kılıp kavüp. *(Tehlikeye girer, ama kayadan kaymaz)*

(Oylağan oy.) (Düşünülen fikir)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 70)

Ku ağaştın basında, *(Kuruyan ağacın tepesinde)*

Kutırğan adam aykaylaydı. *(Deliren insan bağırır)*

(Azanş1.) (Ezancı)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 70)

Ağayındı ekev bolıptı *(Akraba ikisi olmuş)*

Ekevi tatu jüripti. *(İkisi de barışta olmuş)*

Ortasında tav bolıp, *(Ortasında dağ olup)*

Birin biri körmepti. *(Biri birini görmemiş)*

Ekevinin mindeti, *(İkisinin görevi)*

Orındaytın bir boptı. *(Yapacakları aynı olmuş)*

(Köz ben murın.) (Gözle burun)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 70)

Bir tavdın basında bar bir top toğay, *(Bir dağın tepesinde var bir serçe)*

Oylağan akıl oyğa jumbak onay. *(Düşünene bu bilmece çok kolay)*

Sol tavdın eteginde bir saray bar, *(O dağın eteginde bir saray var)*

Jük akep tüsiredi, on bay Nogay. *(Yük getirip indirir, on zengin Nogay)*

(Bas, avız, kol.) (Baş, ağız, el)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Kara suda suvat jok, *(Kara suda otlak yok)*

Kalın talda butak jok. *(Kalın ağaçta dal yok)*

(Köz ben kirpik.) (Gözle kirpik.)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Bir kölde eki türlü süt bar. *(Bir gölde iki çeşitli süt var)*

(Közdin ağı men karası.) (Gözün beyazıyla karası)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Bir tavdın eki küzetşisi, Bir dağın iki bekçisi,

Eki tınşısı, otız eki bõrisi bar. İki ajanı, otuz iki kurdu var.

(Köz, kulak, tis.) (Göz, kulak, diş.)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Tavdan tas kuladı. *(Dağdan taş düştü)*

(Köz jas.) (*Göz yaşı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Şığıptı tav basına bir top ran, Çıkmiş dağ başına bir grup çim,

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 72)

Töbenin biri kara, biri kılan. (*Tepenin biri kara, biri beyaz*)

Kılışın kınabınan jılmndatıp, (*Kılıcı kınından çıkarıp*)

Rannın birin kırmay, barin kıram. (*Çimin birini değil, hepsini keserim*)

(Ran-şas, kılış-ustara.) (*Çim-saç, kılıç-ustura*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 72)

Karı bar kara tavnın ketpeytuğın, (*Karı var kara dağın gitmeyen*)

Kasınan kos şırağı öşpeytuğın, (*Yanından eş lambası kapanmayan*)

Ak tavnın akkalası buzılıptı, (*Ak dağın kar adamı bozulmuş*)

Avlında usta bar ma septeytuğın. (*Köyünde usta var mı tamir edecek*)

(Kar-şas, kos şırak-eki köz, akkala-tis.) (*Kar-saç, eş lamba-iki göz, kar adamı-diş.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 72)

Betkeyde bes esik. (*Yüzeyde beş kapı*)

(Murın, köz, kulak, avız, tis.) (*Burun, göz, kulak, ağız, diş.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 72)

Mın koyım suğa ketti, (*Bin koyunum suya gitti*)

Bayjan aksakal kuva ketti. (*Bayjan yaşlı kovmaya gitti*)

(Şas, ustara.) (*Saç, ustura.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 72)

Ürpek-ürpek tav, (*Tüylü-tüylü dağ*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 73)

Ürpek tavnın astında eki jarık juldız. (*Tüylü dağın altında iki parlak yıldız*)

Onın astında eki tışkak toktı, (*Onun altında iki sıçan kuzu*)

Onın astında jatkan tağı bar kundız. (*Onun altında yatan bir kunduz var*)

(Şas, köz, kas, murın, murt.) (*Saç, göz, kaş, burun, bıyık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 73)

Dünyede küyme kördim tört ayaktı, (*Dünyada araba gördüm dört tekerlekli*)

Döngelik eki bası ay siyaktı. (*Yuvarlak iki başı ay gibi*)

Tört esik matkesi bar, uviğı jok, (*Dört kapısı var, uviğı(unina) yok*)

Üzik jok, tuvırlık jok, tündigi jok. (*Üzik yok, tuvırlık yok, tündigi yok*)

Kus tösek, mamık jastık, birev jatır(*Kuş yatak, yumuşak yastık, birisi yatıyor*)

Könli uvayımsız jay siyaktı. (*Gönlü rahat hiç sorunu yok gibi*)

(Besiktegi bala.) (*Beşikteki çocuk*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 73)

Birge jatıp, birge turar, (*Birlikte yatar, birlikte kalkar*)

Ozuğa tura umtılar. (*Öne geçmeye çalışır*)

Ekevi mangi jarısıp, (*İkisi daima yarışır*)

Körgen jok ali kalısıp. (*Görmemiş daha yenilip*)

(Eki ayak.) (*İki bacak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 73)

Biri ülken, biri kişi, (*Biri büyük, biri küçük*)

Tuvıskan birge bes kisi. (*Akraba hepsi beş kişi*)

(Bes savsak.) (*Beş parmak.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 74)

Bes jandı bir jansızğa mingesken, (*Beş canlı bir cansıza binmiştir*)

Aynalıp ak takırdan iz kesken. (*Dönüp beyaz ovada iz bırakan*)

(Bes savsak, kalam.) (*Beş parmak, kalem.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

Ağayındı on, (*Akraba on*)

Kigeni eki ton. (*Giyeni iki kürk*)

(On savsak pen eki kolğap.) (*On parmakla iki eldiven.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

Bes savıskan, (*Beş saksığan*)

Bes savıskan basına (*Beş saksığan başına*)

Tas jabıskan. (*Taş yapışan*)

(Savsak, tırnak.) (*Parmak, tırnak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

Karabay attan jıgıldı, (*Karabay attan düştü*)

Halık soğan jıyıldı. (*Halk ona toplandı*)

(Tükirikke jıyılğan şıbn.) (*Tükürüğe toplanan sinek.*)

Bir narse zında degen onan da ari, (*Bir şey zındadan daha ötedir*)

Javadı burşak-burşak onun karı. (*Yağar dolu-dolu onun karı*)

Sol karı kök sokta bop erigende, (*O kar eridiği zaman*)

Ümitker tatayık dep jannın bari. (*Bütün insan tadına bakmak ister*)

(Elegen un, ilengen nan.) (*Elenen un, karıştırılan hamur.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

Üsti tas, astı tas, (*Üstü taş, altı taş*)

Ortasında pisken as. (*Ortasında pişen yemek*)

(Taba, nan.) (*Tava, ekmek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

Bir jerde bar deyikşi sarı bulak, (*Bir yerde diyelim ki var bir sarı pınar*)

Maksatı adamzatka nasip bolmak. (*Amacı insanoğluna nasip olmak*)

Tıp-tınış öz jayımen turmağan son, (*Kendi halinde sakin durmadıktan sonra*)

Baylağan eki jaktan tesip kulak. (*Bağlanmış iki yandan delip kulak*)

Oynaktar or tekesi ortasında, (*Eğlenir dağ keçisi ortasında*)

Denesi baskalardan uzınırak. (*Vücüdu başkalarına göre uzundur*)

(Kımız, saba pispegimen.) (*Kımız, tulum kaşığıyla.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 76)

Kışkentay kudiğimnın suvı tattı. (*Küçücük kuyumun suyu lezzetli*)

(Jiliktin mayı.) (*İlik yağı.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 76)

Jalğanda bir kudık bar suvı tattı, (*Dünyada bir kuyu var suyu lezzetli*)

Kauğasın bes bayterek mıktap tarttı. (*Suyunu beş çınar iyice çekti*)

(Süt, savğan bes savsak.) (*Süt, sağan beş parmak.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 77)

Tapa-taltüs bolğanda küni batkan, (*Tam öğlen olduğunda güneşi batan*)

Kırık kün şilde bolğanda muzı katkan. (*Kırk gün sıcak olduğunda buzu donan*)

Terendigi kırık kulaş bolsa dağı(*Çok derin olsa bile*)

Betegesi betinen şığıp jatkan. (*Betegesi yüzünden çıkan*)

(Uytkan ayran.) (*Mayalanan ayran.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 77)

Bir narse özi tükti şubar ala, (*Bir şey kendisi kılı benekli alaca*)

Sipatı bek asıp tyr körsen jana. (*Özelliği pek iyimiş görürsen yeni*)

İşinde şıgar jeri kiyin eken, (*İçinde çıkacak yeri zormuş*)

Eger de kolğa түsse bolar pana. (*Ele geçerse eğer olur barınak*)

(Puşpak ışık.) (*Kürk.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 77)

Kara üy, kara üydin işinde ak üy, (*Kara ev, kara evin içinde beyaz ev*)

Ak üydin işinde bes bala, (*Beyaz evin içinde beş çocuk*)

Besevinin kolında bes ayna. (*Beşinin elinde beş ayna*)

(Etik, ak baypak, bes savsak, bes tırnak.) (*Çizme, beyaz bayrak, beş parmak, beş tırnak.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 79)

Erte turdım, kerek kıldım, (*Erken kalktım, gerek kıldım*)

Kajetimdi ötep alıp, (*İhtiyacımı giderip*)

Bosağağa tastadım. (*Kapının önüne bıraktım*) (*Galoş, kebis.*) (*Galoş, kebis.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 79)

Kösevdi besevge suktım. (*Kösevdi beşe saktım*)

(Kolkap, savsak.) (*Eldiven, prmak.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 79)

Otuz omırtka, (*Otuz omurga*)

Kırık kabırğa, (*Kırk kaburga*)

Barin ustap turğan(*Hepsini yerinde tutan*)

Avız omırtka. (*Ağız omurga*)

(30 omırtka-uvık, 40 kabırğa-kerege, avız omırtka-şanırak.)

(30 omurga-uvık, 40 kaburga-kerege, ağız omurga-şanırak.)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 81)

Jetpis kempir(*Yetmiş yaşlı*)

Jer tistep jatır. (*Yer ısıyorlar*)

(Keregenin ayağı.) (*Keregenin bacağı.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 81)

Üy üstinde tört şıbık, (*Ev üzerinde dört dal*)

Törtevi de ten şıbık. (*Dördü de eşit dal*)

(Tündiktin tört bavı.) (*Tündiktin dört bağı.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Öz elimde jeke edim, (*Kendi yurdumda ayırdım*)

Jelkildegen bek edim. (*Rahat duran beydim*)

Munda keldim saylandım, (*Buraya geldim seçildi*)

Kırık jerden baylandım. (*Kırk yerden bağlandım*)

(Tokığan şı.) (*Örülen şı.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Kök itim kabağan, (*Gök köpeğim kızgın*)

Artına kiyiz jamağan. (*Arkasına kilim dikilen*)

(Kiyiz esik.) (*Çadır kapı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Törde törtev otır töremin dep, (*Yukarıda dördü oturuyor beyiz diye*)

Esikte ekev otır ölemin dep. (*Kapıda ikisi oturuyor ölürüz diye*)

(Törtev-jük ayaktın ayağı, ekevi-eki mandayşa.)

(*Dördü-yük ayağın bacağı, ikisi-iki alınca*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Özi jükti, (*Kendisi yüklü*)

Sırtı tükti. (*Dışı kılı*)

(Kiyiz üy.) (*Çadır*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Ursa janı şıkpaydı, (*Döverse canı çıkmaz*)

Soysa kanı şıkpaydı. (*Keserse kanı çıkmaz*)

Terisin sıtırıp alsa, (*Derisini soyarsa*)

Tırısıp-tırısıp kaladı. (*Toplanıp kalır*)

(Kiyiz üy.) (*Çadır*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Alıstav bir kara tur köresin be? (*Uzakta bir kara var görüyor musun*)

Janı jok kimıldavğa denesinde. (*Canı yok kimıldamaya vücüdında*)

Süyegi işinde bakşa-bakşa (*Kemikleri içinde bahçe bahçe*)

Bar eken jalğız közi töbesinde. (*Varmış bir tek gözü tepesinde*)

(Kiyiz üy.) (*Çadır*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Kırık koy kırkıldatkan su işip jatır. (*Kırık koyun kırkıldaktan su içiyorlar*)

(Uvık, şanırak.) (*Uvık, şanırak.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Avzın aşsan, ökpesi körinedi. (*Ağzını açarsan, ciğeri görünür*)

(Esik pen ot.) (*Kapıyla ateş.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Zeynetti, körkem sulu sonday biyik, (*Saygılı, güzel, sempatik çok yüksek*)

Bar mamluk jandı, jansız alğan jiyip, (*Tüm aptal canlıları, cansızları toplayan*)

Tarihtan burın ötken habar bermek, (*Tarihta geçenlerden haber vermek*)

Adamzat jaksı körgen könli süyip. (*İnsanoğlunun gönli seven*)

(Muzey üy.) (*Müze evi.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Öz elimde bek edim, (*Kendi yerimde bey idim*)

Jelkildegen jek edim, (*Rahat gezen biriydim*)

Keldim de kıspakka tüstim, (*Geldim de sıkıntıya düştüm*)

32 tuzakka tüstim. (*32 tuzağa düştüm*)

(Tokığan şi.) (*Örülen şi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

Kara siyirim kArap tur, (*Kara sığırım bakıyor*)

Kızıl siyirim jalap tur. (*Kırmızı sığırım yalıyor*)

(Kazan, ot.) (*Kazan, ateş.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

Kara biyem kalt etti, (*Kara tayım titredi*)

Kabırğası jalt etti. (*Kaburgası ışıldadı*)

(Jalın, kazan.) (*Ateş, kazan.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

Bolat japıarak, (*Çelik yaprak*)

Batpan topıarak. (*Çamur toprak*)

(Şok, kül.) (*Çöl, kül*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

Kızıl sıyırıldı baylap saldım, (*Kırmızı sığırı bağlayıverdim*)

Kök sıyırıldı aydap saldım. (*Gök sığırı kovuverdim*)

(Ot, tütün.) (*Ateş, duman*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 85)

Sarı atım avnağan jerge şöp şıkpas. (*Sarı atım yatan yere çim çıkmaz*)

(Ottın ornı.) (*Ateşin yeri*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 86)

Bir jılan su işinde juvan karın, (*Bir yılan su içinde kalın mide*)

Bası appak, tilinen şıgar jalın. (*Başı bembeyaz, dilinden çıkar ateş*)

Tün işinde adamğa paydası köp, (*Gece yarısında insana faydası çok*)

Küzetip, bakılaydı adam kalın. (*Korur, gözler insanı*)

(May şam.) (*Yağ lamba*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 87)

Biltesi jok, mayı jok(*Fitili yok, yağı yok*)

Jarkırap ot janadı. (*Parlayarak alevlenir*)

Tutanadı şırpısız(*Kibritsiz yanar*)

Özinen uşkın şığadı (*Kendinden kıvılcım çıkarır*)

(Elektr jarığı.) (*Elektrik ışığı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 88)

Jarığı kündeý, (*Parlaklığı güneş gibi*)

Tan kaldırar adamdı, (*Şaşırtır insanı*)

Jalındap küymey. (*Yanar, ama kendisi yanmaz*)

(Elektr lampoçkası.) (*Elektrik lambası*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 88)

Kara tayım mıktı, (*Kara tayım güçlü*)

Kara biyem sütti. (*Kara atım sütlü*)

(Kazan, oşak.) (*Kazan, ocak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 88)

Üş ayağı üş jakta, (*Üç ayağı üç tarafta*)

Tört kulağı kalkığan. (*Dört kulağı kalkık*)

Retin tappay jumsasa, (*Yersiz harcasa*)

İnğayına jantiğan. (*Uygun tarafa eğilen*)

(Temir oşak.) (*Demir ocak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 89)

Bir narse özi jansız ayağı jok, (*Bir şey kendisi cansız bacağı yok*)

Su menen şöpten baska tamağı jok. (*Suyla çimden hariç yemeğı yok*)

İşin aşıp karasan da bir mezgilde, (*Bir zaman içini açıp baksan bile*)

Turadı jegen jemi jabağı bop. (*Yapağı olarak durur yediğı yemi*)

(Ak kuman.) (*Beyaz ibrik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 90)

Tamaşa kustar kördim kuyğan kıştay, (*Harika bir kuşlar gördüm kuyulmuş kerpiç gibi*)

Kapasta jatır altav işi pıspay, (*Hapiste yatıyor altısı sıkılmadan*)

Kapastan sol altavı şığa kelse, (*Hapisten o altısı çıkıverirse*)

Kıladı arkim kurmet kolin ustay. (*Herkes ellerini tutup saygı gösterir*)

(Kese kap.) (*Kase kılıf*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 91)

Jana tabak tübi tesik, (*Yeni tabak dibi delik*)

Tak-tak etti, (*Tak tak etti*)

Astınan kerüven ötti. (*Altından kervan geçti*)

(Eleviş astınan ötken un.) (*Elek altından geçen un*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 92)

Dıbıstasan karamas, (*Seslenirsen bakmaz*)

Bolsa dağı kulağı. (*Olsa bile kulağı*)

Ot-jalınmen aralas, (*Ateşle karışarak*)

Tatuv-tatti turadı. (*Gül gibi geçinir*)

(Kazan men ot.) (*Kazanla ocak.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 92)

Akesi balasın köterip turadı. (*Babası oğlunu kaldırıp durur*)

(Kazanoşak.) (*Kazanocak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 92)

Bir töbege koyıptı şınar jayıp, (*Bir tepeye koymuş çınarı serip*)

Kolına kılış aldı bir ğajayıp. (*Eline harikulade bir kılıç aldı*)

Eki jakta şınardın kalkanı bar, (*Çınarın iki yanında da kalkanı var*)

Ketpesin kalkanına kılış tayıp. (*Kalkanına kılıç kayıp gitmesin*)

(Şaş, kılış-ustara, kalkan-eki kulak.) (*Saç, kılıç-ustura, kalkan-iki kulak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 69)

Altı kaz, jeti üyrek, bir bödene, (*Altı kaz, yedi ördek, bir bıldırcın*)

Keyde orta, keyde tolı sar tegene, (*Bazen orta, bazen dolu sarı çanak*)

Tunık penen laydın arasınan, (*Temizle kirlinin arsından*)

Bir akku uşıp şıktı kanat kere. (*Bir kuğu uçup çıktı kanatlarıyla çırparak*)

(Altı kaz-Ürker, jeti üyrek-Jeti karakşı, bir bödene-Şolpan, akku-Kün.)

(*Altı kaz-Ülker, yedi ördek-Ayı, bir bıldırcın-Venüs, kuğu-Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 19)

IV.1.2. Şiir şeklinde olan bilmecelerde yapı

Manzum bilmeceler hece vezniyle ve vezinsiz olanlar diye ikiye ayrılır. Bir de bu nazım şeklindeki bu bilmeceleri kafiye yapısı açısından yarım kafiye, tam kafiye, zengin kafiye, tunç kafiyeli olanlar şeklinde değerlendirmek mümkündür.

IV.1.2.1. Hece vezniyle olanlar

Bir tükti kilem, (*Bir kıllı halı*)

Bir tüksüz kilem. (*Bir kılsız halı*)

(Aspan, Jer.) (*Gökyüzü, Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 15)

Jalğanda bir narse bar ayakkaptay, (*Cihanda bir şey var ayakkabı gibi*)

Uşadı keşke deyin damıl tappay. (*Hiç dinmeden uçar akşama kadar*)

(Kün.) (*Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Keregenin basında ketpen javlık, (*Keregenin başındandaki örtü*)

Ket desem de ketpeydi netken javlık. (*Git desem de gitmez bu nasıl bir düşman*)

(Künnin kerege basına tükken savlesi) (*Güneşin kerege başına düşen ışığı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Aytayın men bir jumbak seksen segiz, (*Söyleyim ben bilmece seksen sekiz*)

Şeşüvi kiyyın emes eskerseniz, (*Çözümü zor değil dikkat ederseniz*)

Boladı biri ötkir, biri ötpes, (*Biri keskin, öbürü de kör olur*)

Akılı, munı tapkan uşan teniz. (*Çok zeki bunun çözümünü bulan*)

(Ay, Kün.) (*Ay, Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Ayeden kübi tüsti, (*Gökten kap düştü*)

Kübinin tübi tüsti. (*Kabın dibi düştü*)

(Künnin kürkirevi.) (*Şimşegin vurmastı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 17)

Konaktap künde konar su betine, (*Her gün su yüzüne iner*)

Süysiner barlık adam kelbetine. (*Bütün insan görünüşünü sever*)

Tulğası su işinde körinedi. (*Bedeni su içinde görünüyormuş*)

Tanırkap kArap tursam suretine. (*Şaşkınlıkla resimine baktığım zaman*)

(Ay.) (Ay)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 17)

Keregenin basında kepken bavır, (*Keregenin başında kuru karaciğer*)

Kesip alsa tavsılmas netken bavır! (*Kesersen bile tükenmeyen karaciğer*)

(Ay.) (Ay)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 17)

Bir emen jeti terek, altı kayın, (*Bir meşe yedi kavak, altı huş*)

Butağı tolıp jatır dayım-dayım. (*Dalları bunların pek çok*)

İşinde şınar terek üş karağay, (*İçinde çınar kavak üç çam ağacı*)

Öngesin ayta berip ne kılayın. (*Yetiştikten sonra sözünü edip ne yapıyım*)

(Şolpan, Jeti karakşı, Ürker, Üş tarazi) (*Venüs, Ayı, Ülker veya Süreyya, Üç terazi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Ay dalada ak şatır, (*Bozkırda beyaz çadır*)

Ak şatırdın işinde (*Beyaz çadırın içinde*)

Kızıl közdi şal jatır. (*Kırmızı gözlü yaşlı yatıyor*)

(Aspan, Kün.) (*Gökyüzü, Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Kündiz aynegi sınağı, (*Gündüz aynası kırılır*)

Tünde ornında turadı. (*Gece yerine gelir*)

(Ay.) (Ay)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Takırda Aymağambet ölip jatır, (*Yerde Aymağambet ölmektedir*)

Kasında esek jemi tolıp jatır. (*Yanında eşek yemi aşır taşmaktadır*)

(Ay men juldız.) (*Ayla yıldız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 21)

Bayterek jaratılğan ömir berip, (*Kavağa hayat verilip, dünyaya gelmiş*)

On eki butağı bar tübi berik. (*On iki dalı var kökü sağlam*)

Bavrında janıp turğan şam şırağı. (*Yanında alevlenen ateşi var*)

Men kördim sol arada ülken şahar, (*Ben gördüm o arada büyük şehir*)

İşinde sayrap turğan bulbul kustar. (*İçinde öten bülbül kuşlar*)

Ğajayıp mıktı kakkan şegeleri, (*Muhteşem sağlam çakmış çivileri*)

Esigin birde aşır, birde jabar. (*Kapısını bir açar, bir kapatır*)

(Jer, Ay, Aspan, Kün.) (*Yer, Ay, Gökyüzü, Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 22)

Aspanda uşır jürgen altı torğay, (*Gökyüzünde uçan altı serçe*)

Ömirbaki jüredi jerge konbay. (*Tüm hayatı boyunca yere inmez*)

(ÜRker.) (*Ülker*)

Bar ma, jok pa onı anık bilmeyisin, (*Var mı, yok mu onu tam bilemezsin*)

Ol jok jerde ömir sürüp jürmeysin. (*O olmadığı yerde yaşayamazsın*)

(Ava.) (*Hava*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 24)

Salmağın bar ölşesem, (*Ağırlığın var ölçsem*)

Körinbeysin közge sen. (*Görünmezsın göze sen*)

(Ava.) (*Hava*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 24)

Kolı jok suret saladı, (*Eli yok resim çizer*)

Tisi jok tistep aladı. (*Dişi yok ısırır*)

(Ayaz.) (*Ayaz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 25)

Kıs bolsa kır men oydı aralaydı, (*Kış olursa dağla ovayı gezer*)

Jaz bolsa kozğaluğa jaramaydı. (*Yaz olursa kimıldamaya izin vermez*)

(Boran.) (*Fırtına*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 25)

Kara tavdın basında(*Kara dağın başında*)

Kiyik ketip baradı. (*Geyik gidiyor*)

Kol-ayağı baurına(*El-ayağı içine*)

Tiyip ketip baradı. (*Değip gidiyor*)

(Tuman.) (*Sis*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 26)

Satayın desem avır kilem, (*Satmaya kalkarsam ağır halı*)

Satpayın desem tavır kilem. (*Satmazsam iyi halı*)

(Jer.) (*Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 26)

Ak jılan ayağı da, közi de jok, (*Beyaz yılan ayağı da, gözü de yok*)

Söylegen ne bir avız sözi de jok, (*Bir kelime lafi bile yok*)

Toktamay kısı-jazı jüre berer, (*Durmadan kışın-yazın harekette olur*)

Bir satke ayaldaytın jeri de jok. (*Bir dakika bile duracak yeri de yok*)

(Su.) (*Su*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Bir narse körinbeydi, bar ğay özi, (*Bir şey görünmüyor, vardır kendisi*)

Adamzat ol narseni körmes közi. (*İnsanoğlunun gözü görmez o şeyi*)

Jansızdı kimıldatıp jandı kılar, (*Cansız hareket ettirip canlı eder*)

Izıldap, ızın kağar aytkan sözi. (*Isıldap, ıslık çalar söyleyen sözü*)

(Jel.) (*Rüzgar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 28)

Kara atım kaltıravık, (*Kara atım titrer*)

Kabırğası jaltıravık. (*Kadurgası parlar*)

(Su.) (*Su*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 29)

Bir narse körüğe bar, ustavğa jok, (*Bir şey var ancak görebilirsin, tutamazsın*)

Jaz körki, kök şalidey şımıldık bop. (*Güzel şalı, harika perde olup*)

(Sağım.) (*Serap*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 29)

Tolkıp-tolkıp soday ağıp, (*Dalgalanıp su gibi akar*)

Eşbir jandı ketpes kağıp. (*Hiç kimseyi gitmez sokup*)

Köz körse de kol ustamas, (*Göz görürse de el tutmaz*)

Jaratılğan munşa nağıp. (*Nasıl böyle bir şey olabilir ki*)

(Sağım.) (*Serap*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 29)

Ülperşekke kan kuyıp, (*Karınıcağa kan verip*)

Ürip talğa bayladım. (*Üfleyip ağaca bağladım*)

Büldirgen.) (*Çilek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 29)

Köktorğın kördim men(*Mavi ipek gördüm ben*)

Köp asıl kadağan. (*Üzerine çok taş dikilen*)

Adam jok ömirde(*İnsan yok hayatta*)

Asılın sanağan. (*Taşını sayan*)

(Jer.) (*Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 30)

Bir zat bar dünyede kuşağı ken, (*Bir şey var dünyada kucağı geniş*)

Uşkan kus, jügirgen an barine ten. (*Uçan kuş, koşan hayvan hepsine eşit*)

Adamzat, jan-januvur arasında(*İnsanoğlu, hayvan arasında*)

Mangilik ösip önip ömir sürgen. (*Daima yetişen ve yaşayan*)

(Jer.) (*Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 30)

Ayağı jok jüredi, (*Ayağı yok yürür*)

Sılık-sılık küledi. (*Kahkaha atıp güler*)

(Su.) (*Su*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 31)

Tömen kArap ösedi, (*Aşağıya bakıp yetişir*)

Kün jılına öşedi. (*Güneş ısınırken*)

(Süngi.) (*Sarkıt*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 31)

Ak jılan ayağı jok, közi de jok, (*Beyaz yılan ayağı yok, gözü de yok*)

Söylegen ne bir avız sözi de jok. (*Söyleyen bir kelime bile sözü yok*)

Toktamay kısı, jazı keze berer, (*Durmadan kışın, yazın gezer*)

Üstinde bir japırak bözi de jok. (*Üzerinde bir yaprak patiskası bile yok*)

(Özen.) (*Nehir*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 31)

Tört ayak ortasında bögili bar, (*Dört ayağın ortasında büküğü var*)

Söyleytin öz aldında piğılı bar. (*Konuşacak tek başına niyeti var*)

Halinşe saymanı ğoy kerek zati, (*Bununla gereğini alır istediği zaman*)

Kötergen eki dana kurığı bar. (*Kaldıran iki tane kementi var*)

Beretin jakınına janı aşıp, (*Her zaman akrabasına verecek*)

Aşıtkan bir ayaktay kımızı bar. (*Hazır bir kase kımızı var*)

(Eşki, dört ayağı, eki kurık-müyizi, kımız-süti.)

(*Keçi, dört ayağı, iki kement-boynuzu, kımız-sütü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 33)

Apan-apan, (*Apan-apan*)

Eski şapan. (*Eski kaban*)

İyir kobız, (*Kıvrımlı kopuz*)

Jarık juldız. (*Parlak yıldız*)

(Tüye.) (*Deve*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 33)

Eki avıldın balası enbektep keledi, (*İki köyün çocuğu emekleyip gelmektedir*)

Tört avıldın balası töbelesip keledi. (*Dört köyün çocuğu kavga edip gelmektedir*)

Bir avıldın balası şöpşek terip keledi. (*Bir köyün çocuğu çalı çırpı toplayıp gelmektedir*)

(Jayılımnan kaytkan tüyenin örkeşi, ayağı, avızı.) (*Otlaktan dönen devenin hörgücü, ayağı, ağzı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34).

Dübir-dübir törtev, (*Dübir-dübir dörttür*)

Esengeldi ekev, (*Esengeldi ikidir*)

Jağalbaylı jalğız, (*Jağalbaylı yalnız*)

Onun tanı karbız. (*Onun sabahı karpuz*)

(Törtev-tüyenin ayağı, ekev-eki kulağı, jalğız-kuyırışı.)

(*Dört-devenin bacağı, iki-iki kulağı, yalnız-kuyruğu*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34).

Aytayın ayt degende, aya batır, (*Söyleyin söyle dediğinde, aya batır*)

Bolğanda astı gauhar, üstü şatır. (*Olmuştu altı elmas, üstü çatı*)

Kazanday kara tastın dal tübinde, (*Kazan gibi kara taşın tam dibinde*)

Bir türlü adam tappas zahar jadır. (*Bir türlü insan bulamayacak zehir var*)

(Maldın öti.) (*Hayvan ödü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35)

Ton moyındı juvan kök, (*Kaba boyunlu kalındır*)

Jelip, jortıp bükendep. (*Yavaş koşarak gezip*)

Nesibesi daladan, (*Payını bulup bozkırdan*)

Enbek kılmay jürer tek. (*Hiç çalışmaz ama*)

(Mal izdegen kaskır.) (*Koyun arayan kurt*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35)

Jol üstinde ku kazık, (*Yol üzerinde tek kazık*)

Mergenşige jol azık. (*Avcıya yol azık*)

(Koyan.) (*Tavşan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35)

Bir narse kayratı köp, bolğan küşti, (*Bir şey var, çok güçlüdür*)

Basınan ötkizedi arbir isti. (*Her iş elinden gelir onun*)

Januvar makluktın birevi özi, (*Hayvanların içindeki delisi*)

İrkilmey jumsaytuğın ulı tisti. (*Cesurca hiç durmadan dişini kullanır*)

(Arıstan.) (*Aslan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 36)

Ot basında kumğan, (*Ocak başında çaydanlık*)

Eki közin jumğan. (*İki gözünü kapatır*)

(Mısık.) (*Kedi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 36)

Murtı bar, iyeginde sakalı jok, (*Bıyığı var, çenesinde sakalı yok*)
Tonı bar kiyerine şapanı jok. (*Kürkü var giyeceğine kabanı yok*)
Paydası üy işinen tabılğan son, (*Payı ev içinde bulunduğu için*)
Dalağa kirip-şığar, saparı jok. (*Dışarıya girip çıkar, uzağa gitmez*)
(Mısık.) (*Kedi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 36)

Bir jigite ak boz üyden şığa keldi, (*Bir yiğit beyaz evden çıkıverdi*)
Üstinde Altay kızıl işigi bar. (*Üzerinde kıpkırmızı kabanı var*)
Jalma-jan kol köterip salem berdi. (*Hızla elini kaldırıp selam verdi*)
Janında keyde nöker, küşigi bar. (*Yanında küçük bir köpeği var*)
(Suvır.) (*Dağ sıçanı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 37)

Tarpan, tarpan tarbiğan, (*Çok şımarıktır*)
Türi jaman jarbiğan. (*Yüzü çirkindir*)
(Baka.) (*Kurbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 37)

Bir narse jüre almaydı jerdi basıp, (*Bir şey var yeri basarak yürüyemez*)
Jerde jok buyıratın oğan nasip, (*Yerde ona bulunacak bir şey yok*)
Turağın ol narsenin adam bilmes, (*Mekanını o şeyin insan bilemez*)
Aytpasa tüsindirip birev aşık. (*Söylemezse birisi ona açık*)
(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 38)

Bar eken üş kanattı uşıp ketpes, (*Varmış üç kanadlı bir şey var, fakat uçmaz*)
Egin sap jurt katarı kasip etpes. (*Millet gibi tarımla da uğraşmaz.*)
Özinin mekeninen şığıp ketse, (*Kendi mekanından çıkarsa,*)
Tırşılık köremin dep ümit etpes. (*Yaşama umudunu keser.*)
(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 39)

Tekşelep teben arttım tomaşağa, (*Güzelce tekme attım yuvarlağa*)
Domalağı jazılar onaşada. (*Yuvarlak açılır gizli bir yerde*)
(Kirpi.) (*Kirpi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 40)

Aytayın bir jumbaktı sizge batır, (*Söyleyin bir bilmece size kahraman*)
Özinin astı kevek, üstü jaltır. (*Kendinin altı gözenekli, üstü parlak*)

Kazanday kara tastın bavırında, (*Koskoca kara taşın yanında*)

Bir süyir adam tappas zarlı jadır. (*Bir sürü insan bulamaz zehirli var*)

(Jılan.) (*Yılan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 40)

Taska tise ketilmeydi, (*Taşa değse geçmez*)

Suğa tise erimeydi. (*Suya değse erimez*)

(Jilkının tuyağı.) (*Atın toynağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)

Uştım “ujmakka” şıktım, (*Uçtum cenette geldim*)

Teptim “terekke” şıktım. (*Tekme attım kavağa çıktım*)

(Atka minüv.) (*Ata binmek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)

Apan-apan, (*Apan-apan*)

Jaman şapan. (*Kötü kaban*)

Tört tüyreviş, (*Dört iğne*)

Bir bılęaviş. (*Bir salıncak*)

(Tüyenin şudası, ayağı, kuyırşığı.) (*Devenin hörgüçü, bacağı, kuyruğu*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)

Jandı “Sağat” (*Canlı “Saat”*)

Ayęay salad. (*Bağırıverir*)

(Esek.) (*Eşek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)

Jakpar tastın astında (*Tarak taşların altında*)

Kızıl tondı kız jadır. (*Kırmızı kürklü kız var*)

(Tülki.) (*Tilki*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 43)

Köl, özen, dariyanı janı süygen, (*Nehir, ırmak, akarsuyu canı seven*)

Jasınan kora salıp, kamıs şiden. (*Çocukluğundan ahır inşa eden*)

Kanşama teren sudı boylağanda (*Ne kadar derin suya girerse de*)

Üstine bir tamşı da su timegen. (*Üzerine bir damla su değmeyen*)

(Andatır.) (*Misk sıçanı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 43)

Uzamay az jortad, *Uzağa gitmez az gezer,*

Jol jürüğe şorkak. *Yola çıkmadan çekinir.*

Üsti tolğan ine, Üzeri iğne dolu,
Kirip keter time. *Giriverir dokunma.*

(Kirpi.) (*Kirpi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 45)

Aytayın bir jumbağım tunğıyıktı, (*Söyleyin karmaşık bir bilmece*)
Jaratkan barşa janğa bir buyrıktı. (*Tanrım yaratmış bu dünyaya emriyle*)
Bolğanda koyan kulak, koy kuyrıktı, (*Tavşan kulaklı, koyun kuyruklu imiş*)
Aynala tikenek bir jüni kılşık. (*Çevresi dikenli azıcık derisi yünlü imiş*)
(Kirpi.) (*Kirpi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 45)

Susuz jerde şöldeydi. (*Susuz yerde susar*)
Abaysızda ustasak, (*Dikkatsizce tutarsak*)
Ketemin dep könbeydi. (*Gideceğim diye dayanmaz*)
(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 46)

Ay dalada tostağan, (*Dışarıda fincan*)
Onı nağıp tastağan. (*Onu niye bırakan*)
(Tasbaka.) (*Kamlumbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 46)

Ömiri şıkpay üyden bir, (*Hayatında evinden çıkmadan bir*)
Öz üyin özi süyrep jür. (*Kendi evini kendi taşır*)
(Tasbaka.) (*Kamlumbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 46)

Kızıldan kigen kiyim, baska kalpak, (*Kırmızıdan giymiş giyim, başına kapak*)
Savsağı törtev bolğan, emes jalpak. (*Parmakları dört tanedir*)
Üstine neşe türli ton jamlıp, (*Üzerine farklı kürkler giyer*)
Basadı mas adamşa taltak-taltak. (*Sarhoş gibi adımlar*)
(Koraz.) (*Horoz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 47)

Erte turadı, (*Erken kalkar*)
Jar şakıradı. (*Ezan okur*)
(Koraz.) (*Horoz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 47)

Bir top jinğil işinde, (*Bir grup ulgın/çalı içinde*)

Bir yaprak kızıl gül. (*Bir yaprak kırmızı çiçek*)

(Kırğavıl.) (*Sülün*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 48)

Tiriden öli tuvadı, (*Canlıdan/diriden cansız doğar*)

Öliden tiri tuvadı. (*Cansızdan canlı/diri doğar*)

(Jumirtka.) (*Yumurta*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 48)

Bir kus bar jan bilmeytin işken asın, (*Bir kuş var yediğini kimse bilmez*)

Adamğa körsetpeydi jumirtkasın. (*İnsana yumurtasını göstermez*)

(Jarğanat.) (*Yarasa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 48)

Söylese sözdi, (*Konuşursa sözlü*)

Aytısa avızdı. (*Söylerse ağızlı*)

Tınısı baska, (*Nefesi başka*)

Mandayı kaska. (*Alnı kel*)

(Totı kus.) (*Papağan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 50)

Şidim, şidim, şidim kus. (*Şidim, şidim, şidim kuş*)

Şi basına koğan kus, (*Kamış başına inen kuş*)

Karkaralı kara kus, (*Karkaralı kara kuş*)

Han basına koğan kus. (*Han başına oturan kuş*)

(Şıbn.) (*Sinek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 51)

Aspanda ak sarı kus şu saladı, (*Gökyüzünde beyaz sarı kuş bağıdır*)

Jabısıp takır jerden su aladı. (*Yapışıp çıplak yerden su alır*)

Adamnan su alğanı tım özgeşe (*Adamdan su alanı çok farklıdır*)

Duvıldatıp denene u saladı. (*Kaşındırıp vücüda zehir eker*)

(Bezgek masası.) (*Sıtma sivrisineği*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 51)

Ğajayıp bir narse bar katkan teri, (*Muhteşem bir şey var derisi sert*)

Özinin kalın toğay jatkan jeri, (*Kendinin bulunduğu yeri kalın orman*)

Bir küni aştan ölmey toktan öler, (*Bir gün açlıktan değil tokluktan ölür*)

Jigittin munı tabar kemengeri. (*Yiğidin bilgisi olur bunu bulan*)

(Tüye kene.) (*Deve piresi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 52)

Bir narse özi molda, özi jorğa, (*Bir şey var kendisi molla, kendisi jorğa*)

Kuradı jibek avdı on men solğa. (*İpek av kurar sağa sola*)

Tartkanda maşinasın on men solğa, (*Makinesini çalıştırır sağa sola*)

Tabadı karajatın sonda zorğa. (*Parasını ancak o zaman bulur*)

(Şıbınğa örmek kurğan örmekşi.) (*Sineğe av kuran örümcek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 52)

Attanğan bir şaharğa kırık mın kosın, (*Bir şehire kırık bin kosın gitmiş*)

Kolında, özi jayav, nesi bolsın. (*Elinde neyi olsun, kendisi yaya*)

Kolında eş narsesi bolmasa da, (*Elinde hiçbir şeyi olmasa da*)

Özine tavıp alar nesibesin. (*Kendine bulur nasibini*)

(Kumirska.) (*Karınca*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 52)

Belen-belen, belen at, (*Belen-belen, belen at*)

Beli nazik küren at. (*Beli nazik sarı at*)

Tauğa minse taymas at, (*Dağa binse kaymaz at*)

Talau tise ölmes at. (*Hastalanırsa ölmez at*)

(Kumirska.) (*Karınca*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 52)

Tıru-tıru tırnalar, (*Tıru-tıru turnalar*)

Tavğa karay jorğalar. (*Dağa doğru tumanır*)

(Ara.) (*Arı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 53)

Birevge nayza tüyreydi, (*Birisine mızrak sokar*)

Özi de sodan küyreydi. (*Kendisi de ondan yıkılır*)

(Ara.) (*Arı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 53)

Bar jumısı ermegi. (*Bütün işi uğraşı*)

Talmay kanat kağadı. (*Durmadan kanadını çırpma*)

Enbektı koş körmeydi, (*Çalışmayı sevmez*)

Jat ıdıstı bağadı. (*Yabancı çanağa bakar*)

(Şıbın.) (*Sinek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 54)

Bar edi bir jumbağım jürgen sayda, (*Saklayan bir bilmecem vardı*)

Kolında kılışı jok, eki nayza. (*Elinde kılıcı yok, iki mızrak*)
Kolında eki nayza bolğanmenen(*Elinde iki mızrak olsa bile*)
Kılış pen ay baltaday bolmak kayda. (*Kılıçla ay balta(sekira) gibi olamaz*)
(Buzavbas.) (*Buzavbas*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 55)

Bala-bala, balalar, (*Çocuk, çocuk, çocuklar*)
Müyizinen su işip, (*Boynuzundan su içip*)
Tayağınan balalar. (*Dayağından yavrular*)
(Tarı.) (*Darı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 57)

Susuz pisen as kördim, (*Susuz pişen yemek gördüm*)
Domalağan bas kördim. (*Yuvarlanan baş gördüm*)
(Kavın.) (*Kavun*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 57)

Ayt dese jügirmes, (*Hayt derse koşmaz*)
Su tise silkinbes. (*Su değse silkinmez*)
(Şöp.) (*Çim*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 58)

Onda barıp onday boldım, (*Oraya gidip böyle oldum*)
Munda kelip munday boldım. (*Buraya gelip şöyle oldum*)
Belin buğan kınday boldım. (*Beli bağlayan kın gibi oldum*)
(Şi.) (*Şi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 58)

Kozğalmay bir orında kArap turar, (*Kımıldamadan bir yerde bakıp durur*)
Adamnın kajetine jArap turar. (*Adamın ihtiyacını karşılar*)
Kaşalık jabir körse, sabır etip, (*Ne kadar zorluluk çekerse, sabır eder*)
Jane de köbeymekke talap kılar. (*Çoğalmaya da çok istekli*)
(Ağaş.) (*Ağaç*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 59)

Uzun murttı sarılar, (*Uzun bıyıklı sarılar*)
Koyunında nanı bar. (*Koyununda ekmeği var*)
(Biday.) (*Buğday*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 60)

Kögerip may aldında türge kelgen, (*Yeşerip mayıstan önce türü giren*)

Küşimen adamzattın ösip öngen, (*İnsanoğlunun gücüyle pişen*)
Avgust pen sentyabrde küni tolıp, (*Ağustos 'la eylül' de zamanı gelip*)
Aleumet paydalanar alıp jerden. (*Çoğunluk faydalanar yerden alıp*)
(Bakşa.) (*Bahçe*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 61)

Sırtı tas, işi kuis bölek-bölek, (*Dışı taş, içi oyuk, ayrı-ayrı*)
Bazardan onı satıp alsa kerek. (*Çarşıdan onu satın almış olması lazım*)
Alğan janğa tağamdık paydası bar. (*Alan insana yemeklik faydası var*)
Şeşip ber jumbağımdı bolsan zerek. (*Hadi çöz bilmececi akıllıysan*)
(Janğak.) (*Ceviz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 61)

Sırtı bütün, (*Dışı bütün*)
İşi tütün. (*İçti duman*)
(Sanırav kulak.) (*Mantar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 62)

Sarı balam işkeri, (*Sarı oğlum içeride*)
Sakaldarı tıskarı. (*Bıyıkları dışarıda*)
(Sabiz.) (*Havuç*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 62)

Bir siyırım ala bas, (*Bir sığırım benekli baş*)
Jan-jağına karamas. (*Sağa sola bakmaz*)
(Künbağıs.) (*Ayçiçeği*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 63)

Kışkene ğana tostağan, (*Küçücük fincan*)
Jer dünyeni bastağan. (*Yeryüzü bundan başlangıcını alır*)
(Köz.) (*Göz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 65)

Kustan uşkıır, tezdigi oktan beter, (*Kuştan çabuk, hızlılığı kurşundan daha
ötedir*)

Bes jüz jılkı aspanğa oktay jeter. (*Beş yüz yılkı gökyüzüne yay gibi yetişir*)
Akılmenen oylanıp karasanız, (*Akıllıca bakıp düşünürseniz*)
Jildamdıkka narse jok onan öter. (*Hızlılığı yönünden bunu geçen yok*)
(Köz.) (*Göz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 65)

Kümbir-kümbir karağım, (*Güm-güm değerlim*)

Kartayğaşa jaradın. (*Yaşlanıncaya kadar işime yaradın*)
(Kulak.) (*Kulak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 65)

Bir tavdı meken etken otız böri, (*Bir dağda yaşamış otuz kurt*)

On kisi, otızının jumıskerı. (*Otuzunun on kişisi işçidir*)

Sol tavdın ortasında bağlan kozı, (*O dağın ortasında kuzu*)

Masayrap sekiredi ari-beri. (*Eğlenerek sıçrar sağa-sola*)

(Otız böri-otız tis, on jumıssı-on savsak, kozı-til.)

(Otuz kurt-otuz diş, on işçi-on parmak, kuzu-dil)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 65)

Aydın kölde altın tas, (*Geniş gölde altın taş*)

Av salsa da alınbas. (*Av kursan da alınmaz*)

(Tis.) (*Diş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 66)

Ti, ti desem, timeydi, (*Değ, değ desem, değmez*)

Time desem tiyedi. (*Değme desem değer*)

(Erin.) (*Dudak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 66)

Alpıs kisi ayaktastı, (*Altmış kişi tekmeleşti*)

Ertemenen tayaktastı. (*Erkenden dövüştü*)

(Kirpik.) (*Kirpik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 66)

On ayda men alamın on jana aydı (*On ayda ben alırım on yeni ayı*)

On jana aydı alsam da, ol jamaydı. (*On yaşlı teyze buz taşır*)

(Tırnak.) (*Tırnak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 67)

A, desem atıp tüser altın asık, (*A, desem sıçrayıp düşer altın asık*)

Kelmeydi şakırsam da alıs kaşıp. (*Uzağa gidip çağırırsam da gelmez*)

Tüsken son jerge barıp bağası jok, (*Yere düştükten sonra hiç anlamı yok*)

Jüremın ayağımın erkin basıp. (*Yürürüm ayağımla serbest basıp*)

(Tükirik.) (*Tükürük*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 67)

Enkeysem enkeyedi, (*Eğilirsem eğilir*)

Şalkaysam şalkayadı. (*Arkaya doğru eğilirsem eğilir*)

(Kölenke.) (*Gölge*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 67)

Sen yürümesen, ol da sıra yürümeydi, (*Sen yürümezsen, galiba o da yürümez*)

Künde jana, eskirip könermeydi. (*Her gün yeni, eskirip püskürmez*)

Kölge tüsip kuvanğa avnasa da, (*Göle girip, kumda depelense de*)

Tanine şık, etine şöp enbeydi. (*Tenine çiy, etine çim girmez*)

(Kölenke.) (*Gölge*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 67)

Bir şıkkın son ornına kaytıp kirmes, (*Bir çıktıktan sonra, yerine yine gelmez*)

Kay jaktan kelerin de adam bilmes. (*Nereden geleceğini insan bilemez*)

Azattığı sonımen dünyenin, (*Eğemenliği dünyanın onunla olur*)

Onsuz tiri eşkim de davir sürmes. (*Onsuz kimse de hayat sürmez*)

(Söz.) (*Söz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 68)

Bir narse keyde sopı, keyde zalım, (*Bir şey bazen mulla, bazen zalım*)

Sikırlar bir sağatta jannın barın. (*Büyüler bir saate tüm canlıyı*)

Bir uvakit patşa bolıp otradı, (*Bir zaman padişah olarak oturur*)

Tar jerde arkimnin de oylar kamın. (*Dar yerde herkesin halini düşünür*)

(Könül, oy.) (*Gönül, düşünce*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 68)

Bir töbege koyıptı şınar jayıp, (*Bir tepeye koymuş çınarı serip*)

Kolına kılış aldı bir ğajayıp. (*Eline harikulade bir kılıç aldı*)

Eki jakta şınardın kalkanı bar, (*Çınarın iki yanında da kalkanı var*)

Ketpesin kalkanına kılış tayıp. (*Kalkanına kılıç kayıp gitmesin*)

(Şaş, kılış-ustara, kalkan-eki kulak.) (*Saç, kılıç-ustura, kalkan-iki kulak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 69)

Bir tavnın basında bar bir top toğay, (*Bir dağın tepesinde var bir serçe*)

Oylağan akıl oyğa jumbak onay. (*Düşünene bu bilmece çok kolay*)

Sol tavnın eteginde bir saray bar, (*O dağın eteğinde bir saray var*)

Jük akep tüsiredi, on bay Nogay. (*Yük getirip indirir, on zengin Nogay*)

(Bas, avız, kol.) (*Baş, ağız, el*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Kara suda suvat jok, (*Kara suda otlak yok*)

Kalın talda butak jok. (*Kalın ağaçta dal yok*)

(Köz ben kirpik.) (*Gözle kirpik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Karı bar kara tavnın ketpeytuğın, (*Karı var kara dağın gitmeyen*)

Kasınan kos şırağı öşpeytuğın, (*Yanıdan eş lambası kapanmayan*)

Ak tavnın akkalası buzılıptı, (*Ak dağın kar adamı bozulmuş*)

Avlında usta bar ma septeytuğın. (*Köyünde usta var mı tamir edecek*)

(Kar-şaş, kos şırak-eki köz, akkala-tis.) (*Kar-saç, eş lamba-iki göz, kar adamı-diş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 72)

Şıldır-şıldır jügenim, (*Şıldır-şıldır yürüyünim*)

Suluv kara dönenim. (*Güzel kara tayım*)

(Şaşpav.) (*Şaşpav, kurdela, şerit*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 72)

Eki jar birin-biri jamalağan, (*İki yar birbirine degen*)

Tal şığıp, jağasına sabalağan. (*Dal çıkıp kıyısını vuran*)

(Kirpik.) (*Kirpik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 73)

Eki takta arasında (*İki tahta arasında*)

Kimıldaydı kızıl takta. (*Kimıldıyor kırmızı tahta*)

(Til.) (*Dil*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 73)

Birge jatıp, birge turar, (*Birlikte yatar, birlikte kalkar*)

Ozuğa tura umtılar. (*Öne geçmeye çalışır*)

Ekevi mangi jarısıp, (*İkisi daima yarışır*)

Körge jok ali kalısıp. (*Görmemiş daha yenilip*)

(Eki ayak.) (*İki bacak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 73)

Sıpıramın, sıpıra almaymın, (*Süpürüyorum, süpüremiyorum*)

Tazartamın, tazarta almaymın. (*Temizliyorum, temizleyemiyorum*)

(Kölenke.) (*Gölge*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 74)

Karandap, kusan kaşad jetkizbeydi, (*Kararıp, kovarsan kaçır yetiştirmez*)

Özinnen alıs uzap köp ketpeydi. (*Kendinden çok uzağa gitmez*)

Tez ösip, tez kıskarad jarıkpenen (*Çabuk yetişip, çabuk kısılır aydınlıkla*)

Kolna ustasan da ilinbeydi. (*Eline tutsan da ilikmez*)

(Kölenke.) (*Gölge*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 74)

Biri ülken, biri kişi, (*Biri büyük, biri küçük*)

Tuvıskan birge bes kisi. (*Akraba hepsi beş kişi*)

(Bes savsak.) (*Beş parmak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 74)

Bes jandı bir jansızğa mingesken, (*Beş canlı bir cansıza binmiştir*)

Aynalıp ak takırdan iz kesken. (*Dönüp beyaz ovada iz bırakan*)

(Bes savsak, kalam.) (*Beş parmak, kalem*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

Alıstan karasam appak, (*Uzaktan baksam bembeyaz*)

Tatıp karasam tatti ak. (*Tadına baksam lezzetli*)

(Kant.) (*Şeker*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 76)

Bir jerde bar deyikşi sarı bulak, (*Bir yerde diyelim ki var bir sarı pınar*)

Maksatı adamzatka nasip bolmak. (*Amacı insanoğluna nasip olmak*)

Tıp-tınış öz jayımen turmağan son, (*Kendi halinde sakin durmadıktan sonar*)

Baylağan eki jaktan tesip kulak. (*Bağlanmış iki yandan delip kulak*)

Oynaktar or tekesi ortasında, (*Eğlenir dağ keçisi ortasında*)

Denesi baskalardan uzınırak. (*Vücudu başkalarına göre uzundur*)

(Kımız, saba pispegimen.) (*Kımız, tulum kaşığıyla*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 76)

Aydalada ak otav, (*Issızda beyaz çadır*)

Avzı, murnı jok otav. (*Ağzı, burnu olmayan çadır*)

(Jumırtka.) (*Yumurta*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 76)

Sıldır suyk, su emes, (*Şırlı sıvı, su değil*)

İşsen susın kanadı, (*İçersen susadığını giderir*)

Ak bolsa da kar emes, (*Beyaz olsa bile kar değil*)

Şeşüvin kim tabadı? (*Çözümünü kim bulur?*)

(Süt.) (*Süt*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 76)

Jalğanda bir kudık bar suvı tatti, (*Dünyada bir kuyu var suyu lezzetli*)

Kauğasın bes bayterek mıktap tarttı. (*Suyunu beş çınar iyice çekti*)

(Süt, savğan bes savsak.) (*Süt, sağan beş parmak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 77)

Kırımında bir kudık bar suvı batpan, (*Kırımında bir kuyu var suyu koyu*)

Sol suvı şilde küni muz bop katkan. (*O suyu temmuzda buz olup donan*)

Siresip buvırdıy bop katkan muzdın(*Sertleşip inatlaşan bu buzun*)

Betine betegesi şığıp jatkan. (*Yüzüne betegesi(tipçak, kovıl) çıkan*)

(Ayrılan.) (*Ayrılan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 77)

Bir narse özi tüküti şubar ala, (*Bir şey kendisi kılı benekli alaca*)

Sıpatı bek asıp tyr körsen jana. (*Özelliği pek iyimiş görürsen yeni*)

İşinde şığar jeri kiyin eken, (*İçinde çıkacak yeri zormuş*)

Eger de kolğa tüsse bolar pana. (*Ele geçerse eğer olur barınak*)

(Puşpak ışık.) (*Kürk*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 77)

Törtten koskan bası bar, (*Dörtten oluşan başı var*)

Mandayında şaşı bar. (*Alnında saçı var*)

Özin körgegen bayağı(*Kendin onu bir görersen*)

Salpıldıydı sabağı. (*Sallanır sabı*)

(Tımak.) (*Vizon şapka*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 77)

Aşamaydı arta saldım, (*Eyerimi yükledim*)

Ayıl-jibin tarta saldım. (*Kola ipini çekiverdim*)

(Tımak.) (*Vizon şapka*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 78)

Bir narse menen biyik, (*Bir şey benden yüksek*)

Keyde menen alasa. (*Bazen benden alçak*)

Munday kızık dünyede(*Böyle ilginç dünyada*)

Körıp pe edin tamaşa. (*Görmüş müydün harika*)

(Börık.) (*Şapka*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 78)

Sıldır-sıldır kisenim, (*Şırl-şırl kelepçem*)

Sıldırıldıydı kisenim. (*Şırıldar kelepçem*)

Kulağında kulpı jok, (*Kulağında kilidi yok*)

Kudiretti kisenim. (*Kudretli kelepçem*)

(Savkele.) (*Savkele. (Evlendiği zaman gelinin başına giyen süslü şapkası.)*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 78)

Erte turdım, (*Erken kalktım*)

Alıp urdım. (*Devi vurdum*)

(Esik.) (*Kapı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 78)

On eki tesigi bar jalğız tili, (*On iki deliği var tek dili*)

Jıp-jıltır, sırtında jok tipti mini. (*Çok parlak, dışında hiçbir kusuru yok*)

Köterer adamzattı kinalmay-ak, (*Kaldırır insanoğlunu hiç zorlanmadan*)

Jok eken küştilikke eşbir kemi. (*Güçlülüğü yönünden yokmuş bir eksigi*)

Sap alar avzın buvıp kapşığına, (*Ağzını bağlayıp cüzdanına koyup alır*)

Özinde dayın eken arkan-jibi. (*Kendinin hazırmış ipliği de*)

(Botinka.) (*Ayakkabı. (Botinka)*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 79)

Bolğanda beti güldi, astı sırlı, (*Olmuştu üzeri çiçekli, altı resimli*)

Jinağan arasına jün-jübirdi. (*Toplamış arasına kilları*)

Tört burış, toksan joldı torkasımak, (*Dört köşeli, doksan yollu ipek gibi*)

Halinşe adamzatka payda kıldı. (*Olabilmişince insanoğluna fayda kıldı*)

(Körpe.) (*Battaniye*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 80)

Döngelik aynası, törtev közi, (*Yuvarlak çevresi, dörttür gözü*)

Söyleytin eşbir habar joktı sözi. (*Söyleyecek hiçbir haber, sözü yok*)

Narseni kaşık turğan jakındatıp, (*Uzak duranı yakınlaştırıp*)

Jibermey ustap turar mıktap özi. (*Kaçırmaz sağlam tutar kendisi*)

(Tüyme.) (*Düğme*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 80)

Şıldır-şıldır jügenim, (*Şıldır-şıldır eyerim*)

Sulu kara kunanım. (*Güzel kara tayım*)

Kölenkesi kösiktey, (*Gölgesi küçücük*)

Avırlığı asıktay. (*Ağırlığı asık gibi*)

(Savkele.) (*Savkele*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 80)

Kalada bir narse bar on sayı bar, (*Şehirde bir şeyin on eğilimi var*)

Jigitke payda bolar bir jayı bar. (*Bu şey yiğide çok yakışır*)

(Kolğap.) (*Eldiven*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 81.)

Dünyede bir aydaha bilisin be, (*Dünyada bir ejderha bilir misin*)
Janı jok kimıladağa denesinde. (*Vucüdünda canı yok kimıldamaya*)
İşinde süyekteri bakşa-bakşa, (*İçinde kemikleri bahçe bahçe*)
Jarkıldar jalğız közi töbesinde. (*Işıldar tek bir gözü tepesinde*)
(Kiyiz üy.) (*Çadır*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 81)

Üy üstinde dört şıbık, (*Ev üzerinde dört dal*)
Törtevi de ten şıbık. (*Dördü de eşit dal*)
(Tündiktin dört bavı.) (*Tündiktin dört bağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Dünyede bir narse bar özi jansız, (*Dünyada bir şey var kendisi yalnız*)
Jok onı urmaytuğın adamzatta. (*Yok onu dövmeyen insanoğlu*)
(Esik.) (*Kapı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Özi jükti, (*Kendisi yüklü*)
Sırtı tükti. (*Dışı kıllı*)
(Kiyiz üy.) (*Çadır*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Kara tavdın basında (*Kara dağın tepesinde*)
Kablan degen kus otır. (*Kaplan adlı kuş oturuyor*)
Kanatına muz katıp, (*Kanadına buz donup*)
Kayrıla almay otır. (*Çeviremeden oturuyor*)
(Tündik.) (*Tündik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Zeynetti, körkem sulu sonday biyik, (*Saygılı, güzel, sempatik çok yüksek*)
Bar mamluk jandı, jansız alğan jiyip, (*Tüm aptal canlıları, cansızları toplayan*)
Tarihtan burın ötken habar bermek, (*Tarihta geçenlerden haber vermek*)
Adamzat jaksı körgen könli süyip. (*İnsanoğlunun gönlü seven*)
(Muzey üy.) (*Müze evi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Kara siyirim kArap tur, (*Kara sığırim bakıyor*)
Kızıl siyirim jalap tur. (*Kırmızı sığırim yalıyor*)
(Kazan, ot.) (*Kazan, ateş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

Kara biyem kalt etti, (*Kara tayım titredi*)

Kabırğası jalt etti. (*Kaburgası ııldadı*)

(Jalın, kazan.) (*Ateş, kazan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

Bolat japırak, (*Çelik yaprak*)

Batpan topırak. (*Çamur toprak*)

(Şok, kül.) (*Çöl, kül*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

Kök köylekti jeneşem (*Mavi gömlekleli yengem*)

Kölben-kölben etedi. (*Kölben-kölben eder*)

Artındağı balası (*Arkasındaki çocuğu*)

Elben-elben etedi. (*Elben-elben eder*)

(Tütün.) (*Duman*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 85)

Şeşesi masisin kigenşe, (*Annesi ayakkabısını giyene kadar*)

Kızı Maskevge barıp kaldı. (*Kızı Moskovaya gider*)

(Tütün.) (*Duman*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 86)

Elü tentek tıp-tınış, (*Eli aptal sakin-sakin*)

Bir sarayda jatadı. (*Bir ahırda yatar*)

Tıska şıksa birevi, (*Dışarıya çıkarsa birisi*)

Jark etip ot şaşadı. (*Işıl diye ateş eder*)

(Şırpı.) (*Kibrit*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 87)

Bir jılan su işinde juvan karın, (*Bir yılan su içinde kalın mide*)

Bası appak, tilinen şıgar jalın. (*Başı bembeyaz, dilinden çıkar ateş*)

Tün işinde adamğa paydası köp, (*Gece yarısında insana faydası çok*)

Küzetip, bakılaydı adam kalın. (*Korur, gözler insanı*)

(May şam.) (*Yağ lamba*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 87)

Kara tayım mıktı, (*Kara tayım güçlü*)

Kara biyem sütti. (*Kara atım sütlü*)

(Kazan, oşak.) (*Kazan, ocak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 88)

Üş ayağı üş jakta, (*Üç ayağı üç tarafta*)
Tört kulağı kalkıgan. (*Dört kulağı kalkık*)
Retin tappay jumsasa, (*Yersiz harcasa*)
Inğayına jantiğan. (*Uygun tarafa eğilen*)
(Temir oşak.) (*Demir ocak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 89)

Kördim bir zat rasında, *Gördüm bir şey harbiden,*
Ak kalpağı basında, *Beyaz şapkası kafasında,*
Ülken-kişi jıyılrsa, *Büyük küçükler toplanırsa,*
Otıradı kasında. *Oturur yanında.*

(Samavır.) (*Semaver*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 89)

Murnı uzun, avzı kördey kara kempir, *Burnu uzun, ağzı kör gibi siyah yaşlı*
Teyze,

Törkini Buhar jakta, özi jesir. *Gelinin akrabaları Buhar tarafta, kendisi dul.*
Bir küni kaşıp bul bir keter-av dep, *Bir gün kaçıp bu bir gider mi diye,*
Sırtınan bes kisini koydık kepil. *Peşinden beş kişiyi koyduk kefil.*

(Kuman) (*İbrik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 90)

Ot basında bükir şal, (*Ocak başında kambur ihtiyar*)

Tirligine şükir şal. (*Yaşamına şükür eder*)

(Kuman.) (*İbrik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 90)

Bir karış, eki tutam boyı bar-dı, (*Bir karış, iki tutam boyu var-dı*)

Özinin sakılıktan oyı bar-dı. (*Kendinin cömert bir düşüncesi var-dı*)

(Kuman.) (*İbrik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 90)

Bir narse özi jansız döp-döngelik, (*Bir şey kendisi cansız yusyuvarkak*)

Jutatın kysabı jok tamak kerek. (*Yutması için hesapsız yemek lazım*)

Özine kerek asın bere bersen, (*Kendine istediği yemeği vermeye devam edersen*)

Kıladı irli-uvaktı eki bölek. (*Ufak büyük iki ayrı yapar*)

(Eleviş.) (*Elek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 90)

Bir narse özi jansız döp-döngelik, (*Bir şey kendisi cansız yusyuvarkak*)

Jutatın kysabı jok tamak kerek. (*Yutması için hesapsız yemek lazım*)
Özine kerek asın bere bersen, (*Kendine istediği yemeği vermeye devam edersen*)

Kıladı irli-uvaktı eki bölek. (*Ufak büyük iki ayrı yapar*)
(Eleviş.) (*Elek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 90)

Bir narse ayağı bar, tuyağı jok. (*Bir şey ayağı var, toynağı yok*)
Moynı bar bası menen kulağı jok. (*Boynu var başıyla kulağı yok*)
Artında bir köldenen ağaşı bar, (*Sirtında yatay bir ağacı var*)
Sonda da mal sekildi siyağı jok. (*O zaman bile hayvan gibi bir hali yok*)
(Mes.) (*Tulum*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 91)

Tamaşa kustar kördim kuyğan kıştay, (*Harika bir kuşlar gördüm koyulmuş kerpiç gibi*)

Kapasta jatır altav işi pıspay, (*Hapiste yatıyor altısı sıkılmadan*)
Kapastan sol altavı şğa kelse, (*Hapisten o altısı çıkıverirse*)
Kıladı arkim kurmet kolin ustay. (*Herkes ellerini tutup saygı gösterir*)
(Kese kap.) (*Kase kılıf*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 91)

Ana betten bir urdı (*O yanaktan bir vurdu*)
Mına betten bir urdı. (*Bu yanaktan bir vurdu*)
Apam ura bergen son, (*Annem vurmaya devam ettikten sonra*)
Appak tozan kuyıldı. (*Bembeyaz toz döküldü*)
(Elgezer.) (*Elek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 92)

Dıbıstasan karamas, (*Seslenirsen bakmaz*)
Bolsa dağı kulağı. (*Olsa bile kulağı*)
Ot-jalınmen aralas, (*Ateşle karışarak*)
Tatuv-tatti turadı. (*Gül gibi geçinir*)
(Kazan men ot.) (*Kazanla ocak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 92)

Şarşamas kempir kördim jalğız ayak, (*Yorulmaz yaşlı teyze gördüm yalnız ayak*)

Avzına tistep alğan şiden tayak, (*Ağzına ısırıp almış kamış dayak*)
Jürgen sayın belbevin kabattaydı, (*Yürüyünce kemerini katlar*)

Beripti asemdikti ayamay-ak. (*ALLAH'IM özenmiş te güzellik vermiş*)
(Urşık.) (*Mafsal*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 92)

Murnın-murnın, murındı, (*Burnun-burnun, burnunlu*)

Murnın neden jırıldı. (*Burnun neden kesildi*)

Avzı-basın tük basıp, (*Ağzı-başını kıl örtüp*)

Seni neden jın urdı. (*Sen neden aklını kaybettin*)

(Urşık.) (*Mafsal*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 93)

IV.1.2.2. Vezinsiz olanlar

Bilmecelerin bir kısmı manzum olmasına rağmen vezinli değildir. İki, üç, dört ve daha fazla mısradan oluştuğu halde, mısra sonlarında kafiye vardır, bu mısraların bende göre kafiyeleniş şekilleri de mevcuttur ancak vezin sözkonusu değildir. Bu tür bilmeceler vezinsiz manzum bilmecelerdir.

Bir atım bar özi öte şaban, (*Bir atım var kendisi çok yavaş*)

Birden artık minbeydi onı adam. (*Birden fazla onu adam binmez*)

Kamşılup küni boyı tebinsem de, (*Kamçılıyıp bütün gün tepinsem de*)

Yapır-ay jıljımaydı tört-bes kadam. (*Eyvah dört-beş adım bile ilerlemez*)

(Örmek.) (*Dokuma tezgahı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 93)

Jana tabak tübi tesik, (*Yeni tabak dibi delik*)

Tak-tak etti, (*Tak tak etti*)

Astınan kerüven ötti. (*Altından kervan geçti*)

(Eleviş astınan ötken un.) (*Elek altından geçen un*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 92)

Men bir jumbak aytayın tabasın ba? (*Ben bir bilmece söyleyin bulur musun*)

Tappasan tamaşağa kalasın ba? (*Bulamazsan şaşırır mısın*)

Daryanın ortasında bir kus otur, (*Deryanın ortasında bir kuş oturuyor*)

Kuyruğu daryanın jağasında. (*Kuyruğu deryanın kenarında*)

(Şömiş.) (*Kepçe*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 91)

Kişkene ğana aran, (*Küçücük bir çukur*)

Astı tolğan boran. (*Altı dolu fırtına*)

(Eleviş.) (*Elek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 90)

Bir narse özi jansız ayağı jok, (*Bir şey kendisi cansız bacağı yok*)

Su menen şöpten baska tamağı jok. (*Suyla çimden hariç yemeği yok*)

İşin aşıp karasan da bir mezgilde, (*Bir zaman içini açıp baksan bile*)

Turadı jegen jemi jabağı bop. (*Yapağı olarak durur yediği yemi*)

(Ak kuman.) (*Beyaz ibrik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 90)

Bir erdin karnında ot janadı, *Bir erin karnında ateş yanar,*

Karamay ölgenine şok saladı. *Öldüğüne bakmadan ateş koyar.*

Halıktı aynaldırıp jiyip alıp, *Halkı çevresine toplayıp alıp,*

Ol erdin bergene jurt kanadı. *O erin verdiği halk doyar.*

(Samavır.) (*Semaver*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 89)

Bir tavidan, bir tav kördim biyik turğan, (*Bir dağdan, bir dağ gördüm yüksek duran*)

İşine ot pen suvın jiyip turğan. (*İçine ateşle suyunu toplayıp duran*)

Ne kılğan meyrimdi zat bile almadım (*Ne kadar iyi kalpli bir şey bilemedim*)

Tiyip ketsen jelini iyip turğan. (*Dokunuverirsen rüzgarını eğip duran*)

(Samavır.) (*Semaver*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 89)

Sarı ağaştan sarayım, *Sarı ağaçdan sarayım,*

İşine jakkan kalayım, *İçine yakan kalayım,*

Ot penen su bir jerde, *Ateşle su bir yerde,*

Tabılıp tur, ardayım. *Her zaman bulunur.*

(Samavır.) (*Semaver*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 89)

Beti ülken tım-ak özge denesinen, (*Yüzü büyük pek ayırır vucüdu*)

Bulandap tüsip şığar kemesinen, (*Yuvarlanıp sıçrayıp çıkar gemisinden*)

İşine karın-karın sudı kuyup, (*İçine torba torba suyu kuyup*)

Şığadı süngip-süngip denesimen. (*Çıkar dalıp dalıp vucüduyla*)

(Ojav.) (*Kova*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 88)

Jarığı kündeý, (*Parlaklığı güneş gibi*)
Tan kaldırar adamdı, (*Şaşırtır insanı*)
Jalındap küymey. (*Yanar, ama kendisi yanmaz*)
(Elektr lampoçkası.) (*Elektrik lambası*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 88)

Biltesi jok, mayı jok(*Fiteli yok, yağı yok*)
Jarkırap ot janadı. (*Parlayarak alevlenir*)
Tutanadı şırpısız(*Kibritsiz yanar*)
Özinen uşkın şığadı. (*Kendinden kıvılcım çıkarır*)
(Elektr jarığı.) (*Elektrik ışığı*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 88)

Kesek-kesek narseni(*Dilim-dilim şeyi*)
İşine jinap aladı. (*İçine toplayıp alır*)
Kuvatı ıssı keremet, (*Gücü sıcak muhteşem*)
Üyge lebin jayadı. (*Eve nefesini yayar*)
(Peş.) (*Soba*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 88)

Bir korada kamalğan sansız januvar, (*Bir ahırın içine sokulan sayısız hayvan*)
Arkaysısının basında turğan panar. (*Herbirinin başında lamba durur*)
Andavsızda süykenip tiyip ketse, (*Bilmeksizin değip giderse*)
Tız etip sol januvar ot bop janar. (*Dız edip o hayvan ateş olur, yanar*)
(Sirinke.) (*Kibrit*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 87)

Kışkentay ğana sandığım, (*Küçücük kutum*)
Ömirge kerek jabdığım. (*Hayata lazım aracım*)
Sandığımnen bitirem, (*Kutumla bitiririm*)
Keregimnin barlığım. (*Tüm işlerimi*)
(Sirinke.) (*Kibrit*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 87)

Jumbağım jutıldı, (*Bilmecem yutuldu*)
Kökke karay tutıldı. (*Göğe doğru yutuldu*)
(Tütün.) (*Duman*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 87)

Ana avıldım burası, (*O köyün devesi*)

Mına avıldın burası, (*Bu köyün devesi*)

Jelkildeydi şudası. (*Jelkildeydi hörgüçü*)

(Tütün.) (*Duman*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 86)

Kök ögizim jüregen, (*Gök öküzüm yürür*)

Müyizin kökke tiregen. (*Boynuzunu göğe direyen*)

(Tütün.) (*Duman*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 86)

Uzınnan uzak, (*Up uzun*)

Kökke tuzak. (*Göğe uzanır*)

Balapan japırak, (*Civciv yaprak*)

Batpan topırak. (*Çamur toprak*)

(Tütün.) (*Duman*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 86)

Tabak tolğan anar (*Tabak dolu nar*)

Korıkpasan barın al. (*Korkmuyorsan hepsini al*)

(Ot.) (*Ateş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 86)

Dünyede bir sulu bar jıltırağan, (*Dünyada bir güzel var parlayan*)

Körgende jel men sudı kaltırağan. (*Rüzgarla suyu gördüğü zaman titreyen*)

Sen onı kasına alıp jüre kalsan, (*Yanına sen onu alıp kalırsan*)

Narse jok karanğıda tabılmağan. (*Hiçbir şey yok karanlıkta bulunmayan*)

(Şam.) (*Lamba*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 86)

Ak şatır, ak şatır, (*Beyaz çatı, beyaz çatı*)

Ak şatırdın işinde. (*Beyaz çatının içinde*)

Kızıl közdi şal jatır. (*Kırmızı gözlü yaşlı yatıyor*)

(Şam.) (*Lamba*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 85)

Uzınnan uzak, (*Up uzun*)

Kökke duzak. (*Göğe düzülür*)

(Tütün.) (*Duman*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 85)

Kızıl sıyırdı baylap saldım, (*Kırmızı sığırı bağlayıverdim*)

Kök sıyırdı aydap saldı. (*Gök sığırı kovuverdim*)

(Ot, tütün.) (*Ateş, duman*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 85)

Javrağandı küldirer, (*Üşüeyeni güldürür*)

Ayağı joktı jürgizer, (*Bacaksızı yürdürür*)

Öz erkine jibersen, (*Kendi haline bıraksan*)

Dünyeni büldirer. (*Dünyayı maf eder*)

(Ot.) (*Ateş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 85)

Jalt-jult etedi, (*Işıl ışıl eder*)

Jalmay-jalmay jutadı. (*Jalmay-jalmay yutar*)

(Ot.) (*Ateş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

Jumbağım jutı kara, (*Bilmecemin ağzı kara*)

Taba almağan kisinin beti kara. (*Bulamayanın yüzü siyah*)

(Köse.) (*Köse*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

Öz elimde bek edim, (*Kendi yurdumda bey idim*)

Jelkildegen jek edim, (*Rahat gezen biriydim*)

Keldim de kıspakka tüstim, (*Geldim de sıkıntıya düştüm*)

32 tuzakka tüstim. (*32 tuzığa düştüm*)

(Tokığan şi.) (*Örülen şi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

Alıstav bir kara tur köresin be? (*Uzakta bir kara var görüyor musun?*)

Janı jok kimıldavğa denesinde. (*Canı yok kimıldamaya vücüdünde*)

Süeygi işinde bakşa-bakşa (*Kemikleri içinde bahçe bahçe*)

Bar eken jalğız közi töbesinde. (*Varmış bir tek gözü tepesinde*)

(Kiyiz üy.) (*Çadır*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Ursa janı şıkpaydı, (*Döverse canı çıkmaz*)

Soysa kanı şıkpaydı. (*Keserse kanı çıkmaz*)

Terisin sıtırıp alsa, (*Derisini soyarsa*)

Tırısıp-tırısıp kaladı. (*Toplanıp kalır*)

(Kiyiz üy.) (*Çadır*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Esik aşadı, (*Kapı açılır*)

Esik artına kaşadı. (*Kapı arkasına kaçır*)

(Topsa.) (*Menteşe*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Törde törtev otır töremin dep, (*Yukarıda dördü oturuyor beyiz diye*)

Esikte ekev otır ölemin dep. (*Kapıda ikisi oturuyor ölürüz diye*)

(Törtev-jük ayaktın ayağı, ekevi-eki mandayşa.)

(*Dördü-yük ayağın bacağı, ikisi-iki alınca*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Kök itim kabağan, (*Gök köpeğim kızgın*)

Artına kiyiz jamağan. (*Arkasına kilim dikilen*)

(Kiyiz esik.) (*Çadır kapı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Öz elimde jeke edim, (*Kendi yurdumda ayrıldım*)

Jelkildegen bek edim. (*Rahat duran bey idim*)

Munda keldim saylandım, (*Buraya geldim seçildi*)

Kırık jerden baylandım. (*Kırk yerden bağlandım*)

(Tokığan şi.) (*Örülen şi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Jetpis kempir (*Yetmiş yaşlı*)

Jer tistep jatır. (*Yer ısıyorlar*)

(Keregenin ayağı.) (*Keregenin bacağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 81)

Otız omırtka, (*Otuz omurga*)

Kırık kabırğa, (*Kırk kaburga*)

Barin ustap turğan (*Hepsini yerinde tutan*)

Avız omırtka. (*Ağız omurga*)

(30 omırtka-uvık, 40 kabırğa-kerege, avız omırtka-şanırak.)

(30 omurga-uvık, 40 kaburga-kerege, ağız omurga-şanırak)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 81)

Akesi balasın köterip, (*Babası çocuğunu kaldırıp*)

Balası börkin köterip tur. (*Çocuğu şapkasını kaldırır*)

(Kerege.) (*Kerege*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 81)

Kazşa kanatın jayadı, (*Kaz gibi kanadını açar*)

Üyrekşe moynın sozadı, (*Ördek gibi boynunu uzatır*)

Kuşşa konadı. (*Kuş gibi yere iner*)

(Kıstak.) (*Kışlık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 81)

Küni boyı sen onı(*Bütün gün sen onu*)

Eki ayaktap alasin. (*İki ayağına alırsın*)

Jatar kezde özinen(*Yatacağın zaman kendinen*)

Aulaktap kaşasin. (*Uzağa kaçarsın*)

(Etik.) (*Bot*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 80)

Keregesi tırtık, uviği kıska, (*Keregesi tırtık, uviği kıska*)

Kerek bolğan üy eken bizdin tuska. (*Bize lazım evmiş*)

Otarğa mal aydasam, jolğa şıksam, (*Bir sürü hayvan otlatsam, yola çıksam*)

Üyim tigip jürem jazda, kısta. (*Evimi dikerim yazın, kışın*)

(Börük.) (*Börük*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 80)

Bes in, bes innin(*Beş in, beş inin*)

Avzı bir in. (*Ağzı bir in*)

(Kolkap.) (*Eldiven*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 79)

Erte turdım, kerek kıldım, (*Erken kalktım, gerek kıldım*)

Kajetimdi ötep alıp, (*İhtiyacımı giderip*)

Bosağağa tastadım. (*Kapının önüne bıraktım*)

(Galoş, kebis.) (*Galoş, kebis*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 79)

Baradı, baradı, (*Gidiyor, gidiyor*)

Avzın aşıp kaladı. (*Ağzını açıyor*)

(Kebis.) (*Lastik(Kebis, galoş)*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 79)

Kara üy, kara üydin işinde ak üy, (*Kara ev, kara evin içinde beyaz ev*)

Ak üydin işinde bes bala, (*Beyaz evin içinde beş çocuk*)

Besevinin kolında bes ayna. (*Beşinin elinde beş ayna*)

(Etik, ak baypak, bes savsak, bes tırnak.) (*Çizme, beyaz bayrak, beş parmak, beş tırnak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 79)

Erte turdım, (*Erken kalktım*)

Eki ayır jolğa tüstim. (*İki ayrı yola düştüm*)

(Şalbar.) (*Pantolon.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 78)

Sulu-sulu kunanım, (*Güzel-güzel tayım*)

Sıldırılağan jügenim, (*Şırıldayan eyerim*)

Ayaz künde minbegen, (*Ayaz günü binmeyen*)

Ayağı jerge timegen. (*Ayağı yere deǵmeyen*)

(Savkele.) (*Savkele. (Evlendiği zaman gelinin başına giyen süslü şapkası.))*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 78)

Tapa-taltüs bolǵanda küni batkan, (*Tam öğlen olduǵunda güneşi batan*)

Kırık kün şilde bolǵanda muzı katkan. (*Kırk gün sıcak olduǵunda buzunu donan*)

Terendigi kırık kulaş bolsa daǵı(*Çok derin olsa bile*)

Betegesi betinen şıǵıp jatkan. (*Betegesi yüzünden çıkan*)

(Uytkan ayran.) (*Mayalanan ayran*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 77)

Sudan aladı, (*Sudan alınır*)

Suǵa salsa öledi. (*Suya koyarsa ölür*)

(Tuz.) (*Tuz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 76)

Üsti tas, astı tas, (*Üstü taş, altı taş*)

Ortasında pisken as. (*Ortasında pişen yemek*)

(Taba, nan.) (*Tava, ekmek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

Bir narse zında degen onan da ari, (*Bir şey zındadan daha ötedir*)

Javadı burşak-burşak onun karı. (*Yağar dolu-dolu onun karı*)

Sol karı kök sokta bop erigende, (*O kar eridiği zaman*)

Ümitker tatayık dep jannın bari. (*Bütün insan tadına bakmak ister*)

(Elegen un, ilengen nan.) (*Elenen un, karıştırılan hamur*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

Karabay attan jıǵıldı, (*Karabay attan düştü*)

Halık soǵan jıyıldı. (*Halk ona toplandı*)

(Tükirikke jıyılǵan şıbm.) (*Tükürüğe toplanan sinek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

Bes savıskan, (*Beş saksığan*)

Bes savıskan basına(*Beş saksığan başına*)

Taş jabıskan. (*Taş yapışan*)

(Savsak, tırnak.) (*Parmak, tırnak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

Ağayındı on, (*Akraba on*)

Kigeni eki ton. (*Giyeni iki kürk*)

(On savsak pen eki kolğap.) (*On parmakla iki eldiven*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

Eki dostın biri inğaylı, (*İki dostun biri becerikli*)

Birevinin ebi jok. (*Birinin beceriği yok*)

Ekevin de birdey körem, (*İkisine de aynı bakıyorum*)

Mağan artık-kemi jok. (*Bana kötü-iyisi yok*)

(Kol.) (*El*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 74)

Karnı juvan kampığan, (*Göbeği kalın çıkık*)

Sereyip boyı şalkığan. (*Boyu uzun arkaya eğik*)

Erte keşte boy jazıp, (*Erken akşam düzelip*)

Dal taltüste jantayğan. (*Tam öğlen dayanır*)

(Kölenke.) (*Gölge*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 74)

Kışkentay ğana özi bar(*Küçücük bir özü var*)

Mınnan da köp közi bar. (*Binden fazla gözü var*)

(Tükirik.) (*Tükürük*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 74)

Dünyede küyme kördim dört ayaktı, (*Dünyada araba gördüm dört bacaklı*)

Döngelek eki bası ay siyaktı. (*Yuvarlak iki başı ay gibi*)

Tört esik matkesi bar, uviği jok, (*Dört kapısı var, uviği(unina) yok*)

Üzik jok, tuvırlık jok, tündigi jok. (*Üzik yok, tuvırlık yok, tündigi yok*)

Kus tösek, mamık jastık, birev jatır(*Kuş yatak, yumuşak yastık, birisi yatıyor*)

Könli uvayımsız jay siyaktı. (*Gönlü rahat hiç sorunu yok gibi*)

(Besiktegi bala.) (*Besikteki çocuk*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 73)

Ürpek-ürpek tav, (*Tüylü-tüylü dağ*)

Ürpek tavdın astında eki jarık juldız. (*Tüylü dağın altında iki parlak yıldız*)

Onın astında eki tışkak toktı, (*Onun altında iki sıçan kuzu*)

Onın astında jatkan tağı bar kunduz. (*Onun altında yatan bir kunduz var*)

(Şaş, köz, kas, murın, murt.) (*Saç, göz, kaş, burun, bıyık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 73)

Mın koyım suğa ketti, (*Bin koyunum suya gitti*)

Bayjan aksakal kuva ketti. (*Bayjan yaşlı kovmaya gitti*)

(Şaş, ustara.) (*Saç, ustura*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 72)

Şığıptı tav basına bir top ran, (*Çıkmış dağ başına bir grup çim*)

Töbenin biri kara, biri kılan. (*Tepenin biri kara, biri beyaz*)

Kılışın kınabınan jılmndatıp, (*Kılıcı kınından çıkarıp*)

Rannın birin kırmay, barin kıram. (*Çimin birini değil, hepsini keserim*)

(Ran-şaş, kılış-ustara.) (*Çim-saç, kılıç-ustura*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 72)

Bilmeymin erke me eken, eser me eken, (*Bilemem yaramaz mı, şumarık mı*)

Kalpınan artık boylap öser me eken. (*Kalıbından fazla yetişip gider mi ki*)

Ösirme dep birevge buyurmasam, (*Yetiştirme diye birisine buyurmasam*)

Tavdağı toğayımdı keser me eken. (*Dağdaki ormanımı keser mi ki*)

(Şaş.) (*Saç*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 72)

Bir tavnın eki küzetşisi, (*Bir dağın iki bekçisi*)

Eki tınşısı, otuz eki bõrısı bar. (*İki ajanı, otuz iki kurdu var*)

(Köz, kulak, tis.) (*Göz, kulak, diş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Kışkene ğana beterim, (*Küçücük bir şeyim*)

Jer tübine jeterim. (*Yer dibine giderim*)

(Köz.) (*Göz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Ağayındı ekev bolıptı (*Akraba ikisi olmuş*)

Ekevi tatu jüripti. (*İkisi de barışta olmuş*)

Ortasında tav bolıp, (*Ortasında dağ olup*)

Birin biri körmepti. (*Biri birini görmemiş*)

Ekevinin mindeti, (*İkisinin görevi*)

Orındaytın bir boptı. (*Yapacakları aynı olmuş*)

(Köz ben murın.) (*Gözle burun*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 70)

Kip-kişkene karaşa, (*Küçük bir karacık*)
Turğan jeri tamaşa. (*Yerleşen mekanı harika*)
Bir sekundta jer-kökhti (*Bir saniyede yer-göğü*)
Aladı şarlap karasa. (*Geziverir bir baksa*)
(Köz.) (*Göz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 70)

Ku ağaştın basında, (*Kuruyan ağacın tepesinde*)
Kutırğan adam aykaylaydı. (*Deliren insan bağırır*)
(Azanşı.) (*Ezancı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 70)

Bir jüyrık arkimde bar keter şavup, (*Bir at herkezde var gider sıçrayıp*)
Üstinen er-tokımı kalmaydı avup, (*Üzerinden eri gitmez kayıp*)
Desem de kayda baram lezde baram, (*Nereye gitmek istersem oraya hemen giderim*)

Jartastan jıǵılmaydı, kılıp kavüp. (*Tehlikeye girip kayadan kaymaz*)
(Oylağan oy.) (*Düşünülen fikir*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 70)

Altı ayaktı, dört közdi, (*Altı bacaklı, dört gözlü*)
Eki avızdı, bir sözdi, (*İki ağızlı, bir sözlü*)
Intımak üşin el kezdi. (*Birlik için halkı gezdi*)
(Atka mingen adam.) (*Ata binen adam*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 70)

Bir top adam kördim, (*Bir grup insan gördüm*)
Jürmey turğan jabısıp. (*Yürümeyen yapışıp*)
Tüsin tanıp tursan da, (*Rengini tanıyorsan bile*)
Javap aytpas tanışıp. (*Cevap söylemez tanışıp*)
(Adamnın sureti.) (*Adam resmi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 69)

Bir ülken tav bar bası kara, (*Bir büyük dağ var tepesi kara*)
Jan-jaǵında dört sala bar, (*Etrafında dört dalı var*)
Bari dara. (*Hepsi ayrı*)
Basında daralardın kumis taj bar, (*Başında ayrıların gümüş taç var*)
Jigitter, zeyininmen oylap kara. (*Yiğitler, zekayla bakıp düşünün*)
(Adamnın kol-ayaǵı, kumis taj-tırnak.) (*Adamın eli-bacaǵı, gümüş taç-tırnak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 69)

Bir kariya jerde de emes, kökte de emes, (*Bir yaşlı yerde de değil, gökte de değil*)

Bolğanda tübi teren avzı kemeş. (*Olurmuş dibi derin, ağzı geniş*)

İşine it tüsse de aram emes. (*İçine köpek düşerse bile haram değil*)

(Adamın közi.) (*Adamın gözü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 69)

Bir jandı makluk kördim formı bölek, (*Bir canlıyı aptal buldum şekli ayrı*)

Bir tav bar ortasında döp-döngelik. (*Bir dağ var ortasında yus yuvarlak*)

Üstine şıkkan şöbi bari tegis, (*Üzerine çıkan çimin hepsi düm-düz*)

Mal jemes, şavıp alıp neme kerek. (*Hayvan yemez, kesmeye ne gerek var*)

Ol tavidin ortasında eki özen, (*O dağın ortasında iki nehir*)

Astında bulağı bar, aldı kezen, (*Altında pınarı var, önü darboğaz/çatlak*)

Ne astına, ne üstüne şıkkan şöp jok, (*Ne altında, ne üstünde yetişen çim yok*)

Adamzat körgeenin jok onday özen. (*İnsanoğlu hiç görmedin böyle bir nehir*)

Ol tavidin eteginde jalğız kudık, (*O dağın eteğinde yalnız kuyu*)

Betkeyde asıl taspen avzın kıyıp, (*Yüzeyde değerli taşla ağzını kapatıp*)

İşine kirgen narse tiri şıkkas, (*İçine giren şey diri çıkmaz*)

Asıl tas jiberedi barin kıyıp. (*Değerli taş kesiverir bütün şeyleri*)

(Adamın bası, beti, avzı, tisi.) (*Adamın başı, yüzü, ağzı, dişi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 68)

Ülken oy, (*Büyük eğilim*)

Ülken oyduñ işinde, (*Büyük eğilimin içinde*)

Kişi oy, (*Küçük eğilim*)

Kişi oyduñ işinde, (*Küçük eğilimin içinde*)

Baluvan bi. (*Pehlivan hakem*)

(Ülken oy-erin, kişi oy-tis, bi-til.)

(*Büyük eğilim-dudak, küçük eğilim-diş, hakem-dil*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 66)

Jiyirma balası bar törtev ana, (*Yirmi çocuğu var dördü anne*)

Biri uzun, biri kısa dara dara. (*Biri uzun, biri kısa ayrı ayrı*)

Kandaylık isti kossan erinbeydi, (*Nasıl bir iş verirsen de hiç üşenmez*)

Bilimpaz mamandığı bolğan sara. (*Çok akıllı eğitimlidir*)

(Ayak, kol, savsak.) (*Bacak, el, parmak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 66)

Ari jürer karaşa at, (*Oraya yürür kara at*)
Beri jürer karaşa at, (*Buraya yürür kara at*)
Su boyında tunık su, (*Su boyunda duru su*)
Tandap işer karaşa at. (*Seçerek i er kara at*)
(Köz.) (*Göz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 65)

Kos aynek, şını da emes, temir de emes, (*Eş ayna, cam da değil, demir de değil*)

Buzılsa onı adam tüzer emes. (*Bozulursa onu adam tamir edemez*)
Kezinde  zi aşılıp-jabiladı, (*Kendisi açılıp-kapanır*)
Mağınası kımbat narse, arzan emes. (*Anlamı pahalıdır, ucuz değildir*)
(Adamnın közi.) (*Adamın gözü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Kişkene ğana tegene, (*K  c c k fincan*)
Sırtı tolğan balavsa. (*Dışı dolu  im*)
(Şaş, bas.) (*Sa , baş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Karaşa tavım karlı boldı, (*Kara dağım karlı oldu*)
Bir javsa ketpeytuğın zarlı boldı. (*Bir yağarsa gitmez ürkütücü oldu*)
(Ağarğan şaş.) (*Beyaz sa *)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Kalın kamıs, kalın kamıs, (*Kalın kamış, kalın kamış*)
Astında kiya kamıs, (*Altında yamuk kamış*)
Pııldavık, pııldavık, (*Fısıltili, fisiltili*)
Astında sakıldavık. (*Altında sakıldavık*)
(Kalın kamıs-şaş, kiya kamıs-kas, pııldavık-murun, sakıldavık-avız.)
(*Kalın kamış-sa , yamuk kamış-kaş, fısıltili-burun, sakıldavık-ağız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Al endi men bereyin jumbak saylap, (*Hadi ben söyleyin size bir bilmece*)
Düldüldi saharağa koydım baylap, (*Hediyesini dışarıya koydum bağlap*)
Bulbul kus otıradı üyde sayrap, (*Bülbül kuş oturur evde  t p*)
Bir gauhar koynımızda turğan jaynap, (*Bir elmas koynumuzda durur parlayıp*)
Jel soksa janıp keter örttey kavlap, (*Rüzgar eserse ateş gibi yanar*)
Kemenger, bolsan askan, teren boljap, (*Bilge, akıllı, birisi olursan*)
Ne narse osı aytkanım manisın tap. (*Bu neymiş söylediklerim, mantığını bul*)

Şeşüvi:(Çözümü)

Bolğanda akıl-dariya, kevden-düldül, (*Olmuşsa akıl-nehir, vücüdün-güçlü*)

Künrenip sayrap turğan tilin bulbul. (*Dilin öten bülbül kuş gibi*)

Koynınnan şıkkın gavhar-eki közin. (*Koynundan çıkan elmas-iki gözün*)

Sokkan jel davılpazday aytkan söz dür. (*Sözün ise güçlü esen rüzgar gibi*)

Daryanın janıp ketken suraktarı, (*Nehrin yanıp bitmiş soruları*)

Adamnın kattı şıkkın aşuvı dür. (*Adamın aşırı siniridir*)

Savaldın manı solay, mani tügel, (*Sorunun mantığı böyle, tamamdır*)

Barlığın şeşkendeği manisi sol. (*Hepsini çözdüğümdeki mantığı budur*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 63)

Tabakka tüspes, (*Tabağa koyulmaz*)

Kazanğa pispes, (*Kazana pişmez*)

Onı işpey adam öspes. (*Onu içmeden adam büyümmez*)

(Emşek süti.) (*Göğüs süti*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 63)

Künnin nurın süyemin, (*Güneşi severim*)

Künge basımdı iyemin. (*Güneşe başımı eğirim*)

Monşağım jok moynımda, (*Boyuncağım yok boynumda*)

Ülken kalpak kiyemin. (*Büyük şapka giyerim*)

(Künbağıs.) (*Ayçiçeği*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 62)

Jazday inge tıgılıp, (*Bütün yaz ine saklanıp*)

Jatkan kızıl tülkini, (*Yatan kırmızı tilkiyi*)

Kuyruğınan suvırıp(*Kuyruğundan çekip*)

Akeldi ajem bir küni. (*Getirdi anneannem bir gün*)

(Sabiz.) (*Havuç*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 62)

Jazı, kısı özgermes, (*Yazın, kışın değişmez*)

Jaralğan basta türinen. (*İlk baştan beri böyledir*)

Kanşa ayaz bolsa da, (*Ne kadar ayaz olsa da*)

Ayrılmaydı gülinen. (*Ayrılmaz gülünden*)

(Karağay.) (*Çam*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 62)

Bir-ak jerde jasında(*Gençken bir yerde*)

Turdu oranıp jasilğa. (*Durdu örtünüp yeşile*)
Kartayğanda sarğaydı, (*Yaşlanınca sarardı*)
Kezip ketti say-saydı. (*Gitti gezinip dışarıda*)
(Kanbak.) (*Kanbak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 61)

Toğay tolğan jandarı bar, (*Orman dolu canları var*)
Ar jandardın işinde(*Her canların içinde*)
Bölmelep salğan tamdarı bar. (*Oda oda evleri var*)
(Kamıs.) (*Kamış*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 61)

Aspay pisken, (*Haşlamadan pişen*)
Kaynamay tüsken. (*Kaynamadan hazır olan*)
(Jemis.) (*Meyve*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 61)

Boyu bir karıs, (*Boyu bir karıs/metre/*)
Sakalı eki karıs. (*Sakalı iki karıs/metre/*)
(Jügeri.) (*Mısır*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 60)

Kanttın ak, büyiri tok, (*Şekerden beyaz, yanı tok*)
Jerden alar keregi köp. (*Yerden alır ihtiyaçları çok*)
Kiyetini kızıl, jasıl köylekter(*Giyeceği kırmızı, yeşil gömlekler*)
Ol ne eken?Kane, dostar, oylap kör. (*O neymiş?Hadi arkadaşlar düşünün*)
(Piyaz.) (*Soğan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 60)

Bir arkanda otız koy(*Bir iplikte otuz koyun*)
Baylaulı jadır. (*Bağlanmaktadır*)
(Kavın.) (*Kavun*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 60)

Tüsi bar aktı, kökti, kızıl ala, (*Rengi var beyaz, mavi, kırmızı*)
Paydası adamzatka tigen jana. (*Getirir faydasını insanoğluna*)
Koyıptı ortasına kazık kağıp. (*Ortaya kazık koymuş vurup*)
Süykimdi köredi eken bala-şağa. (*Aileler onu çok severmiş*)
(Alma ağaşı.) (*Elma ağacı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 60)

Oturğan meken etip japan dala, (*Oturmuş meken edip bozkırı*)
Birtalay makkukka bolğan ana. (*Bir sürü aptala olmuş anne*)
Mezgili jetken şakta jükti bolıp, (*Zamanı geldiğinde hamile kalıp*)
Altı ayda tabadı eken sansız bala. (*Altı ayda doğurmuş pek çok çocuk*)
(Alma ağaşı.) (*Elma ağacı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 60)

Şakırsan özdiginen bara almaydı (*Çağırırsan kendi kendinden gelmez*)
Surasan birde jauap bere almaydı. (*Sorarsan bazen cevap veremez*)
Eger de otka salsan ölip keter, (*Eğer ateşe koyarsan ölüverir*)
Bir jerin kesip alsan kanamaydı. (*Bir yerini kesersen kanamaz*)
(Ağaç.) (*Ağaç*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 59)

Kışkentay ğana kutşa, (*Küçücük kutucuk*)
İşi tolı mıkşa. (*İçi dolu çivi*)
(Anar.) (*Nar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 59)

Kar astında kıstadı, (*Kar altında kışladı*)
Jasılmen börkin tıstadı. (*Yeşil ile şapkasını bıraktı*)
(Gül şeşek.) (*Kardelen*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 59)

Bir el bar su işetin tamak emes, (*Bir halk var su içecek yemek değil*)
Söylesip bir-birimen kılmas kenes. (*Konuşup birbiriyle toplantı yapmaz*)
Üstine jazdıgünü kiyim kiyer (*Yazın üstüne giyis giyer*)
Kıstıgünü jalanaşı eştene emes. (*Kışın çırılçıplak olur*)
(Bakşa.) (*Bahçe*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 59)

Kınalı barmak, (*Kınalı parmak*)
Jez oymak. (*Bakır yüksük*)
(Büldirgen.) (*Çilek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 59)

Bar eken bir asıl zat jerden öngen, (*Varmış bir asil şey yerden çıkan*)
Kezuge jer dünyeni özi köngen. (*Gezmeyi dünyayı kendisi isteyen*)
Baradı döngelenip tor jorğaday, (*Yuvarlanıp gider, at gibi koşar*)
Aydalada jüruge tım-ak jöndem. (*Dışarıda yürümüye çok meyilli*)

(Kanbak.) (*Kanbak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 58)

Formı bar domalak, (*Şekli var yuvarlak*)

Kömip koydım sığalap, (*Gömdüm onu dikkatli*)

Jaksı bolsa turmısı, (*İyi olursa yaşamı*)

Şığadı eken koğalap. (*Çıkarmış çok sayıda*)

Bes ay tamam bitkende, (*Beş ay tam bittiğinde*)

Kaptap aldım kumalak. (*Sarındım üstümü*)

(Kartop.) (*Patates*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 58)

Alasa ğana boyı bar, (*Alçak bir boyu var*)

Toğız kabat tonı bar. (*Dokuz kat kabanı/kürkü var*)

(Sarımsak.) (*Sarımsak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 57)

Aluvan türlü tüsi bar, sırtı kattı, (*Çok çeşitli rengi var, dışı sert*)

Adamzat jevge kumar, özi tattı. (*İnsanoğlu yemeye istekli, kendisi lezzetli*)

Toksan künde tolıksıp küni bitip, (*Doksan günde olgunlaşıp, zamanı gelip*)

Esepsiz aktı-kara bala taptı. (*Sayırsız beyaz-siyah çocuk doğurdu*)

(Kavın, karbız.) (*Kavun, karpuz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 57)

Alpıs butak, alasa terek, (*Altmış dal, alçak kavak*)

Uya sayın jumırtka. (*Her yuvada yumurta*)

(Şığıp turğan tarı.) (*Yetişen darı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 57)

Bir ağaştı kırık butak, (*Bir ağaçta kırık dal*)

Kırık butakta kırık uya, (*Kırık dalda kırık yuva*)

Kırık uyada kırık jumırtka, (*Kırık yuvada kırık yumurta*)

Kırık jumırtkada kırık balapan. (*Kırık yumurtada kırık civciv*)

(Bidaydın bası.) (*Buğdayın başı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 56)

Bek turğan, (*Sağlam duran*)

Belin buvıp, (*Belini dayanıp*)

Tek turğan. (*Tek duran*)

(Bav biday.) (*Buğday bahçesi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 56)

Alasa terek, (*Alçak kavak*)

Alpıs butak, (*Altmış dal*)

Butak sayın uya, (*Her dalda yuva*)

Uya sayın jumırtka. (*Her yuvada yumurta*)

(Egin bası.) (*Tarla başı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 56)

Jeli basında bes biye, (*Otlakta beş kısrak*)

Besevi de jas biye. (*Beşi de genç kısrak*)

Kulındarı kula ala, (*Tayları benekli*)

Kulaktarı sarı ala. (*Kulakları sarı benekli*)

(Egin bası.) (*Tarla başı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 56)

Domalak taudın basında (*Yuvarlak dağın başında*)

Toktı koşkar oynaydı. (*Kuzu, koç oynar*)

(Bit.) (*Bit*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 56)

Bar eken bir şaharda kırık mın kosın, (*Varmış bir şehirde kırık bin kosın*)

Bolğan son özi jayau nesi bolsın. (*Yaya yürüdüğü için neyi olsun*)

Ketedi aldı-aldına, jön-jönine. (*Kendi-kendine gider dağılıp*)

Sonda da alıp kaytar nesibesin. (*Bu durumda bile alır gelir nasibini*)

(Kumırskı.) (*Karınca*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 55)

Şidigen uzun sirağı, (*İncecik uzun bacağı*)

Tastay keren kulağı. (*Sağırdır kulağı*)

Söytip jürip köp jerge (*Böylece pek çok yerlere*)

Aspalı torlar kuradı. (*Asılı avlar kurar*)

(Örmekşi.) (*Örümcek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 55)

Dünyede bir kempir bar tipti kari, (*Dünyada bir teyze var çok yaşlı*)

Jip tögip, örmek kurıp, tokır şali. (*İp döküp, dokumacılık yapar, şal dokur*)

Aladı aylamenen ala bürkit, (*Hile ile büyük kazançlar yapar*)

Tabındar nemene eken munın mani. (*Bulun neymiş bunun çözümü*)

(Örmekşi.) (*Örümcek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 55)

Bir narse aldı biyik, artı alasa, (*Bir şey önü yüksek, sonu alçak*)
Dop iler keşke deyin bir tamaşa. (*Harika bir top yapar akşama kadar*)
Mıltığın atayın dep ontaylanar, (*Tüfeğini sıkmaya kalkar*)
Özine etken sıyı unamasa. (*Kendine veren hediyeyi beğenemezse*)
(Sasık konız.) (*Pis kokulu böcek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 55)

Tursa tüyeden ülken, (*Kalkarsa deveden büyük*)
Jatsa koyannan kişkentay. (*Yatsa tavşandan küçük*)
(Masahana.) (*Sivrisinek için perde*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 54)

Kıs kezinde uyıktap jatar, (*Kış mevsiminde uyur*)
Jaz mezgili duman aşar, (*Yaz mevsiminde eğlenir*)
(Şıbn.) (*Sinek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 54)

Taykı mandaylı, siyir murındı, (*Yavan alınlı, sığır burunlu*)
Balık sırttı, jılan bavırlı, (*Balık görünüşlü, yılan ciğerli*)
Esek savırlı. (*Eşek sağırlı*)
(Şegirtke.) (*Kızböceği/yusufçuk*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 54)

At bastı, (*At başlı*)
Arkar müyizdi, (*Arkar boynuzlu*)
Böri kevdeli, (*Kurt vücüdü*)
Böken sandı. (*Böken bacaklı*)
Kos kanattı, (*Çift kanadlı*)
Kumırska izdi, (*Karınca izli*)
Bota tirsekti. (*Deve dirsekli*)
(Şegirtke.) (*Kızböceği/yusufçuk*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 54)

Karayıp uşkanmenen karğa emes, (*Kara olsa da, uçsa da karga değil*)
İn kazğanmen tülki emes. (*İn kazsa da tilki değil*)
Arkasındağı bokşası, (*Sırtındaki bohçası*)
Jinağanmen mülki emes. (*Toplasa da mülkü değil*)
(Kara konız.) (*Kara böcek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 53)

Elek-elek tarım bar, (*Pek çok darım var*)

Kötere alsan barın al. (*Kaldırabilirsen hepsini al*)

(Kumırskanın ilevi.) (*Karınca yuvası*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 53)

Bir baluvan özi küşti, kayratı mol, (*Bir pehlivan kendisi güçlü, gücü bol*)

Özinen ülken zattı köterer ol. (*Kendinden büyük şeyleti kaldırır*)

Meyli kır, meyli jota, meyli töbe, (*Olsun bozkır, olsun jota, olsun tepe*)

Kaykandap asa berer barinen de ol. (*Hepsini zorlanmadan geçer o*)

(Kumıraska) (*Karınca*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 53)

Eki bası judırıktay, (*İki başı avuç gibi*)

Ortası kıldırıktay. (*Ortası incecik*)

(Kumıraska.) (*Karınca*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 52)

Karayıp uştı karğaday, (*Kararıp uçtu karga gibi*)

Barmağan jeri kalmadı-ay. (*Gitmeyen yeri kalmaz ki*)

Jerge tüsti, in kazdı (*Yere indi, in kazdı*)

Ayağımın tırmalay. (*Bacaklarıyla tırmalayarak*)

(Konız.) (*Böcek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 52)

Bir kus bar uşıp jürüp an saladı, (*Bir kuş var uçarak şarkı söyler*)

Arkimge konak bolıp bir baradı. (*Herkese misafir olarak gider*)

Barlığı makluktan ığır bolıp, (*Hepsi aptaldan yorulur*)

Davısın estigender zar kağadı. (*Sesini duyanlar ağlar*)

(Sarı masa.) (*Sarı sivrisinek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 51)

At bastı, (*At başlı*)

Arkar müyizdi, (*Arkar boynuzlu*)

Böri kevdeli, (*Kurt vücüdü*)

Böken sandı. (*Antilopa/böken bacaklı*)

(Şegirtke.) (*Çekirge*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 51)

Bar eken bir makluk unnan mayda, (*Varmış bir aptal unnan ufak*)

Öz basın aydaydı eken kıyın jayğa, (*Kendi kendini zor duruma düşürür*)
Ustasan ügitalip joğaladı, (*Tutsan ufalıp kaybolur*)
Damıldap otırmaydı eşbir jayğa. (*Hiçbir zaman yerinde durmaz*)
(Köbelek) (*Kelebek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 51)

Akku emes moynı uzun, (*Kuğu değil boynu uzun*)
Tırna da emes siraktı(*Baldırı olan turna da değil*)
Avlaydı balık künuzun, (*Balık avlar bütün gün*)
Tüsiredi eske jiraftı. (*Çağırıştırır zürafayı*)
(Balıkşısı kus) (*Balıkçı kuş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 50)

Jelip ketse, jetkizbeydi, (*Koşarak giderse, yetiştirmez*)
Tap kasında jatsa da adam körmes. (*Tam yanında bulunsa da insanı görmez*)
(Bödene.) (*Bıldırcın*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 50)

Dünyede bir molda(*Dünyada bir molla*)
Uvağında azan okıdı. (*Zamanında ezan okur*)
Mezgilinde aykaylap, (*Zamanında bağırır*)
Kaytıp kep jer şokıdı. (*Geri dönüp yeri gagalar*)
(Koraz.) (*Horoz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 49)

Tal basında ağaş üy, (*Ağaç başında ahşap ev*)
Terezesiz tamaşa üy. (*Penceresiz muhteşem ev*)
Sonı meken etedi, (*Onu mekan edinir*)
Kısta alıska ketedi. (*Kışın uzağa gider*)
(Kara torğay.) (*Kara torğay*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 49)

Dalanın körip pe edin moldaların, (*Bozkırın görmüş müydün mollaların*)
Tıdanız ol sorlının aytkan zarın. (*Dinleyin o zavallıların söylediğini*)
Jiyilip bir arağa oybaylaydı, (*Toplanıp bir yere haykırırlar*)
Kez kelgen dünyeyege ol bir jarım. (*Herhangi bir yere oturarak*)
(Torğay.) (*Serçe*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 49)

Kaytalap atımdı, (*Tekrarlayıp adımlı*)

Köktemde an salamın. (*Baharda şarkı söylerim*)

Kez kelgen uyağa(*Herhangi bir yuvaya*)

Jumirtka tabamın. (*Yumurta doğururum*)

(Kökek.) (*Kökek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 49)

Bir kus bar, üpildegen jüni jumsak, (*Bir kuş var, tüyü onun yumuşacık*)

Tuyağı beyne bolat almas pışak. (*Toynağı çelik elmas bıçak gibi*)

Tumsıǵı imek, körmeydi kündiz közi, (*Gagası imek, gündüz gözü görmez*)

Şarıktap kökti kezip, tünde uşad. (*Gökyüzünü gece uçup gezer*)

(Üki.) (*Baykuş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 49)

Bar eken bir makluk şaǵın ğana, (*Varmış bu dünyada bir aptal küçücük*)

Mekeni kündiz onun biyik jarda. (*Mekani gündüz onun büyük kayada*)

Uşpaydı ol makluk kündiz tipti, (*O aptal gündüz hiç uçmazmış*)

Uşadı keşke taman kün batkanda. (*Geceye doğru güneş battığında uçarmış*)

(Jarǵanat.) (*Yarasa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 48)

Tal basında (Dağ başında)

Tündiksiz otav. (Kilimsiz çadır)

(Uya.) (*Yuva*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 48)

Aytamın bir jumbaktı sizge nuskap, (Söyleyin bir bilmece dinleyin)

Basına börik kiyer, kundız ustap, (*Başına börik(şapka) giyer, kunduz tutar*)

Üstine ak kamzolın kiyip alıp, (*Üzerine beyaz jaket giyer*)

Jüredi eki kolın artına ustap. (*İki elini sırtında tutarak yürür*)

(Savıskan.) (*Saksağan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 48)

Bir narse eki ayaktı, segiz barmak, (*Biş şey var iki bacaklı, sekiz parmak*)

İlikse dünyenin barın almak. (*Yakalarsa dünyadakinin hepsini alır*)

Özinin tili bar da, tisteri jok, (Kendisinin dili var da, dişleri yok)

Jutadı köringendi almap-jalmap. (Yutar yolunda gördüklerin tümünü)

(Bürkit.) (*Kartal*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 47)

Bazardan kelgen kök lök, (*Çarşıdan gelen gök deve*)

Kök löktin közi kök. (*Gök devenin gözü gök*)

Üstindegi Janibek, (*Üzerindeki Janibek*)

Janibektin janı jok. (*Janibeğin canı yok*)

(Tasbaka.) (*Kaplumbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 46)

Janı bar, kanı bar, (*Canı var, kanı var*)

Bes sağat jerde tursa (*Beş saat yerde durursa*)

Janı da jok, kanı da jok. (*Canı da yok, kanı da yok*)

(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 46)

Demsiz-ünsiz, (*Hiç sesi yok*)

Jürse ünsiz. (*Yürüyüşü sessiz*)

Bassa izi jok, (*Basarsa izi yok*)

Jürse jolı jok. (*Yürürse yolu yok*)

(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 46)

Kanattı bir mahluk uşıp jürmes, (*Kanatlı bir aptal, ama uçmaz*)

Öngedey bul jalğannan davren sürmes. (*Yaşamı bu dünyada pek uzun sürmez*)

Istık pen jazdıgünü parmeni jok, (*Sıcakta ve yazın gücü yok*)

Toksanda javradım dep üyge kirmes. (*Kışın üşüdüm diye eve girmez*)

Barinde jerdin jüzin ört alğanmen (*Yeryüzünü tamamen ateş kapsarsa da*)

Kudanın kudretimden otka küymes. (*Tanrı'nın gücüyle ateşe yanmaz*)

(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 45)

Bası bar da şaşı jok, (*Başı var, ama saçı yok*)

Közi bar da kası jok. (*Gözü var, ama kaşı yok*)

Jüretin ayağı jok, (*Yürümeye ayağı yok*)

Suvıkta tonbaydı, (*Soğukta üşümez*)

Istıkka küymeydi. (*Sıcağa yanmaz*)

(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 45)

Şıkpaydı bir mahluk korasınan, (*Çıkmaz bir aptal evinden*)

Tüğinin ine ötpeydi arasınan. (*Yününün arasınan iğne geçmez*)

Tap munday mahluktu körgenim jok, (*Tam bunun gibi aptalı hiç görmedim*)

Ayrılar tuva salıp anasının. (*Doğumundan sonra hemen ayrılır annesinden*)

(Kirpi.) (*Kirpi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 44)

Tüsse künnin şuvağı (*Üstüne gelirse güneş ışığı*)

Közdi eriksiz jumadı. (*Gözünü ister istemez kapatır*)

Jılı jerdi süyedi, (*Sıcak yeri sever*)

Beti-kolın juvadı. (*Yüzünü elini yıkar*)

(Mısıık.) (*Kedi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 44)

Şıkpaydı üyden, (*Çıkmaz evden*)

Tonı jibekten. (*Kürküsü ipekten*)

Kündiz uyıktaydı, (*Gündüz uyur*)

Tünde damıl tappaydı. (*Gece hiç durmaz*)

Anğa baradı, (*Ava gider*)

Sol andı üyden tabadı. (*Hayvanını evden bulur*)

(Mısıık.) (*Kedi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 44)

Ol nağız köp januvar, (*O harbiden çok hayvandır*)

Közi ötkir, könli tar. (*Gözleri keskin, gönlü dar*)

Sira da kelip baska ursak, (*Bazen de başından dövsek bile*)

Oylamaydı namıs ar. (*Düşünmez namus arını*)

Kara tügil handa bar, (*Halk değil handa da var*)

Kıtayda bar, Kırımında bar, (*Çin 'de var, Kırım 'da var*)

Türkistan üriminde bar, (*Türkistan halkında var*)

Horazım buharında bar. (*Horezm yurdunda var*)

(İt.) (*Köpek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 43)

Tüyeni tistegen, (*Deveyi ısırır*)

İtti mingen. (*İti binen*)

Eşkini jetektegen, (*Keçiyi sürükleyen*)

Esekti başına kötergen. (*Eşeği başına kaldıran*)

(Koyan.) (*Tavşan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 43)

Makluk bar eken davısı zor, (*Bir aptal varmış yüksek sesli*)

Adamğa uksap boyında ayak pen kol. (*İnsana benzer, ayağıyla eli varmış*)
Mekeni tas bulaktın tönireginde, (*Mekani taş ırmakların yanında*)
Mınanı tapkan jannın akılı mol. (*Bunu bulan adam çok akıllıdır*)
(Ayu.) (*Ayı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 43)

Aytayın men bir jumbak tım tamaşa(*Söyleyin ben bir çok güzel bilmece*)
Tındama jumbağımdı unamasa. (*Bilmecemi beğenmezsen dinleme*)
Boyu bar bir metrden astamırak, (*Boyu var bir metreden biraz fazla*)
Basında müyizi bar onnan asa. (*Başında ondan yüksek boynuzu var*)
(Buğı.) (*Geyik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)

Ülgisiz piştım, (*Örneksiz kestım*)
Jipsiz tiktım. (*İpliksiz diktım*)
(Ala mal.) (*Benekli hayvan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)

Özi mıktı, boyı uzun, (*Kendisi güçlü, boyu uzun*)
Jinişke jippen tartsan jüredi. (*İnce iplikle çekersen yürür*)
(Tüye.) (*Deve*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)

Tölebaydın balası töbelesip keledi, (*Tölebay'ın oğlu dövüşerek gelir*)
Egizbaydın ögey ulı eregisip keledi. (*Egizbay'ın üvey oğlu inat ederek gelir*)
Ekevi karavıl karaydı, (*İkisi bekçilik eder*)
Birevi şöpşek teredi. (*Birisi çalı çırpı toplar*)
(Tüyenin ayağı, örkeşi, avzı.) (*Devenin bacağı, hörgüçü, ağzı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)

Ekevi elendep keledi, (*İkisi merak ederek gelir*)
Törtevi töbelesip keledi. (*Dördü dövüşerek gelir*)
(Attın eki kulağı men dört ayağı.) (*Atın iki kulağıyla dört bacağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)

Jilt-jilt etken, (*Işıl ışıl parlar*)
Jılğa sayın ötken, (*Ovaları geçer*)
Bar adam bezgen. (*Bütün insan ondan kaçır*)
(Jılan.) (*Yılan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)

Uzun-uzun, uzun keler, (*Uzun, uzun, uzun olur*)

Uzun boylu kız keler. (*Uzun boylu kız gelir*)

Kabaktarı kaltırap, (*Kaşlarını çatar*)

Mandayları jaltırap. (*Alını parlar*)

(Jılan.) (*Yılan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)

Jer astında(*Yer altında*)

Jeodem kamşısı jadır. (*Bacanağımın kamçısı var*)

(Jılan.) (*Yılan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)

Jap-jalanaş makluk, (*Çırılçıplak aptal*)

Adam körer türü jok. (*Adam bakacak yeri yok*)

Tiyip ketse kaksatar, (*Dokunursan acımaz*)

Kabırğada mini jok. (*Bundan emin olunuz*)

(Jılan.) (*Yılan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 40)

Dünyede bir nayza bar saptalmağan, (*Dünyada bir mızrak var tutulmayan*)

Mülkim dep eşbir adam saktamağan. (*Eşyam diye hiçbir insan saklamayan*)

Burıngı ötip ketken kariyalar, (*Eski zamanlarda dedelerimiz*)

Nayzanın tigen jerin maktamağan. (*Mızrağın değdiği yerini hiç iyi görmeyen*)

(Jılan.) (*Yılan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 40)

Jandik kördim alasa, (*Hayvan gördüm küçücük*)

Türü baska tamaşa, (*Sıfatı tatlı, bir başka*)

Eşbir janğa kosılmas, (*Hiçbir canlıya katulmaz*)

Jüredi özi onaşa. (*Yürür kendisi tek başına*)

Biri bata almaydı(*Hiçbiri dokunamaz*)

Kaskır, ayu jolbarıs, (*Kurt, ayı kaplan*)

Ortağa alıp kaması. (*Ortaya alsalar da*)

(Kirpi.) (*Kirpi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 39)

Bir makluk bar edi jürgen sayak, (*Bir aptal var her yerde gezer*)

Kevdesine karasam müştimdey-ak. (*Küçücük bir vücudu var*)

Türin baykap kara da et tamaşa, (*Sen onu hayranlıkla izle*)

Üstinde köterip tur bir mın tayak. (*Üzerinde kaldırır bin bir dayak*)
(Kirpi.) (*Kirpi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 39)

Buda-buda, buda jün, (*Balya, balya, balya yün*)
Budalağan şuda jün. (*Balyalanan yoğun yün*)
Sıdırıp koyğan sur tasp, (*Gerilen gri renkli örgü*)
Konır şolak kunajın. (*Kahverengi bodur düve*)
(Tışkan.) (*Fare*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 39)

Özi şubar, *Kendisi benekli*,
Tamağına takkanı *Boyununa taktığı ise*
Eki tumar. *İki maskot*.
(Şortan.) (*Turna balığı*.)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 39)

Bir narse kanatı jok uşkan biyik, (*Bir şey var kanadı yok, uçar yüksek*)
Sonda da jürmeydi eken jerge tiyip. (*Fakat yeryüzünde yürümez*)
Arasın jer men köktin ört alsa da, (*Yerle gökyüzünü ateş kapsa bile*)
Ketpeydi eşbir jeri otka küyip. *Hiç bir yeri ateşe yanmaz*.
(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 38)

Jel, jel, jel biyem, (*Deh, deh, deh kısrağım*)
Jelindese kim biler. (*Bu şişerse kim bilir*)
Jav japırak tübinde, (*Bir yapırağın dibinde*)
Kulında kim biler. (*Yavrularsa kim bilir*)
(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 38)

Astı tas, (*Altı taş*)
Üsti tas, (*Üstü taş*)
Ortasında şandır bas. (*Ortasında sinirli baş*)
(Tasbaka.) (*Kaplumbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 38)

Kök ala bas kök bura, (*Gri başlı devecim*)
Sırtı sulu, kümbezdey, (*Dış görünüşü kubbe gibi güzeldir*)
Dalada ottap jürse de, (*Dışarıda olsa da otağı*)

Bavırın jazıp şaba almas. (*Uzun vadeye koşamaz*)
Üyirin izdep taba almas. (*Sürüsünü arayıp bulamaz*)
Üstine kigen kyimi (*Üzerine giydiği giyisi*)
Bir jırtılşa jamalmas, (*Bir kere yırtılırsa dikilmez*)
Onı adamzat bağa almas. (*Onu insanoğlu besleyemez*)
(Tasbaka.) (*Kaplumbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 37)

Bar eken bir makluk davısı zor, (*Varmış bir aptal sesi kalın*)
Koldarı adamğa uksas, nasili sol. (*Elleri onun insanınkine benzer*)
Üyleri tas bulaktan jaratılğan, (*Evleri kaynaklardan oluşan*)
Tapkan adam aladı, baygini mol. (*Bunu çözen insan büyük bir hediye alır*)
(Kölbaka.) (*Kurbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 37)

Tavda jürgen kumaydı, (*Dağda yürüyen tazıyı*)
Körgen adam sınyadı. (*Gören adam eleştirir*)
Jıl aynalıp tolğanda, (*Bir yaşına geldiğinde*)
On eki butak bolğanda, (*On iki dal olduğunda*)
Balta timei kulaydı. (*Balta değmeden düşer*)
(Buğı, jıl tolğanda müyizi tüsedı.) (*Geyik, bir yaşına geldiğinde boynuzu düşer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 37)

Bar eken bir ayuvan köpke tanıs, (*Varmış bir hayvan herkes tanır*)
Mekeni jürer onun tav men kamıs. (*Mekani onun dağla kamış*)
Bul özi aylası köp, şapşan, epti, (*Kendisi çok kurnaz, hızlı ve çevik*)
Jürekti bir ayuvanğa koysa betti. (*En güçlü hayvanla bile savaşa da*)
Kaytpaydı jara almasa ne öledi, (*Geri çekilmez yaralanmadan ya ölür*)
Ölmese tınbaydı ol, almay kekti. (*Ölmezse yerinde durmaz o intikam almadan*)
(Jolbarıs.) (*Kaplan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 36)

Jer baskannın jüyriği, (*Yeryüzündekilerin en hızlısı*)
Aspannan keler buyrığı. (*Yukarıdan gelir emri*)
Buyrığı jetip kelgende, (*Emri geldiği sırada*)
Şoşandaydı kuyrığı. (*Çırpınır kuyruğu*)
(Bürkittin koyandı aluvı.) (*Kartalın tavşanı avlaması*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 36)

Belesten şapkan besti at, (*Yayladan çıkan beş yıllık at*)
Bükir kelgen jelisti at, (*Kamburu olan paçalı at*)
Beyğam eldi izdeydi, (*Dertsiz halkı arar*)
Maldan küder üzbeydi. (*Koyundan umudunu kaybetmez*)
(Kaskır.) (*Kurt*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35)

Taptım-taptım tap jorğa, (*Buldum, buldum at*)
Tabanı jalpak boz jorğa. (*Tabanı geniş at*)
(Tüye.) (*Deve*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35)

Jol, jol, jol jadır, (*Yol, yol, yol bulunmaktadır*)
Jol aynala kol jadır, (*Yol çevresinde el bulunmaktadır*)
Taman koldın işinde, (*Bu elin içinde*)
Aydahar jegir han jadır. (*Ejderha yiyecek han var*)
(Maldın öti.) (*Hayvan ödü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35)

Joğarıdan köp tas domalaydı, (*Yukarıdan taşlar yuvarlar*)
Kezektesip birin biri kuvalaydı. (*Sırayla bir birini kovarlar*)
(Tüyenin kumalağı.) (*Devenin boku*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34).

Tavdan tas domalaydı, (*Dağdan taş yuvarlar*)
Tas burşaktay sabalaydı. (*Nohut gibi düşer*)
(Tüyenin kumalağı.) (*Devenin boku*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34).

Tört kisi tösek sal deydi, (*Dört kişi yatak ser der*)
Eki kisi karavıl karaydı. (*İki kişi bekçilik yapar*)
Ülken ayel esik aş deydi, (*Büyük karı kapı aç der*)
Kişi ayel tömpeşteydi. (*Küçük karı vurur*)
(Tüye, dört ayağı, eki örkeşi, tüyenin kumalak tastağanı.)
(*Deve, dört bacağı, iki hörgücü, devenin sıçması*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34).

Eki kisi karavıl karaydı, (*İki kişi bekçidir*)
Bir kisi şöpşek teredi. (*Bir kişi çalı çırpı toplar*)
(Tüyenin örkeşi, erni.) (*Devenin hörgücü, dudağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34).

Bir takıt bar dünyede arkim biler, (*Bir taht var dünyada herkes bilir*)
Ol takıt kımbat emes, arkim miner. (*O taht pahalı değil, herkes biner*)
Minerinde tömendep keledi eken, (*Bindiğin zaman aşıağı olur*)
Mingennen son joğarı köteriler. (*Bindikten sonra yukarı yükselir*)
(Tüye, oğan mingen adam.) (*Deve, ona binen adam*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 33)

Bitik köz, salpan kulak, kaykı murın, (*Kısık göz, sarkık kulak, kalkık burun*)
Körıp pe en munday hayuvan budan burın. (*Görmüş müydün böyle hayvan bundan önce*)

Domalak, aldı-artı birdey eken, (*Yuvarlak, önü arkası aynıymış*)
Janede körıp jürsüz arbir türin. (*Her çeşidini görüyorsunuz her gün*)
(Şoşka.) (*Domuz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 33)

Kışkentay ęana boyı bar, (*Küçücük boyu var*)
Aynaldırıp kigen tonı bar. (*Sarınıp giydiği donu var*)
(Koy.) (*Koyun*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 33)

Jilkını karnına kıştırıp, (*Yilkını karnına sıkıştırıp*)
Tüyenı ernine kıştırıp, (*Deveyi dudağına sıkıştırıp*)
Esekti kulağına kıştırıp, (*Eşeği kulağına sıkıştırıp*)
Kaskırdı at kıp minip, (*Kurdu at edinip binip*)
Ayt degende jüre bergen. (*Deh dediğinde yürüverir*)
(Koyan.) (*Tavşan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

Tav astında tört bala, (*Dağ altında dört çocuk*)
Kezek-kezek oynan. (*Sırayla oynar*)
Tört balanın kolına (*Dört çocuğun eline*)
Tört aydı akep baylağan. (*Dört ayı getirip bağlayan*)
(Tört bala-attın tört ayağı, dört ay-tört tuyağı.)
(*Dört çocuk-attın dört bacağı, dört ay-dört toynağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

Aldımnan ötti buldırıp, (*Önümden geçti bulanık*)
Tura kaldım jolina. (*Durakaldım yoluna*)
Ustayın dep oylandım, (*Tutmayı düşündüm*)

İlinbedi kolıma. (*İlikmedi elime*)

(Sağım.) (*Serap*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 31)

Bar eken bir makluk özi jansız, (*Varmış bir aptal kendisi cansız*)

Keledi key jeri aldı, key jeri alsız. (*Bazı yeri canlı da bazısı cansız*)

Kevdesi jerden şığıp, jerge kirgen, (*Bedeni yerden çıkıp, yere giren*)

Şeşüvin munın biraz oylanarsız. (*Çözümünü bunun biraz düşünürsüz*)

(Akkan su.) (*Akan su*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 31)

Bar-bar, bar atım, (*Var var, var atım*)

Bar boyunşa jorğa atım. (*Var bir rahvan giden at*)

Ajırık körsen tisteme, (*Yabani ot görürsen ısırma*)

Baytal körsen kisineme. (*Kısrak görürsen kişneme*)

(Su.) (*Su*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 31)

Murinsız şımşık(*Burunsuz baştankara*)

Muz tesedi. (*Buz delir*)

(Tamşı.) (*Damla*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 30)

Jezdekem jezdi kamşısımen(*Bacanağım bakır kamçıyla*)

Jer şukılaydı. (*Yer kurcalıyor*)

(Tamşı.) (*Damla*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 30)

Jüresin-jüresin, uşın tappaysın, (*Yürürsün yürürsün, ucunu bulamazsın*)

Jüre bersen kaytıp kelesin. (*Öyle yürürsen geri dönersin*)

(Jer.) (*Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 30)

Tür-tür kilem, (*Çeşit çeşit halı*)

Tögilip jatkan kir kilem. (*Dökülen kirli halı*)

Jayı-jayı, jay kilem, (*Seril seril halı*)

Jayılp jatkan bir kilem. (*Serilen bir halı*)

(Köktemdegi jer.) (*İlkbahardaki yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 29)

Altın ayak, (*Altın bacak*)

Jete almadım, (*Yetişemedim*)

Jalan ayak. (*Yalınayak*)

(Sağım.) (*Serap*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 29)

Men turıp bir tayaktı kolıma aldım, (*Ben durup bir sobayı elime aldım*)

İşine koşkı kızıll boyav saldım. (*İçine koyu kırmızı boya koydum*)

Kızarıp sol boyavdan şıkkın tayak, (*Kızarıp o boyadan çıkan soba*)

Urğanda sozıladı kayran kaldım. (*Vurduğunda gerilir şaşırdım*)

(Temir.) (*Demir*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 28)

Kara jer adam zatka bolğan meken. (*Kara yer insanoğluna olan meken*)

Kazına işi tolğan artürli ken. (*Hazine içi dolu çeşitli cevher*)

İşinde jüz mın türli asılı bar, (*İçinde yüz bin farklı değerli taşı var*)

Solardın en artığı nemene eken? (*Onların ayrıcalığı neymiş acaba*)

(Temir.) (*Demir*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 28)

Bar eken bir makluk bozdaytuğın, (*Varmış bir aptal ağlayan*)

Julkınıp tönirekti korşaytuğın. (*Delirip etrafı çevreleyen*)

Japandı jalpağınan basıp ötip, (*Dünyayı tamamıyla gezip çıkıp*)

Uşkan kus, jügirgen an ozbaytuğın. (*Uçan kuş, koşan hayvan önünü geçemez*)

(Jel.) (*Rüzgar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 28)

Jumbağım jutıldı, (*Bilmecem yutuldu*)

Oyğa karay kutıldı. (*Ovaya doğru kaçtı*)

(Kuyın.) (*Girdap*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 28)

Aşuvlanıp burtıdı, (*Kızarak kaşlarını çattı*)

Avızı köpirip kutırdı. (*Ağı köpüklenip delirdi*)

Aşuşan akmak, (*Kızgın aptal*)

Kez kelgendi uşırdı. (*Hepsini uçurdu*)

(Kuyın.) (*Girdap*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Kuvıp edim moynın burmadı, (*Kovmuştum sırtını bile dönmedi*)

Ustayın dep em kolğa turmadı. (*Tutmaya çalıştım elimde durmadı*)

(Boran.) (*Rüzgar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Jilt-jilt etken (*Işıl ışıl eden*)

Jıradan ötken. (*Uçurumdan geçen*)

(Su.) (*Su*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Bir jatkan zor kemenger kara kisi, (*Bir yaşlı kara bilge kişi*)

Kimıldar sol kisiden eldin tisi. (*Kımıldar o kişiden halkın dişi*)

Talkandap beti, jüzin tırnasan da, (*Ağzı-burnunu kırsan da*)

Bir avız nege üyttin dev emes isi. (*Bir kelime bile etmez*)

(Jer.) (*Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Zer-zer kilem, zer kilem, (*Süslü püslü, süs halı*)

Kötereyin desem zor kilem. (*Kaldırmaya çalışırsam zor halı*)

(Jer.) (*Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Ölşevsiz piştım, (*Ölçüsüz kestım*)

Jipsiz tiktım. (*İpsiz diktım*)

(Jer.) (*Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 26)

Kulağı men közi jok, (*Kulağıyla gözü yok*)

Jok tipti kol men ayağı. (*Eliyle ayağı bile yok*)

Birak ğajap önerpaz (*Fakat muhteşem sanatçı*)

Manerlep oyu oyadı. (*Güzelce oyuyor*)

(Kırav.) (*Kırağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 26)

Jazda bolmaydı, (*Yazın olmaz*)

Kısta boladı. (*Kışın olur*)

Terezege konadı, (*Pencereye yerleşir*)

Asem oyu oyadı. (*Güzel süs takar*)

(Kırav.) (*Kırağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 26)

Kol-ayağı jok bolsa da, (*Eli ayağı olmasa bile*)

Kakpa esikti aşa alğan. (*Kapıyı açmayı becermiş*)

(Jel.) (*Rüzgar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 25)

Jerde emes, aspanda emes, arasında, (*Yerde değil, gökte değil, arasında*)

Kol jetpes usınğanmen salasına. (*El yetmez onu tutmak için*)

Özinin uşkırlığı kistan jüyrik, (*Kendisinin uçması kuştan hızlı*)

Oylanıp bul jumbaktı tabasın ba? (*Düşünüp bu bilmeceyi bulur musun*)

(Jel.) (*Rüzgar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 25)

Ustasan kolğa ilinbes, (*Tutsan ele ilikmez*)

Karasan közge körinbes. (*Baksan göze görünmez*)

Jürse izi jok, (*Yürürse izi yok*)

Köretin közi jok. (*Görmeye gözü yok*)

Gulese küşi bar (*Ulumaya gücü var*)

Tağalarlık isi bar. (*Şaşırtacak işi var*)

(Boran.) (*Fırtına*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 25)

Kanatı jok uşadı, (*Kanadı yok uçar*)

Ayağı jok jeledi, (*Ayağı yok yürür*)

Auzı jok ulıdı. (*Ağzı yok ulur*)

(Boran.) (*Fırtına*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 25)

Bir narse jer men köktin arasında, (*Bir şey var yerle göğün arasında*)

Körinbeydi, özi tügil karası da. (*Görünmez, kendi değil karası bile*)

Bilinbey jer üstinde jürse dağı (*Bilinmeden yer yüzünde yürüse bile*)

Paydalı adamzattın balasına. (*Faydalı insanoğluna*)

(Ava.) (*Hava*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 24)

Ak koyım turıp ketti, (*Beyaz koyunum kalkıp gitti*)

Kara koyım jatıp kaldı. (*Kara koyunum yatıp kaldı*)

(Kar men jer.) (*Karla yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 24)

Mamıktay ulpa, (*Yumuşacık pamuk*)

Kanttay ak. (*Şeker gibi beyaz*)

Kısta jer betin basadı, (*Kışın yer yüzünü kaplar*)

Jazda sayğa kaşadı. (*Yazın vadiye kaçır*)

(Kar.) (*Kar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 24)

Kıstıgünü appak, (*Kışın bembeyaz*)

Jazdıgünü sup-suyık. (*Yazın sıvı*)

(Kar, su.) (*Kar, su*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 24)

Arıktap bir tüye öldi, mayları köp, (*Zayıflayıp bir deve, yağı çok*)

Bezbenge salıp körsen könilge tok. (*Teraziye koyup ölçürsek gayet iyi*)

Keterinde zar-zar jılar, (*Giderken zır-zır ağlar*)

Süyegi kökte de jok, jerde de jok. (*Kemiği gökte de yok, yerde de yok*)

(Kar.) (*Kar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 23)

Tırsıldap tüsedı, (*Çısil çısil düşer*)

Jer betine jetedı. (*Yer yüzüne yetişir*)

Jer betine jetken son, (*Yer yüzüne yetiştikten sonra*)

Ğayıp bop ketedi. (*Kayboluveriyor*)

(Burşak.) (*Dolu*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 23)

Köterilip tenizden(*Kalkıp denizden*)

Aspanğa biyk baramın. (*Gökyüzüne yükseliyorum*)

Byikten kayta tüşkende(*Yükseklikten indiğimde*)

Öni kirer dalanın. (*Güzelleşir bozkır*)

(Janbır.) (*Yağmur*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 23)

Besirdegi bes biye(*Ahırdaki beş kısrak*)

Beseyi de kulındı. (*Beşinin de tayı var*)

Kulındarı torı ala, (*Tayları benekli*)

Kuyruktarı sarı ala. (*Kuyrukları sarı benekli*)

(Ala bult.) (*Benekli bulut*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 23)

Biz, biz, biz edik, (*Biz, biz, biz idik*)

Otız arba kız edik, (*Otuz araba kız idik*)

Tan atkanda jok boldık. (*Sabah oldu kaybolduk*)

(Juldız.) (*Yıldız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 23)

Saraydağı sarı ayğır (*Ahurdaki sarı aygır*)

Sarnap-sarnap kisiner. (*Gıcırtılı haykırır*)

(Künnin kürkirevi.) (*Şimşek çakması*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 22)

Taban, taban, taban ak, (*Taban, taban, beyaz taban*)

Tabanı jalpak koyan ak. (*Tabanı düz beyaz tavşan*)

Külgen közi kümisten (*Gülen gözü gümüştən*)

Kele jatır koyan ak. (*Geliyor beyaz tavşan*)

(Kün.) (*Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 22)

Karındası konağa (*Küçük kız kardeşi yatıya*)

Ağasın izdep kelgende, (*Ağabeyini arayıp geldiğinde*)

Ağası kaşıp ketedi, (*Ağabeyi kaçıp gider*)

Üyden şığıp bir jerge. (*Eyden çıkıp bir yere*)

(Ay men Kün.) (*Ayla Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 21)

Ten-ten, ten kyiz, (*Eşit, eşit, eş kilim*)

Eki ortası ken kyiz . (*İki ortası geniş kilim*)

Arasında kyizdin (*Arasında kilimin*)

Sayrandağan kos müyiz. (*Eğlenen eş boynuz*)

(Ay, Kün.) (*Ay, Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 21)

Bar eken bir beynetker jalğız közdi, (*Varmış bir işkolik tek gözlü*)

Kıdırıp ol jahannın barin kezdi. (*Gezip o cihanın hepsini dolaştı*)

Adamdı asem bere kyindirip, (*Adama güzellik verir giyindirip*)

Düniyeden bir jalanaş özi bezdi. (*Dünyadan çırıl-çıplak bir tek kendisi kaçtı*)

(Kün.) (*Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 21)

Tav tars etse tağı ürker, (*Dağ pat ederse yine korkar*)

Tavdağı eldin malı ürker. (*Dağdaki halkın hayvanı korkar*)

Kırdağı jilkı ürker, (*Bozkırdaki yilkı korkar*)

Jortıp jürgen tülki ürker. (*Gezen tilki korkar*)

(Künnin kürkirevi.) (*Şimşeg'in çakması*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Aydahar kündiz jatıp tünde şıgar, (*Ejderha gündüz yatıp gece çıkar*)
Kaharlı kalıbına arkim kumar. (*Korkunç görünümüne herkes meraklı*)
Boliptı tuğannan-ak künnen talas, (*Doğumundan beri güneşle tartışmış*)
Küнди körse aydahardın jüzi solar. (*Güneşi görürse ejderhanın yüzü solar*)
(Ay.) (Ay)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Joğaltıp jazdıgünü bir top kısırak, (*Kaybedip yazın bir sürü kısırak*)
Kelemin birtalaydan elden surap. (*Bayadır geliyorum herkese sorup*)
Tur eken dariyanın ortasında, (*Duruyormuş denizin ortasında*)
Jete almay üyge kayttım boska birak. (*Yetişemedim döndüm eve boş*)
(Ürker.) (Ülker)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Altı kaz, jeti üyrek, bir bödene, (*Altı kaz, yedi ördek, bir bıldırcın*)
Keyde orta, keyde tolı sar tegene, (*Bazen orta, bazen dolu sarı çanak*)
Tunık penen laydın arasınan, (*Temizle kirlinin arsından*)
Bir akku uşıp şıktı kanat kere. (*Bir kuğu uçup çıktı kanatlarıyla çırparak*)
(Altı kaz-Ürker, jeti üyrek-Jeti karakşı, bir bödene-Şolpan, akku-Kün.)
(*Altı kaz-Ülker, yedi ördek-Ayı, bir bıldırcın-Venüs, kuğu-Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 19)

Bir keme aspanda uşkan, ayağı jok, (*Bir gemi var uçan, bacağı yok*)
Ustağan koldarında tayağı jok. (*Ellerinde tutan sopası yok*)
Künine talay jerge keter kezip, (*Her gün birkaç yere gider gezip*)
Narsenin bul sekildi sayağı jok. (*Buna benzer bir şey yok*)
(Bult.) (Bulut)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 19)

Biz, biz, biz edik, (*Biz, biz, bizdik*)
Biz altı kız edik, (*Biz altı kız olduyduk*)
Bir taktayğa jinaldık, (*Bir tahtaya toplandık*)
Tan aldında jok boldık. (*Şafak sökmeden kaybolduk*)
(Altı kız-Ürker. Ürkerdin batuvı) (*Altı kız-Ülker. Ülker'in batımı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 19)

Kiyırsız bir teniz bar ol nemene? (*Sonsuz bir deniz var o nedir*)

Kubılıp, kalkıdı altın bir tegene, (*Değişip kalkan bir tabaka*)
Sansız kus jüzedi ortasında, (*Sayısı sonsuz kuş yüzer ortasında*)
Altı kaz, jeti üyrek, üç bödene. (*Altı kaz, yedi ördek, üç bildircin*)
Okşav jür ak şağala, kök şağala, (*Ayrı yürüyor beyaz martı, mavi martı*)
Tenizdin ortasında kumis kese. (*Denizin ortasında gümüş fincan*)
(Aspan alemi, juldız.) (*Gök dünyası, yıldız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 19)

Takiyam tolğan sök, (*Takkem dolu boncuk*)
Erte tursam dım da jok. (*Erken kalksam hiçbir şey yok*)
(Juldız.) (*Yıldız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 19)

Köp monşak üy üstine koydım şaşıp, (*Çok boncuk ev üstüne koydum saçıp*)
Karasan tolıp jadır közindi aşıp. (*Bakarsan pek çok bunlar gözünü açıp*)
Üyime savlelenip tüsse jarık, (*Evime ışık gelirse aydınlalıp*)
Ketedi algi monşak bari kaşıp. (*Bu boncuklar aniden kayboluverir*)
(Juldız.) (*Yıldız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Aueli aytatın asıl şölmek, (*Evveli söyleyeceğim esas lamba*)
Bir tolıp, bir azayıp kaita kelmek. (*Bir dolup, bir azalıp yine yerine gelir*)
Sarayda janıp turğan sansız şırak, (*Sarayda yanan sayısız alev*)
Adamğa onay emes sanap bilmek. (*Adama kolay değil bunu sayıp öğrenmek*)
(Ay, juldız.) (*Ay, yıldız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Altın baki, (*Altın bıçak*)
Kumis saki, (*Gümüş çanak*)
Kırık kısırak, (*Kırk çömlek*)
Bir saurik. (*Bir tabak*)
(Kün, Şolpan, juldız, Ay.) (*Güneş, Venüs, yıldız, Ay*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Luğat jumbak kılıp söz bastayın, (*Lugat kılıp bilmeceyle söz başlıyım*)
Jaraldı bir makluk ülken jayın: (*Burada büyük bir aptal dünyaya geldi*)
Özinin bası jeti, kolu on eki, (*Kendinin başı yedi, eli on iki*)
Otızdan savsağı bar kol bas sayın: (*Otuz uşar parmağı var her koluna*)
Jıyırma dört kulağı bar bir basında, (*Yirmi dört kulağı var bir başında*)

Joldas bop jürer onun kim kasında? (*Onunla kim arkadaş olur acaba*)

Biri-ak, bireyi-kök-eki közi(*Biri-beyaz, diğeri-mavi-iki gözü*)

Turadı badırayıp arkasında. (*Sirtında durar belerip*)

(On eki kol-on eki ay, otız savsak-otız kün, jıyırma tört kulak-sötkeдеgi jıyırma tört sağıt, eki köz-kün men ay.)

(*On iki el-on iki ay, otuz parmak-otuz gün, yirmi dört kulak-bir gündeki yirmi dört saat, iki göz-güneşle ay*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Dünyede bir karbız bar solmaytuğın, (*Dünyada bir karpuz var bozulmaz*)

Jaz şirip, kısta üsip tonbaytuğın. (*Yazın çürümez, kışın üşümez*)

Jahannın jerin, suvın, jandikterin, (*Cihanın yerini, suyunu, böceklerini*)

İşi ken barin salsa tolmaytuğın. (*İçi geniş hepsini koysa bile dolmaz*)

(Kök, Aspan.) (*Gök, gökyüzü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 15)

Ten, ten, ten kyiz, (*Eşit, eşit, eş kilim*)

Eki ortası ken kyiz. (*İki ortası geniş kilim*)

(Aspan, Jer.) (*Gökyüzü, Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 15)

Kök jiyekti şay tabakta(*Kenarı mavi olan çay tabakada*)

Altın alma terbeler, (*Altın elma sallanır*)

Keyde alma bürker jüzin(*Bazen elma yüzünü saklar*)

Ulpa makta perdeler. (*Yumuşak pamuk perdeler*)

(Kün.) (*Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 15)

Ak sandığım aşıldı, (*Beyaz sandığım açıldı*)

İşinen jibek şaşıldı. (*İçinden ipek saçıldı*)

(Künnin közi.) (*Güneş gözü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Birevdin bir ulı bar jane kızı, (*Birisinin bir oğlu var ve kızı*)

Biledi ol ekevin düniye jüzi, (*Bu ikisini bütün dünya tanır*)

Uyıktaıdı ulı tünde, kızı kündiz, (*Oğlu gece uyur, kızı ise gündüz*)

Jürgende bilinbeydi baskan izi. (*Yürüdüğünde izi bilinmez*)

(Kün men Ay.) (*Güneş ve Ay*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

IV.1.3. Şiir şeklinde olan bilmecelerde kafiye

Şiir şeklinde olan bilmeceleri kafiye şemasıyla kafiye türüne göre değerlendirebiliriz.

Dörtlükten oluşan bilmecelerdeki kafiye yapısı çoğunun 1, 2 ve 4. mısraları kendi aralarında, 3. mısra ise serbest olmak üzere(aaxa) şeklinde kafiyelemektedir. Bazı bilmecelerde her dörtlükteki birle iki, üçle dördüncü mısra kendi arasında(aabb) şeklinde kafiyelidir. 1 ve 3. mısraları ile 2 ve 4. mısraları kendi aralarında kafiyeli olan (abab), diğer bir deyişle çapraz şekilde kafiyeleyen bilmeceler de bulunmaktadır.

Dörtlüklerden oluşan bilmecelerde tüm mısraların kendi aralarında kafiyeli olduğu (aaaa), örneklere de rastlanmaktadır.

Bazen dörtlüklerden oluşan bilmecelerde hiçbir kafiye örneğine rastlanmaz, bu dörtlüklerde ahengi redifler sağlar. Bunlarda işitmeye dayalı bir ahenk söz konusudur.

IV.1.3.1. Şiir şeklinde olan bilmecelerdeki kafiye yapısı

Dörtlüklerden oluşan bilmeceler mâni şeklinde söylenmiştir. Mâninin en belirgin özelliği aaxa şeklinde kafiyelemesidir. Kazak bilmecelerinin çoğu kafiye olarak maniyeye benzese de vezin olarak Türkiye'deki maniden farklılık gösterir 1, 2 ve 4. mısraları kendi aralarında, 3. mısra ise serbest olmak üzere(aaxa) kafiyelemektedir (İçel, 2006: 107).

Aaxa şeklinde kafiyeleyen bilmeceler

Dünyede bir karpuz bar solmaytuğın, (*Dünyada bir karpuz var bozulmaz*)

Jaz şirip, kışta üsip tonbaytuğın. (*Yazın çürümez, kışın üşümez*)

Jahannın jerin, suvın, jandikterin, (*Cihanın yerini, suyunu, böceklerini*)

İşi ken barin salsa tolmaytuğın. (*İçi geniş hepsini koysa bile dolmaz*)

(Kök, Aspan.) (*Gök, gökyüzü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 15)

Jol, jol, jol jadır, (*Yol, yol, yol bulunmaktadır*)

Jol aynala kol jadır, (*Yol çevresinde el bulunmaktadır*)

Taman koldın işinde, *(Bu elin içinde)*

Aydahar jegir han jadır. *(Ejderha yiyecek han var)*

(Maldın öti.) *(Hayvan ödü)*

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35)

Tölebaydın balası töbelesip keledi, *(Tölebay'ın oğlu dövüşerek gelir)*

Egizbaydın ögey ulı eregisip keledi. *(Egizbay'ın üvey oğlu inat ederek gelir)*

Ekevi karavıl karaydı, *(İkisi bekçilik eder)*

Birevi şöpşek teredi. *(Birisi çalı çırptı toplar)*

(Tüyenin ayağı, örkeşi, avzı.) *(Devenin bacağı, hörgüçü, ağzı)*

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)

Aspanda ak sarı kus şu saladı, *(Gökyüzünde beyaz sarı kuş bağıdır)*

Jabısıp takır jerden su aladı. *(Yapışıp çıplak yerden su alır)*

Adamnan su alğanı tim özgeşe *(Adamdan su alanı çok farklıdır)*

Duvıldatıp denene u saladı. *(Kaşındırıp vücüda zehir eker)*

(Bezgek masası.) *(Sıtma sivrisineği)*

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 51)

Karayıp uşkanmenen karğa emes, *(Kara olsa da, uça da karga değil)*

İn kazğanmen tülki emes. *(İn kazsa da tilki değil)*

Arkasındağı bokşası, *(Sirtındaki bohçası)*

Jinağanmen mülki emes. *(Toplasa da mülkü değil)*

(Kara konız.) *(Kara böcek)*

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 53)

Tüsi bar aktı, kökti, kızıl ala, *(Rengi var beyaz, mavi, kırmızı)*

Paydası adamzatka tigen jana. *(Getirir faydasını insanoğluna)*

Koyıptı ortasına kazık kağıp, *(Ortaya kazık koymuş vurup)*

Süykimdi köredi eken bala-şağa. *(Aileler onu çok severmiş)*

(Alma ağaşı.) *(Elma ağacı)*

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 60)

Kos aynek, şını da emes, temir de emes, *(Eş ayna, cam da değil, demir de değil)*

Buzılsa onı adam tüzer emes. *(Bozulursa onu adam tamir edemez)*

Kezinde özi aşılp-jabiladı, *(Zamanı geldiğinde kendisi açılıp-kapanır)*

Mağınası kımbat narse, arzan emes. *(Pahalıdır, ucuz değildir)*

(Adamnın közi.) *(Adamın gözü)*

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Bir jürik arkimde bar keter şavup, (*Bir at herkezde var gider sıçrayıp*)
Üstinen er-tokımı kalmaydı avup, (*Üzerinden eri gitmez kayıp*)
Desem de kayda baram lezde baram, (*Nereye gitmek istersem oraya hemen giderim*)

Jartastan jıgılmaydı, kılıp kavüp. (*Tehlikeye girip kayadan kaymaz*)
(Oylağan oy.) (*Düşünülen fikir*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 70)

Karı bar kara tavdın ketpeytuğın, (*Karı var kara dağın gitmeyen*)
Kasınan kos şırağı öşpeytuğın, (*Yanından eş lambası kapanmayan*)
Ak tavdın akkalası buzılıptı, (*Ak dağın kar adamı bozulmuş*)
Avlında usta bar ma septeytuğın. (*Köyünde usta var mı tamir edecek*)
(Kar-şas, kos şırak-eki köz, akkala-tis.) (*Kar-saç, eş lamba-iki göz, kar adamı-diş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 72)

Tapa-taltüs bolğanda küni batkan, (*Tam öğlen olduğunda güneşi batan*)
Kırık kün şilde bolğanda muzı katkan. (*Kırk gün sıcak olduğunda buzu donan*)
Terendigi kırık kulaş bolsa dağı (*Derinliği kırk metre olsa bile*)
Betegesi betinen şığıp jatkan. (*Betegesi yüzünden çıkan*)
(Uytkan ayran.) (*Mayalanan ayran*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 77)

Zeynetti, körkem sulu sonday biyik, (*Saygılı, güzel, sempatik çok yüksek*)
Bar makluk jandı, jansız alğan jiyip, (*Tüm aptal canlıları, cansızları toplayan*)
Tarihtan burın ötken habar bermek, (*Tarihta geçenlerden haber vermek*)
Adamzat jaksı körgen könli süyip. (*İnsanoğlunun canı seven*)
(Muzeı üy.) (*Müze evi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Bir jılan su işinde juvan karın, (*Bir yılan su içinde kalın mide*)
Bası appak, tilinen şıgar jalın. (*Başı bembeyaz, dilinden çıkar ateş*)
Tün işinde adamğa paydası köp, (*Gece yarısında insana faydası çok*)
Küzetip, bakılardı adam kalın. (*Korur, gözletir insanı*)
(May şam.) (*Yağ lamba*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 87)

Bir töbege koyıptı şınar jayıp, (*Bir tepeye koymuş çınarı serip*)
Kolına kılış aldı bir ğajayıp. (*Eline harikulade bir kılıç aldı*)
Eki jakta şınardın kalkanı bar, (*Çınarın iki yanında da kalkanı var*)

Ketpesin kalkanına kılış tayıp. (*Kalkanına kılıç kayıp gitmesin*)
(Şaş, kılış-ustara, kalkan-eki kulak.) (*Saç, kılıç-ustura, kalkan-iki kulak*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 69)

Aytayın men bir jumbak seksen segiz, (*Söyleyim ben bilmece seksen sekiz*)
Şeşüvi kiyn emes eskerseniz, (*Çözümü zor değil dikkat ederseniz*)
Boladı biri ötkir, biri ötpes, (*Biri keskin, öbürü de kör olur*)
Akılı, munı tapkan uşan teniz. (*Çok zeki bunun çözümünü bulan*)
(Ay, Kün.) (*Ay, Güneş*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Birevdin bir ulı bar jane kızı, (*Birisinin bir oğlu var ve kızı*)
Biledi ol ekevin düniye jüzi, (*Bu ikisini bütün dünya tanır*)
Uyıktaydı ulı tünde, kızı kündiz, (*Oğlu gece uyur, kızı ise gündüz*)
Jürgende bilinbeydi baskan izi. (*Yürüdüğünde izi bilinmez*)
(Kün men Ay.) (*Güneş ve Ay*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Bir emen jeti terek, altı kayın, (*Bir meşe yedi kavak, altı huş*)
Butağı tolıp jatır dayım-dayım. (*Dalları bunların pek çok*)
İşinde şınar terek üş karağay, (*İçinde çınar kavak üç çam ağacı*)
Öngesin ayta berip ne kılayın. (*Yetiştikten sonra sözünü edip ne yapıyorum*)
(Şolpan, Jeti karakşı, Ürker, Üş tarazi) (*Venüs, Ayı, Ülker veya Süreyya, Üç terazi*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

aabb şeklinde kafiyelenen bilmeceler

Dörtlükten oluşan bazı bilmecelerde, her dörtlüğün kendi arasında(aabb) kafiyesi takip edilir.

Altın bak, (*Altın bıçak*)
Kümis saki, (*Gümüş çanak*)
Kırık kısırak, (*Kırk çömlek*)
Bir saurik. (*Bir tabak*)
(Kün, Şolpan, juldız, Ay.) (*Güneş, Venüs, yıldız, Ay*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Biz, biz, biz edik, (*Biz, biz, bizdik*)
Biz altı kız edik, (*Biz altı kız olduyduk*)

Bir taktayğa jinaldık, (*Bir tahtaya toplandıq*)
Tan aldında jok boldık. (*Şafak sökmeden kaybolduk*)
(Altı kız-Ürker. Ürkerdin batuvı) (*Altı kız-Ülker. Ülker'in batması*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 19)

Dübir-dübir törtev, (*Dübir-dübir dörttür*)
Esengeldi ekev, (*Esengeldi ikidir*)
Jağalbaylı jalğız, (*Jağalbaylı yalnız*)
Onın tanı karbız. (*Onun sabahı karpuz*)
(Törtev-tüyenin ayağı, ekev-eki kulağı, jalğız-kuyırışığı.)
(*Dört-devenin bacağı, iki-iki kulağı, yalnız-kuyruğu*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34)

Apan-apan, (*Apan-apan*)
Jaman şapan. (*Kötü kaban*)
Tört tüyreviş, (*Dört iğne*)
Bir bılğavış. (*Bir salıncak*)
(Tüyenin şudası, ayağı, kuyırışığı.) (*Devenin hörgüçü, bacağı, kuyruğu*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)

Tal basında ağaş üy, (*Ağaç başında ahşap ev*)
Terezesiz tamaşa üy. (*Penceresiz muhteşem ev*)
Sonı meken etedi, (*Onu mekan edinir*)
Kısta alıska ketedi. (*Kışın uzağa gider*)
(Kara torğay.) (*Kara torğay*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 49)

Jeli basında bes biye, (*Otlakta beş kısrak*)
Besevi de jas biye. (*Beşi de genç kısrak*)
Kulındarı kula ala, (*Tayları benekli*)
Kulaktarı sarı ala. (*Kulakları sarı benekli*)
(Egin bası.) (*Tarla başı*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 56)

Alasa terek, (*Alçak kavak*)
Alpıs butak, (*Altmış dal*)
Butak sayın uya, (*Her dalda yuva*)
Uya sayın jumırtka. (*Her yuvada yumurta*)
(Egin bası.) (*Tarla başı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 56)

Kalın kamıs, kalın kamıs, (*Kalın kamış, kalın kamış*)

Astında kiya kamıs, (*Altında yamuk kamış*)

Pısıldavık, pısıldavık, (*Fısıltılı, fısıltılı*)

Astında sakıldavık. (*Altında sakıldavık*)

(Kalın kamıs-şaş, kiya kamıs-kas, pısıldavık-murun, sakıldavık-avız.)

(*Kalın kamış-saç, yamuk kamış-kaş, fısıltılı-burun, sakıldavık-ağız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Birge jatıp, birge turar, (*Birlikte yatar, birlikte kalkar*)

Ozuğa tura umtılar. (*Öne geçmeye çalışır*)

Ekevi mangi jarısıp, (*İkisi daima yarışır*)

Körge jok ali kalısıp. (*Görmemiş daha yenilip*)

(Eki ayak.) (*İki bacak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 73)

Öz elimde jeke edim, (*Kendi yurdunda ayırdım*)

Jelkildegen bek edim. (*Rahat duran bey idim*)

Munda keldim saylandım, (*Buraya geldim seçildi*)

Kırık jerden baylandım. (*Kırk yerden bağlandım.*

(Tokığan şi.) (*Örülen şi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Öz elimde bek edim, (*Kendi yurdunda bey idim*)

Jelkildegen jek edim, (*Rahat gezen biriydim*)

Keldim de kıspakka tüstim, (*Geldim de ezgi altında kaldım*)

32 tuzakka tüstim. (*32 tuzağa düştüm*)

(Tokığan şi.) (*Örülen şi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

Dübir-dübir törtev, (*Dübir-dübir dörttür*)

Esengeldi ekev, (*Esengeldi ikidir*)

Jağalbaylı jalğız, (*Jağalbaylı yalnız*)

Onın tanı karbız. (*Onun sabahı karpuz*)

(Törtev-tüyenin ayağı, ekev-eki kulağı, jalğız-kuyırığı.)

(*Dört-devenin bacağı, iki-iki kulağı, yalnız-kuyruğu*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34).

Abab şeklinde kafiyelenen bilmeceler

1 ve 3. mısraları ile 2 ve 4. mısraları kendi aralarında kafiyeli olan(abab), diğer bir deyişle çapraz şekilde kafiyelenen bilmeceler de bulunmaktadır.

Bir tavdı meken etken otuz böri, (*Bir dağda yaşamış otuz kurt*)

On kisi, otuzunun jumıskerı. (*Otuzunun on kişisi işçidir*)

Sol tavdın ortasında bağlan kozı, (*O dağın ortasında kuzu*)

Masayrap sekiredi ari-beri. (*Eğlenerek sıçrar sağa-sola*)

(Otuz böri-otuz tis, on jumıışı-on savsak, kozı-til.)

(*Otuz kurt-otuz diş, on işçi-on parmak, kuzu-dil*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 65)

Dıbıstasan karamas, (*Seslenirsen bakmaz*)

Bolsa dağı kulağı. (*Olsa bile kulağı*)

Ot-jalınmen aralas, (*Ateşle karışarak*)

Tatuv-tatti turadı. (*Barış içinde geçinir*)

(Kazan men ot.) (*Kazanla ateş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 92)

aaaa şeklinde kafiyelenen bilmeceler

Bilmecelerimizde tüm mısraların kendi aralarında kafiyeli olduğu (aaaa), yani düz kafiye örneklerine de rastlanmaktadır.

Tav tars etse tağı ürker, (*Dağ pat ederse yine korkar*)

Tavdağı eldin malı ürker. (*Dağdaki halkın hayvanı korkar*)

Kırdağı jilkı ürker, (*Bozkırdaki yilkı korkar*)

Jortıp jürgen tülki ürker. (*Gezen tilki korkar*)

(Künnin kürkirevi.) (*Şimşeğin çakması*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Bir narse özi molda, özi jorğa, (*Bir şey var kendisi molla, kendisi jorğa*)

Kuradı jibek avdı on men solğa. (*İpek av kurar sağa sola*)

Tartkanda maşinasın on men solğa, (*Makinesini çalıştırır sağa sola*)

Tabadı karajatın sonda zorğa. (*Parasını ancak o zaman bulur*)

(Şıbınğa örmek kurğan örmekşi.) (*Sineğe av kuran örümcek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 52)

Tür-tür kilem, (*Çeşit çeşit halı*)

Tögilip jatkan kir kilem. (*Dökülen kirli halı*)

Jayı-jayı, jay kilem, (*Seril seril halı*)

Jayılp jatkan bir kilem. (*Serilen bir halı*)

(Köktemdegi jer.) (*İlkbahardaki yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 29)

Kafiyesiz bilmeceler

Dörtlüklerden oluşan bilmecelerde bazen hiçbir şekilde kafiye örneğine rastlanmaz, bu dörtlüklerde ahengi redifler sağlar. Bunlarda işitmeye dayalı bir ahenk söz konusudur. Bilmecelerimiz arasında sıklıkla karşılaşılan bu durumla ilgili olarak birkaç örnek vermekle yetineceğiz:

Karındası konağa(*Küçük kız kardeşi yatıya*)

Ağasın izdep kelgende, (*Ağabeyini arayıp geldiğinde*)

Ağası kaşıp ketedi, (*Ağabeyi kaçıp gider*)

Üyden şığıp bir jerge. (*Evden çıkıp bir yere*)

(Ay men Kün.) (*Ayla Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 21)

Ton moyındı juvan kök, (*Kaba boyunlu kalın gök*)

Jelip, jortıp bükendep. (*Yavaş koşarak gezip*)

Nesibesi daladan, (*Payını bulup bozkırdan*)

Enbek kılmay jürer tek. (*Hiç çalışmaz ama*)

(Mal izdegen kaskır.) (*Koyun arayan kurt*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35)

IV.1.3.2. Şiir şeklinde olan bilmecelerde kafiye türü

IV.1.3.2.1. Yarım Kafiye. Mısra sonlarındaki tek ses benzeşmesine yarım kafiye denir. Bilmecelerimizde halk şiirinde de olduğu gibi daha çok **k, i, ı** ve **p** sesleriyle kafiye yapılmıştır. Bazı dörtlükleri aşağıya örnek olarak alıyoruz:

Birevdin bir ulı bar jane kızı, (*Birisinin bir oğlu var ve kızı*)

Biledi ol ekevin dünyeye jüzi, (*Bu ikisini bütün dünya tanır*)

Uyıktaıdı ulı tünde, kızı kündiz, (*Oğlu gece uyur, kızı ise gündüz*)

Jürgende bilinbeydi baskan izi. (*Yürüdüğünde izi bilinmez*)

(Kün men Ay.) (*Güneş ve Ay*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Aueli aytatın asıl şölmek, *(Eveli söyleyeceğim esas lamba)*

Bir tolıp, bir azayıp kaita kelmek. *(Bir dolup, bir azalıp yine yerine gelir)*

Sarayda janıp turğan sansız şırak, *(Sarayda yanan sayısız alev)*

Adamğa onay emes sanap bilmek. *(Adama kolay değil bunu sayıp öğrenmek)*

(Ay, juldız.) *(Ay, yıldız)*

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Takiyam tolğan sök, *(Takkem dolu boncuk)*

Erte tursam dım da jok. *(Erken kalksam hiçbir şey yok)*

(Juldız.) *(Yıldız)*

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 19)

Takırda Aymağambet ölip jatir, *(Yerde Aymağambet ölmektedir)*

Kasinda esek jemi tolip jatir. *(Yanında eşek yemi aşıp taşmaktadır)*

(Ay men juldız.) *(Ayla yıldız)*

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 21)

Bar eken bir beynetker jalğız közdi, *(Varmış bir işkolik tek gözli)*

Kıdırıp ol jahannın barin kezdi. *(Gezip o cihanın hepsini dolaştı)*

Adamdı asem bere kyindirip, *(Adama güzellik verir giyindirip)*

Düniyeden bir jalanaş özi bezdi. *(Dünyadan çırıl-çıplak bir tek kendisi kaçtı)*

(Kün.) *(Güneş)*

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 21)

Kıstıgünü appak, *(Kışın bembeyaz)*

Jazdıgünü sup-suyık. *(Yazın sıvı)*

(Kar, su.) *(Kar, su)*

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 24)

Zer-zer kilem, zer kilem, *(Süslü püslü, süs halı)*

Kötereyin desem zor kilem. (*Kaldırmaya çalışırsam zor halı*)

(Jer.) (*Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Jilt-jilt etken *Işıl ışıl eden*

Jıradan ötken. *Uçurumdan geçen.*

(Su.) (*Su.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Altın ayak, (*Altın bacak*)

Jete almadım, (*Yetişemedim*)

Jalan ayak. (*Yalınayak*)

(Sağım.) (*Serap*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 29)

Tür-tür kilem, (*Çeşit çeşit halı*)

Tögilip jatkan kir kilem. (*Dökülen kirli halı*)

Jayı-jayı, jay kilem, (*Seril seril halı*)

Jayılp jatkan bir kilem. (*Serilen bir halı*)

(Köktemdegi jer.) (*İlkbahardaki yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 29)

Jilt-jilt etken, (*Işıl ışıl parlar*)

Jılğa sayın ötken, (*Ovaları geçer*)

Bar adam bezgen. (*Bütün insan ondan kaçır*)

(Jılan.) (*Yılan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)

Tölebaydın balası töbelesip keledi, (*Tölebay`ın oğlu dövüşerek gelir*)

Egizbaydın ögey ulı eregisip keledi. (*Egizbay`ın üvey oğlu inat ederek gelir*)

Ekevi karavıl karaydı, (*İkisi bekçilik eder*)

Birevi şöpşek teredi. (*Birisi çalı cırpı toplar*)

(Tüyenin ayağı, örkeşi, avzı.) (*Devenin bacağı, hörgüçü, ağzı.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)

Ömiri şıkpay üyden bir, (*Hayatında evinden çıkmadan bir*)

Öz üyin özi süyrep jür. (*Kendi evini kendi taşır*)

(Tasbaka.) (*Kamlumbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 46)

Attanğan bir şaharğa kırık mın kosın, (*Bir şehire kırk bin **kosın** gitmiş*)

Kolında, özi jayav, nesi bolsın. (*Elinde neyi olsun, kendisi yaya*)

Kolında eş narsesi bolmasa da, (*Elinde hiçbir şeyi olmasa da*)

Özine tavıp alar nesibesin. (*Kendine bulur nasibini*)

(Kumırsk.) (*Karınca*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 52)

Onda barıp onday boldım, (*Oraya gidip böyle oldum*)

Munda kelip munday boldım. (*Buraya gelip şöyle oldum*)

Belin buğan kınday boldım. (*Belini bağlayan kın gibi oldum*)

(Şi.) (**Şi**)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 58)

Aspay pışken, (*Haşlamadan pişen*)

Kaynamay tüşken. (*Kaynamadan hazır olan*)

(Jemis.) (*Meyve*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 61)

IV.1.3.2.2. Tam Kafiye: Mısra sonlarındaki iki ses benzerliğine dayalı olan kafiye türüdür. Çalışmamızda yer alan metinlerde çok sayıda tam kafiye örneği bulunmaktadır. Bunlar çoğunlukla **en, iz, ip, ar** ve **ay** gibi seslerle yapılmaktadır.

Keregenin basında ketpen javlık, (*Keregenin başındandaki örtü*)

Ket desem de ketpeydi **netken** javlık. (*Git desem de gitmez bu nasıl bir düşman*)

(Künnin kerege basına tüşken savlesi) (*Güneşin kerege başına düşen ışığı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Aytayın men bir jumbak seksen **segiz**, (*Söyleyim ben bilmece seksen sekiz*)

Şeşüvi kiyn emes eskerseniz, (*Çözümü zor değil dikkat ederseniz*)

Boladı biri ötkir, biri ötpes, (*Biri keskin, öbürü de kör olur*)

Akılı, munı tapkan uşan **teniz**. (*Çok zeki bunun çözümünü bulan*)

(Ay, Kü.) (*Ay, Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Konaktap künde konar su **betine**, (*Her gün su yüzüne iner*)

Süysiner barlık adam kel**betine**. (*Bütün insan görünüşü.sever*)

Tulğası su işinde körinedi. (*Bedeni su içinde görünüyormuş*)

Tanırkap karap tursam **suretine**. (*Şaşkınlıkla resimine baktığım zaman*)

(Ay.) (Ay)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 17)

Köp monşak üy üstine koydım **şaşıp**, (*Çok boncuk ev üstüne koydum saçıp*)

Karasan tolıp jadır közindi **aşıp**. (*Bakarsan pek çok bunlar gözünü açıp*)

Üyime savlelenip tüsse jarık, (*Evime ışık gelirse aydınlanıp*)

Ketedi algi monşak bari **kaşıp**. (*Bu boncuklar aniden kayboluverir*)

(Juldız.) (*Yıldız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Ay dalada ak **şatır**, (*Bozkırda beyaz çadır*)

Ak şatırdım işinde (*Beyaz çadırın içinde*)

Kızıl közdi şal **jatır**. (*Kırmızı gözlü yaşlı yatıyor*)

(Aspan, Kü.) (*Gökyüzü, Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Aydahar kündiz jatıp tünde şığ**ar**, (*Ejderha gündüz yatıp gece çıkar*)

Kaharlı kalıbına arkim **kumar**. (*Korkunç görünümüne herkes meraklı*)

Bolıptı tuğannan-ak künnen talas, (*Doğumundan beri güneşle tartışmış*)

Kündi körse aydahardın jüzi **solar**. (*Güneşi görürse ejderhanın yüzü solar*)

(Ay.) (Ay)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Aspanda uşıp jürgen altı torğ**ay**, (*Gökyüzünde uçan altı serçe*)

Ömirbaki jüredi jerge konbay. (Tüm hayatı boyunca yere inmez)
(Ürker.) (Ülker)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 22)

Köterilip tenizden (Kalkıp denizden)
Aspanğa biyik baramın. (Gökyüzüne yükseliyorum)
Biyikten kayta tuskende (Yükseklikten indiğimde)
Öni kirer dalanın. (Güzelleşir bozkır)
(Janbır.) (Yağmur)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 23)

Ustasan kolğa ilinbes, (Tutsan ele ilikmez)
Karasan közge körinbes. (Baksan göze görünmez)
Jürse izi jok, (Yürüse izi yok)
Köretin közi jok. (Görmeye gözü yok)
Gulese küşi bar (Ulumaya gücü var)
Tanğalarlık isi bar. (Şaşırtacak işi var)
(Boran.) (Fırtına)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 25)

Kuvıp edim moynın burmadı, (Kovmuştum sırtını bile dönmedi)
Ustayın dep em kolğa turmadı. (Tutmaya çalıştım elimde durmadı)
(Boran.) (Rüzgar)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Jumdağım jutıldı, (Bilmecem yutuldu)
Oyğa karay kutıldı. (Ovaya doğru kaçtı)
(Kuyın.) (Girdap)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 28)

Bar eken bir makluk bozdaytuğın, (Varmış bir aptal ağlayan)
Julkınıp tönirekti korşaytuğın. (Delirip etrafı çevreleyen)
Japandı jalpağınan basıp ötip, (Dünyayı tamamıyla gezip çıkıp)
Uşkan kus, jügirgen an ozbaytuğın. (Uçan kuş, koşan hayvan önünü geçemez)
(Jel.) (Rüzgar)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 28)

Bir narse körinbeydi, bar göy özi, (Bir şey görünmüyor, vardır kendisi)
Adamzat ol narseni körmes közi. (İnsanoğlunun gözü görmez o şeyi)
Jansızdı kimıldatıp jandı kılar, (Cansız hareket ettirip canlı eder)

Izıldap, ızın kağar aytkan sözi. (*Isıldap, ıslık çalar söyleyen sözü*)

(Jel.) (*Rüzgar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 28)

Men turıp bir tayaktı kolıma **aldım**, (*Ben durup bir sobayı elime aldım*)

İşine koşkıl kızıl boyav **saldım**. (*İçine koyu kırmızı boya koydum*)

Kızarıp sol boyavdan şıkkın tayak, (*Kızarıp o boyadan çıkan soba*)

Urğanda sozıladı kayran **kaldım**. (*Vurduğunda gerilir şaşırdım*)

(Temir.) (*Demir*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 28)

Tolkıp-tolkıp suday **ağıp**, (*Dalgalanıp su gibi akar*)

Eşbir jandı ketpes **kağıp**. (*Hiç kimseyi gitmez çarpıp*)

Köz körse de kol ustamas, (*Göz görürse de el tutmaz*)

Jaratılğan munşa **nağıp**. (*Nasıl böyle bir şey olabilir ki*)

(Sağım.) (*Serap*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 29)

Bir zat bar dünyede kuşağı **ken**, (*Bir şey var dünyada kucağı geniş*)

Uşkan kus, jügirgen an barine **ten**. (*Uçan kuş, koşan hayvan hepsine eşit*)

Adamzat, jan-januvar arasında (*İnsanoğlu, hayvan arasında*)

Mangilik ösip önip ömir sürgen. (*Daima yetişen ve yaşayan*)

(Jer.) (*Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 30)

Ak jılan ayağı jok, **közi** de jok, (*Beyaz yılan ayağı yok, gözü de yok*)

Söylegen ne bir avız **sözi** de jok. (*Söyleyen bir kelime bile sözü yok*)

Toktamay kısı, jazı keze berer, (*Durmadan kışın, yazın gezer*)

Üstinde bir japırak **bözi** de jok. (*Üzerinde bir yaprak patiskası bile yok*)

(Özen.) (*Nehir*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 31)

Dübir-dübir törtev, (*Dübir-dübir dördtür*)

Esengeldi ekev, (*Esengeldi ikidir*)

Jağalbaylı jalğız, (*Jağalbaylı yalnız*)

Onın tanı karbız. (*Onun sabahı karpuz*)

(Törtev – tüyenin ayağı, ekev – eki kulağı, jalğız – kuyırışı.)

(*Dört – devenin bacağı, iki – iki kulağı, yalnız – kuyruğu*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34)

Tavdan tas dom**al**aydı, (*Dağdan taş yuvarlar*)

Tas burşaktay sab**al**aydı. (*Nohut gibi düşer*)

(Tüyenin kumalağı.) (*Devenin boku*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34)

Joğarıdan köp tas dom**al**aydı, (*Yukarıdan taşlar yuvarlar*)

Kezektesip birin biri ku**val**aydı. (*Sırayla bir birini kovarlar*)

(Tüyenin kumalağı.) (*Devenin boku*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34)

Jol, jol, **jol** jadır, (*Yol, yol, yol bulunmaktadır*)

Jol aynala **kol** jadır, (*Yol çevresinde el bulunmaktadır*)

Taman koldın işinde, (*Bu elin içinde*)

Aydahar jegir han jadır. (*Ejderha yiyecek han var*)

(Maldın öti.) (*Hayvan ödü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35)

Ot basında **kum**ğan, (*Ocak başında çaydanlık*)

Eki közin **jum**ğan. (*İki gözünü kapatır*)

(Mısıık.) (*Kedi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 36)

Bar eken bir mahluk davısı zor, (*Varmış bir aptal sesi kalın*)

Koldarı adamğa uksas, nasili **sol**. (*Elleri onun insaninkine benzer*)

Üyleri tas bulaktan jaratılğan, (*Evleri kaynaklardan oluşun*)

Tapkan adam aladı, baygini **mol**. (*Bunu çözen insan büyük bir hediye alır*)

(Kölbaka.) (*Kurbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 37)

Tarpan, tarpan **tar**biğan, (*Çok şımarıktır*)

Türi jaman **jar**biğan. (*Yüzü çirkindir*)

(Baka.) (*Kurbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 37)

Özi şubar, (*Kendisi benekli*)

Tamağına takkanı (*Boyununa taktığı ise*)

Eki tumar. (*İki maskot*)

(Şortan.) (*Turna balığı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 39)

Köl, özen, dariyanı janı süygen, (*Nehir, ırmak, akarsuyu canı seven*)

Jasınan kora salıp, kamıs şiden. (*Çocukluğundan ahır inşa eden*)
Kaşaama teren sudı boylağanda (*Ne kadar derin suya girerse de*)
Üstine bir tamşı da su timegen. (*Üzerine bir damla su değmeyen*)
(Andatır.) (*Misk sıçanı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 43)

Makluk bar eken davısı zor, (*Bir aptal varmış yüksek sesli*)
Adamğa uksap boyında ayak pen kol. (*İnsana benzer, ayağıyla eli varmış*)
Mekeni tas bulaktın tönireğinde, (*Mekani taş ırmakların yanında*)
Minanı tapkan jannın akılı mol. (*Bunu bulan adam çok akıllıdır*)
(Ayu.) (*Ayı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 43)

Ol nağız köp januvar, (*O harbiden çok yayılan hayvandır*)
Közi ötkir, könli tar. (*Gözleri keskin, gönlü dar*)
Sıra da kelip baska ursak, (*Bazen de başından dövsek bile*)
Oylamaydı namıs ar. (*Düşünmez namus arını*)
Kara tügil handa bar, (*Halkı bırak handa bile var*)
Kıtayda bar, Kırımında bar, (*Çin`de var, Kırım`da var*)
Türkistan üriminde bar, (*Türkistan halkında var*)
Horazım buharında bar. (*Horezm yurdunda var*)
(İt.) (*Köpek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 43)

Ay dalada tostağan, (*Dışarıda fincan*)
Onı nağıp tastağan. (*Onu niye bırakan*)
(Tasbaka.) (*Kaplumbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 46)

Bazardan kelgen kök lök, (*Çarşıdan gelen gök deve*)
Kök löktin közi kök. (*Gök devenin gözü gök*)
Üstindegi Janibek, (*Üzerindeki Janibek*)
Janibektin janı jok. (*Janibeğin canı yok*)
(Tasbaka.) (*Kaplumbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 46)

Karayıp uştı karğaday, (*Kararıp uçtu karga gibi*)
Barmağan jeri kalmadı-ay. (*Gitmeyen yeri kalmaz ki*)
Jerge tüsti, in kazdı (*Yere indi, in kazdı*)

Ayağımen tırmalay. (*Bacaklarıyla tırmalayarak*)

(Konız.) (*Böcek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 52)

Ğajayıp bir narse bar katkan **teri**, (*Muhteşem bir şey var derisi sert*)

Özinin kalın toğay jatkan **jeri**, (*Kendinin bulunduğu yeri kalın orman*)

Bir küni aştan ölmey toktan öler, (*Bir gün açlıktan değil tokluktan ölür*)

Jigittin munı tabar kemengeri. (*Yiğidin bilgisi olur bunu bulan*)

(Tüye kene.) (*Deve piresi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 52)

Bek **turğan**, (*Güçlü duran*)

Belin buvıp, (*Belini dayanıp*)

Tek **turğan**. (*Tek duran*)

(Bav biday.) (*Buğday bahçesi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 56)

Aluvan türlü tüsi **bar**, sırtı kattı, (*Çok çeşitli rengi var, dışı sert*)

Adamzat jevge kumar, özi tattı. (*İnsanoğlu yemeye istekli, kendisi lezzetli*)

Toksan künde tolıksıp küni bitip, (*Doksan günde olgunlaşıp, zamanı gelip*)

Esepsiz aktı-kara bala taptı. (*Sayırsız beyaz-siyah çocuk doğurdu*)

(Kavın, karbız.) (*Kavun, karpuz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 57)

Kozğalmay bir orında **karap** turar, (*Kımıldamadan bir yerde bakıp durur*)

Adamnın kajetine **jarap** turar. (*Adamın ihtiyacını karşılar*)

Kaňalık jabir körse, sabır etip, (*Ne kadar zorluluk çekerse, sabır eder*)

Jane de köbeymekke talap kılar. (*Çoğalmaya da çok istekli*)

(Ağaş.) (*Ağaç*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 59)

Uzın murttı sarılar, (*Uzun bıyıklı sarılar*)

Koyunında nanı **bar**. (*Koyununda ekmeği var*)

(Biday.) (*Buğday*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 60)

Sırtı tas, işi kuis bölek-bölek, (*Dışı taş, içi oyuk, ayrı-ayrı*)

Bazardan omı satıp alsa kerek. (*Çarşıdan onu satın almış olması lazım*)

Alğan janğa tağamdık paydası bar. (*Alan insana yemeklik faydası var*)

Şeşip ber jumbağımdı bolsan zerek. (*Hadi çöz bilmecemi akıllıysan*)

(Janğak.) (Ceviz)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 61)

IV.1.3.2.3. Zengin Kafiye: En az üç veya daha fazla ses benzeşmesine zengin kafiye denir.

Ayeden **kübi** tüsti (*Gökten kap düştü*)

Kübinin **tübi** tüsti (*Kabın dibi düştü*)

Künnin kürkirevi (*Şimşeğin vurması*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 17)

Bir emen jeti terek, altı **kayın**, (*Bir meşe yedi kavak, altı huş*)

Butağı tolıp jatır dayım-**dayım**. (*Dalları bunların pek çok*)

İşinde şınar terek üş karağay, (*İçinde çınar kavak üç çam ağacı*)

Öngesin ayta berip ne kıl**ayın**. (*Yetiştikten sonra sözünü edip ne yapıyım*)

(Şolpan, Jeti karakşı, Ürker, Üş tarazi)

(*Veniüs, Ayı, Ülker veya Süreyya, Üç terazi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Bir jatkan zor kemenger kara **kisi**, (*Bir yaşlı bilge kişi*)

Kimıldar sol kisiden eldin **tisi**. (*Kımıldar o kişiden halkın dişi*)

Talkandap beti, jüzin tırnasan da, (*Ağzı-burnunu kırsan da*)

Bir avız nege üyttin dev emes **isi**. (*Bir kelime bile etmez*)

(Jer.) (*Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Kara atım **kaltıravık**, (*Kara atım titrer*)

Kabırğası **jaltıravık**. (*Kadurgası parlar*)

(Su.) (*Su*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 29)

Aytayın ayt degende, aya **batır**, (*Söyleyin söyle dediğinde, aya batır*)

Bolğanda astı gauhar, üstü **şatır**. (*Olmuştu altı elmas, üstü çatı*)

Kazanday kara tastın dal tübinde, (*Kazan gibi kara taşın tam dibinde*)

Bir türlü adam tappas zahar **jatır**. (*Bir türlü insan bulamayacak zehir var*)

(Maldın öti.) (*Hayvan ödü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35).

Jer baskanın **jüyrigi**, (*Yeryüzündekilerin en hızlısı*)

Aspannan keler **buyrığı**. (*Yukarıdan gelir emri*)

Buyruğı jetip kelgende, (*Emri geldiği sırada*)

Şoşandaydı **kuyruğı**. (*Çırpınır kuyruğu*)

(Bürkittin koyandı aluvı.) (*Kartalın tavşanı avlaması*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 36)

Bir narse jüre almaydı jerdı **basıp**, (*Bir şey var yeri basarak yürüyemez*)

Jerde jok buyıratın oğan **nasıp**, (*Yerde ona bulunacak bir şey yok*)

Turağın ol narsenin adam bilmes, (*Mekanını o şeyin insan bilemez*)

Aytpasa túsindirip birev aşık. (*Söylemezse birisi ona açıklayıp*)

(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 38)

Jel, jel, jel biyem, (*Deh, deh, deh kısradıım*)

Jel**indese** kim biler. (*Bu şişerse kim bilir*)

Jav japırak túbinde, (*Bir yapırağın dibinde*)

Kul**ında**sa kim biler. (*Yavrularsa kim bilir*)

(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 38)

Buda-buda, **buda** jün, (*Balya, balya, balya yün*)

Budalanđan **şuda** jün. (*Balyalanan yoğun yün*)

Sıdırıp koyđan sur taspı, (*Gerilen gri renkli örgü*)

Konır şolak kunajın. (*Kahverengi bodur düve*)

(Tışkan.) (*Fare*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 39)

Bir makluk bar edi jürgen **sayak**, (*Bir aptal var her yerde gezer*)

Kevdesine karasam müştimdey-**ak**. (*Küçücük bir vücudu var*)

Türin baykap kara da et tamaşa, (*Sen onu hayranlıkla izle*)

Üstinde köterip tur bir mın **tayak**. (*Üzerinde kaldırır bin bir dayak*)

(Kirpi.) (*Kirpi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 39)

Aytayın bir jumbaktı sizge **batır**, (*Söyleyin bir bilmece size kahraman*)

Özinin astı kevek, üstü jaltır. (*Kendinin altı gözenekli, üstü parlak*)

Kazanday kara tastın bavırında, (*Koskoca kara taşın yanında*)

Bir süyir adam tappas zarlı **jatır**. (*Bir sürü insan bulamaz zehirli var*)

(Jılan.) (*Yılan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 40)

Apan-apan, (*Apan-apan*)

Jaman şapan. (*Kötü kaban*)

Tört tüyreviş, (*Dört iğne*)

Bir bılğavış. (*Bir salıncak*)

(Tüyenin şudası, ayağı, kuyırışı.) (*Devenin hörgüçü, bacağı, kuyruğu*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)

Aytayın men bir jumbak tım tamaşa (*Söyleyin ben bir çok güzel bilmece*)

Tındama jumbağımdı unamasa. (*Bilmecemi beğenmezsen dinleme*)

Boyu bar bir metrden astamırak, (*Boyu var bir metreden biraz fazla*)

Basında müyizi bar onan asa. (*Başında ondan yüksek boynuzu var*)

(Buğı.) (*Geyik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)

Tüyeni tistegen, (*Deveyi ısırın*)

İtti mingen. (*İti binen*)

Eşkini jetektegen, (*Keçiyi sürükleyen*)

Esekti basına kötergen. (*Eşeği başına kaldıran*)

(Koyan.) (*Tavşan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 43)

Şıkpaydı bir makluk korasık, (*Çıkmaz bir aptal evinden*)

Tüginin ine ötpeydi arasınan. (*Yününün arasınan iğne geçmez*)

Tap munday makluktu körgenim jok, (*Tam bunun gibi aptalı hiç görmedim*)

Ayrılar tuva salıp anasınan. (*Doğumundan sonra hemen ayrılır annesinden*)

(Kirpi.) (*Kirpi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 44)

Aytayın bir jumbağım tunğiyıktı, (*Söyleyin karmaşık bir bilmece*)

Jaratkan barşa janğa bir buyrıktı. (*Tanrım yaratmış bu dünyaya emriyle*)

Bolğanda koyan kulak, koy kuyrıktı, (*Tavşan kulaklı, koyun kuyruklu imiş*)

Aynala tikenek bir jüni kılşık. (*Çevresi dikenli azıcık derisi yünlümüştü*)

(Kirpi.) (*Kirpi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 45)

Kızıldan kigen kiyim, baska kalpak, (*Kırmızıdan giymiş giyim, başına kapak*)

Savsağı törtev bolğan, emes jalpak. (*Parmakları dört tanedir*)

Üstine neşe türlü ton jamlıp, (*Üzerine farklı kürkler giyer*)

Basadı mas adamşa taltak-taltak. (*Sarhoş gibi adımlar*)

(Koraz.) (*Horoz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 47)

Bir kus bar jan bilmeytin işken **asın**, (*Bir kuş var yediğini kimse bilmez*)

Adamğa körsetpeydi jumırtkasın. (*İnsana yumurtasını göstermez*)

(Jarğanat.) (*Yarasa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 48)

Dalanın körıp pe edin moldaların, (*Bozkırın görmüş müydün mollaların*)

Tıdanız ol sorlının aytkan **zarın** . (*Dinleyin o zavallıların söylediğini*)

Jiyılıp bir arağa oybaylaydı, (*Toplanıp bir yere haykırırlar*)

Kez kelgen düniyege ol bir **jarım**. (*Herhangi bir yere oturarak*)

(Torğay.) (*Serçe*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 49)

Söylese sözdü, (*Konuşursa sözlü*)

Aytsa avızdı. (*Söylerse ağızlı*)

Tınısı **baska**, (*Nefesi başka*)

Mandayı **kaska**. (*Alın kel*)

(Totı kus.) (*Papağan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 50)

Bir narse aldı biyik, artı **alasa**, (*Bir şey önü yüksek, sonu alçak*)

Dop iler keşke deyin bir tamaşa. (*Harika bir top yapar akşama kadar*)

Mıltığın atayın dep ontaylanar, (*Tüfeğini sıkmaya kalkar*)

Özine etken sıyı unamasa. (*Kendine veren hediyeği beğenemezse*)

(Sasık konız.) (*Pis kokulu böcek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 55)

Bar edi bir jumbağım jürgen **sayda**, (*Saklayan bir bilmece var ovada*)

Kolında kılışı jok, eki nayza. (*Elinde kılıcı yok, iki mızrak*)

Kolında eki nayza bolğanmenen (*Elinde iki mızrak olsa bile*)

Kılış pen ay baltaday bolmak **kayda**. (*Kılıçla ay balta(sekira) gibi olamaz*)

(Buzaubas.) (*Buzaubas*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 55)

Formı bar **domalak**, (*Şekli var yuvarlak*)

Kömip koydım sığalap, (*Gömdüm onu dikkatli*)

Jaksı bolsa turmısı, (*İyi olursa yaşamı*)

Şığadı eken koğalap. (*Çıkarmış çok sayıda*)

Bes ay tamam bitkende, (*Beş ay tam bittiğinde*)

Kaptap aldım kum**alak**. (*Sarındım üstümü*)

(Kartop.) (*Patates*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 58)

Kar altında k**ıst**adı, (*Kar altında kışladı*)

Jasılmen börkin t**ıst**adı. (*Yeşil ile şapkasını bıraktı*)

(Gül şeşek.) (*Kardelen*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 59)

Otırğan meken etip japan **dala**, (*Oturmuş meken edip bozkırı*)

Birtalay maklukka bolğan ana. (*Bir sürü aptala olmuş anne*)

Mezgili jetken şakta jükti bolıp, (*Zamanı geldiğinde hamile kalıp*)

Altı ayda tabadı eken sansız **bala**. (*Altı ayda doğurmuş pek çok çocuk*)

(Alma ağaşı.) (*Elma ağacı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 60)

Toğay tolğan j**andar**ı bar, (*Orman dolu canları var*)

Ar jandardın işinde (*Her canların içinde*)

Bölmelep salğan t**amdar**ı bar. (*Oda oda evleri var*)

(Kamıs.) (*Kamış*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 61)

Sırtı **bütün**, (*Dışı bütün*)

İşi **tütün**. (*İçi duman*)

(Sanırav kulak.) (*Mantar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 62)

Künnin nurın s**üyemin**, (*Güneşi severim*)

Künge basımdı **iyemin**. (*Güneşe başımı eğerim*)

Monşağım jok moynımda, (*Boyuncağım yok boynumda*)

Ülken kalpak **kiyemin**. (*Büyük şapka giyerim*)

(Künbağıs.) (*Ayçiçeği*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 62)

Al endi men bereyin jumbak **saylap**, (*Hadi ben söyleyin size bir bilmece*)

Düldüldi saharağa koydım **baylap**, (*Hediyesini dışarıya koydum bağlap*)

Bulbul kus otıradı üyde sayrap, (*Bülbül kuş oturur evde ötüp*)

Bir gauhar koynımızda turğan jaynap, (*Bir elmas koynumuzda durur parlayıp*)

Jel soksa janıp keter örttey **kavlap**, (*Rüzgar eserse ateş gibi yanar*)

Kemenger, bolsan askan, teren boljap, (*Bilge, akullı, birisi olursan*)
Ne narse osı aytkanım manisın tap. (*Bu neymiş söylediklerim, mantığını bul*)
Şeşüvi: (*Çözümü*)

Bolğanda akıl – dariya, kevden – **düldül**, (*Olmuşsa akıl – nehir, vücudun – güçlü*)

Künrenip sayrap turğan tilin **bulbul**. (*Dilin öten bülbül kuşu gibi*)
Koyınnan şıkkın gavhar – eki közin. (*Kucağından çıkan elmas – iki gözün*)
Sokkan jel davılpazday aytkan söz **dür**. (*Sözün ise güçlü esen rüzgar gibi*)
Daryanın janıp ketken suraktarı, (*Nehrin yanıp bitmiş soruları*)
Adamın kattı şıkkın aşuvı **dür**. (*Adamın aşırı siniridir*)
Savaldın manı solay, mani tügel, (*Sorunun mantığı böyle, tamamdır*)
Barlığın şeşkendegi manisı sol. (*Hepsini çözdüğümdeki mantığı budur*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 63)

IV.1.3.2.4. Tunç Kafiye: En az dört ses benzer olmak üzere bir mısradaki kelime diğer mısralardaki kelimelerden birisinin içerisinde aynen yer alırsa buna tunç kafiye denilir. Tunç kafiye, çalışmamızda yer alan metinlerde bol miktarda kullanılmıştır.

Ak sandığım **aşıldı**, (*Beyaz sandığım açıldı*)
İşinen jibek **şaşıldı**. (*İçinden ipek saçıldı*)
(Künnin közi.) (*Güneş gözü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Bir narse jer men köktin **arası da**, (*Bir şey var yerle göğün arasında*)
Körinbeydi, özi tügil **karası da**. (*Görünmez, kendi değil karası bile*)
Bilinbey jer üstinde jürse dağı (*Bilinmeden yer yüzünde yürüse bile*)
Paydalı adamzattın balasına. (*Faydalı insanoğluna*)
(Ava.) (*Hava*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 24)

Kolı jok suret **saladı**, (*Eli yok resim çizer*)
Tisi jok tistep **aladı**. (*Dişi yok ısırır*)
(Ayaz.) (*Ayaz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 25)

Kara jer adam zatka bolğan **meken**. (*Kara yer insanoğluna olan mekan*)
Kazına işi tolğan artürli ken. (*Hazine içi dolu çeşitli cevher*)
İşinde jüz mın türli asılı bar, (*İçinde yüz bin farklı değerli taşı var*)

Solardın en artığı nemene **eken**? (*Onların ayrıcalığı neymiş acaba?*)

(Temir.) (*Demir*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 28)

Apan-**apan**, (*Apan-apan*)

Eski şapan. (*Eski kaban*)

İyir kobız, (*Kıvrak kopuz*)

Jarık juldız. (*Parlak yıldız*)

(Tüye.) (*Deve*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 33)

Jol üstinde ku **kazık**, (*Yol üzerinde tek kazık*)

Mergenşige jol **azık**. (*Avcıya yol azık*)

(Koyan.) (*Tavşan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35)

Bir narse kayratı köp, bolğan küşti, (*Bir şey var, çok güçlüdür*)

Basınan ötkizedi arbir **isti**. (*Her iş elinden gelir onun*)

Januvar makluktın birevi özi, (*Hayvanların içindeki delisi*)

İrkilmey jumsaytuğın ulı **tisti**. (*Cesurca hiç durmadan dişini kullanır*)

(Arıstan.) (*Aslan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 36)

Bar eken üş kanattı uşıp **ketpes**, (*Üç kanadlı bir şey var, fakat uçmaz*)

Egin sap jurt katarı kasip **etpes**. (*Millet gibi tarımla da uğraşmaz*)

Özinin mekeninen şığıp ketse, (*Kendi mekanından çıkarsa*)

Tırşılık köremin dep ümit **etpes**. (*Yaşama umudunu keser*)

(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 39)

Tal basında ağaş üy, (*Ağaç başında ahşap ev*)

Terezesiz tamaşa üy. (*Penceresiz muhteşem ev*)

Sonı meken **etedi**, (*Onu meken edinir*)

Kısta alıska **ketedi**. (*Kışın uzağa gider*)

(Kara torğay.) (*Kara serçe*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 49)

Dünyede bir molda (*Dünyada bir molla*)

Uvağında azan **okıdı**. (*Zamanında ezan okur*)

Mezgilinde aykaylap, (*Zamanında bağırır*)

Kayıp kep jer **şokidi**. (*Geri dönüp yeri gagalar*)

(Koraz.) (*Horoz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 49)

Susuz pisken **as** kördim, (*Susuz pişen yemek gördüm*)

Domalanğan **bas** kördim. (*Yuvarlanan baş gördüm*)

(Kavın.) (*Kavun*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 57)

Bar eken bir asıl zat jerden **öngen**, (*Varmış bir asil şey yerden çıkan*)

Kezuge jer dünyeni özi **köngen**. (*Gezmeyi dünyayı kendisi isteyen*)

Baradı döngelenip tor jorğaday, (*Yuvarlanıp gider, at gibi koşar*)

Aydalada jüruge tım-ak jöndem. (*Dışarıda yürümüye çok meyilli*)

(Kanbak.) (*Kanbak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 58)

IV.2. Bilmecelerin İçeriği

Kazak halkındaki bilmecelerin muhteva yapısı geniş bir yelpazeyi oluşturmaktadır. Toprakta yaşayan hayvanlardan gökyüzünde uçan kuşa kadarki konuyu kapsamaktadır. Biz çalışmamızda bilmecelerin içeriğini: Cevabı Gökyüzüyle, Yerle, Hayvanlarla, Kuşlarla, Böceklerle, Tarla ve Bitkilerle, İnsanlar ve İnsan Organlarıyla, Yiyeceklerle Ve İçeceklerle, Giyislerle, Kıstavla İlgili Olan Bilmeceler, Ateş Yakma, Işıklandırma, Çanak-çömlek, El Sanatıyla İlgili Olanlar konuları altında değerlendirmeyi uygun bulduk.

IV.2.1. Cevabı gökyüzüyle ilgili olanlar

Dünyede bir karpuz bar solmaytuğın, (*Dünyada bir karpuz var bozulmaz*)

Jaz şirip, kısta üsip tonbaytuğın. (*Yazın çürümez, kışın üşümez*)

Jahannın jerin, suvın, jandikterin, (*Cihanın yerini, suyunu, böceklerini*)

İşi ken barin salsa tolmaytuğın. (*İçi geniş hepsini koysa bile dolmaz*)

(Kök, Aspan.) (*Gök, gökyüzü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 15)

Bir tükti kilem, (*Bir kıllı halı*)

Bir tüksiz kilem. (*Bir kılsız halı*)

(Aspan, Jer.) (*Gökyüzü, Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 15)

Eki teri, ekeyvi de ken teri. (*İki deri, ikisi de geniş deri*)
(Aspan, Jer.) (*Gökyüzü, Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 15)

Ten, ten, ten kyiz, (*Eşit, eşit, eş kilim*)
Eki ortası ken kyiz. (*İki ortası geniş kilim*)
(Aspan, Jer.) (*Gökyüzü, Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 15)

Kök jiyekti şay tabakta (*Kenarı mavi olan çay tabakada*)
Altın alma terbeler, (*Altın elma sallanır*)
Keyde alma bürker jüzin (*Bazen elma yüzünü saklar*)
Ulpa makta perdeler. (*Yumuşak pamuk perdeler*)
(Kün.) (*Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 15)

Ak sandığım aşıldı, (*Beyaz sandığım açıldı*)
İşinen jibek şaşıldı. (*İçinden ipek saçıldı*)
(Künnin közi.) (*Güneş gözü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Jalğanda bir narse bar ayakkaptay, (*Cihanda bir şey var ayakkabı gibi*)
Uşadı keşke deyin damıl tappay. (*Hiç dinmeden uçar akşama kadar*)
(Kün.) (*Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Keregenin basında ketpen javlık, (*Keregenin başındandaki örtü*)
Ket desem de ketpeydi netken javlık. (*Git desem de gitmez bu nasıl bir düşman*)

(Künnin kerege basına tükken savlesi) (*Güneşin kerege başına düşen ışığı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Aytayın men bir jumbak seksen segiz, (*Söyleyim ben bilmece seksen sekiz*)
Şeşüvi kiyin emes eskerseniz, (*Çözümü zor değil dikkat ederseniz*)
Boladı biri ötkir, biri ötpes, (*Biri keskin, öbürü de kör olur*)
Akılı, munı tapkan uşan teniz. (*Çok zeki bunun çözümünü bulan*)
(Ay, Kün.) (*Ay, Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Birevdin bir ulı bar jane kızı, (*Birisinin bir oğlu var ve kızı*)
Biledi ol ekevin dünyeye jüzi, (*Bu ikisini bütün dünya tanır*)

Uyıktaydı ulı tünde, kızı kündiz, (*Oğlu gece uyur, kızı ise gündüz*)

Jürgende bilinbeydi baskan izi. (*Yürüdüğünde izi bilinmez*)

(Kün men Ay.) (*Güneş ve Ay*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Luğat jumbak kılıp söz bastayın, (*Lugat kılıp bilmeceyle söz başlıyım*)

Jaraldı bir makluk ülken jayın:(*Burada büyük bir aptal dünyaya geldi*)

Özinin bası jeti, kolı on eki, (*Kendinin başı yedi, eli on iki*)

Otızdan savsağı bar kol bas sayın;(Otuz uşar parmağı var her koluna)

Jıyırma dört kulağı bar bir basında, (*Yirmi dört kulağı var bir başında*)

Joldas bop jürer onın kim kasında? (*Onunla kim arkadaş olur acaba*)

Biri-ak, bireyi-kök-eki közi(*Biri-beyaz, diğeri-mavi-iki gözü*)

Turadı badırayıp arkasında. (*Sirtında durar belerip*)

(On eki kol-on eki ay, otız savsak-otız kün, jıyırma dört kulak-sötkegedi
jıyırma dört sağıt, eki köz-kün men ay.)

(*On iki el-on iki ay, otuz parmak-otuz gün, yirmi dört kulak-bir gündeki yirmi
dört saat, iki göz-güneşle ay*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 16)

Ayeden kübi tüsti, (*Gökten kap düştü*)

Kübünün tübi tüsti. (*Kabın dibi düştü*)

(Künnin kürkirevi.) (*Şimşegin vurmastı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 17)

Konaktap künde konar su betine, (*Her gün su yüzüne iner*)

Süysiner barlık adam kelbetine. (*Bütün insan görünüşünü sever*)

Tulğası su işinde körinedi. (*Bedeni su içinde görünüyormuş*)

Tanırkap kArap tursam suretine. (*Şaşkınlıkla resimine baktığım zaman*)

(Ay.) (Ay)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 17)

Jabık astında jartı külşe. (*Tava altında yarım ekmek*)

(Jartı ay.) (*Yarım ay*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 17)

Keregenin basında kepken bavır, (*Keregenin başında kuru karaciğer*)

Kesip alsa tavsılmas netken bavır!(*Kesersen bile tükenmeyen karaciğer*)

(Ay.) (Ay)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 17)

Altın baki, (*Altın bıçak*)

Kümis saki, (*Gümüş çanak*)

Kırık kısırak, (*Kırk çömlek*)

Bir saurik. (*Bir tabak*)

(Kün, Şolpan, juldız, Ay.) (*Güneş, Venüs, yıldız, Ay*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Bir emen jeti terek, altı kayın, (*Bir meşe yedi kavak, altı huş*)

Butağı tolıp jatır dayım-dayım. (*Dalları bunların pek çok*)

İşinde şınar terek üş karağay, (*İçinde çınar kavak üç çam ağacı*)

Öngesin ayta berip ne kılayın. (*Yetiştikten sonra sözünü edip ne yapıyorum*)

(Şolpan, Jeti karakşı, Ürker, Üş tarazi) (*Venüs, Ayı, Ülker veya Süreyya, Üç terazi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Köp bavırsak işinde bir kalaş. (*Çok börek işinde bir ekmek*)

(Juldızdar işindegi ay.) (*Yıldızlar içinde ay*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Üy üstinde usak tas. (*Ev üstünde ufak taş*)

(Juldız.) (*Yıldız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Aueli aytatın asıl şölmek, (*Evveli söyleyeceğim esas lamba*)

Bir tolıp, bir azayıp kaita kelmek. (*Bir dolup, bir azalıp yine yerine gelir*)

Sarayda janıp turğan sansız şırak, (*Sarayda yanan sayısız alev*)

Adamğa onay emes sanap bilmek. (*Adama kolay değil bunu sayıp öğrenmek*)

(Ay, juldız.) (*Ay, yıldız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Köp monşak üy üstüne koydım şaşıp, (*Çok boncuk ev üstüne koydum saçıp*)

Karasan tolıp jatır közindi aşıp. (*Bakarsan pek çok bunlar gözünü açıp*)

Üyime savlelenip tüsse jarık, (*Evime ışık gelirse aydınlalıp*)

Ketedi algi monşak bari kaşıp. (*Bu boncuklar aniden kayboluverir*)

(Juldız.) (*Yıldız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 18)

Takiyam tolğan sök, (*Takkem dolu boncuk*)

Erte tursam dım da jok. (*Erken kalksam hiçbir şey yok*)

(Juldız.) (*Yıldız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 19)

Kıyırsız bir teniz bar ol nemene? (*Sonsuz bir deniz var o nedir*)

Kubılıp, kalkıdı altın bir tegene, (*Değişip kalkan bir tabaka*)
Sansız kus jüzedi ortasında, (*Sayısı sonsuz kuş yüzer ortasında*)
Altı kaz, jeti üyrek, üç bödene. (*Altı kaz, yedi ördek, üç bildircin*)
Okşav jür ak şağala, kök şağala, (*Ayrı yürüyor beyaz martı, mavi martı*)
Tenizdin ortasında kumis kese. (*Denizin ortasında gümüş fincan*)
(Aspan alemi, juldız.) (*Gök dünyası, yıldız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 19)

Biz, biz, biz edik, (*Biz, biz, bizdik*)
Biz altı kız edik, (*Biz altı kız olduyduk*)
Bir taktayğa jinaldık, (*Bir tahtaya toplandık*)
Tan aldında jok boldık. (*Şafak sökmeden kaybolduk*)
(Altı kız-Ürker. Ürkerdin batuvı) (*Altı kız-Ülker. Ülker'in batımı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 19)

Bir keme aspanda uşkan, ayağı jok, (*Bir gemi var uçan, bacağı yok*)
Ustağan koldarında tayağı jok. (*Ellerinde tutan sopası yok*)
Künine talay jerge keter kezip, (*Her gün birkaç yere gider gezip*)
Narsenin bul sekildi sayağı jok. (*Buna benzer bir şey yok*)
(Bult.) (*Bulut*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 19)

Altı kaz, jeti üyrek, bir bödene, (*Altı kaz, yedi ördek, bir bildircin*)
Keyde orta, keyde tolı sar tegene, (*Bazen orta, bazen dolu sarı çanak*)
Tunık penen laydın arasınan, (*Temizle kirlinin arsından*)
Bir akku uşıp şıktı kanat kere. (*Bir kuğu uçup çıktı kanatlarıyla çırparak*)
(Altı kaz-Ürker, jeti üyrek-Jeti karakşı, bir bödene-Şolpan, akku-Kün.)
(*Altı kaz-Ülker, yedi ördek-Ayı, bir bıdırcın-Venüs, kuğu-Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 19)

Joğaltıp jazdıgünü bir top kısırak, (*Kaybedip yazın bir sürü kısırak*)
Kelemin birtalaydan elden surap. (*Bayadır geliyorum herkese sorup*)
Tur eken dariyanın ortasında, (*Duruyormuş denizin ortasında*)
Jete almay üyge kayttım boska birak. (*Yetişemedim döndüm eve boş*)
(Ürker.) (*Ülker*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Ay dalada ak şatır, (*Bozkırda beyaz çadır*)
Ak şatırdın işinde (*Beyaz çadırın içinde*)

Kızıl közdi şal jadır. (*Kırmızı gözlü yaşlı yatıyor*)

(Aspan, Kün.) (*Gökyüzü, Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Aydahar kündiz jatıp tünde şığar, (*Ejderha gündüz yatıp gece çıkar*)

Kaharlı kalıbına arkim kumar. (*Korkunç görünümüne herkes meraklı*)

Bolıptı tuğannan-ak künmen talas, (*Doğumundan beri güneşle tartışmış*)

Küнди körse aydahardın jüzi solar. (*Güneşi görürse ejderhanın yüzü solar*)

(Ay.) (Ay)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Kündiz aynegi sınadı, (*Gündüz aynası kırılır*)

Tünde ornında turadı. (*Gece yerine gelir*)

(Ay.) (Ay)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Kışkentay nan barşa alemge jetedi. (*Küçücük ekmek tüm dünyaya yeter*)

(Ay.) (Ay)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Jabıkta jartı nan. (*Kapalıken yuvarlak ekmeğin yarısı*)

(Ay.) (Ay)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Tav tars etse tağı ürker, (*Dağ pat ederse yine korkar*)

Tavdağı eldin malı ürker. (*Dağdaki halkın hayvanı korkar*)

Kırdağı jilkı ürker, (*Bozkırdaki yilkı korkar*)

Jortıp jürgen tülki ürker. (*Gezen tilki korkar*)

(Künnin kürkirevi.) (*Şimşeğin çakması*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 20)

Takırda Aymağambet ölip jadır, (*Yerde Aymağambet ölmektedir*)

Kasında esek jemi tolip jadır. (*Yanında eşek yemi aşıp taşmaktadır*)

(Ay men juldız.) (*Ayla yıldız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 21)

Şım-şıtır, şıdey kotır. (*Çım-çıtır, incecik uyuz*)

(Juldız.) (*Yıldız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 21)

Bar eken bir beynetker jalğız közdi, (*Varmış bir işkolik tek gözlü*)

Kıdırıp ol jahannın barin kezdi. (*Gezip o cihanın hepsini dolaştı*)

Adamdı asem bere kyindirip, (*Adama güzellik verir giyindirip*)
Dünyeden bir jalanaş özi bezdi. (*Dünyadan çırıl-çıplak bir tek kendisi kaçtı*)
(Kün.) (*Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 21)

Ten-ten, ten kyiz, (*Eşit, eşit, eş kilim*)
Eki ortası ken kyiz . (*İki ortası geniş kilim*)
Arasında kyizdin(*Arasında kilimin*)
Sayrandağan kos müyiz. (*Eğlenen eş boynuz*)
(Ay, Kün.) (*Ay, Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 21)

Kırda kılış jarkıldaydı. (*Uzakta hancer parlıyor*)
(Nayzağay.) (*Şimşek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 21)

Karındası konağa(*Küçük kız kardeşi yatıya*)
Ağasın izdep kelgende, (*Ağabeyini arayıp geldiğinde*)
Ağası kaşıp ketedi, (*Ağabeyi kaçıp gider*)
Üyden şığıp bir jerge. (*Evden çıkıp bir yere*)
(Ay men Kün.) (*Ayla Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 21)

Taban, taban, taban ak, (*Taban, taban, beyaz taban*)
Tabanı jalpak koyan ak. (*Tabanı düz beyaz tavşan*)
Külgen közi kümisten(*Gülen gözü gümüştan*)
Kele jatır koyan ak. (*Geliyor beyaz tavşan*)
(Kün.) (*Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 22)

Jurtın bari sonı süyedi, (*Bütün halk onu sever*)
Bırak karağısı kelmeydi. (*Fakat ona bakmak istemezler*)
(Kün.) (*Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 22)

Meni eşkim körmeydi, (*Beni kimse görmez*)
Davisımdı esitedi. (*Sesimi duyar*)
(Künnin kürkirevi.) (*Şimşek çakması*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 22)

Saraydağı sarı ayğır(*Ahurdaki sarı aygır*)

Sarnap-sarnap kisiner. (*Gıcırtılı haykırır*)

(Künnin kürkirevi.) (*Şimşek çakması*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 22)

Bayterek jaratılğan ömir berip, (*Kavağa hayat verilip, dünyaya gelmiş*)

On eki butağı bar tübi berik. (*On iki dalı var kökü sağlam*)

Bavrında janıp turğan şam şırağı. (*Yanında alevlenen ateşi var*)

Men kördim sol arada ülken şahar, (*Ben gördüm o arada büyük şehir*)

İşinde sayrap turğan bulbul kustar. (*İçinde öten bülbül kuşlar*)

Ğajayıp mıktı kakkan şegeleri, (*Muhteşem sağlam çakmış çivileri*)

Esigin birde aşıp, birde jabar. (*Kapısını bir açar, bir kapatır*)

(Jer, Ay, Aspan, Kün.) (*Yer, Ay, Gökyüzü, Güneş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 22)

Aspanda uşıp jürgen altı torğay, (*Gökyüzünde uçan altı serçe*)

Ömirbaki jüredi jerge konbay. (*Tüm hayatı boyunca yere inmez*)

(Ürker.) (*Ülker*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 22)

Biz, biz, biz edik, (*Biz, biz, biz idik*)

Otuz arba kız edik, (*Otuz araba kız idik*)

Tan atkanda jok boldık. (*Sabah oldu kaybolduk*)

(Juldız.) (*Yıldız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 23)

Atekem jerge pışağın şanıştı. (*Dedecim yere bıçağını dikti*)

(Janbır.) (*Yağmur*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 23)

Besirdegi bes biye(*Ahırdaki beş kısrak*)

Beseyi de kulındı. (*Beşinin de tayı var*)

Kulındarı torı ala, (*Tayları benekli*)

Kuyruktarı sarı ala. (*Kuyrukları sarı benekli*)

(Ala bult.) (*Benekli bulut*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 23)

Köterilip tenizden(*Kalkıp denizden*)

Aspanğa biyk baramın. (*Gökyüzüne yükseliyorum*)

Byikten kayta tuskende(*Yükseklikten indiğimde*)

Öni kirer dalanm. (*Güzelleşir bozkır*)

(Janbır.) (*Yağmur*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 23)

Tırsıldap tüsedı, (*Çısil çısil düşer*)

Jer betine jetedi. (*Yer yüzüne yetişir*)

Jer betine jetken son, (*Yer yüzüne yetiştikten sonra*)

Ğayıp bop ketedi. (*Kayboluveriyor*)

(Burşak.) (*Dolu*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 23)

Arıktap bir tüye öldi, mayları köp, (*Zayıflayıp bir deve, yağı çok*)

Bezbenge salıp körsen könılge tok. (*Teraziye koyup ölçürsek gayet iyi*)

Keterinde zar-zar jılar, (*Giderken zır-zır ağlar*)

Süyegi kökte de jok, jerde de jok. (*Kemiği gökte de yok, yerde de yok*)

(Kar.) (*Kar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 23)

Kıstıgünü appak, (*Kışın bembeyaz*)

Jazdıgünü sup-suyık. (*Yazın sıvı*)

(Kar, su.) (*Kar, su*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 24)

Mamıktay ulpa, (*Yumuşacık pamuk*)

Kanttay ak. (*Şeker gibi beyaz*)

Kısta jer betin basadı, (*Kışın yer yüzünü kaplar*)

Jazda sayğa kaşadı. (*Yazın vadiye kaçar*)

(Kar.) (*Kar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 24)

Ak koyım turıp ketti, (*Beyaz koyunum kalkıp gitti*)

Kara koyım jatıp kaldı. (*Kara koyunum yatıp kaldı*)

(Kar men jer.) (*Karla yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 24)

Bar ma, jok pa onı anık bilmeysin, (*Var mı, yok mu onu tam bilemezsin*)

Ol jok jerde ömir sürüp jürmeysin. (*O olmadığı yerde yaşayamazsın*)

(Ava.) (*Hava*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 24)

Bir narse jer men köktin arasında, (*Bir şey var yerle göğün arasında*)

Körinbeydi, özi tügil karası da. (*Görünmez, kendi değil karası bile*)

Bilinbey jer üstinde jürse dağı(*Bilinmeden yer yüzünde yürüse bile*)

Paydalı adamzattın balasına. (*Faydalı insanoğluna*)

(Ava.) (*Hava*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 24)

Salmağın bar ölçesem, (*Ağırlığın var ölçsem*)

Körinbeysin közge sen. (*Görünmezsın göze sen*)

(Ava.) (*Hava*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 24)

Kolı jok suret saladı, (*Eli yok resim çizir*)

Tisi jok tistep aladı. (*Dişi yok ısırır*)

(Ayaz.) (*Ayaz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 25)

Kanatı jok uşadı, (*Kanadı yok uçar*)

Ayağı jok jeledi, (*Ayağı yok yürür*)

Auzı jok ulıdı. (*Ağzı yok ulur*)

(Boran.) (*Fırtına*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 25)

Kıs bolsa kır men oydı aralaydı, (*Kış olursa dağla ovayı gezer*)

Jaz bolsa kozđaluđa jaramaydı. (*Yaz olursa kımıldamaya izin vermez*)

(Boran.) (*Fırtına*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 25)

Ustasan kolđa ilinbes, (*Tutsan ele ilikmez*)

Karasan közge körinbes. (*Baksan göze görünmez*)

Jürse izi jok, (*Yürürse izi yok*)

Köretin közi jok. (*Görmeye gözü yok*)

Gulese küşi bar(*Ulumaya gücü var*)

Tanđalarlık isi bar. (*Şaşırtacak işi var*)

(Boran.) (*Fırtına*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 25)

Jerde emes, aspanda emes, arasında, (*Yerde değil, gökte değil, arasında*)

Kol jetpes usıňanmen salasına. (*El yetmez onu tutmak için*)

Özinin uşkırlığı kustan jüyrık, (*Kendisinin uçması kuştan hızlı*)

Oylanıp bul jumbaktı tabasın ba? (*Düşünüp bu bilmeceyi bulur musun*)

(Jel.) (*Rüzgar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 25)

Kol-ayağı jok bolsa da, (*Eli ayağı olmasa bile*)
Kakpa esikti aša alğan. (*Kapıyı açmayı becermiş*)
(Jel.) (*Rüzgar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 25)

Jazda bolmaydı, (*Yazın olmaz*)
Kısta boladı. (*Kışın olur*)
Terezege konadı, (*Pencereye yerleşir*)
Asem oyu oyadı. (*Güzel süs takar*)
(Kırav.) (*Kırağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 26)

Kulağı men közi jok, (*Kulağıyla gözü yok*)
Jok tipti kol men ayağı. (*Eliyle ayağı bile yok*)
Birak ğajap önerpaz (*Fakat muhteşem sanatçı*)
Manerlep oyu oyadı. (*Güzelce oyuyor*)
(Kırav.) (*Kırağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 26)

Kara tavdın basında (*Kara dağın başında*)
Kiyik ketip baradı. (*Geyik gidiyor*)
Kol-ayağı baurına (*El-ayağı içine*)
Tiyip ketip baradı. (*Değip gidiyor*)
(Tuman.) (*Sis*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 26)

IV.2.2. Cevabı yerle ilgili olanlar

Satayın desem avır kilem, (*Satmaya kalkarsam ağır halı*)
Satpayın desem tavır kilem. (*Satmazsam iyi halı*)
(Jer.) (*Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 26)

Ölşevsiz piştım, (*Ölçüsüz kestım*)
Jipsiz tiktım. (*İpsiz diktım*)
(Jer.) (*Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 26)

Zer-zer kilem, zer kilem, (*Süslü püslü, süs halı*)
Kötereyin desem zor kilem. (*Kaldırmaya çalışırsam zor halı*)
(Jer.) (*Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Bir jatkan zor kemenger kara kisi, (*Bir yaşlı kara bilge kişi*)
Kimıldar sol kisiden eldin tisi. (*Kımıldar o kişiden halkın dişi*)
Talkandap beti, jüzin tırnasan da, (*Ağzı-burnunu kırsan da*)
Bir avız nege üyttin dev emes isi. (*Bir kelime bile etmez*)
(Jer.) (*Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Jilt-jilt etken (*Işıl ışıl eden*)
Jıradan ötken. (*Uçurumdan geçen*)
(Su.) (*Su*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Ak jılan ayağı da, közi de jok, (*Beyaz yılan ayağı da, gözü de yok*)
Söylegen ne bir avız sözi de jok, (*Bir kelime lafi bile yok*)
Toktamay kısı-jazı jüre berer, (*Durmadan kışın-yazın harekette olur*)
Bir satke ayaldaytın jeri de jok. (*Bir dakika bile duracak yeri de yok*)
(Su.) (*Su*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Otkajanas, suğa batpas. (*Ateşe yanmaz, suya batmaz*)
(Muz.) (*Buz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Kuvıp edim moynın burmadı, (*Kovmuştum sırtını bile dönmedi*)
Ustayın dep em kolğa turmadı. (*Tutmaya çalıştım elimde durmadı*)
(Boran.) (*Rüzgar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Aşuvlanıp burtıdı, (*Kızarak kaşlarını çattı*)
Avızı köpirip kutırdı. (*Ağzı köpüklenip delirdi*)
Aşuşan akmak, (*Kızgın aptal*)
Kez kelgendi uşırdı. (*Hepsini uçurdu*)
(Kuyın.) (*Girdap*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 27)

Jumbağım jutıldı, (*Bilmecem yutuldu*)
Oyğa karay kutıldı. (*Ovaya doğru kaçtı*)
(Kuyın.) (*Girdap*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 28)

Bar eken bir makluk bozdaytuğın, (*Varmış bir aptal ağlayan*)
Julkınıp tönirekti korşaytuğın. (*Delirip etrafı çevreleyen*)
Japandı jalpağınan basıp ötip, (*Dünyayı tamamıyla gezip çıkıp*)
Uşkan kus, jügirgen an ozbaytuğın. (*Uçan kuş, koşan hayvan önünü geçemez*)
(Jel.) (*Rüzgar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 28)

Bir narse körinbeydi, bar ğay özi, (*Bir şey görünmüyor, vardır kendisi*)
Adamzat ol narseni körmes közi. (*İnsanoğlunun gözü görmez o şeyi*)
Jansızdı kimıldatıp jandı kılar, (*Cansız hareket ettirip canlı eder*)
Izıldap, ızın kağar aytkan sözi. (*Isıldap, ıslık çalar söyleyen sözü*)
(Jel.) (*Rüzgar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 28)

Kara jer adam zatka bolğan meken. (*Kara yer insanoğluna olan meken*)
Kazına işi tolğan artürli ken. (*Hazine içi dolu çeşitli cevher*)
İşinde jüz mın türli asılı bar, (*İçinde yüz bin farklı değerli taşı var*)
Solardın en artığı nemene eken? (*Onların ayrıcalığı neymiş acaba*)
(Temir.) (*Demir*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 28)

Men turıp bir tayaktı kolıma aldım, (*Ben durup bir sobayı elime aldım*)
İşine koşkıl kızıl boyav saldım. (*İçine koyu kırmızı boya koydum*)
Kızarıp sol boyavdan şıkkın tayak, (*Kızarıp o boyadan çıkan soba*)
Urğanda sozıladı kayran kaldım. (*Vurduğunda gerilir şaşırdım*)
(Temir.) (*Demir*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 28)

Kara atım kaltıravık, (*Kara atım titrer*)
Kabırğası jaltıravık. (*Kadurgası parlar*)
(Su.) (*Su*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 29)

Bir narse körüğe bar, ustavğa jok, (*Bir şey var ancak görebilirsin, tutamazsın*)
Jaz körki, kök şalidey şımıldık bop. (*Güzel şalı, harika perde olup*)

(Sağım.) (*Serap*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 29)

Tolkıp-tolkıp suday ağıp, (*Dalgalanıp su gibi akar*)

Eşbir jandı ketpes kağıp. (*Hiç kimseyi gitmez sokup*)

Köz körse de kol ustamas, (*Göz görürse de el tutmaz*)

Jaratılğan munşa nağıp. (*Nasıl böyle bir şey olabilir ki*)

(Sağım.) (*Serap*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 29)

Altın ayak, (*Altın bacak*)

Jete almadım, (*Yetişemedim*)

Jalan ayak. (*Yalınayak*)

(Sağım.) (*Serap*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 29)

Ülperşekke kan kuyıp, (*Karınıcağa kan verip*)

Ürip talğa bayladım. (*Üfleyip ağaca bağladım*)

Büldirgen.) (*Çilek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 29)

Tür-tür kilem, (*Çeşit çeşit halı*)

Tögilip jatkan kir kilem. (*Dökülen kirlı halı*)

Jayı-jayı, jay kilem, (*Seril seril halı*)

Jayılp jatkan bir kilem. (*Serilen bir halı*)

(Köktemdegi jer.) (*İlkbahardaki yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 29)

Köktorğın kördim men (*Mavi ipek gördüm ben*)

Köp asıl kadağan. (*Üzerine çok taş dikilen*)

Adam jok ömirde (*İnsan yok hayatta*)

Asılın sanağan. (*Taşını sayan*)

(Jer.) (*Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 30)

Bir zat bar dünyede kuşağı ken, (*Bir şey var dünyada kucağı geniş*)

Uşkan kus, jügirgen an barine ten. (*Uçan kuş, koşan hayvan hepsine eşit*)

Adamzat, jan-januvar arasında (*İnsanoğlu, hayvan arasında*)

Mangilik ösip önip ömir sürgen. (*Daima yetişen ve yaşayan*)

(Jer.) (*Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 30)

Jüresin-jüresin, uşın tappaysın, (*Yürürsün yürürsün, ucunu bulamazsın*)
Jüre bersen kaytıp kelesin. (*Öyle yürürsen geri dönersin*)
(Jer.) (*Yer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 30)

Jezdekem jezdi kamşısımen(*Bacanağım bakır kamçıyla*)
Jer şukılaydı. (*Yer kurcalıyor*)
(Tamşı.) (*Damla*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 30)

Murınsız şımşık(*Burunsuz baştankara*)
Muz tesedi. (*Buz delir*)
(Tamşı.) (*Damla*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 30)

Bar-bar, bar atım, (*Var var, var atım*)
Bar boyınşa jorğa atım. (*Var bir rahvan giden at*)
Ajırık körsen tisteme, (*Yabani ot görürsen ısırma*)
Baytal körsen kisineme. (*Kısrak görürsen kişneme*)
(Su.) (*Su*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 31)

Bar eken bir makluk özi jansız, (*Varmış bir aptal kendisi cansız*)
Keledi key jeri aldı, key jeri alsız. (*Bazı yeri canlı da bazıları cansız*)
Kevdesi jerden şığıp, jerge kirgen, (*Bedeni yerden çıkıp, yere giren*)
Şeşüvin munın biraz oylanarsız. (*Çözümünü bunun biraz düşünürsüz*)
(Akkan su.) (*Akan su*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 31)

Ayağı jok jüredi, (*Ayağı yok yürür*)
Sılık-sılık küledi. (*Kahkaha atıp güler*)
(Su.) (*Su*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 31)

Tömen kArap ösedı, (*Aşağıya bakıp yetişir*)
Kün jılına öşedi. (*Güneş ısınırken*)
(Süngi.) (*Sarkıt*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 31)

Ak jılan ayağı jok, közi de jok, (*Beyaz yılan ayağı yok, gözü de yok*)

Söylegen ne bir avız sözi de jok. (*Söyleyen bir kelime bile sözü yok*)
Toktamay kısı, jazı keze berer, (*Durmadan kışın, yazın gezer*)
Üstinde bir japırak bözi de jok. (*Üzerinde bir yaprak patiskası bile yok*)
(Özen.) (*Nehir*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 31)

Aldımnan ötti buldırıp, (*Önümünden geçti bulanık*)
Tura kaldım jolına. (*Durakaldım yoluna*)
Ustayın dep oylandım, (*Tutmayı düşündüm*)
İlinbedi kolıma. (*İlikmedi elime*)
(Sağım.) (*Serap*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 31)

IV.2.3. Cevabı hayvanlarla ilgili olanlar

Tav astında tört bala, (*Dağ altında dört çocuk*)
Kezek-kezek oynagan. (*Sırayla oynar*)
Tört balanın kolına (*Dört çocuğun eline*)
Tört aydı akep baylağan. (*Dört ayı getirip bağlayan*)
(Tört bala-attın tört ayağı, tört ay-tört tuyağı.)
(*Dört çocuk-attın dört bacağı, dört ay-dört toynağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

Eki oşakka bir kösev. (*İki ocağa bir maşa*)
(Sıyırın tanavı men tili.) (*Sığırın burun delikleriyle dili*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

Kısık ağaşka kar jukpas. (*Yamuk ağaca kar bulaşmaz*)
(Sıyırın müyizi.) (*Sığırın boynuzu*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

El jatsa da enekem jatpaydı. (*Halk yatsa da kayınvalidem yatmaz*)
(Sıyırın müyizi.) (*Sığırın boynuzu*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

Tösek astında tört bavırsak. (*Yatak altında dört bavırsak/börek*)
(Sıyırın emşegi.) (*Sığırın memeleri*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

Tört tuvıskan bir şunkırğa kuyadı. (*Dört akraba bir çukura dökülür*)

(Sıyırın emşegi.) (*Sığırın memeleri*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

Jilkını karnına kıştırıp, (*Yilkını karnına sıkıştırıp*)

Tüyeni ernine kıştırıp, (*Deveyi dudağına sıkıştırıp*)

Esekti kulağına kıştırıp, (*Eşeği kulağına sıkıştırıp*)

Kaskırdı at kıp minip, (*Kurdu at edinip binip*)

Ayt degende jüre bergen. (*Deh dediğinde yürüverir*)

(Koyan.) (*Tavşan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 32)

Kışkentay ğana boyı bar, (*Küçücük boyu var*)

Aynaldırıp kigen tonı bar. (*Sarınıp giydiği donu var*)

(Koy.) (*Koyun*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 33)

Tört ayak ortasında bügili bar, (*Dört ayağın ortasında büküğü var*)

Söyleytin öz aldında piğili bar. (*Konuşacak tek başına niyeti var*)

Halinşe saymanı ğoy kerek zatı, (*Bununla gereğini alır istediği zaman*)

Kötergen eki dana kurığı bar. (*Kaldıran iki tane kementi var*)

Beretin jakımına janı aşıp, (*Her zaman akrabasına verecek*)

Aşıtkan bir ayaktay kımızı bar. (*Hazır bir kase kımızı var*)

(Eşki, dört ayağı, eki kurık-müyizi, kımız-süti.)

(*Keçi, dört ayağı, iki kement-boynuzu, kımız-sütü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 33)

Bitik köz, salpan kulak, kaykı murın, (*Kısık göz, sarkık kulak, kalkık burun*)

Körıp pe en munday hayuvan budan burın. (*Görmüş müydün böyle hayvan bundan önce*)

Domalak, aldı-artı birdey eken, (*Yuvarlak, önü arkası aynıymış*)

Janede körıp jürsiz arbir türin. (*Her çeşidini görüyorsunuz her gün*)

(Şoşka.) (*Domuz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 33)

Apan-apan, (*Apan-apan*)

Eski şapan. (*Eski kaban*)

İyir kobız, (*Kıvrımlı kopuz*)

Jarık juldız. (*Parlak yıldız*)

(Tüye.) (*Deve*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 33)

Bir takıt bar dünyede arkim biler, (*Bir taht var dünyada herkes bilir*)
Ol takıt kımbat emes, arkim miner. (*O taht pahalı değil, herkes biner*)
Minerinde t mendez keledi eken, (*Bindiğin zaman aşağı olur*)
Mingennen son joğarı köteriler. (*Bindikten sonra yukarı yükselir*)
(Tüye, oğan mingen adam.) (*Deve, ona binen adam*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 33)

Eki avıldın balası enbektep keledi, (*İki köyün çocuğu emekleyip gelmektedir*)
Tört avıldın balası töbelesip keledi. (*Dört köyün çocuğu kavga edip gelmektedir*)

Bir avıldın balası Ő pŐek terip keledi. (*Bir köyün çocuğu çalı  ırpı toplayıp gelmektedir*)

(Jayılmnan kaytkan tüyenin örkeşi, ayağı, avızı.) (*Otlaktan dönen devenin hörgücü, ayağı, ağzı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34).

Eki kisi karavıl karaydı, (*İki kişi bek idir*)
Bir kisi Ő pŐek teredi. (*Bir kişi çalı  ırpı toplar*)
(Tüyenin  rkeŐi, erni.) (*Devenin hörgücü, dudağı*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34).

D bir-d bir törtev, (*D bir-d bir dörttür*)
Esengeldi ekev, (*Esengeldi ikidir*)
Jağalbaylı jalęız, (*Jağalbaylı yalnız*)
Onun tanı karbız. (*Onun sabahı karpuz*)
(Törtev-tüyenin ayağı, ekev-eki kulağı, jalęız-kuyırŐıęı.)
(*Dört-devenin bacağı, iki-iki kulağı, yalnız-kuyruğu*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34).

Tört kisi t sek sal deydi, (*Dört kişi yatak ser der*)
Eki kisi karavıl karaydı. (*İki kŐi bekçilik yapar*)
 lken ayel esik aş deydi, (*Büyük karı kapı a  der*)
Kişi ayel t mpeŐeydi. (*K  k karı vurur*)
(Tüye, tört ayağı, eki örkeşi, tüyenin kumalak tastağanı.)
(*Deve, dört bacağı, iki hörgücü, devenin sı ması*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34).

Tavdan tas domalaydı, (*Dağdan taş yuvarlar*)
Tas burşaktay sabalaydı. (*Nohut gibi düşer*)

(Tüyenin kumalağı.) (*Devenin boku*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34).

Joğarıdan köp tas domalaydı, (*Yukarıdan taşlar yuvarlar*)

Kezektesip birin biri kuvalaydı. (*Sırayla bir birini kovarlar*)

(Tüyenin kumalağı.) (*Devenin boku*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 34).

Aytayın ayt degende, aya batır, (*Söyleyin söyle dediğinde, aya batır*)

Bolğanda astı gauhar, üsti şatır. (*Olmuştu altı elmas, üstü çatı*)

Kazanday kara tastın dal tübinde, (*Kazan gibi kara taşın tam dibinde*)

Bir türlü adam tappas zahar jatır. (*Bir türlü insan bulamayacak zehir var*)

(Maldın öti.) (*Hayvan ödü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35)

Jol, jol, jol jatır, (*Yol, yol, yol bulunmaktadır*)

Jol aynala kol jatır, (*Yol çevresinde el bulunmaktadır*)

Taman koldın işinde, (*Bu elin içinde*)

Aydahar jegir han jatır. (*Ejderha yiyecek han var*)

(Maldın öti.) (*Hayvan ödü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35)

Taptım-taptım tap jorğa, (*Buldum, buldum at*)

Tabanı jalpak boz jorğa. (*Tabanı geniş at*)

(Tüye.) (*Deve*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35)

Ton moyındı juvan kök, (*Kaba boyunlu kalındır*)

Jelip, jortıp bükendep. (*Yavaş koşarak gezip*)

Nesibesi daladan, (*Payını bulup bozkırdan*)

Enbek kılmay jürer tek. (*Hiç çalışmaz ama*)

(Mal izdegen kaskır.) (*Koyun arayan kurt*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35)

Belesten şapkan besti at, (*Yayladan çıkan beş yıllık at*)

Bükir kelgen jelisti at, (*Kamburu olan paçalı at*)

Beyğam eldi izdeydi, (*Dertsiz halkı arar*)

Maldan küder üzbeydi. (*Koyundan umudunu kaybetmez*)

(Kaskır.) (*Kurt*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35)

Jol üstinde ku kazık, (*Yol üzerinde tek kazık*)

Mergenşige jol azık. (*Avcıya yol azık*)

(Koyan.) (*Tavşan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 35)

Jer baskannın jüyrigi, (*Yeryüzündekilerin en hızlısı*)

Aspannan keler buyrıǵı. (*Yukarıdan gelir emri*)

Buyrıǵı jetip kelgende, (*Emri geldiği sırada*)

Şoşandaydı kuyrıǵı. (*Çırpınır kuyruğu*)

(Bürkittin koyandı aluvı.) (*Kartalın tavşanı avlaması*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 36)

Bir narse kayratı köp, bolǵan küşti, (*Bir şey var, çok güçlüdür*)

Basınan ötkizedi arbir isti. (*Her iş elinden gelir onun*)

Januvar makluktın birevi özi, (*Hayvanların içindeki delisi*)

İrkilmey jumsaytuǵın ulı tisti. (*Cesurca hiç durmadan dişini kullanır*)

(Arıstan.) (*Aslan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 36)

Bar eken bir ayuvan köpke tanı, (*Varmış bir hayvan herkes tanır*)

Mekeni jürer onun tav men kamıs. (*Mekani onun dağla kamış*)

Bul özi aylası köp, şapşan, epti, (*Kendisi çok kurnaz, hızlı ve çevik*)

Jürekti bir ayuvanǵa koysa betti. (*En güçlü hayvanla bile savaşsa da*)

Kaytpaydı jara almasa ne öledi, (*Geri çekilmez yaralanmadan ya ölür*)

Ölmese tınbaydı ol, almay kekti. (*Ölmezse yerinde durmaz o intikam almadan*)

(Jolbarıs.) (*Kaplan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 36)

Ot basında kumǵan, (*Ocak başında çaydanlık*)

Eki közin jumǵan. (*İki gözünü kapatır*)

(Mısık.) (*Kedi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 36)

Murtı bar, iyeginde sakalı jok, (*Bıyığı var, çenesinde sakalı yok*)

Tonı bar kiyerine şapanı jok. (*Kürkü var giyeceğine kabanı yok*)

Paydası üy işinen tabılǵan son, (*Payı ev içinde bulunduğu için*)

Dalaǵa kirip-şıǵar, saparı jok. (*Dışarıya girip çıkar, uzaǵa gitmez*)

(Mısık.) (*Kedi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 36)

Tavda jürgen kumaydı, (*Dağda yürüyen tazıyı*)
Körge adam sınyadı. (*Gören adam eleştirir*)
Jıl aynalıp tolğanda, (*Bir yaşına geldiğinde*)
On eki butak bolğanda, (*On iki dal olduğunda*)
Balta timei kulaydı. (*Balta değmeden düşer*)
(Buğı, jıl tolğanda müyizi tüsedı.) (*Geyik, bir yaşına geldiğinde boynuzu düşer*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 37)

Bir jigıt ak boz üyden şığa keldi, (*Bir yiğit beyaz evden çıkıverdi*)
Üstinde Altay kızıl işigi bar. (*Üzerinde kıpkırmızı kabanı var*)
Jalma-jan kol köterip salem berdi. (*Hızla elini kaldırıp selam verdi*)
Janında keyde nöker, küşigi bar. (*Yanında küçük bir köpeği var*)
(Suvır.) (*Dağ sıçanı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 37)

Jer astında jezdekem atı kisineydi. (*Yer altında bacanağımın atı kişner*)
(Suvır.) (*Dağ sıçanı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 37)

Bar eken bir makluk davısı zor, (*Varmış bir aptal sesi kalın*)
Koldarı adamğa uksas, nasili sol. (*Elleri onun insanınkine benzer*)
Üyleri tas bulaktan jaratılğan, (*Evleri kaynaklardan oluşan*)
Tapkan adam aladı, baygini mol. (*Bunu çözen insan büyük bir hediye alır*)
(Kölbaka.) (*Kurbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 37)

Tarpan, tarpan tarbiğan, (*Çok şımarıktır*)
Türi jaman jarbiğan. (*Yüzü çirkindir*)
(Baka.) (*Kurbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 37)

Kök ala bas kök bura, (*Gri başlı devecim*)
Sırtı sulu, kümbezdey, (*Dış görünüşü kubbe gibi güzeldir*)
Dalada ottap jürse de, (*Dışarıda olsa da otağı*)
Bavırın jazıp şaba almas. (*Uzun vadeye koşamaz*)
Üyirin izdep taba almas. (*Sürüsünü arayıp bulamaz*)
Üstine kigen kyimi (*Üzerine giydiği giyisi*)
Bir jırtılrsa jamalmas, (*Bir kere yırtılırsa dikilmez*)
Onı adamzat bağa almas. (*Onu insanoğlu besleyemez*)

(Tasbaka.) (*Kaplumbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 37)

Astı tas, (*Altı taş*)

Üsti tas, (*Üstü taş*)

Ortasında şandır bas. (*Ortasında sinirli baş*)

(Tasbaka.) (*Kaplumbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 38)

Bir narse jüre almaydı jerdı basıp, (*Bir şey var yeri basarak yürüyemez*)

Jerde jok buyıratın oğan nasip, (*Yerde ona bulunacak bir şey yok*)

Turağın ol narsenin adam bilmes, (*Mekanını o şeyin insan bilemez*)

Aytpasa tüsindirip birev aşık. (*Söylemezse birisi ona açık*)

(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 38)

Jel, jel, jel biyem, (*Deh, deh, deh kırsırağım*)

Jelindese kim biler. (*Bu şişerse kim bilir*)

Jav japırak tübinde, (*Bir yapırağın dibinde*)

Kulındasa kim biler. (*Yavrularsa kim bilir*)

(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 38)

Şi tübinde şubar kezdik. (*Çim dibinde benekli geziyor*)

(Kesirtke.) (*Kertenkele*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 38)

Bir narse kanatı jok uşkan biyik, (*Bir şey var kanadı yok, uçar yüksek*)

Sonda da jürmeydi eken jerge tiyip. (*Fakat yeryüzünde yürümez*)

Arasın jer men köktin ört alsa da, (*Yerle gökyüzünü ateş kapsa bile*)

Ketpeydi eşbir jeri otka küyip. *Hiç bir yeri ateşe yanmaz.*

(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 38)

Bar eken üş kanattı uşıp ketpes, (*Varmış üç kanadlı bir şey var, fakat uçmaz*)

Egin sap jurt katarı kasıp etpes. *Millet gibi tarımla da uğraşmaz.*

Özinin mekeninen şığıp ketse, *Kendi mekanından çıkarsa,*

Tirşilik köremin dep ümit etpes. *Yaşama umudunu keser.*

(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 39)

Özi şubar, *Kendisi benekli*,
Tamağına takkanı *Boyununa taktığı ise*
Eki tumar. *İki maskot*.
(Şortan.) (*Turna balığı*.)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 39)

Buda-buda, buda jün, (*Balya, balya, balya yün*)
Budalağan şuda jün. (*Balyalanan yoğun yün*)
Sıdırıp koyğan sur taspası, (*Gerilen gri renkli örgü*)
Konır şolak kunajın. (*Kahverengi bodur düve*)
(Tışkan.) (*Fare*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 39)

Bir mahluk bar edi jürgen sayak, (*Bir aptal var her yerde gezer*)
Kevdesine karasam müştimdey-ak. (*Küçücük bir vücudu var*)
Türin baykap kara da et tamaşa, (*Sen onu hayranlıkla izle*)
Üstinde köterip tur bir mın tayak. (*Üzerinde kaldırır bin bir dayak*)
(Kirpi.) (*Kirpi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 39)

Jandik kördim alasa, (*Hayvan gördüm küçücük*)
Türü baska tamaşa, (*Sıfatı tatlı, bir başka*)
Eşbir janğa kosılmas, (*Hiçbir canlıya katılmaz*)
Jüredi özi onaşa. (*Yürür kendisi tek başına*)
Biri bata almaydı (*Hiçbiri dokunamaz*)
Kaskır, ayu jolbarıs, (*Kurt, ayı kaplan*)
Ortağa alıp kamasa. (*Ortaya alsalar da*)
(Kirpi.) (*Kirpi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 39)

Tekşelep teben artım tomaşağa, (*Güzelce tekme attım yuvarlağa*)
Domalağı jazılar onaşada. (*Yuvarlak açılır gizli bir yerde*)
(Kirpi.) (*Kirpi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 40)

Aytayın bir jumbaktı sizge batır, (*Söyleyin bir bilmece size kahraman*)
Özinin astı kevek, üstü jaltır. (*Kendinin altı gözenekli, üstü parlak*)
Kazanday kara tastın bavırında, (*Koskoca kara taşın yanında*)
Bir süyir adam tappas zarlı jadır. (*Bir sürü insan bulamaz zehirli var*)

(Jılan.) (Yılan)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 40)

Dünyede bir nayza bar saptalmağan, (*Dünyada bir mızrak var tutulmayan*)

Mülkim dep eşbir adam saktamağan. (*Eşyam diye hiçbir insan saklamayan*)

Burıngı ötip ketken kariyalar, (*Eski zamanlarda dedelerimiz*)

Nayzanın tigen jerin maktamağan. (*Mızrağın değıdiğı yerini hiç iyi görmeyen*)

(Jılan.) (Yılan)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 40)

Jap-jalanaş mıkluk, (*Çırılçıplak aptal*)

Adam körer türi jok. (*Adam bakacak yeri yok*)

Tiyip ketse kaksatar, (*Dokunursan acımaz*)

Kabırğada mini jok. (*Bundan emin olunuz*)

(Jılan.) (Yılan)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 40)

Jer astında(*Yer altında*)

Jeodem kamşısı jadır. (*Bacanağımın kamçısı var*)

(Jılan.) (Yılan)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)

Uzın-uzın, uzın keler, (*Uzun, uzun, uzun olur*)

Uzın boylı kız keler. (*Uzun boylu kız gelir*)

Kabaktarı kaltırap, (*Kaşlarını çatar*)

Mandayları jaltırap. (*Alın parlar*)

(Jılan.) (Yılan)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)

Jılt-jılt etken, (*Işıl ışıl parlar*)

Jılğa sayın ötken, (*Ovaları geçer*)

Bar adam bezgen. (*Bütün insan ondan kaçır*)

(Jılan.) (Yılan)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)

Ekevi elendep keledi, (*İkisi merak ederek gelir*)

Törtevi töbelesip keledi. (*Dördü dövüşerek gelir*)

(Attın eki kulağı men tört ayağı.) (*Attın iki kulağıyla dört bacağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)

Ana tav men mına tav soğısıp keledi. (*Bu dağla o dağ dövüşerek gelir*)

- (Attın dört tuyağı.) (*Attın dört toynağı*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)
- Taska tise ketilmeydi, (*Taşa değse geçmez*)
Suğa tise erimeydi. (*Suya değse erimez*)
(Jilkının tuyağı.) (*Attın toynağı*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)
- Uştıım “ujmakka” şıktım, (*Uçtum cenette geldim*)
Teptim “terekke” şıktım. (*Tekme attım kavağa ıktım*)
(Atka minv.) (*Ata binmek*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 41)
- Apan-apan, (*Apan-apan*)
Jaman şapan. (*Kötü kaban*)
Tört tüyreviş, (*Dört iğne*)
Bir bılęavıř. (*Bir salıncak*)
(Tüyenin şudası, ayağı, kuyırışığı.) (*Devenin hörgücü, bacağı, kuyruğu*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)
- Tölebaydın balası töbelesip keledi, (*Tölebay’ın oğlu dövüşerek gelir*)
Egizbaydın oğey ulı eregisip keledi. (*Egizbay’ın üvey oğlu inat ederek gelir*)
Ekevi karavıl karaydı, (*İkisi bekçilik eder*)
Birevi şöpşek teredi. (*Birisi alı ırpı toplar*)
(Tüyenin ayağı, örkeşi, avzı.) (*Devenin bacağı, hörgücü, ağzı*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)
- Özi mıktı, boyı uzun, (*Kendisi gcl, boyu uzun*)
Jinişke jippen tartsan jüredi. (*İnce iplikle çekersen yürür*)
(Tüye.) (*Deve*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)
- lęisiz piştim, (*Örneksiz kestim*)
Jipsiz tiktım. (*İpliksiz diktım*)
(Ala mal.) (*Benekli hayvan*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)
- Jandı “Sağat” (*Canlı “Saat”*)
Ayęay salad. (*Bağırırverir*)
(Esek.) (*Eşek*)
(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)

Aytayın men bir jumbak tım tamaşa(*Söyleyin ben bir çok güzel bilmece*)
Tındama jumbağımdı unamasa. (*Bilmecemi beğenmezsen dinleme*)
Boyu bar bir metrden astamırak, (*Boyu var bir metreden biraz fazla*)
Basında müyizi bar onnan asa. (*Başında ondan yüksek boynuzu var*)
(Buğı.) (*Geyik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 42)

Jakpar tastın astında(*Tarak taşların altında*)
Kızıl tondı kız jadır. (*Kırmızı kürklü kız var*)
(Tülki.) (*Tilki*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 43)

Köl, özen, dariyanı janı süygen, (*Nehir, ırmak, akarsuyu canı seven*)
Jasınan kora salıp, kamıs şiden. (*Çocukluğundan ahır inşa eden*)
Kaşama teren sudı boylağanda(*Ne kadar derin suya girerse de*)
Üstine bir tamşı da su timegen. (*Üzerine bir damla su değmeyen*)
(Andadır.) (*Misk sıçanı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 43)

Makluk bar eken davısı zor, (*Bir aptal varmış yüksek sesli*)
Adamğa uksap boyında ayak pen kol. (*İnsana benzer, ayağıyla eli varmış*)
Mekeni tas bulaktın tönireginde, (*Mekani taş ırmakların yanında*)
Mınanı tapkan jannın akılı mol. (*Bunu bulan adam çok akıllıdır*)
(Ayu.) (*Ayı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 43)

Tüeyni tistegen, (*Deveyi ısırın*)
İtti mingen. (*İti binen*)
Eşkini jetektegen, (*Keçiyi sürükleyen*)
Esekti basına kötergen. (*Eşeği başına kaldıran*)
(Koyan.) (*Tavşan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 43)

Jusannan alasa, betegeden byık. (*Adaçayı 'ndan küçük, çayır otundan yüksek*)
(Koyan.) (*Tavşan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 43)

Ol nağız köp januvar, (*O harbiden çok hayvandır*)
Közi ötkir, könli tar. (*Gözleri keskin, gönlü dar*)
Sıra da kelip baska ursak, (*Bazen de başından dövsek bile*)

Oylamaydı namıs ar. (*Düşünmez namus arını*)
Kara tügil handa bar, (*Halk değil handa da var*)
Kıtayda bar, Kırımımda bar, (*Çin 'de var, Kırım 'da var*)
Türkistan üriminde bar, (*Türkistan halkında var*)
Horazım buharında bar. (*Horezm yurdunda var*)
(İt.) (*Köpek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 43)

Şıkpaydı üyden, (*Çıkmaz evden*)
Tonı jibekten. (*Kürküsü ipekten*)
Kündiz uyıktaydı, (*Gündüz uyur*)
Tünde damıl tappaydı. (*Gece hiç durmaz*)
Anğa baradı, (*Ava gider*)
Sol andı üyden tabadı. (*Hayvanını evden bulur*)
(Mısıık.) (*Kedi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 44)

Tüsse künnin şuvağı(*Üstüne gelirse güneş ışığı*)
Közdi eriksiz jumadı. (*Gözünü ister istemez kapatır*)
Jılı jerdı süyedi, (*Sıcak yeri sever*)
Beti-kolın juvadı. (*Yüzünü elini yıkar*)
(Mısıık.) (*Kedi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 44)

Degendey eşkim timesin(*Kimse ona değmesin*)
Alıptı kadap inesin. (*Batırır iğnesini*)
(Kirpi.) (*Kirpi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 44)

Şıkpaydı bir makluk korasınan, (*Çıkmaz bir aptal evinden*)
Tüginin ine ötpedy arasınan. (*Yününün arasınan iğne geçmez*)
Tap munday makluktu körgenim jok, (*Tam bunun gibi aptalı hiç görmedim*)
Ayrılar tuva salıp anasınan. (*Doğumundan sonra hemen ayrılır annesinden*)
(Kirpi.) (*Kirpi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 44)

Uzamay az jortad, *Uzağa gitmez az gezer,*
Jol jürüğe şorkak. *Yola çıkmadan çekinir.*
Üsti tolğan ine, *Üzeri iğne dolu,*

Kirip keter time. *Giriverir dokunma.*

(Kirpi.) (*Kirpi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 45)

Dalada jabulı tokpak jatır. (*Dışarıda kapalı bir yumruk var*)

(Kirpi.) (*Kirpi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 45)

Aytayın bir jumbağım tunğiyıktı, (*Söyleyin karmaşık bir bilmece*)

Jaratkan barşa janğa bir buyrıktı. (*Tanrım yaratmış bu dünyaya emriyle*)

Bolğanda koyan kulak, koy kuyrıktı, (*Tavşan kulaklı, koyun kuyruklu imiş*)

Aynala tikenek bir jüni kılşık. (*Çevresi dikenli azıcık derisi yünlü imiş*)

(Kirpi.) (*Kirpi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 45)

Bası bar da şaşı jok, (*Başı var, ama saçı yok*)

Közi bar da kası jok. (*Gözü var, ama kaşı yok*)

Jüretin ayağı jok, (*Yürümeye ayağı yok*)

Suvıkta tonbaydı, (*Soğukta üşümez*)

Istıkka küymeydi. (*Sıcağa yanmaz*)

(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 45)

Kanattı bir mahluk uşıp jürmes, (*Kanatlı bir aptal, ama uçmaz*)

Öngedey bul jalğannan davren sürmes. (*Yaşamı bu dünyada pek uzun sürmez*)

Istık pen jazdıgünü parmeni jok, (*Sıcakta ve yazın gücü yok*)

Toksanda javradım dep üyge kirmes. (*Kışın üşüdüm diye eve girmez*)

Barinde jerdin jüzin ört alğanmen (*Yeryüzünü tamamen ateş kapsarsa da*)

Kudanın kudretimden otka küymes. (*Tanrı'nın gücüyle ateşe yanmaz*)

(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 45)

Demsiz-ünsiz, (*Hiç sesi yok*)

Jürse ünsiz. (*Yürüyüşü sessiz*)

Bassa izi jok, (*Basarsa izi yok*)

Jürse jolı jok. (*Yürürse yolu yok*)

(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 46)

Janı bar, kanı bar, (*Canı var, kanı var*)

Bes sağat jerde tursa (*Beş saat yerde durursa*)
Janı da jok, kanı da jok. (*Canı da yok, kanı da yok*)
(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 46)

Suda ömir süredi, (*Suda yaşar*)
Susuz jerde şöldeydi. (*Susuz yerde susar*)
Abaysızda ustasak, (*Dikkatsizce tutarsak*)
Ketemin dep könbeydi. (*Gideceğim diye dayanmaz*)
(Balık.) (*Balık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 46)

Ay dalada tostağan, (*Dışarıda fincan*)
Onı nağıp tastağan. (*Onu niye bırakan*)
(Tasbaka.) (*Kamlumbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 46)

Ömiri şıkpay üyden bir, (*Hayatında evinden çıkmadan bir*)
Öz üyin özi süyrep jür. (*Kendi evini kendi taşır*)
(Tasbaka.) (*Kamlumbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 46)

Bazardan kelgen kök lök, (*Çarşıdan gelen gök deve*)
Kök löktin közi kök. (*Gök devenin gözü gök*)
Üstindegi Janibek, (*Üzerindeki Janibek*)
Janibektin janı jok. (*Janibeğin canı yok*)
(Tasbaka.) (*Kaplumbağa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 46)

Jol üstinde ili kayıs. (*Yol üzerinde kıvrılan deri*)
(Jılan.) (*Yılan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 47)

Şöp arasında uzun kamıs. (*Çim arasında uzun kamış*)
(Jılan.) (*Yılan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 47)

Şi tübinde şığırşık. (*Sazlık dibinde halka*)
(Jılan.) (*Yılan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 47)

IV.2.4. Cevabı kuşlarla ilgili olanlar

Bir narse eki ayaktı, segiz barmak, (*Biş şey var iki bacaklı, sekiz parmak*)
İlikse dünüyenin barin almak. (*Yakalarsa dünyadakinin hepsini alır*)
Özinin tili bar da, tisteri jok, (Kendisinin dili var da, dişleri yok)
Jutadı köringendi almap-jalmap. (Yutar yolunda gördüklerin tümünü)
(Bürkit.) (*Kartal*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 47)

Kızıldan kigen kiyim, baska kalpak, (*Kırmızıdan giymiş giyim, başına kapak*)
Savsığı törtev bolğan, emes jalpak. (*Parmakları dört tanedir*)
Üstine neşe türli ton jamılıp, (*Üzerine farklı kürkler giyer*)
Basadı mas adamşa taltak-taltak. (*Sarhoş gibi adımlar*)
(Koraz.) (*Horoz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 47)

Erte turadı, (*Erken kalkar*)

Jar şakıradı. (*Ezan okur*)

(Koraz.) (*Horoz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 47)

Bası tarak, artı orak. (*Başı tarak, sırtı orak*)

(Koraz.) (*Horoz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 47)

Bir top jinğil işinde, (*Bir grup ilgin/çalı içinde*)

Bir yaprak kızıl gül. (*Bir yaprak kırmızı çiçek*)

(Kırğavıl.) (*Sülün*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 48)

Aytamın bir jumbaktı sizge nuskap, (Söyleyin bir bilmece dinleyin)

Basına börik kiyer, kundız ustap, (*Başına börik(şapka) giyer, kunduz tutar*)

Üstine ak kamzolın kiyip alıp, (*Üzerine beyaz jaket giyer*)

Jüredi eki kolın artına ustap. (*İki elini sırtında tutarak yürür*)

(Savıskan.) (*Saksağan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 48)

Tal basında(Dağ başında)

Tündiksiz otav. (Kilimsiz çadır)

(Uya.) (*Yuva*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 48)

Tiriden öli tuvadı, (Canlıdan/diriden cansız doğar)

Öliden tiri tuvadı. (Cansızdan canlı/diri doğar)

(Jumirtka.) (*Yumurta*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 48)

Bir kus bar jan bilmeytin işken asın, (*Bir kuş var yediğini kimse bilmez*)

Adamğa körsetpeydi jumirtkasın. (*İnsana yumurtasını göstermez*)

(Jarğanat.) (*Yarasa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 48)

Bar eken bir makluk şağın ğana, (*Varmış bu dünyada bir aptal küçücük*)

Mekeni kündiz onun biyik jarda. (*Mekani gündüz onun büyük kayada*)

Uşpaydı ol makluk kündiz tipti, (*O aptal gündüz hiç uçmamış*)

Uşadı keşke taman kün batkanda. (*Geceye doğru güneş battığında uçarmış*)

(Jarğanat.) (*Yarasa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 48)

Bir kus bar, ülpildegen jüni jumsak, (*Bir kuş var, tüyü onun yumuşacık*)

Tuyağı beyne bolat almas pışak. (*Toynağı çelik elmas bıçak gibi*)

Tumsıǵı imek, körmeydi kündiz közi, (*Gagası imek, gündüz gözü görmez*)

Şarıktap kökti kezip, tünde uşad. (*Gökyüzünü gece uçup gezer*)

(Üki.) (*Baykuş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 49)

Kaytalap atımdı, (*Tekrarlayıp adımlı*)

Köktemde an salamın. (*Baharda şarkı söylerim*)

Kez kelgen uyağa (*Herhangi bir yuvaya*)

Jumirtka tabamın. (*Yumurta doğururum*)

(Kökek.) (*Kökek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 49)

Dalanın körip pe edin moldaların, (*Bozkırın görmüş müydün mollaların*)

Tındanız ol sorlının aytkan zarın. (*Dinleyin o zavallıların söylediğini*)

Jiyilip bir arağa oybaylaydı, (*Toplanıp bir yere haykırırlar*)

Kez kelgen dünyeyege ol bir jarım. (*Herhangi bir yere oturarak*)

(Torğay.) (*Serçe*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 49)

Tal basında ağaş üy, (*Ağaç başında ahşap ev*)

Terezesiz tamaşa üy. (*Penceresiz muhteşem ev*)

Sonı meken etedi, (*Onu mekan edinir*)

Kısta alıska ketedi. (*Kışın uzağa gider*)

(Kara torğay.) (*Kara torğay*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 49)

Dünyede bir molda(*Dünyada bir molla*)

Uvağında azan okıdı. (*Zamanında ezan okur*)

Mezgilinde aykaylap, (*Zamanında bağırır*)

Kaytıp kep jer şokıdı. (*Geri dönüp yeri gagalar*)

(Koraz.) (*Horoz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 49)

Tavdan tokım laktırdım. (*Dağdan tohum attım*)

(Bürkit.) (*Kartal*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 50)

Akesi tışkan, şeşesi kustan. (*Babası sıçan, annesi kuştan*)

(Jarkanat.) (*Yarasa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 50)

Kündiz jok, tünde bar. (*Gündüz yok, gece var*)

(Jarkanat.) (*Yarasa*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 50)

Avzı bitev ak otav. (*Ağzı bitişik beyaz çadır*)

(Jumirtka.) (*Yumurta*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 50)

Jelip ketse, jetkizbeydi, (*Koşarak giderse, yetiştirmez*)

Tap kasında jatsa da adam körmes. (*Tam yanında bulunsa da insanı görmez*)

(Bödene.) (*Bıldırcın*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 50)

Söylese sözdi, (*Konuşursa sözlü*)

Aytsa avızdı. (*Söylerse ağızlı*)

Tınısı baska, (*Nefesi başka*)

Mandayı kaska. (*Alnı kel*)

(Totı kus.) (*Papağan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 50)

Akku emes moynı uzın, (*Kuğu değil boynu uzun*)

Tırna da emes siraktı(*Baldırı olan turna da değil*)

Avlaydı balık künuzın, (*Balık avlar bütün gün*)

Tüsiredi eske jiraftı. (*Çağırıştırır zürafayı*)

(Balıkşısı kus) (*Balıkçı kuş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 50)

IV.2.5. Cevabı böceklerle ilgili olan bilmeceler

Bar eken bir mahluk unnan mayda, (*Varmış bir aptal unnan ufak*)

Öz basın aydaydı eken kıyın jayğa, (*Kendi kendini zor duruma düşürür*)

Ustasan ügütilip joğaladı, (*Tutsan ufalıp kaybolur*)

Damıldap otırmaydı eşbir jayğa. (*Hiçbir zaman yerinde durmaz*)

(Köbelek) (*Kelebek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 51)

At bastı, (*At başlı*)

Arkar müyizdi, (*Arkar boynuzlu*)

Böri kevdeli, (*Kurt vücüdlü*)

Böken sandı. (*Antilopa/böken bacaklı*)

(Şegirtke.) (*Çekirge*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 51)

Şidim, şidim, şidim kus. (*Şidim, şidim, şidim kuş*)

Şi basına koğan kus, (*Kamış başına inen kuş*)

Karkaralı kara kus, (*Karkaralı kara kuş*)

Han basına koğan kus. (*Han başına oturan kuş*)

(Şıbn.) (*Sinek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 51)

Aspanda ak sarı kus şu saladı, (*Gökyüzünde beyaz sarı kuş bağırır*)

Jabısıp takır jerden su aladı. (*Yapışıp çıplak yerden su alır*)

Adamnan su alğanı tım özgeşe(*Adamdan su alanı çok farklıdır*)

Duvıldatıp denene u saladı. (*Kaşındırıp vücüda zehir eker*)

(Bezgek masası.) (*Sıtma sivrisineği*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 51)

Bir kus bar uşıp jürip an saladı, (*Bir kuş var uçarak şarkı söyler*)

Arkimge konak bolıp bir baradı. (*Herkese misafir olarak gider*)

Barlığı makluktan ıgır bolıp, (*Hepsi aptaldan yorulur*)

Davisin estigender zar kağadı. (*Sesini duyanlar ağlar*)

(Sarı masa.) (*Sarı sivrisinek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 51)

Karayıp uştı karğaday, (*Kararıp uçtu karga gibi*)

Barmağan jeri kalmadı-ay. (*Gitmeyen yeri kalmaz ki*)

Jerge tüsti, in kazdı (*Yere indi, in kazdı*)

Ayağimen tırmalay. (*Bacaklarıyla tırmalayarak*)

(Konız.) (*Böcek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 52)

Ğajayıp bir narse bar katkan teri, (*Muhteşem bir şey var derisi sert*)

Özinin kalın toğay jatkan jeri, (*Kendinin bulunduğu yeri kalın orman*)

Bir küni aştan ölmey toktan öler, (*Bir gün açlıktan değil tokluktan ölür*)

Jigittin munı tabar kemengeri. (*Yiğidin bilgisi olur bunu bulan*)

(Tüye kene.) (*Deve piresi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 52)

Bir narse özi molda, özi jorğa, (*Bir şey var kendisi molla, kendisi jorğa*)

Kuradı jibek avdı on men solğa. (*İpek av kurar sağa sola*)

Tartkanda maşinasın on men solğa, (*Makinesini çalıştırır sağa sola*)

Tabadı karajatin sonda zorğa. (*Parasını ancak o zaman bulur*)

(Şıbınğa örmek kurğan örmekşi.) (*Sineğe av kuran örümcek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 52)

Attanğan bir şaharğa kırık mın kosın, (*Bir şehire kırk bin kosın gitmiş*)

Kolında, özi jayav, nesi bolsın. (*Elinde neyi olsun, kendisi yaya*)

Kolında eş narsesi bolmasa da, (*Elinde hiçbir şeyi olmasa da*)

Özine tavıp alar nesibesin. (*Kendine bulur nasibini*)

(Kumırsk.) (*Karınca*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 52)

Eki başı judırıktay, (*İki başı avuç gibi*)

Ortası kıldırıktay. (*Ortası incecik*)

(Kumırsk.) (*Karınca*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 52)

Belen-belen, belen at, (*Belen-belen, belen at*)

Beli nazik küren at. (*Beli nazik sarı at*)

Tauğa minse taymas at, (*Dağa binse kaymaz at*)

Talau tise ölmes at. (*Hastalanırsa ölmez at*)

(Kumırskı.) (*Karınca*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 52)

Bir baluvan özi küşti, kayratı mol, (*Bir pehlivan kendisi güçlü, gücü bol*)

Özinen ülken zattı köterer ol. (*Kendinden büyük şeyleti kaldırır*)

Meyli kır, meyli jota, meyli töbe, (*Olsun bozkır, olsun jota, olsun tepe*)

Kaykandap asa berer barinen de ol. (*Hepsini zorlanmadan geçer o*)

(Kumırskı.) (*Karınca*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 53)

Elek-elek tarım bar, (*Pek çok darım var*)

Kötere alsan barın al. (*Kaldırabilirsen hepsini al*)

(Kumırskanın ilevi.) (*Karınca yuvası*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 53)

Karayıp uşkanmenen karga emes, (*Kara olsa da, uça da karga değil*)

İn kazğanmen tülki emes. (*İn kazsa da tilki değil*)

Arkasındağı bokşası, (*Sırtındaki bohçası*)

Jinağanmen mülki emes. (*Toplasa da mülkü değil*)

(Kara konız.) (*Kara böcek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 53)

Tıru-tıru tırnalar, (*Tıru-tıru turnalar*)

Tavğa karay jorğalar. (*Dağa doğru tımanır*)

(Ara.) (*Arı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 53)

Birevge nayza tüyreydi, (*Birisine mızrak sokar*)

Özi de sodan küyreydi. (*Kendisi de ondan yıkılır*)

(Ara.) (*Arı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 53)

At bastı, (*At başlı*)

Arkar müyizdi, (*Arkar boynuzlu*)

Böri kevdeli, (*Kurt vücüdü*)

Böken sandı. (*Böken bacaklı*)

Kos kanattı, (*Çift kanadlı*)

Kumırska izdi, (*Karınca izli*)

Bota tirsekti. (*Deve dirsekli*)

(Şegirtke.) (*yusuŕçuk*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 54)

Bar jumısı ermegi. (*Bütün işi uğraşı*)

Talmay kanat kağadı. (*Durmadan kanadını çırpmaq*)

Enbektı koş körmeydi, (*Çalışmayı sevmez*)

Jat ıdıstı bağadı. (*Yabancı çanağa bakar*)

(Şıbn.) (*Sinek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 54)

Taykı mandaylı, siyır murındı, (*Yavan alınlı, sığır burunlu*)

Balık sırttı, jılan bavırlı, (*Balık görünüşlü, yılan ciğerli*)

Esek savırlı. (*Eşek sağırlı*)

(Şegirtke.) (*Kızböceği/yusuŕçuk*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 54)

Kıs kezinde uyıktap jatar, (*Kış mevsiminde uyur*)

Jaz mezgili duman aşar, (*Yaz mevsiminde eğlenir*)

(Şıbn.) (*Sinek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 54)

Tursa tüyeden ülken, (*Kalkarsa deveden büyük*)

Jatsa koyannan kişkentay. (*Yatsa tavşandan küçük*)

(Masahana.) (*Sivrisinek için perde*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 54)

Bir narse aldı biyik, artı alasa, (*Bir şey önü yüksek, sonu alçak*)

Dop iler keşke deyin bir tamaşa. (*Harika bir top yapar akşama kadar*)

Mıltığın atayın dep ontaylanar, (*Tüfeğini sıkmaya kalkar*)

Özine etken sıyı unamasa. (*Kendine veren hediyeği beğenemezse*)

(Sasık konız.) (*Pis kokulu böcek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 55)

Bar edi bir jumbağım jürgen sayda, (*Saklayan bir bilmecem vardı*)

Kolında kılışı jok, eki nayza. (*Elinde kılıcı yok, iki mızrak*)

Kolında eki nayza bolğanmenen (*Elinde iki mızrak olsa bile*)

Kılış pen ay baltaday bolmak kayda. (*Kılıçla ay balta(sekira) gibi olamaz*)

(Buzavbas.) (*Buzavbas*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 55)

Dünyede bir kempir bar tipti kari, (*Dünyada bir teyze var çok yaşlı*)
Jip tögip, örmek kurıp, tokır şali. (*İp döküp, dokumacılık yapar, şal dokur*)
Aladı aylamene ala bürkit, (*Hile ile büyük kazançlar yapar*)
Tabındar nemene eken munın mani. (*Bulun neymiş bunun çözümü*)
(Örmekşi.) (*Örümcek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 55)

Şidigen uzun sirağı, (*İncecik uzun bacağı*)
Tastay keren kulağı. (*Sağırdır kulağı*)
Söytip jürip köp jerge (*Böylece pek çok yerlere*)
Aspalı torlar kuradı. (*Asılı avlar kurar*)
(Örmekşi.) (*Örümcek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 55)

Bar eken bir şaharda kırık mın kosın, (*Varmış bir şehirde kırk bin kosın*)
Bolğan son özi jayau nesi bolsın. (*Yaya yürüdüğü için neyi olsun*)
Ketedi aldı-aldına, jön-jönine. (*Kendi-kendine gider dağılıp*)
Sonda da alıp kaytar nesibesin. (*Bu durumda bile alır gelir nasibini*)
(Kumırka.) (*Karınca*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 55)

Domalak taudın basında (*Yuvarlak dağın başında*)
Toktı koşkar oynadı. (*Kuzu, koç oynar*)
(Bit.) (*Bit*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 56)

IV.2.6. Cevabı tarla ve bitkilerle ilgili olan bilmeceler

Jeli basında bes biye, (*Otlakta beş kısarak*)
Besevi de jas biye. (*Beşi de genç kısarak*)
Kulındarı kula ala, (*Tayları benekli*)
Kulaktarı sarı ala. (*Kulakları sarı benekli*)
(Egin bası.) (*Tarla başı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 56)

Alasa terek, (*Alçak kavak*)

Alpıs butak, (*Altmış dal*)

Butak sayın uya, (*Her dalda yuva*)

Uya sayın jumırtka. (*Her yuvada yumurta*)

(Egin bası.) (*Tarla başı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 56)

Bek turğan, (*Sağlam duran*)

Belin buvıp, (*Belini dayanıp*)

Tek turğan. (*Tek duran*)

(Bav biday.) (*Buğday bahçesi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 56)

Bir ağaştı kırık butak, (*Bir ağaştı kırık dal*)

Kırık butakta kırık uya, (*Kırık dalda kırık yuva*)

Kırık uyada kırık jumırtka, (*Kırık yuvada kırık yumurta*)

Kırık jumırtkada kırık balapan. (*Kırık yumurtada kırık civciv*)

(Bidaydın bası.) (*Buğdayın başı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 56)

Bala-bala, balalar, (*Çocuk, çocuk, çocuklar*)

Müyizinen su işip, (*Boynuzundan su içip*)

Tayağınan balalar. (*Dayağından yavrular*)

(Tarı.) (*Darı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 57)

Alpıs butak, alasa terek, (*Altmış dal, alçak kavak*)

Uya sayın jumırtka. (*Her yuvada yumurta*)

(Şığıp turğan tarı.) (*Yetişen darı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 57)

Kök lağım kögende turıp semirgen. (*Gök kuzum otlakta durup şişmanlar*)

(Karbız.) (*Karpuz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 57)

Aluvan türlü tüsi bar, sırtı kattı, (*Çok çeşitli rengi var, dışı sert*)

Adamzat jevge kumar, özi tatti. (*İnsanoğlu yemeye istekli, kendisi lezzetli*)

Toksan künde tolıksıp küni bitip, (*Doksan günde olgunlaşıp, zamanı gelip*)

Esepsiz aktı-kara bala taptı. (*Sayısız beyaz-siyah çocuk doğurdu*)

(Kavın, karbız.) (*Kavun, karpuz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 57)

Susuz pisken as kördim, (*Susuz pişen yemek gördüm*)

Domalanğan bas kördim. (*Yuvarlanan baş gördüm*)

(Kavın.) (*Kavun*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 57)

Bavızdasan kan ornına su ağar. (*Kesersen kan yerine su akar*)

(Kavın.) (*Kavun*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 57)

Alasa ğana boyı bar, (*Alçak bir boyu var*)

Toğız kabat tonı bar. (*Dokuz kat kabanı/kürkü var*)

(Sarımsak.) (*Sarımsak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 57)

Formı bar domalak, (*Şekli var yuvarlak*)

Kömip koydım sığalap, (*Gömdüm onu dikkatli*)

Jaksı bolsa turmısı, (*İyi olursa yaşamı*)

Şığadı eken koğalap. (*Çıkarmış çok sayıda*)

Bes ay tamam bitkende, (*Beş ay tam bittiğinde*)

Kaptap aldım kumalak. (*Sarındım üstümü*)

(Kartop.) (*Patates*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 58)

Ayt dese jügirmes, (*Hayt derse koşmaz*)

Su tise silkinbes. (*Su değse silkinmez*)

(Şöp.) (*Çim*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 58)

Bar eken bir asıl zat jerden öngen, (*Varmış bir asil şey yerden çıkan*)

Kezuge jer dünyeni özi köngen. (*Gezmeyi dünyayı kendisi isteyen*)

Baradı döngelenip tor jorğaday, (*Yuvarlanıp gider, at gibi koşar*)

Aydalada jüruge tım-ak jöndem. (*Dışarıda yürümüye çok meyilli*)

(Kanbak.) (*Kanbak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 58)

Kırğa kilem jaydım. (*Bozkıra halı serdim*)

(Kızgaldak.) (*Lale*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 58)

Onda barıp onday boldım, (*Oraya gidip böyle oldum*)

Munda kelip munday boldım. (*Buraya gelip şöyle oldum*)

Belin buğan kınday boldım. (*Beli bağlayan kın gibi oldum*)

(Şi.) (*Şi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 58)

Basına ülpildetip takkan şaşak, (*Başına takmış tüylü saçak*)

Buralıp tal şıbıktay turğan jasap. (*Eğilip fidan gibi durur yaşap*)

(Kamıs.) (*Kamış*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 58)

Kınalı barmak, (*Kınalı parmak*)

Jez oymak. (*Bakır yüksük*)

(Büldirgen.) (*Çilek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 59)

Bir el bar su işetin tamak emes, (*Bir halk var su içecek yemek değil*)

Söylesip bir-birimen kılmas kenes. (*Konuşup birbiriyle toplantı yapmaz*)

Üstine jazdıgünü kiyim kiyer (*Yazın üstüne giyis giyer*)

Kıstıgünü jalanaşı eştene emes. (*Kışın çırılçıplak olur*)

(Bakşa.) (*Bahçe*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 59)

Kar astında kıstadı, (*Kar altında kışladı*)

Jasılmen börkin tıstadı. (*Yeşil ile şapkasını bıraktı*)

(Gül şeşek.) (*Kardelen*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 59)

Kışkentay ğana kutşa, (*Küçücük kutucuk*)

İşi tolı mıkşa. (*İçi dolu çivi*)

(Anar.) (*Nar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 59)

Şakırsan özdiginen bara almaydı (*Çağırırsan kendi kendinden gelmez*)

Surasan birde jauap bere almaydı. (*Sorarsan bazen cevap veremez*)

Eger de otka salsan ölip keter, (*Eğer ateşe koyarsan ölüverir*)

Bir jerin kesip alsan kanamaydı. (*Bir yerini kesersen kanamaz*)

(Ağaş.) (*Ağaç*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 59)

Kozğalmay bir orında kArap turar, (*Kimildamadan bir yerde bakıp durur*)

Adamnın kajetine jArap turar. (*Adamın ihtiyacını karşılar*)

Kanşalık jabir körse, sabır etip, (*Ne kadar zorluluk çekerse, sabır eder*)

Jane de köbeymekke talap kılar. (*Çoğalmaya da çok istekli*)

(Ağaç.) (*Ağaç*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 59)

Otırğan meken etip japan dala, (*Oturmuş meken edip bozkırı*)

Birtalay maklukka bolğan ana. (*Bir sürü aptala olmuş anne*)

Mezgili jetken şakta jükti bolıp, (*Zamanı geldiğinde hamile kalıp*)

Altı ayda tabadı eken sansız bala. (*Altı ayda doğurmuş pek çok çocuk*)

(Alma ağaşı.) (*Elma ağacı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 60)

Tüsi bar aktı, kökti, kızıl ala, (*Rengi var beyaz, mavi, kırmızı*)

Paydası adamzatka tigen jana. (*Getirir faydasını insanoğluna*)

Koyıptı ortasına kazık kağıp. (*Ortaya kazık koymuş vurup*)

Süykimdi köredi eken bala-şağa. (*Aileler onu çok severmiş*)

(Alma ağaşı.) (*Elma ağacı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 60)

Uzun murttı sarılar, (*Uzun bıyıklı sarılar*)

Koyunında nanı bar. (*Koyununda ekmeği var*)

(Biday.) (*Buğday*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 60)

Bir arkanda otız koy(*Bir iplikte otuz koyun*)

Baylaulı jadır. (*Bağlanmaktadır*)

(Kavın.) (*Kavun*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 60)

Kanttan ak, büyüri tok, (*Şekerden beyaz, yanı tok*)

Jerden alar keregi köp. (*Yerden alır ihtiyaçları çok*)

Kiyetini kızıl, jasıl köylekter(*Giyeyeceği kırmızı, yeşil gömlekler*)

Ol ne eken? Kane, dostar, oylap kör. (*O neymiş? Hadi arkadaşlar düşünün*)

(Piyaz.) (*Soğan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 60)

Boyu bir karıs, (*Boyu bir karıs/metre/*)

Sakalı eki karıs. (*Sakalı iki karıs/metre/*)

(Jügeri.) (*Mısır*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 60)

Kögerip may aldında türge kelgen, (*Yeşerip mayıstan önce türü giren*)

Küşimen adamzattın ösip öngen, (*İnsanoğlunun gücüyle pişen*)
Avgust pen sentyabrde küni tolıp, (*Ağustos 'la Eylül' de zamanı gelip*)
Aleumet paydalanar alıp jerden. (*Çoğunluk faydalanar yerden alıp*)
(Bakşa.) (*Bahçe*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 61)

Aspay pisken, (*Haşlamadan pişen*)
Kaynamay tükken. (*Kaynamadan hazır olan*)
(Jemis.) (*Meyve*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 61)

Toğay tolğan jandarı bar, (*Orman dolu canları var*)
Ar jandardın işinde(*Her canların içinde*)
Bölmelep salğan tamdarı bar. (*Oda oda evleri var*)
(Kamıs.) (*Kamış*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 61)

Akesinen balası burın tuvadı. (*Babasından oğlu önce doğar*)
(Şömele.) (*Şömele*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 61)

Sırtı tas, işi kuis bölek-bölek, (*Dışı taş, içi oyuk, ayrı-ayrı*)
Bazardan onı satıp alsa kerek. (*Çarşıdan onu satın almış olması lazım*)
Alğan janğa tağamdık paydası bar. (*Alan insana yemeklik faydası var*)
Şeşip ber jumbağımdı bolsan zerek. (*Hadi çöz bilmecemi akıllıysan*)
(Janğak.) (*Ceviz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 61)

Bir-ak jerde jasında(*Gençken bir yerde*)
Turdu oranıp jasilğa. (*Durdu örtünüp yeşile*)
Kartayğanda sarğaydı, (*Yaşlanınca sarardı*)
Kezip ketti say-saydı. (*Gitti gezinip dışarıda*)
(Kanbak.) (*Kanbak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 61)

Jazı, kısı özgermes, (*Yazın, kışın değişmez*)
Jaralğan basta türinen. (*İlk baştan beri böyledir*)
Kanşa ayaz bolsa da, (*Ne kadar ayaz olsa da*)
Ayrılmaydı gülinen. (*Ayrılmaz gülünden*)
(Karağay.) (*Çam*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 62)

Sırtı bütün, (*Dışı bütün*)

İşi tütün. (*İçi duman*)

(Sanırav kulak.) (*Mantar*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 62)

Jer altında temir kazık. (*Yer altında demir kazık*)

(Sabiz.) (*Havuç*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 62)

Jazday inge tıgılıp, (*Bütün yaz ine saklanıp*)

Jatkan kızıl tülkini, (*Yatan kırmızı tilkiyi*)

Kuyruğınan suvırıp (*Kuyruğundan çekip*)

Akeldi ajem bir küni. (*Getirdi anneannem bir gün*)

(Sabiz.) (*Havuç*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 62)

Sarı balam işkeri, (*Sarı oğlum içeride*)

Sakaldarı tıskarı. (*Bıyıkları dışarıda*)

(Sabiz.) (*Havuç*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 62)

Jer altında kızıl kız otur. (*Yer altında kırmızı kız oturuyor*)

(Sabiz.) (*Havuç*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 62)

Künnin nurın süyemin, (*Güneşi severim*)

Künge basımdı iyemin. (*Güneşe başımı eğirim*)

Monşağım jok moynımda, (*Boyuncağım yok boynumda*)

Ülken kalpak kiyemin. (*Büyük şapka giyerim*)

(Künbağıs.) (*Ayçiçeği*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 62)

Bir siyırım ala bas, (*Bir sığırım benekli baş*)

Jan-jağına karamas. (*Sağa sola bakmaz*)

(Künbağıs.) (*Ayçiçeği*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 63)

IV.2.7. Cevabı insanlar ve insan organlarıyla ilgili olan bilmeceler

Çevresindeki bir çok şey için bilmece soran insanlar elbette kendileri ile ilgili olarak da bilmeceler sormuşlardır. İnsanlar ile ilgili bilmecelerde çeşitli insanlardan ve insan gruplarından, organlara ve mesleklere kadar her türlü konuya rastlamak mümkündür. İnsan grupları ile ilgili olan bilmecelerde cemiyetin hemen hemen her tabakasından insan manzaraları karşımıza çıkar. Anne, baba, çocuk, cenaze, gelin, vb. burada işlenmiş olan konulardan birkaçıdır. Irk ile ilgili bir bilmecemiz ise konu bakımında Arap'a ayrılmıştır.

İnsan organları içerisinde iç organlara ait olan pek fazla bilmeceye rastlanmazken konuların daha çok görünürde olan dış organlarla ilgili olduğu görülmüştür. Bu da bize bilmecelerin gözle görülebilen şeylerle daha çok ilgili olduğunu göstermektedir. Bu durum aynı zamanda soyut kavramlar ile ilgili olan bilmecelerinin azlığının sebebini de açıklamaktadır. Ayak, diş, dudak, kirpik, kulak, sakal, tırnak, vb. bu bölüme konu olan organlar arasındadır.

Meslekler insanlar tarafından icra edildiği için insanlarla ilgili bilmeceler içerisine dahil edilmiştir. Bu konular arasında asker, berber, öğretmen, vb. bulunduğu gibi uzay çağının mesleğini yapan kozmonot da bulunmaktadır. Ayrıca yaptıkları her ne kadar kötü ve zararlı olsa da hırsız, haydut ve dilencinin işleri de meslek olarak değerlendirilerek bu gruba eklenmiştir (İçel, 2005: 167).

Tabakka tüspes, (*Tabağa koyulmaz*)

Kazanğa pispes, (*Kazana pişmez*)

Onı işpey adam öspes. (*Onu içmeden adam büyümez*)

(Emşek sütü.) (*Gögüs sütü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 63)

Al endi men bereyin jumbak saylap, (*Hadi ben söyleyin size bir bilmece*)

Düldüldi saharağa koydım baylap, (*Hediyesini dışarıya koydum bağlayıp*)

Bulbul kus otıradı üyde sayrap, (*Bülbül kuş oturur evde ötüp*)

Bir gauhar koynumuzda turğan jaynap, (*Bir elmas koynumuzda durur parlayıp*)

Jel soksa janıp keter örttey kavlap, (*Rüzgar eserse ateş gibi yanar*)

Kemenger, bolsan askan, teren boljap, (*Bilge, akıllı, birisi olursan*)

Ne narse osı aytkanım manisin tap. (*Bu neymiş söylediklerim, mantığını bul*)

Şeşüvi: (*Çözümü*)

Bolğanda akıl-dariya, kevden-düldül, (*Olmuşsa akıl-nehir, vücudun-güçlü*)

Künrenip sayrap turğan tilin bulbul. (*Dilin öten bülbül kuş gibi*)

Koynınnan şıkkan gavhar-eki közin. (*Koynundan çıkan elmas-iki gözün*)

Sokkan jel davılpazday aytkan söz dür. (*Sözün ise güçlü esen rüzgar gibi*)

Daryanın janıp ketken suraktarı, (*Nehrin yanıp bitmiş soruları*)

Adamnın kattı şıkkan aşuvı dür. (*Adamın aşırı siniridir*)

Savaldın manı solay, mani tügel, (*Sorunun mantığı böyle, tamamdır*)

Barlığın şeşkendegi manisi sol. (*Hepsini çözdüğümdeki mantığı budur*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 63)

Karağay basına katık uyttım. (*Çam tepesine yoğurt mayaldım*)

(Adamnın miyı.) (*Adamın beyni*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Askar tavda kara orman. (*Yüce dağda kara orman*)

(Şaş.) (*Saç*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Kalın kamıs, kalın kamıs, (*Kalın kamış, kalın kamış*)

Astında kiya kamıs, (*Altında yamuk kamış*)

Pısıldavık, pısıldavık, (*Fısıltılı, fısıltılı*)

Astında sakıldavık. (*Altında sakıldavık*)

(Kalın kamıs-şaş, kiya kamıs-kas, pısıldavık-murın, sakıldavık-avız.)

(*Kalın kamış-saç, yamuk kamış-kaş, fısıltılı-burun, sakıldavık-ağız*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Karaşa tavım karlı boldı, (*Kara dağım karlı oldu*)

Bir javsa ketpeytuğın zarlı boldı. (*Bir yağarsa gitmez ürkütücü oldu*)

(Ağarğan şaş.) (*Beyaz saç*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Mın koyımdı bir şıbıkpen aydadım. (*Bin koyunumu bir çubukla hallettim*)

(Ustara.) (*Ustura*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Kişkene ğana tegene, (*Küçücük fincan*)

Sırtı tolğan balavsı. (*Dışı dolu çim*)

(Şaş, bas.) (*Saç, baş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Kos aynek, şını da emes, temir de emes, (*Eş ayna, cam da değil, demir de değil*)

Buzılsa onı adam tüzer emes. (*Bozulursa onu adam tamir edemez*)
Kezinde özi aşılıp-jabiladı, (*Kendisi açılıp-kapanır*)
Mağınası kımbat narse, arzan emes. (*Anlamı pahalıdır, ucuz değildir*)
(Adamnın közi.) (*Adamın gözü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 64)

Ari jürer karaşa at, (*Oraya yürür kara at*)
Beri jürer karaşa at, (*Buraya yürür kara at*)
Su boyında tunık su, (*Su boyunda duru su*)
Tandap işer karaşa at. (*Seçerek işer kara at*)
(Köz.) (*Göz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 65)

Kışkene ğana tostağan, (*Küçücük fincan*)
Jer dünyeni bastağan. (*Yeryüzü bundan başlangıcını alır*)
(Köz.) (*Göz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 65)

Kustan uşkı, tezdigi oktan beter, (*Kuştan çabuk, hızlılığı kurşundan daha
ötedir*)

Bes jüz jılkı aspanğa oktay jeter. (*Beş yüz yılkı gökyüzüne yay gibi yetişir*)
Akılmenen oylanıp karasanız, (*Akıllica bakıp düşünürseniz*)
Jıldamdıkka narse jok onan öter. (*Hızlılığı yönünden bunu geçen yok*)
(Köz.) (*Göz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 65)

Kümbir-kümbir karağım, (*Güm-güm değerlim*)
Kartayğanşa jaradın. (*Yaşlanıncaya kadar işime yaradın*)
(Kulak.) (*Kulak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 65)

Bir tavid meken etken otız böri, (*Bir dağda yaşamış otuz kurt*)
On kisi, otızının jumıskerı. (*Otuzunun on kişisi işçidir*)
Sol tavidin ortasında bağlan kozı, (*O dağın ortasında kuzu*)
Masayrap sekiredi ari-beri. (*Eğlenerek sıçrar sağa-sola*)
(Otız böri-otız tis, on jumıssı-on savsak, kozı-til.)
(Otuz kurt-otuz diş, on işçi-on parmak, kuzu-dil)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 65)

Jiyirma balası bar törtev ana, (*Yirmi çocuğu var dördü anne*)
Biri uzun, biri kıska dara dara. (*Biri uzun, biri kısa ayrı ayrı*)

Kandaylık isti kossan erinbeydi, (*Nasıl bir iş verirsen de hiç üşenmez*)

Bilimpaz mamandığı bolğan sara. (*Çok akıllı eğitilidir*)

(Ayak, kol, savsak.) (*Bacak, el, parmak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 66)

Jiren attı bos koydım. (*Benekli atı kendi halinde bıraktım*)

(Til.) (*Dil*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 66)

Ülken oy, (*Büyük eğilim*)

Ülken oyduñ işinde, (*Büyük eğilimin içinde*)

Kişi oy, (*Küçük eğilim*)

Kişi oyduñ işinde, (*Küçük eğilimin içinde*)

Baluvan bi. (*Pehlivan hakem*)

(Ülken oy-erin, kişi oy-tis, bi-til.)

(*Büyük eğilim-dudak, küçük eğilim-diş, hakem-dil*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 66)

Aydın kölde altın tas, (*Geniş gölde altın taş*)

Av salsa da alınbas. (*Av kursan da alınmaz*)

(Tis.) (*Diş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 66)

Ti, ti desem, timeydi, (*Değ, değ desem, değmez*)

Time desem tiyedi. (*Değme desem değer*)

(Erin.) (*Dudak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 66)

Alpıs kisi ayaktastı, (*Altmış kişi tekmeleşti*)

Ertemenen tayaktastı. (*Erkenden dövüştü*)

(Kirpik.) (*Kirpik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 66)

Takırda tayduñ izi. (*Düzde tayın izi*)

(Kindik.) (*Göbekbağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 67)

On ayda men alamın on jana aydı (*On ayda ben alırım on yeni ayı*)

On jana aydı alsam da, ol jamaydı. (*On yaşlı teyze buz taşır*)

(Tırnak.) (*Tırnak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 67)

On kempir muz arkalap tur. (*On yaşlı teyze buz taşır*)

(Tırnak.) (*Tırnak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 67)

Ak küşigim arbadan karğıp tüsti. (*Beyaz köpeğim arabadan sıçrayıverdi*)

(Tükirik.) (*Tükürük*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 67)

A, desem atıp tüser altın asık, (*A, desem sıçrayıp düşer altın asık*)

Kelmeydi şakırsam da alıs kaşıp. (*Uzağa gidip çağırırsam da gelmez*)

Tüsken son jerge barıp bağası jok, (*Yere düştükten sonra hiç anlamı yok*)

Jüremi ayağımnen erkin basıp. (*Yürürüm ayağımla serbest basıp*)

(Tükirik.) (*Tükürük*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 67)

Enkeysem enkeyedi, (*Eğilirsem eğilir*)

Şalkaysam şalkayadı. (*Arkaya doğru eğilirsem eğilir*)

(Kölenke.) (*Gölge*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 67)

Sen jürmesen, ol da sira jürmeydi, (*Sen yürümezsen, galiba o da yürümez*)

Künde jana, eskirip könermeydi. (*Her gün yeni, eskirip püskürmez*)

Kölge tüsip kuvanğa avnasa da, (*Göle girip, kumda depelense de*)

Tanine şık, etine şöp enbeydi. (*Tenine çiy, etine çim girmez*)

(Kölenke.) (*Gölge*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 67)

Közge tüsip körine jürmeydi, (*Göz önünde gözücüp yürümez*)

Süytse de birden tanıp kidirmeydi,

(*Böyle olduğu durumda bile tanıyıp beklemez*)

Küni-tüni baradı tnbay jürüp, (*Gece-gündüz hiç durmaz, hep yürür*)

Kalğıp-mülgip bir sağıt kidirmeydi. (*1 saat bile dinlenmeyi, durmayı düşünmez*)

(Ömir.) (*Hayat*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 68)

Bir şıkkan son ornına kaytıp kirmes, (*Bir çıktıktan sonra, yerine yine gelmez*)

Kay jaktan kelerin de adam bilmes. (*Nereden geleceğini insan bilemez*)

Azattığı sonimen düniyenin, (*Eğemenliği dünyanın onunla olur*)

Onsuz tiri eşkim de davir sürmes. (*Onsuz kimse de hayat sürmez*)

(Söz.) (*Söz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 68)

Bir jandı makluk kördim formı bölek, (*Bir canlıyı aptal buldum şekli ayrı*)
Bir tav bar ortasında döp-döngelik. (*Bir dağ var ortasında yus yuvarlak*)
Üstine şıkkan şöbi bari tegis, (*Üzerine çıkan çimin hepsi düm-düz*)
Mal jemes, şavıp alıp neme kerek. (*Hayvan yemez, kesmeye ne gerek var*)
Ol tavdın ortasında eki özen, (*O dağın ortasında iki nehir*)
Astında bulağı bar, aldı kezen, (*Altında pınarı var, önü darboğaz/çatlak*)
Ne astına, ne üstüne şıkkan şöp jok, (*Ne altında, ne üstünde yetişen çim yok*)
Adamzat körgeenin jok onday özen. (*İnsanoğlu hiç görmedin böyle bir nehir*)
Ol tavdın eteginde jalğız kudık, (*O dağın eteginde yalnız kuyu*)
Betkeyde asıl taspen avzın kıyıp, (*Yüzeyde değerli taşla ağzını kapatıp*)
İşine kirgen narse tiri şıkpas, (*İçine giren şey diri çıkmaz*)
Asıl tas jiberedi barın kıyıp. (*Değerli taş kesiverir bütün şeyleri*)
(Adamın bası, beti, avzı, tisi.) (*Adamın başı, yüzü, ağzı, dişi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 68)

Bir narse keyde sopı, keyde zalım, (*Bir şey bazen mulla, bazen zalim*)
Sıkırlar bir sağatta jannın barın. (*Büyüler bir saate tüm canlıyı*)
Bir uvakıt patşa bolıp otıradı, (*Bir zaman padişah olarak oturur*)
Tar jerde arkimnin de oylar kamın. (*Dar yerde herkesin halini düşünür*)
(Könül, oy.) (*Gönül, düşünce*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 68)

Bir kariya jerde de emes, kökte de emes, (*Bir yaşlı yerde de değil, gökte de değil*)

Bolğanda tübi teren avzı kemeş. (*Olurmuş dibi derin, ağzı geniş*)
İşine it tüsse de aram emes. (*İçine köpek düşerse bile haram değil*)
(Adamın közi.) (*Adamın gözü*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 69)

Bir ülken tav bar bası kara, (*Bir büyük dağ var tepesi kara*)
Jan-jağında tört sala bar, (*Etrafında dört dalı var*)
Bari dara. (*Hepsi ayrı*)
Basında daralardın kumis taj bar, (*Başında ayrıların gümüş taç var*)
Jigitter, zeyininmen oylap kara. (*Yiğitler, zekayla bakıp düşünün*)
(Adamın kol-ayağı, kumis taj-tırnak.) (*Adamın eli-bacağı, gümüş taç-tırnak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 69)

Bir töbege koyıptı şınar jayıp, (*Bir tepeye koymuş çınarı serip*)

Kolına kılış aldı bir ğajayıp. (*Eline harikulade bir kılıç aldı*)
Eki jakta şınardın kalkanı bar, (*Çınarın iki yanında da kalkanı var*)
Ketpesin kalkanına kılış tayıp. (*Kalkanına kılıç kayıp gitmesin*)
(Şaş, kılış-ustara, kalkan-eki kulak.) (*Saç, kılıç-ustura, kalkan-iki kulak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 69)

Bir top adam kördim, (*Bir grup insan gördüm*)
Jürmey turğan jabısıp. (*Yürümeyen yapışıp*)
Tüsin tanıp tursan da, (*Rengini tanıyorsan bile*)
Javap aytpas tanısip. (*Cevap söylemez tanışıp*)
(Adamnın sureti.) (*Adam resmi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 69)

Altı ayaktı, dört közdi, (*Altı bacaklı, dört gözlü*)
Eki avızdı, bir sözdi, (*İki ağızlı, bir sözlü*)
Intımak üşin el kezdi. (*Birlik için halkı gezdi*)
(Atka mingen adam.) (*Ata binen adam*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 70)

Bir jüyrik arkimde bar keter şavup, (*Bir at herkezde var gider sıçrayıp*)
Üstinen er-tokımı kalmaydı avup, (*Üzerinden eri gitmez kayıp*)
Desem de kayda baram lezde baram, (*Nereye gitmek istersem oraya hemen giderim*)

Jartastan jığılmaydı, kılıp kavüp. (*Tehlikeye girip kayadan kaymaz*)
(Oylağan oy.) (*Düşünülen fikir*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 70)

Ku ağaştn basında, (*Kuruyan ağacın tepesinde*)
Kutırğan adam aykaylaydı. (*Deliren insan bağırır*)
(Azañşı.) (*Ezancı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 70)

Kip-kışkene karaşa, (*Küçücük bir karacık*)
Turğan jeri tamaşa. (*Yerleşen mekanı harika*)
Bir sekundta jer-kökti(*Bir saniyede yer-göğü*)
Aladı şarlap karasa. (*Geziverir bir baksa*)
(Köz.) (*Göz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 70)

Ağayındı ekev bolıptı(*Akraba ikisi olmuş*)
Ekevi tatu jüripti. (*İkisi de barışta olmuş*)

Ortasında tav bolıp, (*Ortasında dağ olup*)
Birin biri körmepti. (*Biri birini görmemiş*)
Ekevinin mindeti, (*İkisinin görevi*)
Orındaytın bir boptı. (*Yapacakları aynı olmuş*)
(Köz ben murın.) (*Gözle burun*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 70)

Kışkene ğana beterim, (*Küçücük bir şeyim*)
Jer tübine jeterim. (*Yer dibine giderim*)
(Köz.) (*Göz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Bir tavnın basında bar bir top toğay, (*Bir dağın tepesinde var bir serçe*)
Oylağan akıl oyđa jumbak onay. (*Düşünene bu bilmece çok kolay*)
Sol tavnın eteginde bir saray bar, (*O dağın eteğinde bir saray var*)
Jük akep tüsiredi, on bay Nogay. (*Yük getirip indirir, on zengin Nogay*)
(Bas, avız, kol.) (*Baş, ağız, el*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Kara suda suvat jok, (*Kara suda otlak yok*)
Kalın talda butak jok. (*Kalın ağaçta dal yok*)
(Köz ben kirpik.) (*Gözle kirpik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Ala arkanım jetpes jer jok. (*Alaca ipimin yetişemez yeri yok*)
(Köz.) (*Göz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Bir kölde eki türli süt bar. (*Bir gölde iki çeşitli süt var*)
(Közdin ağı men karası.) (*Gözün beyazıyla karası*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Bir tavnın eki küzetşisi, (*Bir dağın iki bekçisi*)
Eki tınşısı, otız eki börisi bar. (*İki ajanı, otuz iki kurdu var*)
(Köz, kulak, tis.) (*Göz, kulak, diş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Tavdan tas kuladı. (*Dağdan taş düştü*)
(Köz jas.) (*Göz yaştı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Baldan tattı. (*Baldan tatlı*)

(Uykı.) (*Uyku*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 71)

Bilmeymin erke me eken, eser me eken, (*Bilemem yaramaz mı, şımarık mı*)

Kalpınan artık boylap öser me eken. (*Kalıbından fazla yetişip gider mi ki*)

Ösirne dep birevge buyurmasam, (*Yetiştirme diye birisine buyurmasam*)

Tavdağı toğayımdı keser me eken. (*Dağdaki ormanımı keser mi ki*)

(Şaş.) (*Saç*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 72)

Şığıptı tav basına bir top ran, (*Çıkmış dağ başına bir grup çim*)

Töbenin biri kara, biri kılan. (*Tepenin biri kara, biri beyaz*)

Kılışın kınabınan jılmandatıp, (*Kılıcı kınından çıkarıp*)

Rannın birin kırmay, barin kıram. (*Çimin birini değil, hepsini keserim*)

(Ran-şaş, kılış-ustara.) (*Çim-saç, kılıç-ustura*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 72)

Karı bar kara tavnın ketpeytuğın, (*Karı var kara dağın gitmeyen*)

Kasınan kos şırağı öşpeytuğın, (*Yanından eş lambası kapanmayan*)

Ak tavnın akkalası buzılıptı, (*Ak dağın kar adamı bozulmuş*)

Avlında usta bar ma septeytuğın. (*Köyünde usta var mı tamir edecek*)

(Kar-şaş, kos şırak-eki köz, akkala-tis.) (*Kar-saç, eş lamba-iki göz, kar adamı-
diş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 72)

Betkeyde bes esik. (*Yüzeyde beş kapı*)

(Murın, köz, kulak, avız, tis.) (*Burun, göz, kulak, ağız, diş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 72)

Mın koyım suğa ketti, (*Bin koyunum suya gitti*)

Bayjan aksakal kuva ketti. (*Bayjan yaşlı kovmaya gitti*)

(Şaş, ustara.) (*Saç, ustura*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 72)

Şıldır-şıldır jügenim, (*Şıldır-şıldır yürüyenim*)

Suluv kara dönenim. (*Güzel kara tayım*)

(Şaşpav.) (*Şaşpav, kurdela, şerit*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 72)

Eki jar birin-biri jamalağan, (*İki yar birbirine değan*)

Tal şığıp, jağasına sabalağan. (*Dal çıkıp kıyısını vuran*)

(Kirpik.) (*Kirpik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 73)

Ürpek-ürpek tav, (*Tüylü-tüylü dağ*)

Ürpek tavnın astında eki jarık juldız. (*Tüylü dağın altında iki parlak yıldız*)

Onın astında eki tışkak toktı, (*Onun altında iki sıçan kuzu*)

Onın astında jatkan tağı bar kundız. (*Onun altında yatan bir kunduz var*)

(Şaş, köz, kas, murın, murt.) (*Saç, göz, kaş, burun, bıyık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 73)

Eki takta arasında(*İki tahta arasında*)

Kimıldaydı kızıl takta. (*Kimıldıyor kırmızı tahta*)

(Til.) (*Dil*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 73)

Dünyede küyme kördim tört ayaktı, (*Dünyada araba gördüm dört bacaklı*)

Döngelik eki başı ay siyaktı. (*Yuvarlak iki başı ay gibi*)

Tört esik matkesi bar, uviğı jok, (*Dört kapısı var, uviğı(unina) yok*)

Üzik jok, tuvırlık jok, tündigi jok. (*Üzik yok, tuvırlık yok, tündigi yok*)

Kus tösek, mamık jastık, birev jatır(*Kuş yatak, yumuşak yastık, birisi yatıyor*)

Könli uvayımsız jay siyaktı. (*Gönlü rahat hiç sorunu yok gibi*)

(Besiktegi bala.) (*Besikteki çocuk*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 73)

Birge jatıp, birge turar, (*Birlikte yatar, birlikte kalkar*)

Ozuğa tura umtılar. (*Öne geçmeye çalışır*)

Ekevi mangi jarısıp, (*İkisi daima yarışır*)

Körge jok ali kalısıp. (*Görmemiş daha yenilip*)

(Eki ayak.) (*İki bacak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 73)

Kışkentay ğana özi bar(*Küçücük bir özü var*)

Mınnan da köp közi bar. (*Binden fazla gözü var*)

(Tükirik.) (*Tükürük*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 74)

Karnı juvan kampığan, (*Göbeği kalın çıkık*)

Sereyip boyı şalkığan. (*Boyu uzun arkaya eğik*)

Erte keşte boy jazıp, (*Erken akşam düzelip*)

Dal taltüste jantayğan. (*Tam öğlen dayanır*)

(Kölenke.) (*Gölge*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 74)

Sıpiramın, sıpıra almaymın, (*Süpürüyorum, süpüremiyorum*)
Tazartamın, tazarta almaymın. (*Temizliyorum, temizleyemiyorum*)
(Kölenke.) (*Gölge*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 74)

Karandap, kusan kaşad jetkizbeydi, (*Kararıp, kovarsan kaçır yetiştirmez*)
Özinnen alıs uzap köp ketpeydi. (*Kendinden çok uzağa gitmez*)
Tez ösip, tez kıskarad jarıkpenen (*Çabuk yetişip, çabuk kısalır aydınlıkla*)
Kolına ustasan da ilinbeydi. (*Eline tutsan da ilikmez*)
(Kölenke.) (*Gölge*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 74)

Eki dostın biri inğaylı, (*İki dostun biri becerikli*)
Birevinin ebi jok. (*Birinin beceriği yok*)
Ekevin de birdey körem, (*İkisine de aynı bakıyorum*)
Mağan artık-kemi jok. (*Bana kötü-iyisi yok*)
(Kol.) (*El*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 74)

Biri ülken, biri kişi, (*Biri büyük, biri küçük*)
Tuvıskan birge bes kisi. (*Akraba hepsi beş kişi*)
(Bes savsak.) (*Beş parmak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 74)

Bes jandı bir jansızğa mingesken, (*Beş canlı bir cansıza binmiştir*)
Aynalıp ak takırdan iz kesken. (*Dönüp beyaz ovada iz bırakan*)
(Bes savsak, kalam.) (*Beş parmak, kalem*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

Ağayındı on, (*Akraba on*)
Kigeni eki ton. (*Giyeni iki kürk*)
(On savsak pen eki kolğap.) (*On parmakla iki eldiven*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

Eki kisi eregisip keledi. (*İki kişi inat edip gelirler*)
(Kulak.) (*Kulak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

Bes savıskan, (*Beş saksığan*)
Bes savıskan basına (*Beş saksığan başına*)

Taş jabıskan. (*Taş yapışan*)

(Savsak, tırnak.) (*Parmak, tırnak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

IV.2.8. Cevabı yiyeceklerle ve içeceklerle ilgili olan bilmeceler

İnsanoğlunun temel ihtiyacı beslenmedir, bu ihtiyaç barınmadan bile önce gelir. İhtiyaç bu denli temel olunca yiyecek konusu sadece yemek kitaplarına girmekle kalmıyor, destanlara, şiirlere, fıkralara, tekerlemelere ve hatta romanlara kadar giriyor. Elbette bu kadar edebî ürünün yanında bu konu bilmeceler arasında da kendisine yer bulmakta zorlanmıyor.

Çalışmamızda yiyeceklerle ilgili bilmeceler kendi aralarında kahvaltılıklar, çorbalar, yemekler, tatlılar, çerezler, baharatlar, çeşitli yiyecekler ve yemeklik malzemeler başlıkları altında sınıflandırılmıştır.

Kahvaltılıklar deleme, kurut, tereyağı ve zeytinden oluşurken çorbalar mercimek, paça ve tarhanadan ibarettir. Yemeklerden Kırım'ın çiğböreği, Azerbaycan'ın feselisi başı çekerken kömbe, pilâv, şiş kebabı, vb. de burada işlenen konular arasındadır. Baklava, dondurma, helva, kadayıf, lokum ve şekerleme tatlılar grubunda yer alan diğer konulardır. Çerezlerden sadece çekirdek, baharatlardan ise karabiber, sumak ve tuz bilmecelere konu olmuştur. Çeşitli yiyecekler ve yemeklik malzemeler grubunda yer alan konu başlıkları ise ekmek, hamur, kaymak, nişasta, susam, yağ, yoğurt ve yufkadır.

Yemek gibi içmek de en tabî ihtiyaçlardandır. Vücudunun üçte ikisi sudan oluşan insan, su içmeden en fazla üç gün yaşayabilmektedir. Tarımda da oldukça önemli olduğundan toplumlar geçinebilmek için tarih boyunca su kaynakları bakımından zengin olan bölgeleri tercih etmiştir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de su kaynakları önemini korumaktadır. Bereket kaynağı ve oldukça hayatî olan bu ihtiyaç sadece günlük hayatta kalmamış edebî metinlere de ve dolayısıyla bilmecelere de girmiştir. Çalışmamızda yer alan içeceklerin hepsi alkolsüz olup bunlar arasında insanoğlunun ilk yiyeceği olan ve içildiği için içecekler kısmında değerlendirilen ana sütü ilk sırayı alır. Tiryakilerin dostu çay ve kahve, kış içecekleri kuşburnu ve salep

ile içeceklerin baş tacı olan su da bilmecelerimize konu oluşturmuştur(İçel, 2005: 169).

Karabay attan jıgıldı, (*Karabay attan düştü*)

Halık soğan jıyıldı. (*Halk ona toplandı*)

(Tükirikke jıyılğan şıbn.) (*Tükürüğe toplanan sinek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

Bir narse zında degen onan da ari, (*Bir şey zındadan daha ötedir*)

Javadı burşak-burşak onun karı. (*Yağar dolu-dolu onun karı*)

Sol karı kök sokta bop erigende, (*O kar eridiği zaman*)

Ümitker tatayık dep jannın bari. (*Bütün insan tadına bakmak ister*)

(Elegen un, ilengen nan.) (*Elenen un, karıştırılan hamur*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

Üsti tas, astı tas, (*Üstü taş, altı taş*)

Ortasında pisken as. (*Ortasında pişen yemek*)

(Taba, nan.) (*Tava, ekmek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 75)

Sudan aladı, (*Sudan alınır*)

Suğa salsa öledi. (*Suya koyarsa ölür*)

(Tuz.) (*Tuz*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 76)

Alıstan karasam appak, (*Uzaktan baksam bembeyaz*)

Tatıp karasam tattı ak. (*Tadına baksam lezzetli*)

(Kant.) (*Şeker*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 76)

Bir jerde bar deyikşi sarı bulak, (*Bir yerde diyelim ki var bir sarı pınar*)

Maksatı adamzatka nasip bolmak. (*Amacı insanoğluna nasip olmak*)

Tıp-tınış öz jayımen turmağan son, (*Kendi halinde sakin durmadıktan sonar*)

Baylağan eki jaktan tesip kulak. (*Bağlanmış iki yandan delip kulak*)

Oynaktar or tekesi ortasında, (*Eğlenir dağ keçisi ortasında*)

Denesi baskalardan uzınırak. (*Vücüdü başkalarına göre uzundur*)

(Kımız, saba pispegimen.) (*Kımız, tulum kaşığıyla*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 76)

Kışkentay kudiğimnın suvı tattı. (*Küçücük kuyumun suyu lezzetli*)

(Jilikin mayı.) (*İlik yağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 76)

Aydalada ak otav, (*Issızda beyaz çadır*)

Avzı, murnı jok otav. (*Ağzı, burnu olmayan çadır*)

(Jumirtka.) (*Yumurta*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 76)

Sıldır suyk, su emes, (*Şırl sıvı, su değil*)

İşsen susın kanadı, (*İçersen susadığını giderir*)

Ak bolsa da kar emes, (*Beyaz olsa bile kar değil*)

Şeşüvin kim tabadı? (*Çözümünü kim bulur?*)

(Süt.) (*Süt*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 76)

Jalğanda bir kudık bar suvı tattı, (*Dünyada bir kuyu var suyu lezzetli*)

Kauğasın bes bayterek mıktap tarttı. (*Suyunu beş çınar iyice çekti*)

(Süt, savğan bes savsak.) (*Süt, sağan beş parmak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 77)

Kırımımda bir kudık bar suvı batpan, (*Kırımımda bir kuyu var suyu koyu*)

Sol suvı şilde küni muz bop katkan. (*O suyu temmuzda buz olup donan*)

Siresip buvırdıy bop katkan muzdın (*Sertleşip inatlaşan bu buzun*)

Betine betegesi şığıp jatkan. (*Yüzüne betegesi (tipçak, kovıl) çıkan*)

(Ayrıan.) (*Ayrıan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 77)

Tapa-taltüs bolğanda küni batkan, (*Tam öğlen olduğunda güneşi batan*)

Kırık kün şilde bolğanda muzı katkan. (*Kırk gün sıcak olduğunda buzunu donan*)

Terendigi kırık kulaş bolsa dağı (*Çok derin olsa bile*)

Betegesi betinen şığıp jatkan. (*Betegesi yüzünden çıkan*)

(Uytkan ayrıan.) (*Mayalanan ayrıan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 77)

IV.2.9. Cevabı giyislerle ilgili olan bilmeceleler

İnsan olmanın gereği, giyinmek ve vücudun mahrem yerlerini kapatmaktır. Giyinme aynı zamanda vücudu dış dünyanın zararlı etkilerinden de korur. İnsanoğlunun ilk kıyafeti Havva ile Âdem'in mahrem yerlerini kapatmak amacıyla taktıkları incir yapraklarıdır. İlk çağlarda avladıkları hayvan derilerinden kıyafetler yaparak kendilerini soğuktan koruyan

insanlar, zaman ilerledikçe ve teknik geliştikçe daha modern ve kullanışlı kıyafetler üretmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte ise fabrikalar giysi üretiminde baş rolü oynamaya başlamıştır. Zaman ilerledikçe kıyafetlerin artık sadece vücudu örtmek amacıyla kullanılmaması giyinmeyi bir zevk hâline getirmiş ve bu da günümüzde moda denilen çılgınlığı ortaya çıkarmıştır.

Bir narse özi tükti şubar ala, (*Bir şey kendisi kılı benekli alaca*)
Sipatı bek asıp tyr körsen jana. (*Özelliği pek iyimiş görürsen yeni*)
İşinde şığar jeri kiyin eken, (*İçinde çıkacak yeri zormuş*)
Eger de kolğa tüsse bolar pana. (*Ele geçerse eğer olur barınak*)
(Puşpak ışık.) (*Kürk*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 77)

Törtten koskan bası bar, (*Dörtten oluşan başı var*)
Mandayında şaşu bar. (*Alnında saçu var*)
Özin körgen bayağı (*Kendin onu bir görersen*)
Salpıldaydı sabağı. (*Sallanır sabu*)
(Tımak.) (*Vizon şapka*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 77)

Aşamaydı arta saldı, (*Eyerimi yükledim*)
Ayıl-jibin tarta saldı. (*Kola ipini çekiverdim*)
(Tımak.) (*Vizon şapka*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 78)

Bir narse menen biyik, (*Bir şey benden yüksek*)
Keyde menen alasa. (*Bazen benden alçak*)
Munday kızık dünyede (*Böyle ilginç dünyada*)
Körüp pe edin tamaşa. (*Görmüş müydün harika*)
(Börük.) (*Şapka*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 78)

Sıldır-sıldır kisenim, (*Şırl-şırl kelepçem*)
Sıldırıldaydı kisenim. (*Şırlıdar kelepçem*)
Kulağında kulpu jok, (*Kulağında kilidi yok*)
Kudiretti kisenim. (*Kudretli kelepçem*)
(Savkele.) (*Savkele. (Evlendiği zaman gelinin başına giyen süslü şapkası.)*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 78)

Sulu-sulu kuanım, (*Güzel-güzel tayım*)

Sıldırılağan jügenim, (*Şırıldayan eyerim*)
Ayaz künde minbegen, (*Ayaz günü binmeyen*)
Ayağı jerge timegen. (*Ayağı yere değmeyen*)
(Savkele.) (*Savkele. (Evlendiği zaman gelinin başına giyen süslü şapkası.)*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 78)

Erte turdım, (*Erken kalktım*)
Eki ayır jolğa tüstim. (*İki ayrı yola düştüm*)
(Şalbar.) (*Pantolon.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 78)

Erte turdım, (*Erken kalktım*)
Alıp urdım. (*Devi vurdum*)
(Esik.) (*Kapı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 78)

Kara üy, kara üydin işinde ak üy, (*Kara ev, kara evin içinde beyaz ev*)
Ak üydin işinde bes bala, (*Beyaz evin içinde beş çocuk*)
Besevinin kolında bes ayna. (*Beşinin elinde beş ayna*)
(Etik, ak baypak, bes savsak, bes tırnak.) (*Çizme, beyaz bayrak, beş parmak, beş tırnak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 79)

Baradı, baradı, (*Gidiyor, gidiyor*)
Avzın aşıp kaladı. (*Ağzını açıyor*)
(Kebis.) (*Lastik(Kebis, galoş)*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 79)

Erte turdım, kerek kıldım, (*Erken kalktım, gerek kıldım*)
Kajetimdi ötep alıp, (*İhtiyacımı giderip*)
Bosağağa tastadım. (*Kapının önüne bıraktım*)
(Galoş, kebis.) (*Galoş, kebis*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 79)

On eki tesigi bar jalğız tili, (*On iki deliği var tek dili*)
Jıp-jıltır, sırtında jok tipti mini. (*Çok parlak, dışında hiçbir kusuru yok*)
Köterer adamzattı kinalmay-ak, (*Kaldırır insanoğlunu hiç zorlanmadan*)
Jok eken küştilikke eşbir kemi. (*Güçlülüğü yönünden yokmuş bir eksiği*)
Sap alar avzın buvıp kapşığına, (*Ağzını bağlayıp cüzdanına koyup alır*)
Özinde dayın eken arkan-jibi. (*Kendinin hazırmış ipliği de*)
(Botinka.) (*Ayakkabı. (Botinka)*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 79)

Bes in, bes innin (*Beş in, beş inin*)

Avzı bir in. (*Ağzı bir in*)

(Kolkap.) (*Eldiven*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 79)

Kösevdi besevge suktım. (*Kösevdi beşe saktım*)

(Kolkap, savsak.) (*Eldiven, prmak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 79)

Bolğanda beti güldi, astı sırlı, (*Olmuştı üzeri çiçekli, altı resimli*)

Jinağan arasına jün-jübirdi. (*Toplamış arasına kilları*)

Tört burış, toksan joldı torkasımak, (*Dört köşeli, doksan yollu ipek gibi*)

Halinşe adamzatka payda kıldı. (*Olabildiğince insanoğluna fayda kıldı*)

(Körpe.) (*Battaniye*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 80)

Döngelik aynalası, törtev közi, (*Yuvarlak çevresi, dörttür gözü*)

Söyleytin eşbir habar joktı sözi. (*Söyleyecek hiçbir haber, sözü yok*)

Narseni kaşık turğan jakındatıp, (*Uzak duranı yakınlaştırıp*)

Jibermey ustap turar mıktap özi. (*Kaçırmaz sağlam tutar kendisi*)

(Tüyme.) (*Düğme*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 80)

Keregesi tırtık, uviği kıska, (*Keregesi tırtık, uviği kıska*)

Kerek bolğan üy eken bizdin tuska. (*Bize lazım evmiş*)

Otarğa mal aydasam, jolğa şıksam, (*Bir sürü hayvan otlatsam, yola çıksam*)

Üyim tigip jürem jazda, kısta. (*Evimi dikerim yazın, kışın*)

(Börük.) (*Börük*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 80)

Şıldır-şıldır jügenim, (*Şıldır-şıldır eyerim*)

Sulu kara kuanım. (*Güzel kara tayım*)

Kölenkesi kösiktey, (*Gölgesi küçücük*)

Avırlığı asıktay. (*Ağırlığı asık gibi*)

(Savkele.) (*Savkele*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 80)

Küni boyı sen onı (*Bütün gün sen onu*)

Eki ayaktap alasin. (*İki ayağına alırsın*)

Jatar kezde özinen(*Yatacağın zaman kendinen*)

Aulaktap kaşasın. (*Uzağa kaçarsın*)

(Etik.) (*Bot*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 80)

Kalada bir narse bar on sayı bar, (*Şehirde bir şeyin on eğilimi var*)

Jigitke payda bolar bir jayı bar. (*Bu şey yiğide çok yakışır*)

(Kolğap.) (*Eldiven*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 81.)

IV.2.10. Cevabı kistavla ilgili olan bilmeceler

XV-XVI yy. kadar Kazak halkında göçebe bir hayat tarzı olmuştur. Onlar yazın “jaylav’a”, kışın “kıstav’a”, baharda “köktev’e”, sonbaharda “küzev’e” taşınarak, her mevsimde yerlerini değiştirirlerdi. Bununla ilgili biz de, işte elimizdeki “kıstav” ve “kıstav’da” dedelerimizin kullandıkları eşyalarıyla ilgili mevcut bilmecelere çalışmamızda yer vermeyi uygun gördük:

Kazşa kanatın jayadı, (*Kaz gibi kanadını açar*)

Üyrekşe moynın sozadı, (*Ördek gibi boynunu uzatır*)

Kuşşa konadı. (*Kuş gibi yere iner*)

(Kıstav.) (*Kışlık*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 81)

Dünyede bir aydaha bilersin be, (*Dünyada bir ejderha bilir misin*)

Janı jok kimıldauğa denesinde. (*Vücudunda canı yok kimıldamaya*)

İşinde süyekteri bakşa-bakşa, (*İçinde kemikleri bahçe bahçe*)

Jarkıldar jalğız közi töbesinde. (*İşildar tek bir gözü tepesinde*)

(Kiyiz üy.) (*Çadır*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 81)

Akesi balasın köterip, (*Babası çocuğunu kaldırıp*)

Balası börkin köterip tur. (*Çocuğu şapkasını kaldırır*)

(Kerege.) (*Kerege*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 81)

Otız omırtka, (*Otuz omurga*)

Kırık kabırğa, (*Kırk kaburga*)

Barin ustap turğan(*Hepsini yerinde tutan*)

Avız omırtka. (*Ağız omurga*)

(30 omırtka-uvık, 40 kabırğa-kerege, avız omırtka-şanırak.)

(30 omurga-uvık, 40 kaburga-kerege, ağız omurga-şanırak)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 81)

Jetpis kempir(*Yetmiş yaşlı*)

Jer tistep jatır. (*Yer ısıyorlar*)

(Keregenin ayağı.) (*Keregenin bacağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 81)

Üy üstinde tört şıbık, (*Ev üzerinde dört dal*)

Törtevi de ten şıbık. (*Dördü de eşit dal*)

(Tündiktin tört bavı.) (*Tündiktin dört bağı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Öz elimde jeke edim, (*Kendi yurdunda ayırdım*)

Jelkildegem bek edim. (*Rahat duran bey idim*)

Munda keldim saylandım, (*Buraya geldim seçildi*)

Kırık jerden baylandım. (*Kırık yerden bağlandım*)

(Tokığan şi.) (*Örülen şi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Dünyede bir narse bar özi jansız, (*Dünyada bir şey var kendisi yalnız*)

Jok onı urmaytuğın adamzatta. (*Yok onu dövmeyen insanoğlu*)

(Esik.) (*Kapı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Kök itim kabağan, (*Gök köpeğim kızgın*)

Artına kiyiz jamağan. (*Arkasına kilim dikilen*)

(Kiyiz esik.) (*Çadır kapı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Törde törtev otır töremin dep, (*Yukarıda dördü oturuyor beyiz diye*)

Esikte ekev otır ölemin dep. (*Kapıda ikisi oturuyor ölürüz diye*)

(Törtev-jük ayaktın ayağı, ekevi-eki mandayşa.)

(*Dördü-yük ayağın bacağı, ikisi-iki alınca*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Esik aşadı, (*Kapı açılır*)

Esik artına kaşadı. (*Kapı arkasına kaçır*)

(Topsa.) (*Menteşe*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Özi jükti, (*Kendisi yüklü*)

Sırtı tükti. (*Dışı kıllı*)

(Kiyiz üy.) (*Çadır*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 82)

Ursa janı şıkpaydı, (*Döverse canı çıkmaz*)
Soysa kanı şıkpaydı. (*Keserse kanı çıkmaz*)
Terisin sıtırıp alsa, (*Derisini soyarsa*)
Tırısıp-tırısıp kaladı. (*Toplanıp kalır*)
(Kiyiz üy.) (*Çadır*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Alistav bir kara tur köresin be? (*Uzakta bir kara var görüyor musun?*)
Janı jok kimıldavğa denesinde. (*Canı yok kimıldamaya vücüdında*)
Süyegi işinde bakşa-bakşa (*Kemikleri içinde bahçe bahçe*)
Bar eken jalğız közi töbesinde. (*Varmış bir tek gözü tepesinde*)
(Kiyiz üy.) (*Çadır*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Kara tavdın basında (*Kara dağın tepesinde*)
Kablan degen kus otır. (*Kaplan adlı kuş oturuyor*)
Kanatına muz katıp, (*Kanadına buz donup*)
Kayrıla almay otır. (*Çeviremeden oturuyor*)
(Tündik.) (*Tündik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Kırık koy kırkıldatkan su işip jatır. (*Kırk koyun kırkıldaktan su içiyorlar*)
(Uvık, şanırak.) (*Uvık, şanırak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Avzın aşsan, ökpesi körinedi. (*Ağzını açarsan, ciğeri görünür*)
(Esik pen ot.) (*Kapıyla ateş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Zeynetti, körkem sulu sonday biyik, (*Saygılı, güzel, sempatik çok yüksek*)
Bar makluk jandı, jansız alğan jiyip, (*Tüm aptal canlıları, cansızları toplayan*)
Tarihtan burın ötken habar bermek, (*Tarihta geçenlerden haber vermek*)
Adamzat jaksı körgeñ köñli süyip. (*İnsanoğlunun gönlü seven*)
(Muzey üy.) (*Müze evi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 83)

Öz elimde bek edim, (*Kendi yurdumda bey idim*)
Jelkildegen jek edim, (*Rahat gezen biriydim*)
Keldim de kıspakka tüstim, (*Geldim de sıkıntıya düştüm*)
32 tuzakka tüstim. (*32 tuzakka düştüm*)
(Tokığan şi.) (*Örülen şi*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

IV.2.11. Cevabı ateş yakma, ışıklandırma konusuyla ilgili olan bilmeceler

Kara siyirim kArap tur, (*Kara sığırim bakıyor*)

Kızıl siyirim jalap tur. (*Kırmızı sığırim yalıyor*)

(Kazan, ot.) (*Kazan, ateş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

Kara biyem kalt etti, (*Kara tayım titredi*)

Kabırğası jalt etti. (*Kaburgası ışıldadı*)

(Jalın, kazan.) (*Ateş, kazan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

Jumbağım jutı kara, (*Bilmecemin ağzı kara*)

Taba almağan kisinin beti kara. (*Bulamayanın yüzü siyah*)

(Köse.) (*Köse*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

Bolat japırak, (*Çelik yaprak*)

Batpan topırak. (*Çamur toprak*)

(Şok, kül.) (*Çöl, kül*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

Bir jansız bir jansızdın janın alar. (*Bir cansız bir cansızın canını alır*)

(Ot.) (*Ateş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

Jalt-jult etedi, (*Işıl ışıl eder*)

Jalmay-jalmay jutadı. (*Jalmay-jalmay yutar*)

(Ot.) (*Ateş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 84)

Javrağandı küldirer, (*Üşüveni güldürür*)

Ayağı joktı jürgizer, (*Bacaksız yürdürür*)

Öz erkine jibersen, (*Kendi haline bıraksan*)

Dünyeni büldirer. (*Dünyayı maf eder*)

(Ot.) (*Ateş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 85)

Kızıl sıyırdı baylap saldım, (*Kırmızı sığırı bağlayıverdim*)

Kök sıyırdı aydap saldı. (*Gök sığırı kovuverdim*)

(Ot, tütün.) (*Ateş, duman*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 85)

Kök köylekti jeneşem(*Mavi gömlekli yengem*)

Kölben-kölben etedi. (*Kölben-kölben eder*)

Artındağı balası(*Arkasındaki çocuğu*)

Elben-elben etedi. (*Elben-elben eder*)

(Tütün.) (*Duman*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 85)

Kök itim kökke kArap ulıdı. (*Gök köpeğim gökyüzüne bakıp ulur*)

(Tütün.) (*Duman*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 85)

Uzınnan uzak, (*Up uzun*)

Kökke duzak. (*Göğe düzülür*)

(Tütün.) (*Duman*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 85)

Ak şatır, ak şatır, (*Beyaz çatı, beyaz çatı*)

Ak şatırdım işinde. (*Beyaz çatının içinde*)

Kızıl közdi şal jadır. (*Kırmızı gözlü yaşlı yatıyor*)

(Şam.) (*Lamba*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 85)

Dünyede bir sulu bar jılırağan, (*Dünyada bir güzel var parlayan*)

Körgende jel men sudı kaltırağan. (*Rüzgarla suyu gördüğü zaman titreyen*)

Sen onu kasına alıp jüre kalsan, (*Yanına sen onu alıp kalırsan*)

Narse jok karanğıda tabılmağan. (*Hiçbir şey yok karanlıkta bulunmayan*)

(Şam.) (*Lamba*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 86)

Tabak tolğan anar(*Tabak dolu nar*)

Korkpasan barin al. (*Korkmuyorsan hepsini al*)

(Ot.) (*Ateş*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 86)

Sarı atım avnağan jerge şöp şıkpas. (*Sarı atım yatan yere çim çıkmaz*)

(Ottın ornı.) (*Ateşin yeri*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 86)

Şeşesi masisin kigenşe, (*Annesi ayakkabısını giyene kadar*)

Kızı Maskevge barıp kaldı. (*Kızı Moskovaya gider*)

(Tütün.) (*Duman*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 86)

Uzınnan uzak, (*Up uzun*)

Kökke tuzak. (*Göğe uzanır*)

Balapan japırak, (*Civciv yaprak*)

Batpan topırak. (*Çamur toprak*)

(Tütün.) (*Duman*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 86)

Kök ögizim jüregen, (*Gök öküzüm yürür*)

Müyizin kökke tiregen. (*Boynuzunu göğe direyen*)

(Tütün.) (*Duman*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 86)

Ana avıldın burası, (*O köyün devesi*)

Mina avıldın burası, (*Bu köyün devesi*)

Jelkildeydi şudası. (*Jelkildeydi hörgüçü*)

(Tütün.) (*Duman*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 86)

Jumbağım jutıldı, (*Bilmecem yutuldu*)

Kökke karay tutıldı. (*Göğe doğru yutuldu*)

(Tütün.) (*Duman*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 87)

Kışkentay ğana sandığım, (*Küçücük kutum*)

Ömirge kerek jabdığım. (*Hayata lazım aracım*)

Sandığımmen bitirem, (*Kutumla bitiririm*)

Keregimnin barlığın. (*Tüm işlerimi*)

(Sirinke.) (*Kibrit*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 87)

Bir korada kamalğan sansız januvar, (*Bir ahırın içine sokulan sayısız hayvan*)

Arkaysısının basında turğan panar. (*Herbirinin başında lamba durur*)

Andavsızda süykenip tiyip ketse, (*Bilmeksizin değip giderse*)

Tız etip sol januvar ot bop janar. (*Dız edip o hayvan ateş olur, yanar*)

(Sirinke.) (*Kibrit*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 87)

Elü tentek tıp-tınış, (*Eli aptal sakın-sakin*)

Bir sarayda jatadı. (*Bir ahırda yatar*)

Tıska şıksa birevi, (*Dışarıya çıkarsa birisi*)

Jark etip ot şaşadı. (*Işıl diye ateş eder*)

(Şırpı.) (*Kibrit*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 87)

Bir jılan su işinde juvan karın, (*Bir yılan su içinde kalın mide*)

Bası appak, tilinen şığar jalın. (*Başı bembeyaz, dilinden çıkar ateş*)

Tün işinde adamğa paydası köp, (*Gece yarısında insana faydası çok*)

Küzetip, bakılaydı adam kalın. (*Korur, gözler insanı*)

(May şam.) (*Yağ lamba*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 87)

Kesek-kesek narseni (*Dilim-dilim şeyi*)

İşine jinap aladı. (*İçine toplayıp alır*)

Kuvatı ıssı keremet, (*Gücü sıcak muhteşem*)

Üyge lebin jayadı. (*Eve nefesini yayar*)

(Peş.) (*Soba*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 88)

Biltesi jok, mayı jok (*Fitili yok, yağı yok*)

Jarkırap ot janadı. (*Parlayarak alevlenir*)

Tutanadı şırpısız (*Kibritsiz yanar*)

Özinen uşkın şığadı. (*Kendinden kıvılcım çıkarır*)

(Elektr jarığı.) (*Elektrik ışığı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 88)

Jarığı kündeş, (*Parlaklığı güneş gibi*)

Tan kaldırar adamdı, (*Şaşırtır insanı*)

Jalındap küymey. (*Yanar, ama kendisi yanmaz*)

(Elektr lampoçkası.) (*Elektrik lambası*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 88)

IV.2.12. Cevabı çanak-çömlekle ilgili olanlar

Kabakta kara buram şögip jatır. (*Bir yanda kara devem çöküp yatıyor*)

(Kazan.) (*Kazan*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 88)

Beti ülken tım-ak özge denesinen, (*Yüzü büyük pek ayırır vucüdu*)

Bulandap tüşip şıgar kemesinen, (*Yuvarlanıp sıçrayıp çıkar gemisinden*)

İşine karın-karın sudı kuyıp, (*İçine torba torba suyu kuyup*)

Şığadı süngip-süngip denesimen. (*Çıkar dalıp dalıp vucüduyla*)

(Ojav.) (*Kova*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 88)

Kara tayım mıktı, (*Kara tayım güçlü*)

Kara biyem sütti. (*Kara atım sütlü*)

(Kazan, oşak.) (*Kazan, ocak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 88)

Üş ayağı üş jakta, (*Üç ayağı üç tarafta*)

Tört kulağı kalkığan. (*Dört kulağı kalkık*)

Retin tappay jumsasa, (*Yersiz harcasa*)

İngayına jantiğan. (*Uygun tarafa eğilen*)

(Temir oşak.) (*Demir ocak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 89)

Sarı ağaştan sarayım, (*Sarı ağaçdan sarayım,*

İşine jakkan kalayım, (*İçine yakan kalayım,*

Ot penen su bir jerde, (*Ateşle su bir yerde,*

Tabılıp tur, ardayım. (*Her zaman bulunur.*

(Samavır.) (*Semaver*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 89)

Bir tavdan, bir tav kördim biyik turğan, (*Bir dağdan, bir dağ gördüm yüksek duran*)

İşine ot pen suvın jiyip turğan. (*İçine ateşle suyunu toplayıp duran*)

Ne kılğan meyrimdi zat bile almadım (*Ne kadar iyi kalpli bir şey bilemedim*)

Tiyip ketsen jelini iyip turğan. (*Dokunuverirsen rüzgarını eğip duran*)

(Samavır.) (*Semaver*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 89)

Bir erdin karnında ot janadı, (*Bir erin karnında ateş yanar,*

Karamay ölgenine şok saladı. (*Öldüğüne bakmadan ateş koyar.*

Halıktı aynaldırıp jiyip alıp, (*Halkı çevresine toplayıp alıp,*

Ol erdin bergenine jurtt kanadı. *O erin verdiğine halk doyar.*

(Samavır.) (*Semaver*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 89)

Kördim bir zat rasında, *Gördüm bir şey harbiden,*

Ak kalpağı basında, *Beyaz şapkası kafasında,*

Ülken-kişi jıyılssa, *Büyük küçükler toplanırssa,*

Otıradı kasında. *Oturur yanında.*

(Samavır.) (*Semaver*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 89)

Murnı uzun, avzı kördey kara kempir, *Burnu uzun, ağzı kör gibi siyah yaşlı Teyze,*

Törkini Buhar jakta, özi jesir. *Gelinin akrabaları Buhar tarafta, kendisi dul.*

Bir küni kaçıp bul bir keter-av dep, *Bir gün kaçıp bu bir gider mi diye,*

Sırtınan bes kisini koydık kepil. *Peşinden beş kişiyi koyduk kefil.*

(Kuman) (*İbrik.*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 90)

Bir narse özi jansız ayağı jok, *(Bir şey kendisi cansız bacağı yok)*

Su menen şöpten baska tamağı jok. *(Suyla çimden hariç yemeği yok)*

İşin aşıp karasan da bir mezgilde, *(Bir zaman içini açıp baksan bile)*

Turadı jegen jemi jabağı bop. *(Yapağı olarak durur yediği yemi)*

(Ak kuman.) (*Beyaz ibrik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 90)

Ot basında bükir şal, *(Ocak başında kambur ihtiyar)*

Tirligine şükir şal. *(Yaşamına şükür eder)*

(Kuman.) (*İbrik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 90)

Bir karış, eki tutam boyı bar-dı, *(Bir karış, iki tutam boyu var-dı)*

Özinin sakılıktan oyı bar-dı. *(Kendinin cömert bir düşüncesi var-dı)*

(Kuman.) (*İbrik*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 90)

Kışkene ğana aran, *(Küçücük bir çukur)*

Astı tolğan boran. *(Altı dolu fırtına)*

(Eleviş.) (*Elek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 90)

Bir narse özi jansız döp-döngelak, *(Bir şey kendisi cansız yusyuvarlak)*

Jutatın kysabı jok tamak kerek. (*Yutması için hesapsız yemek lazım*)
Özine kerek asın bere bersen, (*Kendine istediği yemeği vermeye devam edersen*)

Kıladı irli-uvaktı eki bölek. (*Ufak büyük iki ayrı yapar*)
(Eleviş.) (*Elek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 90)

İşken suvın şunkırğa kuyadı. (*İçen suyunu çukura döker*)
(Şömiş.) (*Kepçe*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 91)

Men bir jumbak aytayın tabasın ba? (*Ben bir bilmece söyleyin bulur musun*)
Tappasan tamaşağa kalasın ba? (*Bulamazsan şaşırır mısın*)
Daryanın ortasında bir kus otr, (*Deryanın ortasında bir kuş oturuyor*)
Kuyruğı daryanın jağasında. (*Kuyruğu deryanın kenarında*)
(Şömiş.) (*Kepçe*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 91)

IV.2.13. Cevabı el sanatıyla ilgili olanlar

Bir narse ayağı bar, tuyağı jok. (*Bir şey ayağı var, toynağı yok*)
Moynı bar bası menen kulağı jok. (*Boynu var başıyla kulağı yok*)
Artında bir köldenen ağaşı bar, (*Sirtında yatay bir ağacı var*)
Sonda da mal sekildi siyağı jok. (*O zaman bile hayvan gibi bir hali yok*)
(Mes.) (*Tulum*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 91)

Tamaşa kustar kördim kuyğan kıştay, (*Harika bir kuşlar gördüm koyulmuş kerpiç gibi*)

Kapasta jatır altav işi pıspay, (*Hapiste yatıyor altısı sıkılmadan*)
Kapastan sol altavı şığa kelse, (*Hapisten o altısı çıkıverirse*)
Kıladı arkim kurmet kolın ustay. (*Herkes ellerini tutup saygı gösterir*)
(Kese kap.) (*Kase kılıf*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 91)

Ana betten bir urdı (*O yanaktan bir vurdu*)
Mina betten bir urdı. (*Bu yanaktan bir vurdu*)
Apam ura bergen son, (*Annem vurmaya devam ettikten sonra*)

Appak tozan kuyıldı. (*Bembeyaz toz döküldü*)

(Elgezer.) (*Elek*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 92)

Jana tabak tübi tesik, (*Yeni tabak dibi delik*)

Tak-tak etti, (*Tak tak etti*)

Astınan kerüven ötti. (*Altından kervan geçti*)

(Eleviş astınan ötken un.) (*Elek altından geçen un*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 92)

Dıbıstasan karamas, (*Seslenirsen bakmaz*)

Bolsa dağı kulağı. (*Olsa bile kulağı*)

Ot-jalınmen aralas, (*Ateşle karışarak*)

Tatuv-tatti turadı. (*Gül gibi geçinir*)

(Kazan men ot.) (*Kazanla ocak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 92)

Akesi balasın köterip turadı. (*Babası oğlunu kaldırıp durur*)

(Kazanoşak.) (*Kazanocak*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 92)

Şarşamas kempir kördim jalğız ayak, (*Yorulmaz yaşlı teyze gördüm yalnız ayak*)

Avzına tistep alğan şiden tayak, (*Ağzına ısırıp almış kamış dayak*)

Jürgen sayın belbevin kabattaydı, (*Yürüyünce kemerini katlar*)

Beripti asemdikti ayamay-ak. (*ALLAH'IM özenmiş te güzellik vermiş*)

(Urşık.) (*Mafsal*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 92)

Ak küşigim jügire-jügire buvaz boldı. (*Beyaz köpeğim koşa-koşa hamile kaldı*)

(Urşık.) (*Mafsal*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 92)

Murnın-murnın, murındı, (*Burnun-burnun, burunlu*)

Murnın neden jırıldı. (*Burnun neden kesildi*)

Avzı-basın tük basıp, (*Ağzı-başını kıl örtüp*)

Seni neden jın urdı. (*Sen neden aklını kaybettin*)

(Urşık.) (*Mafsal*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 93)

Kök lağım kögen süyredi. (*Gök kuzum ipini sürükledi*)

(Urşık.) (*Mafsal*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 93)

Bir atım bar özi öte şaban, (*Bir atım var kendisi çok yavaş*)

Birden artık minbeydi onı adam. (*Birden fazla onu adam binmez*)

Kamşılap küni boyı tebinsem de, (*Kamçılıyıp bütün gün tepinsem de*)

Yapır-ay jiljımaydı tört-bes kadam. (*Eyvah dört-beş adım bile ilerlemez*)

(Örmek.) (*Dokuma tezgahı*)

(Januzakov, Amanjolov, 1959: 93)

V. BÖLÜM

V. BİLMECELERİN SOSYAL HAYATTA KULLANILIŞI

Kazak halkı göçebe bir hayat sürdürdüklerinden dolayı, hem küçükler için hem de büyükler için sözel halk edebiyatı eğitim yerine kullanılmıştır. Uzun geceleri televizyon, radyo, dergilerin olmadığı bir zamanda insanların zekalarını geliştirme amaçlı masallar, atasözleri, bilmeceler, tekerlemeler kullanılmıştır. Bunların içerisinde bilmeceler insanların hayatında hem eğlence olarak hem de eğitim amaçlı olarak önemli bir yeri sahiplenmiştir.

V.1. Küçükler İçin Eğitim Amaçlı Kullanılışı

Eski zamanlarda bilmeceler da diğer sözel edebiyat ürünleri gibi kayıda geçmeyip, dededen çocuğa miras olarak, bir gelenek halinde geçip, muhafaza edilmiştir. Kazak halkında bilmeceleri genelde dedeleri, anneanneleri söylemiştir. Örneğin, Kazak halkının meşhur yazarı, ozanı Abay Kynanbayev'i anneanesi Zere bilmeceler, masallar, tekerlemeler sayesinde eğitmiş, yetiştirmiştir. Abay'ın bir tek Kazak halkı arasında değil, dünyaca ünlü olmasının nedeni de işte bu eğitim-öğretimin temeli olan ve çocukluğundan itibaren anneanne sayesinde zihnine sindirilen sözel edebiyattır.

Bilmeceler çocukta problem çözme yeteneğini geliştirerek zihinsel gelişimi hızlandırır. Mecaz ve sembolleri çözümleyerek ipuçlarından sonuca gitmeyi öğretir. Böylece çocuk bir çeşit beyin jimnastiği yapar. Özellikle manzum bilmeceler ise çocuğun şiir zevkini ve sanat anlayışını geliştirir(İçel, 2005: 312).

Çocuklara yönelik sanamaktar da bilmece şeklinde gizli bir niteliğe sahiptir. Sanamak'taki ilk seslere göre kafiyelendirilen şarkıyı ezbere söylemesi, sayı adlarını yanılmasız bilmeye, onların sayısal anlamlarını derin kavramaya etkili bir şekilde yardım eder. Örneğin "bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on, on bir. Hadi, bul bilmecem budur",-der.

Çözümü:

Bir degenim-birev, (*Bir dediğim-bir*)

Ekev degenim-egev, (*İki dediğim-ege*)

Üş degenim-uşak, (*Üç dediğim-uçak*)

Tört degenim-tösek, (*Dört dediğim-yatak*)

Bes degenim-besik, (*Beş dediğim-beşik*)

Altı degenim-asık, (*Altı dediğim-aşık*)

Jeti degenim-jelke, (*Yedi dediğim-sırt*)

Segiz degenim-serke, (*Sekiz dediğim-erkek keçi*)

Toğız degenim-torka, (*Dokuz dediğim-ipek*)

On degenim-oymak, (*On dediğim-yüksük*)

On bir-kara jumbak. (*On bir-nesir bilmece*)

Rus sanamaktarıyla ilgili G. S. Vinogradov: "Diğer hiçbir tarzda bilmece kelimeler sanamaktardaki gibi sayısız, çeşitli ve ustaca kullanılmamıştır",-derse, çocukları edebiyatçısı K. İslamjanulı: "Sanamaktardaki anlaşılması zor bilmece kelimeler de özellikle üzerinde durmayı talep eder",-diye çözümler(İslamjanlı, 1995: 98).

Vecize sorular da sayıları gizleyip söyleme üzerine kurulur.

"Töle Bi:

On çeşitli bilmecem var: bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on-diye Kazıbek Bi'ye bilmece söylemiş.Kazıbek Bi de bu jymbağı şöyle çözmüş:

Бір дегеніміз-білігі кеткен ел жаман,

Екі дегеніміз-егесіп өткен ер жаман,
Үш дегеніміз-үш бұтақты шідерден шошынған ат жаман,
Төрт дегеніміз-төсектен безген жас жаман,
Бес дегеніміз-белсеніп шапқан жау жаман,
Алты дегеніміз-асқынып кеткен дерт жаман,
Жеті дегеніміз-жас келіншек жесір қалса, сол жаман,
Сегіз дегеніміз-серпілмеген қайғы жаман,
Тоғыз дегеніміз-торқалы той, топырақты өлімге бас көрсетпесе, сол жаман,
Он дегеніміз-оңалмас кәрілікке дауа болмас(El Avzınan, 1985: 34).

Bir dediğimiz-bilgisiz halk kötü,
İki dediğimiz-inatlaşan er kötü,
Üç dediğimiz-üç dallı köstekten korkan at kötü,
Dört dediğimiz-yataktan kaçan genç kötü,
Beş dediğimiz-gayret gösterip saldıran düşman kötüdür,
Altı dediğimiz-ilerleyen hastalık kötüdür,
Yedi dediğimiz-genç gelin dul kalırsa, bu kötü,
Segiz dediğimiz-unutulmayan üzüntü kötüdür,
Dokuz dediğimiz-görkemli düğün, mekanı cennet olan ölüme yetiştirmese bu kötü,
On dediğimiz-çekinmez yaşlılığa çare olmaz(El Avzınan, 1985: 35). ”

Buna benzer örneklere Kırgız halk edebiyatında da rastlarız:

“Bir, eki, uç, төрт, беş, jeti, segiz, toguz, narse?”
Bir degen-bilimdü kişi kür kalbayt,
Eki degen-eki kişi jol жүрсе erikpeyt,
Uç degen-uç buttalu at jogolboyt,
Tөрт degen-tөрөелү jurt buzulbayt,
Beş degen-beş kol tiygen onolboyt,
Altı degen-azoo tayға жүк artpayt,
Jeti degen-jergelү jurt buzulbayt,
Segiz degen-serkelү koyға көз ötpeyt,
Toguz degen-toybogon bay tomayaktan umut etet(Tapişmaklar, 1985: 253).

V.2. Büyükler İçin Nasihat ve Uyarı Amaçlı Kullanılışı

Bilmeceler bazı araştırmacılar tarafından çocuklara ait bir tür gibi gösterilse de aslında genellikle yetişkinlerin tekelindedir. Sadece basit kurgulu bazı bilmeceler çocukların seviyelerine hitap ederler. Karmaşık olan bilmeceleri onların anlamalarına imkân yoktur.

Bilmeceler insanları iki yönden eğitirler: Dil ve din. Yetişkin bir insan ana dilini, dili kullanmayı ve dil kurallarını iyi kötü öğrendiği için bilmeceler bu bakımdan onlara pek de yarar sağlamaz. Ancak bilmeceler ahenk unsurlarıyla yoğrulmuş olduğundan şiir zevkini ve edebî inceliği geliştirdiği kesindir.

Bilmecelerin yetişkin eğitimi üzerindeki önemli rollerinden birisi problem çözme yeteneğini geliştirmektir. Nitekim bu amaçla pek çok millette gelin ve damada düğün günü bilmece çözdürüldüğü görülür. Bunun amacı, çiftlerin evlilik hayatlarında karşılaşılabilecekleri problemleri çözmeye yardımcı olmaktır. Ayrıca çiftler bu sayede bir problem karşısında birlikte hareket etmeyi öğrenecekler ve birbirlerine destek olacaklardır; Türkiye’de ise gelin, damada bilmece sorar. Çingeneler’de yeni gelin damada bilmece sorar, eğer damat bilmeceyi bilemezse gerdeğe giremezmiş. Rusya’da damat gelinin yanına oturabilmek için kendisine sorulan bazı bilmeceleri sağdıçlarının da yardımıyla çözmek zorundadır (İçel, 2005: 312)

V.3. Eğlendirme Amaçlı Kullanılışı

Eskiden bugünlere kadar süregelen, artık bir gelenek haline dönüşen Aytıs’ın(atışma) Kazak kültüründe yeri ayrıdır. Aşıklar bilmece söyleme sayesinde birbirlerinin akıl-zekasını denerler.

Halk arasında bilmece çözebilmesiyle meşhur olan şairler çoktur. Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve İlim Bakanlığı’nın Merkez Kütüphanesinde Okaybekuli Amantay adlı bilmece söyleyen adamın bilmeceleri muhafaza edilmiştir.

Kazak sözel edebiyatının araştırmacısı Tınışbek Dayrabayev Sırderya ünlülerinin biri “Meşhur Onęar Aşık” konusundaki makalesinde:

“şair yaratıcılığının geniş bir dalı-nazım şeklinde olan bilmece. İhtiyarların söylediğine göre, ozan sohbet ederken çevresindeki eşyaları veya oturan insanların karakterlerini şaka yaparak bilmeceye dönüştürerek, şiir oluşturmuştur”,-diye yazar(“Jyldız”, 1992: №10).

Appaz adlı birisi Karasakal Erimbet’e şiirle mektup yazıp, bilmece yollamasını isteyip, sonra kendisi cevabını bulamayıp Jüsib’e gönderip, çözmesine yardım etmeyi rica etmesi de ilgi çekici bir durumdur.

şerniyaz şair Mahambet’i gördüğünde:

“Kök üyrek kölde otıręan jergilikti, Gök ördek yerel nehirde oturmuş,

Ğalımdar şariğattan jol bilipti, Alimler şeriattan yol öğrenmiş,

Joldası er İsatay - er Mahambet, Arkadaşı kahraman İsatay - kahraman Mahambet,

Söz bar ma tındaytuğın eskilikti”Söz var mı dinleyecek-diye soru sorduğunda Mahambet nazım şeklindeki bilmecesini söylemiştir.

Bilmece yetişkinlerde sorunları çözme yeteneğini geliştirirse, çocuklarda ise zihinsel kabiliyeti hızlandırmayı sağlar. Genelde çocukların boş vakitlerini hem faydalı hem de meraklı geçirmeleri için onlara bilmeceler söylenir. Küçüklerin sıkılıp, bıkmamaları amacıyla onlara genelde basit, anlaşılması ve kavranması kolay bilmeceler söylenir. Örneğin:

Ak sandığım aşıldı, (*Beyaz sandığı açıldı*)

İşinen jibek şaşıldı. (*İçinden ipek saçıldı*)

(Kyn közi.) (*Güneş ışığı*)

Veya çözümünü yumurta olan aşağıdaki bilmecemiz da çocuklara okulda, ailede sıklıkla söylenir:

Aydalada ak otav, (*Bozkırda beyaz çadır*)

Avzı myrını jok otav. (*Ağzı-burnu olmayan çadır*)

Ana okul hocaları bazen küçükler derslerden yorulduklarında, onların zihinlerini biraz dinlendirme ve egzersiz yaptırma amacıyla bilmeceler çeşitli

konularda bilmeceler söyler. Biiz de okul kitaplarında sık rastlanan, hem çocuklar tarafından en beğenilen, hem de onları çok düşündüren bilmeceyi de aşağıda örnek vermeyi uygun bulduk:

Nu ormanda kuyğıladı, (*Kalın ormanı gezer*)

Köterip alıp ku bytanı. (*Kaldırarak kuru dalı*)

(Byğı.) (*Geyik*)

Eskiden gençler eğlence gecelerinde tek tek ya da iki gruba ayrılarak birbirlerine bilmeceler söylerdi. Örneğin:

Men kördim özi jansız segiz erkek, (*Ben gördüm kendisi cansız sekiz erkek*)

Olarğa üyir bolğan adam tentek. (*Onlara meraklı olan aptal adam*)

Segizdin ortasında dört ayel bar. (*Sekizin ortasında dört kadın var*)

Jüredi jıyırma dört ay jetektep. (*Yirmi dört ay taşır*)

(Oyun kartası.) (*Oyun kartları*)

Bilmecenin-çoğunlukla eğlence, düğün sırasında morali yükseltme, eğlenme amaçlı kullanılmıştır. Eskiden büyüleme, örf-adet, gelenek-görenek, inancı ifade ederse, sonraları böyle bir niteliğini yitirmiştir. Akademisyen Alkey Marğulan'ın yazdıklarına göre eskiden bilmeceyi yaşlılar söylemişse, çözümünü gençlere bırakılmıştır(Marğylan, 1960: 181). Yarışmaya katılanlar iki gruba ayrılmıştır.

Buna benzer bilmece tartışma diğer milletlerde de yer alır. G. L. Permyakov'un delillerine güvenirse: “Batı Afrika'nın birçok insanları fil kemiği(bavle) kıyısından başlayarak, Namibiye'ye(avambo) kadar yaşlılar gençleri özel bilmece çözme gecesi yarışmasına toplarmış. Yarışa katılan gençler iki gruba ayrılır. Önce ihtiyar bilmece söyler. Hangi grubun üyesi çözümünü bulursa, puanı(fant) o grup kazanır. Hangi grup daha çok fant toplarsa, zafer kazanan grup o olur. Eğer katılımcıların içerisinde hiçbiri bilmecenin doğru cevabını bulamazsa(böyle bir durum sık rastlanır), o zaman bilmece söyleyen cevabı kendisi söyler” (Permyakov, 1988: 201). Halkımızda bilmece yarışması sırasında adaletlilik olması için, hakim seçme geleneği de olmuştur. Halk ağzından toplanan bilgiler hakim rakip grubun ne kadar bilmece çözdüklerini, ne kadarı çözülmediğini takip ettiğini gösterir. Yarışma sonunda hangi grup ne kadar puan kazandığını hesaplayıp, ona uygun zafer kazanan grubu belirlemişlerdir.

Kazak halk bilimini senelerce devamlı derleyen edebiyatçı Matjan Tilevjanov geleneksel örf-adetimizi şöyle tasvir eder:

“Bilmeceye bilmeceyle cevap verilir. Eğer birinin bilmeceyi çözülmezse, karşı taraf da bilmece söyler, eğer söyleyecek bilmeceyi olmazsa, ikinci taraf “satıyorum” der” (Tilevjanov, 1992: 9). Çok tartışmadan sonra yenilen grubun insanlarını “alışverişe çıkarıp”, alayedermiş. Zafer kazanan gruptan birisi:

- Satıyorum,-der.

İkinci insan:

- Neyi satıyorsun?-diye karşı soru sorar.

- Kadırbek’inkini(yenilen taraftan birini) satarım.

- Neyini satacaksın?

- Kazan gibi kafasını satarım(Onun kafası büyük olduğu için özellikle söylüyor).

- Alıyorum.

- Onunla ne yapacaksın?

- Şu Akadır yanına bekçi yapacağım.

Milletin hepsi güler.

- Şokay’ın göbeğini satıyorum(Şokay-yenilen gruptan olan biridir, onun göbeği büyük olduğu için özellikle dile getirilir).

Üçüncü adam:

- Aldım. Onuköpeğin yal kabı yapacağım,-der.

- Tortay’ın sarkan ağzını satarım.

- Alıyorum.

- Onu ne yapacaksın?

- Ulutup bağırarak-çağırırım.

Böylece yenilen taraftakilerin vücutlarındaki, giyisilerindeki kusurlar alay edilir. Oyunu hakimin şu kelimesi durdurabilir:

- Yeter. Artık satacak bir şey kalmadı, ilk baştan başlayalım”.

Bahsigeçen diyalogun katılımcı insanların hatiplik sanatına, karakteriyle ilgili çeşitli konuda olabilir. “Bilmece bulamayanın gözünü satacağım, onu ne yapacaksın-gece bekçi yapacağım, elini satacağım, onu ne yapacaksın-yün dittiririm, burnunu satacağım, ne yapacaksın-necis koklattıracağım vb. insan uzuvlarının işlevleri dile getirilir. Arasında dalga da geçilir” (Sattarov, 1972, 89).

Mizahla bilmeceyi yakıştırarak söylemek şu bir ilginç geleneğe ilk dikkatini çeken-halk bilimci K. Sattarov. Alimin aşağıdaki yazdıkları şu geleneği anlatmamız için iyi bir bilgidir: “Bilmece atışmasında onun cevabını kendisi bulan veya bulamayan insanları grup içerisinde utandırıp, ona karşı küfürler söylemiştir.

Örneğin:

- Sattım.
- Aldım.
- Neyini aldın?
- Gözünü aldım.
- Gözünü ne yapacaksın?
- Karanlık evde çırağ/mum yapacağım. . .
- Sattım.
- Aldım.
- Neyini aldın?
- Kulağımı aldım.
- Kulağımı ne yapacaksın?
- Süpürge yapacağım.

Böylece tüm uzuvlarıyla ilgili alışveriş yapıldıktan sonra, bilmece cevabını bulamayan kişiyi “satın alıp”, “köle edeceğim”, kadınsa “cariye edeceğim” kelimeleriyle alay etmişlerdir(Sattarov, 1972: 89). Mizah diyalog insanları eğlendirip, moralini yükseltir, güldürür. Bilmececinin doğru cevabını bulamayan kişilerle toplananlar alay ederek, namusuna değip, nasıl olsa da, yenilmemeyi öğretir. Zor durumlarda şaşmamaları için bilmececinin biçimsel nakışına, eğilimlerine dikkat etmeyi, uyanıklık tanıtmayı öğretir.

Yani, bilmece yarışması başlama, gelişme, çözüm aşamaları olan oyun gibidir. Onun yapısını inceleyecek olursak, başlangıcı-gruba ayrılıp, hakim seçme, gelişme sırası-bilmece çözmek, sonu-yenilen tarafı diyalog şeklinde olan mizaha dönüştürmeden oluşan bir yapı olduğunu fark ederiz.

Biz bahseden gelenek bununla birlikte akraba Türk milletinin birçoğuna tanıdıktır. Delil olarak-1967 yılı Sibiryaya tatarlarından kayıda geçen aşağıdaki diyalog:

- “ –Mena falanne satam. Kem ala?
- Men.

- Kay töşen?
- Başın.
- Ne eşlarga?
- Şar itep tagaraterga!
- Tağın kem ala?
- Min.
- Kay töşen?
- Borının.
- Ni işlarga?
- Sıbızğı itep sızğırtırğa” (İsenbet, 1977: 12).

Buna benzer diyalog şekillerini araştırmacılar da kayda geçirmiştir:

- Sottim.
- Oldim.
- Kayerni?
- Kulini.
- Nima kilasan?
- Pañşaha kilib hirmon savuraman.

Mana şu tartibda javob bera olmağan odamning har bir azosi ayrim-ayrim eng ohirida şahsning uzi sotiladi.

- Sottim.
- Oldim.
- Kayerni?
- Uzini.
- Nima kilasan?
- Tovdan jumalatib utin kilaman”.

Buna benzer diyalogların Kırgız, Altay, uygur, buryat, moğol halklarında da olması bahsi geçen geleneğin hala da devam ettiğini, tarihsel ortaklığını fark ettirir(Ukaçına, 1993: 30; Bardahanova, 1992: 162). Çeşitli bölgelerde yaşayan Türklerden farklı zamanlarda kayıda geçen yukarıdaki örnekler sadece diyalog yapısı açısından değil, bununla birlikte anlamı yönünden de uyum sağlamıştır, hepsinde de insan uzuvları: başı, gözü, eli, bacağı tamamen “satılıp”, onları bir işe yaratmakinsanı güldürecek şekilde söylenir. Böyle bir ezberli diyalog şekilleri oyun sırasında çok değişime uğramamıştır. Fakat, uyanık, kurnaz insanlar gelenek çerçevesinden geçip,

ustalıkla karşı taraf insanların hareket, karakter, vücut yapısıyla dalga geçmişlerdir. Bu gelenek izlenimlerinin moğol ve buryatlarda muhafaza edilmesi eski Türk-moğol zamanından süregeldiğini gösterir.

Karakalpaklarda bilmeceyi delikanlı-kız olarak gruba ayrılıp, ona hakemlik yapan-yaşça büyük insanlar bilmece çözümünü bulurlarsa, hakem tarafından övülüp, cevabını bulamayanlar ise kırık kaşık su içme, alından vurma, arkadaşlarını eve davet etme gibi “cezalar” ödemişler(Alımov, 1990: 6). Alatyılılar ceza olarak kız-ihiyara, delikanlıyı-yaşlı teyzeye “satmışlardır” (Ukaçına, 1993: 30).

Akıl yarışması sonunda mizaha dönüşür. Eleştirilenler, dalga geçilenler-yenilen gruptur. Bu yüzden deminki gibi tüm millet toplanan bir grupta bilmece söyleyiciden yenilip, mizah konusu olmamaya herkes çaba göstermiştir. Aniden sorulan bilmece soRusuna çabuk çözüm bulma kolay bir iş değildir. Rakibini yenme amacıyla katılımcılar sadece millete tanıdık, alışık, ezberli bilmeceleri tekrarlamakla sınırlanmayıp, uyanıklığı öğrenmiştir, eskiden olmayan, yeni bilmeceler ortaya çıkmıştır. Böyle bir şekilde ortaya çıkan bilmecelerin içerisinde dinleyicilerin kalbinden yer alıp, aklına yazılan mektup gibi kaydedilenleri olmuştur. Cevap bulamayıp zorlanan durumlarda “sert mi, yumuşak mı?”, “içeride mi, dışarıda mı?”, “suda mı, kırdı mı?”, “gökte mi, yerde mi?”, “canlı mı, cansız mı?” sorular aracılığıyla gizlenen nesnenin bazı özelliklerinden ipucuk alma amaçlanmıştır.

Özelliklerde bimeceyi çözemezlerse, söyleyen “ceza” olarak şehir veya “kale” vermesini istemiştir(Husaynova, 1966: 15). Bulamayan kişinin “şehir vereceğim” dedikten sonra bilmece çözümü, gizlenen eşyanın ismi söylenir. Şehrini vermek-yenildiğini kabul etmek, baş eğmek anlamını verir, bundan ötesi var mı?

Karaçaylar bilmeceye “el bergen djomaklar” derler, bu kelimenin ortaya çıkmasına eski gelenek neden olmuştur. Gizleyen cevabını bulamayan insana “halkını vermesini” ister. Şimdi diyalog örneğine bakalım:

“-El aşagan emegen. Bilçi, ne zatdı?

- Börü bolurmu?

- Ogay.

- Aiyu bolurmu?

- Ogay.

- Sarıybek bolur mu?

- Ogay.
- Sora bilmeyme, kesing ayt.
- El berseng-aytırma.
- Kaysı elni bereyim?
- Süygen elingni ber.
- Uçkulannı bereme.
- Uçkulannı da igçiligi-aşhılıgı meni, amanlıgı-taşdan-tavdan kerı, ol da nedi de-
- senç: tirmen!” (Aliylandı Soltan, 1984: 9).
- Kazakça çevirisi:
- “Eldi jegen januvar, bilesin be, ol ne?
- Böri me?
- Jok.
- Aiyu ma?
- Jok.
- Suraktın cavabın bilmedim, özün aytşı.
- El bersen, aytamın.
- Kaysı eldi bereyin.
- Jaksı körgen elindi ber.
- Üşkülandı bereyin be?
- Üşkulannın jaksılıgı, körkemdigi birdey, jamandıgı tastan, tavdan arı, ol ne zat
- desen-diyirmen”.
- “Halkı yiyen hayvan, bilir misin, o nedir?
- Kurt mu?
- Hayır.
- Ayı mı?
- Hayır.
- Sorunun cevabını bilemedim, kendin söyle.
- Halkını verirsen, söylerim.
- Hangi halkımı vereyim.
- Seven halkını ver.
- Üçkulan’ı vereyim mi?
- Üçkulan’ın iyiliği, güzelliği aynıdır, kötülüğü taştan, dağdan aşırı, o nedir diye sorarsan-değirmen”.

Böylece “seven halkını verdiği”, yani yerini, mekanını verildikten sonra bilmece cevabı söylenir. Her bulunmayan cevap için halkını verilmiştir. Devrimden sonra “halk” yerine “şehir verme” geleneği çıkmıştır. Bilmece söyleyen kendine hediye edilen yeri kabul etmeden, kendisi seçen, beğenenini seçip almalıdır. Bilmecenin zorluğuna, hacmine bakarak, bilmece söyleyen birçok halkı kendine alabilir. Bazen başarılı söylenen bir bilmece yerine birkaç mekan isteyebilir. Eskiden karaçaylar yerleşik hayata tamamen geçmedikleri zaman yer-su isimleri az olduğu sırada, boy isimleri hediye edilmiştir. Buna benzer gelenekler balkarlar arasında yer bulmuştur, onlar bu yüzden bilmeceye “elber” demişlerdir(Volkov, 1999: 89).

Türklerde bilmece cevabı satılır, ödeme olarak şehir veya ülke talep edilir, öylesine küçük bir şehir değil, İstanbul, İzmir, Ankara gibi görmeye değerli yerleri çok mekanlar elde edildikten sonra, ancak söylenir. Böyle bir oyun şekli tacikler arasında da geniş yer aldığını A. Sufiyev’in derleyen bilgilerinden biliriz. Bilmece çözümünü bulamayanla alay edilir:

“Şumoe banday man,
Banday şarmandan man,
Şahri şumo az oni man,
Marduman ğulami guşburidayman”.

Tercümesi:

Siz-benim kölemsiniz,
Benim alay edilen kölem,
Senin şaharın artık benim,
Senin insanların-benim kulağını kesen kölelerim oldu(Sufiyev, 1965: 9).

Metinden fark ettiğimiz kadarıyla bilmeceyen yenilen şehiriyle birlikte içindeki kölelerini de teslim ederek kurtulur. Türkmenlerde matal(yani bilmece) çözümü için şehrini veya değerli eşyalarını verme geleneği oluşmuştur. Matalı söyleyenlere: “Aşgabat seniki”, “pılanın atı seninki ayt”,-diye söz vererek, cevabını öğrenmeye çalışmışlardır(Türkmen Halk Matalları, 1948: 5).

Mevcut bilgiler Özbek, karaKçay, Türk, Türkmen halklarının etnografik bilgilerini “halk verme, şehir verme” geleneğinin Türk kökenli halklar arasında eskiden geniş yayıldığını ispatlar. Bu getirilen örnekler bilmece “oyununun” değişim

yönünü tamamen göz önümüze getirmeye imkan verir. Eskiden hemen hemen hepsi göçebe hayat süren Türk milletleri boy olarak gruplaşmışlardır, o zamanlardaki en değerli, en kutsal kavram-boy, boy namusunu, huzurunu, birliğini korumak-onun herbir üyesinin borcuydu. Bu zamanlarda bilmece tartışmasında yenilen soyun üyesi en kutsal sayılan “boyunu” başkaya hediye edtmekle kurtulmuştur. Boy sisteminde iki gruba ayrılıp tartışma yer aldığı tarihtan biliriz. Boy arasındaki tartışma, bilmece yarışması şeklinde de geçmiş diyen sonuca varırız. Sonra Türk kavimleri yerleşik hayata yönediklerinde soy hissi zayıf düşüp, “halk”, “kale”, “kent”, “şahar” gibi kavramları hediye etme adeti yerini alır. Türkleri ise şehir kültürü ilgilendirmiş, onlar İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirleri almıştır. Bilmece çözümüne İstanbul, Ankara gibi başkent şehirlerin istenmesi oyunun “kutsallığını” gösterirse, ikinci yandan bugünlere kadar durmadan devamlı süregelen gelenek olduğunu ıspatlar. Özbeklerde eski büyüklerin “bilmece oyunu” çocuklara geçmiştir. İlk başta büyükler bilmece söyleyip, çözemeyenleri şehrini verdilerse, şimdi bu oyunu sokakta çocuklar tekrarlayıp, “ceza” yerine Vatanını vererek kurtulur(Uzbek Topışmoklari, 1991: 10).

Türk halklarında bilmece cevabı “karşılığı” değişmesini şöyle tasvir ederiz:

Boy → halk → kale → şehir → memleket → Vatan

K. Sattarov Kazak halkında bilmeceyi çözemeyen “tay vermekle” kurtulacağını, böyle bir geleneğin hayvancılıktan kaynaklandığını söyler(Sattarov, 1972: 88). Yenilen insanı “cezalama” adeti, onunla dalga geçip, insanın uzuvlarını “satmak” buryat ve moğollarda da olmuştur. S. S. Bardahanova bu gelenekle ilgili ortaya çıkan iki halk metinlerini örnek getirerek, bu geleneğin unutulmasıyla ilgili o metinlerin ancak nakarat, mizah yerine kullandıklarını söyler(Bardahanova, 1992: 162). Kırgızlarda insanın uzuvları tamamen satıldıktan sonra oyun devam eder. Diyalog temelinde oluşan bu oyunda insanı güldüren, tiksindiren mizah insanın zekilik, şakacılık niteliği ortaya çıkar. Katılımcıları dinç tutma amacıyla gelişen bu oyunu komedi tarzında olan halk dramı diyebiliriz. Kırgız halkında insan uzuvlarıyla alışveriş yapma sırasında diyalogların şiire dönüşen şekilleri de rastlanır:

Sattım, sattım,

Sart betine kattım.

Kolun Kokan jiberdim,

Butun Bukar jiberdim.

Tilin jalayak kıldım,
Tişin bokko saydım,
Murdun şimek kıldım,
Közun şam çırak kıldım,
Oozun kultuk kıldım.
Kun jiligin külge,
Kar jiligin karga ırgıttım.
Tabışmak, tabışmak,
Tay kuyruguna jabışmak.
Kölöksösün, körüşmök,
Körup alıp öbüşmek(Tabışmaktar, 1985: 308).
Özbeklerde bu gelenek aşağıdaki şiirle verilir:
Jummoğimni juttirdim,
Ok eşakka mindirdim,
Olti toğdan oşirib,
Ota-enangdan jaşirib,
Olis jurtka sottirdim,
Sen topmasang men topay,
Oğizngga tappini epay(Husaynova, 1966: 17).

Yenilen insanın hediye verme şekli bilmece tartışmalarında değişmelere uğrayarak devam etmiştir. Jüsipbek Hoca kendinin Şökey kızla atışmasının neyle sonuçlandığını anlattığında:

Kız turıp jan kaltağa kolın saldı, Kız durup yan cebine elini soktu,
Suvırıp toğız kabat kümisti kız bergen son, Dokuz kat gümüşü çekip verdikten sonra,

Öleni ekevinin tamamdaldı Şarkısı ikisinin tamamlandı,-diye kızın yenildikten sonra ödeme yaptığını açıklar(Aytıs, 1965: 398). Aset rakibi İrisjan'a "Omıravındağı kos tüymeni ustat" (Gögüsündeki çift düğmeni tuttur) dediğinde ozan kız:

Tyümemdi ebin tapsan ustar edin, Düğmemi yolunu bulursan tutardın,

Sanavlı tört-ak jumbak bağası barSayılı dört bilmecelik bedeli var ,-diye cevap vermiştir(Naymanbayev, 1988: 132).

Kendinin dört bilмесesini çözdükten sonra İrisjan ona "şefkat bir mendile yüzük koyup" hediye etmiştir.

Bilmeceyi çözemeyenlere "ceza" geleneğinin eskiden süregeldiğini aşağıdaki etnografik belgeler gösterir. Havay adasında bilmece çözümünü bulanların kemiğini

ateşe yakmadan muhafaza ederlerse, Hindistan'da suya batırma adeti olmuş(Kolesnitskaya, 1941: 110). Bahsi geçen geleneklerin hepsi eskiden süregelir. Böyle bir adetler insanlar tabiatın sırrını bilmeyen, bilmeceyi kutsal sayan eski zamanlarda ortaya çıkmıştır.

Bilmece söylemeye sadece bir insan değil, grup olarak katıldığını fark ettik. Adetin oyun tarzını alması, iki gruba ayrılmasıdır, hakimin seçilmesi, yenilenleri sözlerle cezalamak-sahnelik sunumları göz önümüze getirir. Diyalog sayesinde insanların kusurları eleştirilir, milleti güldürür, bu da halk mizahının, dramın unsurlarıdır. Burada edebi niteliklerle sınırlanmayıp, oyun, tiyatro örnekleriyle birleşir.

V.4. Bilgilendirme Amaçlı Kullanılışı

Bilmecelerin eğlendirme, nasihat ve uyarı amaçlı kullanışları hariç bilgilendirme nitelikli kullanışı da bulunmaktadır. Genelde bu bilmecelerin konusu insanoğlunu düşündüren hayatla ilgili konulardır. Örneğin, çözümü gençlik yiğitlik olan bilmece Kazak halk edebiyatının derleyicisi Maşhur Jüsip Köpeyuli çalışmalarında rastlar. Bir de şair çalışmalarında dünyadaki üç namussuz, üç tartışmasız, üç saygısız sorar. Bunun cevabı da(Uyku, yemek, gülüş). Şairlerin bu tarzdaki bilmeceleri insanı düşündürür. Yani gençken zamanlarını uyumakla, yemek yemekle, gülmekle boşa geçirmeyip faydalı bir iş yapmalarını tavsiye eder.

İnsan elde edilmeyen, ekerse pişmeyen, kovalarsa yetişmeyen nedir? (Sabır).

Birbirini kovalamaktan yorulmayan, usanmadan yaşamını geçiren nedir? (Gündüz ile gece).

Şu soruların cevapları bulunmamaktadır: Cansız, vucütsüz nefes alan nedir? Kendisi öldü de, ölmesiyle ikinci ölüyü diriltti, o nedir? (Kazak Folkloristikasının Tarihi, 1988: 368). Bu gibi sorular halk arasında çok rastlanır:

Ақылсыз қашан ақылды болады? (Үндемегенде).

Akılsız ne zaman akıllı olacaktır? (Sustuğunda).

Дүниеде кірпіксіз жан не болады? (Жылан).

Dünyada kirpiksiz olan canlı nedir? (Yılan).

Қылыштан не өткір? (Көз).

Kılıçtan daha keskin nedir? (Göz).

Түн күйіпті,

Түн күйіптің түбінде құм қиыпты,

Күн мен түннің некесін кім қиыпты? (Нұр қиыпты).

Gece yanmış,

Gece yanmanın dibinde kum kesmiş,

Güneşle gecenin nikahını kim kesmiş? (Nur kesmiş).

Soru bilmeceler birkaç satırdan oluşabilir:

Жолдың иесі кім? (Тұяқ.)

Yolun sahibi kim? (Toynak).

Судың иесі кім? (Тұяқ.)

Suyun sahibi kim? (Kaynar).

Сөздің иесі кім? (Кұлак.)

Sözün sahibi kim? (Kulak).

Veya:

Жүйрікте не жүйрік?

Семізде не семіз?

Жүйрікте көңіл жүйрік?

Семізде жер семіз.

Тәттіде не тәтті?

Қаттыда не қатты?

Жұмсақта не жұмсақ?

Тәттіде-ананың сүті тәтті,

Жұмсақта-ананың қолы жұмсақ,

Қаттыда-атаның жүрегі қатты.

Yürükte ne yürük?
Şişmanda ne şişman?
Yürükte gönül yürük.
Şişmanda yer şişman.
Tatlıda ne tatlı?
Katıda ne katı?
Yumuşakta ne yumuşak?
Tatlıda-anne sütü tatlı,
Yumuşakta-annenin eli yumuşak,
Katıda-dedenin yüreği katı.

Bu soruların özelliği-dizi olarak verilmesidir, hem diyalog hem uyak üzerine kurulmasıdır.

Sayı içerikli sorular:

Үш нәрсе кішкенеден үлкен болады? (От, өлім, дау).

Төрт нәрсеге тоқтау жоқ(Кәрілік, аштық, ажал, ұйқы).

Үч şey küçükten büyük olur? (Ateş, ölüm, dava).

Dört şeye engel yok(Yaşlılık, açlık, ezel, uyku).

Veya:

Үш арсыз, үш ғайып болады, ол не?

Үш арсыз-ұйқы, күлкі, тамақ, үш ғайып-дидар, несібе, ажал.

Үч arsız, üç gaip olur, o nedir?

Üç arsız-uyku, gülüş, yemek, üç gaip-güzellik, nasip, ezel.

On dört doymaz var:

Yer yutmaya doymaz, ateş oduna doymaz, kişi düşünceye doymaz, kurt koyuna doymaz. Kulak dinlemeye doymaz, göz bakmaya doymaz, zengin mala doymaz, alim ilime doymaz, hayat yaşamaya doymaz, yer suya doymaz, kadın erkeğe doymaz, ölü duaya doymaz, çocuk ekmeğe doymaz, diri işe doymaz(Köpeyev, 1991: 75).

Sayıyla gelen böyle bir nüshalar kardeş Türk akrabalarımızda çok rastlanır. Halk edebiyatının bu türü, özellikle, moğol ve buryat, kalmak halklarında çok rastlanır. 1978 yılı akademisiyen S. Damdinsüren'in önderliğiyle yayınlanan "Moğol halkının sözel halk şiirsel sanatının örnekleri" adlı kitabında sözel edebiyatın "üçlük" diye adlandırılan buna benzer örneklerin eli tanesi yer almıştır. Buryat halk bilimcileri onu bilmecenin geniş bir bölümü olarak gruplaştırmak istemişler. Şimdi, buryat bilmecelerine bakalım:

“*Dalhayn guban iyun be?*” (*Alemdegi en üş jüyrik ne?*) (Dünyadaki en hızlı üç yürük nedir?)

“*Gurban şerudan iyun be?*” (*En katıgez, döreki üş narse?*) (En zulüm, kaba üç şey?)

“*Gurban harşa iyun be?*” (*Üş jav ne?*) (Üç düşman ne?)

“*Gurban sagan iyun be?*” (*Alemdegi üş ak narse*) (Dünyadaki üç beyaz şey?) (Şarakşinova, 1981: 36).

Budan çıkan sonuç-buryatın yukarıda örnek getirdiğimiz bilmeceler Kazak bilmecelerine benzer.

Altaylarda şöyle bir bilmece var:

*İyer teneri büderde,
Üç neme iyok bolgon.*

Karuvzı:

1) *Teneride bakana yok,*

2) *Suda bışkı yok,*

3) *Kırda kur yok*(Altay Tabışkaktar, 1981, 16).

Jer men aspan jaralğanda, (Yer ile gökyüzü oluştığında)

Üş zat bolmağan. (Üç şey olmamıştır)

Cevabı:

1) *Aspanda tirek jok, (Gökyüzünde direk yok)*

2) *Özende eskek jok, (Nehirde kayık küreği yok)*

3) *Tavda belbev jok. (Dağda kemer yok)*

Adam yaşıyla ilgili bilmeceler da Kazak halkında eskiden var:

On bes-lak, (On beş-kuzu)

Otız-egev, (Otuz-eğe)

Kırık-pışak, (Kırk-bıçak)

Alpıs-arkan, (Altmış-urgan)

Seksen-şider. (Seksen-köstek)

Bu jymbağın çözümü şiir şeklinde olur:

On beske kelgende laktay sekiresin, (On beşe geldiğinde kuzu gibi sıçrarsın)

Otızğa kelgende egevdey keskir bolasın, (Otuza geldiğinde eğe gibi olursun)

Kırıkta pışaktay bolasın, (Kırıkta bıçak gibi olursun)

Alpısta arkandavlı attay bolasın, (Altmışta urganlı at gibi olursun)

Seksende şiderlegen attay solasın. (*Seksende halsiz at gibi solursun*)

Buna benzer örneklerin efsaneye dönüşen türleri de rastlanır.

“Eskiden yaşı doksana gelen bir han halkının çok güzel genç kızını beğenip, evlenme düşüncesiyle kızı istemeye insanları göndermiş. Kızın anne-babası elçiden haberi duyup, ne diyeceklerini bilememişler. O zaman kız han elçilerine gizleyip: Benim kuzum-on kuzu, yirmi kurt, otuz nar, kırk evlat, altmış kısırlaştırılmış hayvan, yetmiş yular, seksen köstek, doksan-torba”,- demiş.

Kızın bu bilmecesini istemeye gidenler hana söyler, bunu han da, onun yaverleri de çözememişler. Sonra o halkın bir hatip söz ustası şöyle çözmüş:

“On kuzu dediği-on yaşında sıçrayan kuzu gibi olur, yirmi yaşta-çekilmez kurt gibidir, otuzda-insan olgunlaşıp nar gibi olur demesidir, fakat kırkta-halka saygısı artar, eliye-halk içinde haykıran aygır gibi olursun, altmış yaşta-at kayarsa, yetmişte-bağlanan hayvan gibidir, seksende-köstekli at gibi bağlanırsın. Doksan torba demesi-doksana geldiğinde asıp koyan kurumuş kemiğe benzersin demeyi kastediyor”. Bu çözümü duyan han kendi zamanının geçtiğini, yaşlılığın zafer kazandığına boyunsanarak üzülüp, yatağına düşmüştür.

Buna benzer örnekler Karakalpaklar arasına yayılmıştır.

Jigirma üyrek, otuz ğaz, (*Yirmi ördek, otuz kaz*)

Uşıp jürgen pır-pırlap, (*Uçup yürüyen pır pır edip*)

Tamğa tayak süyedim, (*Eve dayak yasladım*)

Otuz besten sır-sırlap, (*Otuz beşten hır hır edip*)

Kırım degen şahardin, (*Kırım adlı şehrin*)

Ortasında kırk bulak, (*Ortasında kırk pınar*)

Babişeni bayğa köndirdim, (*Hanım efendiyi evlenmeye ikna ettim*)

Akıl menen tur-turlap, (*Akıl ile kaldırıp*)

Alpıs kaskır analı, (*Altmış kurt anneli*)

Onın kastı koy kırmak. (*Onun kaşlı koyun öldürmek*)

(Jigirma üyrek, otuz gaz-adamın bu yaşlardaki ördeek gibi güzelliği, otuz beşten hır hır edip-bu yaşlarda çeşitli sanatı öğrenip, kırk bulak-hanım efendiyi evlenmeye ikna ettim, altmış kaşır-insan bu yaşta tamamen olgunlaşıp, bilge olup, halk yönetmesidir) (Karakalpak Folklorı, 1978: 124).

Buna benzer içerikli örnekleri Kırgız, Altay, Özbekhalk bilmeceleri derlemelerinden karşılaştırdık(Taşımaklar, 1985: 124; Uzbek Topışmaklari, 1991:

205). Altaylıklarda on yaş-köpeğe, yirmi-sincap, otuz-kurt, kırk-fare, eli-ödemeye, altmış-dayak, yetmiş-bir avuç, seksen-bez, doksan-havan sapı, yüz-yumurtaya benzetilir. Benzer halklar halk biliminin geleneğinde geniş yer alan herbir on yıldaki adam yaşını-hayvanlara benzetmenin böyle bir yöntemini Orta asırda ortaya çıktığını E. M. Kostiyhin söyler(Kostiyhin, 1987: 146). Alman şair Genrih Bebel'in /1472-1518/ aşağıdaki Rusçaya tercümelenen şiiri de şu fikri delil eder.

Çeloveka s jivotnim sravni:

V desyat' let on-kozlenok, a v dvadsat' – telenok.

V tridsat' – byk, v sorok mojet byt' l'vom.

V pyat'desyat oni hiter, kak lisa.

Pozje stanet podobn sobake.

Çerez desyat' on budet volkom,

A potom slovno dranaya koşka.

V devyanosto pohoj na osla.

Vek proydet on-oşipannyi gus'(Bebel, 1970: 205).

SONUÇ

Bilmece konusunda yaptığımız bu araştırmanın sayesinde şöyle bir sonuca vardık.

Bilmece eski zamanlarda ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar onun ortaya çıkışını yasak sözlerle-örtmecelerle bağdaştırır. Bu düşünce, insanoğlu tabiat olaylarını anlamadan çevresindeki kötü güçlerin etkileyeceğinden korkarak “*Onları aldatmak gerekir, bu yüzden imalı konuşmak lazım.*” diye düşünmeleriyle ortaya çıkmıştır. Bilmecesinin ilk ortaya çıktığı günden itibaren bugüne kadar geçirdiği evrimini incelemek için halk bilimsel malumatları, diğer milletlerin belgelerini araştırdık. Bilmecenin toplumda birkaç işlevi olmuştur, devrin çeşitli olaylarından dolayı toplumsal işlevinde de değişiklikler gerçekleşmiştir. Eski zamanlarda büyüleme işlevi üstün olup, Göçebe Kazak toplumunda estetik ve eğlendirici rolü olmuştur. Bugünlerde çocukları, gençleri terbiye etmek amacıyla kullanılır.

Yani, uzun gelişme aşamasında bilmecenin toplumsal işlevine tarihi açıdan baktığımızda gelişme ve değişme aşamalarını şöyle sınıflandırabiliriz:

1. Büyüleme işlevi;
2. Günlük hayattaki eğlendirme işlevi;
3. Estetik işlevi;
4. Pedagojik işlevi.

Eskiden Kazak toplumunda bilmeceyi bir kişi değil bir grup söylemiştir. Oyun geleneksel özellik kazanmış, hakim seçilip, yenilenlerle alay edilmiştir. Halkımızdaki yar seçip, evlenmeye kalkan kızların gelecek kocasını bilmece sayesinde deneme geleneği de tesadüfen çıkmamıştır, o eski inançlardan kaynaklanır.

Bilmece tabiatında, yüzyıllara ait düşüncenin aşamaları bulunmaktadır. Uzun gelişme aşamaları geçiren türün değişme aşamalarını şöyle sıralamak mümkündür:

1. Yasak bilmece;
2. Masal bilmece;
3. Oyun bilmece;
4. Temiz bilmece;
5. Atışma bilmece;
6. Edebi bilmece.

Bilmece çok konuşmayı sevmez, kısa ve netliği tercih eder. O bir nesneyi veya olayı gizleyip, onu imalı söyler ve çözümünü bulmayı okuyucuya bırakır. Bilmeceye çözümün özellikleri, hareketi, ayrı parçaları diğer bir olayla karşılaştırılarak tasvir edilir.

Bilmece kendisinin gizlediği nesnenin tüm özelliklerini tamamen betimlemez. Metinde cevap olacak nesnenin özellikleri tamamen tasvir edilmeyip, sadece birisinden bahsedilebilir. Bilmeceyi cevaplamanın zor veya kolay olması nesne resminin tam ve net verilmesiyle doğrudan ilişkilidir.

Bilmeceyi cevaplamak, onu gizlemeye zıt süreçtir. Yani, tasvir edilen nesne sayesinde çözümü bulmak, betimleme sırasında bahsedilen ve cevap olan nesnenin özelliklerinden bu özelliklere bakarak çözümü kafada betimlemek, metni duyarak, benzetilen nesneyle cevap arasında ilişki kurmaktır.

Bunu aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

Bilmece metni → çözümün tasviri → çözüm.

Çözümün bulmaya insanın bütün uzuvları katılır, çünkü insan çevresiyle sezgi organları sayesinde ilişkiye girer, görme, duyma, koklama, tadına bakma sayesinde bir nesnenin ikinci nesneye benzer, ayrı özelliklerinin farkına varır.

Bilmece dili, sade değil; zengin, canlı bir dildir. Bilmecenin süslü ve güzel betimlemelerine, benzetmelerine konu olan olaylar ve nesnelere, insanların günlük yaşamlarında kullanıp, elleriyle tuttuğu eşyalarla çevresinde gerçekleşen olaylardır. Halk bilmeceleeri bugünkü nesil için meçhul olan eski halk bilimsel bilgileri içerir. Bilmece, kendisini ortaya çıkan devrin gerçeğini aktarır, bu yüzden de bilmeceleerde halkımızın geçmişteki göçebe hayat tarzını, eski örf ve adetleri görmek mümkündür.

Gelişen zaman ve çağa uygun olarak bilmecenin konusu da değişmiştir, artık teknik yenilikleriyle eğitim-öğretim hakkındaki bilmecelerin de sayısı gün geçtikçe çoğalmaktadır.

Bilmecenin şiirsel yapısını iki yönde inceledik:

1. Şiirsel-kafiyeli düzeni;
2. İmgesel betimleme yöntemleri.

Bilmecenin bu iki yönü ustalıkla birleşip, bir yumruk gibi yumulup, estetik açıdan birbirini tamamlar. Bahsi geçen türde sadece şiirsel bir düzen takip edilmez. Onların içerisinde hem nazım hem nesir şeklinde olanlara rastlanır.

Bilmece türüne ait esas özellik, hacmi olarak küçük, yapısı bakımından kısa ve net olmasıdır. Bilmecelerde kullanılan kafiyeler ayrıca bir ahenk oluşturur. Bilmeceye eşsiz ahenk ve estetik kazandıran bir durum, hecelerin, satırların, satır içerisindeki ilk veya son sözlerin tekrarlanmasıdır.

Bilmecenin cevabı olan nesnenin özelliklerini net bir şekilde sunmak mecaza bağlıdır. Mecaz, gizlenen nesneyi edebi sanat aracılığıyla aktarmak zorundadır. Mecazın amacı, gizlenen nesnenin iç veya dış özelliklerini okuyucunun göz önüne getirmektir.

Bilmecelerdeki asıl şiirsel araç, mecazdır. Metafor, tabiat olayları, toplumsal ilişkiler, hayvanlar ve kuşlarla ilgili sözleri içerir. Bilmecelerde sürekli kullanılan sabit mecazlar silsilesine: *yaşlı teyze, kız, kuyu, derya, sandık, ejderha ve dünya, ıssızda* kelimeleriyle başlayan bilmeceler girer.

Bilmecelerde sık rastlanan edebi sanatlar, benzetme, kişileştirme, metafordur. Bilmece çeşitli türlerle ilişkiye girer. Araştırma sırasında bilmecenin: şeşendik söz (hatiplik söz), atasözleri, şiir, hesap, masal gibi türlerle ilişkisi tespit edildi. Destanlarla masalların içerisinde bilmecelere çok rastlanır, kahramanlar bilmece aracılığıyla konuşur, birbirini denerler.

Masallar içerisinde bilmecelerin kendine ait ayrı bir yeri var, onlar sözleri süsleyerek ifade etmek için kullanılır. Bilmecelerin masallar içerisinde yer alması da türün ilk ortaya çıkmasıyla ilgilidir, bu bir manada evlenme geleneğiyle ilgili örf ve adetlerin türe yansımasıdır.

Kazak bilmecelerini Altay Türklerinden başlayarak Anadolu Türklerine kadar mesafede bulunan Türk topluluklarının bilmeceleriyle karşılaştırdığımızda, benzerliklerle ortaklıkların sayılamayacak kadar çok olduğunu gördük. Bilmeceleri grup olarak söyleme, cevaplama geleneği, cevaplayamayanları cezalandırma, alay etme gelenekleri Türk topluluklarının çoğunda rastlanır.

Bilmece söyleyerek atışma da Kazak bilmeceleri içinde önemli bir yere sahiptir. Atışanlar sözlerle birbirini yenemediği takdirde bilmece atışmasına geçip, birbirini denemişlerdir. Aşıkların mektupla bilmece gönderme geleneği, bilmece atışmasının yazılı şekilde de gelişmesine sebep olmuştur. Bilmece atışması, bütün Türk toplulukları arasında rastlanmasına rağmen özellikle Karakalpak ve Kırgızlar arasında çok yaygındır. Atışmaya seviyesine ulaşan bilmecenin konusu genişlemiş ve toplumsal, sosyal meseleler bilmecelerin konusu olmaya başlamıştır. Bu manada aşıklar bilmecelerin zor ve karmaşık olmasına önem vermişlerdir.

Eskiden bilmeceler sözlü halk edebiyatı ürünü iken bu durum zamanla değişmeye başladı. Eskiden halk arasında şifahi olarak varlığını devam ettiren bilmeceler bugünlerde kitap, dergi ve gazete aracılığıyla halka ulaşır oldu.

Kazak bilmecesini münferit olarak ele almak yerine dünya halklarının bilmeceleriyle karşılaştırarak incelemek de gerekir. Son zamanlarda pek çok milletin birçok bilmeceleri derlendi ve yayınlandı. Mesafe açısından uzakta olan, dili yakın olmayan halkların bilmecelerini Kazak bilmeceleriyle karşılaştırarak, ayrı ve ortak özelliklerini belirlemek de önemlidir.

Kazak bilmecelerini diğer Türk topluluklarının bilmeceleriyle karşılaştırmak bizleri dikkat çeken sonuçlara ulaştırır. Belli bir zaman dilimine kadar ortak bir coğrafyada ortak bir hayatı paylaşan Türklerin yüzyıllar geçmesine rağmen bilmecelerinin hiçbir değişiklik olmadan veya çok az bir değişikliklerle yaşadıklarına şahit oluruz. Bu durum, onların; bu gün ayrı coğrafyalarda yaşayıp farklı kültürlerle ilişkide bulunsalar bile aynı dünya görüşünü paylaştıklarını ve hayat felsefesiyle yaşadıklarını gösterir.

Başlangıçta tamamen bir halk edebiyatı türü olan bilmecelerin halk ağzında yaşayan ve kayda geçmemiş sayısız örnekleri var. Üstelik, halk muhayyilesi değişen hayat şartları ve gelişen hayata paralel yeni bilmeceler de üretmeye devam

etmektedir. Bu yüzden bilmecelerin derlenmesinin sürekliliği de devam etmelidir. Bu, önceki bilmecelerle karşılaştırıldığı zaman değişen ve gelişen hayatın da canlı şahidi olacaktır. Ancak böyle çalışmalar sayesinde kültürümüzün gelişmesi ve muhafazası konusunda kayda değer bilgiler elde edebiliriz. Bilmece metinlerini ne kadar çok toplarsak, o kadar bilmecenin çeşitliliği ve yapısı konusunda belli sonuçlara varmak mümkün olur.

Farklı yaş, cinsiyet, meslek, eğitim seviyesindeki şahısların ilgilendikleri bilmeceleri incelemek, içinde yaşadığımız toplum hakkında yeni yorumlar yapmamıza yardım eder.

Bilmecenin bugünkü durumunu öğrenebilmemiz için insanların onlara; , kitap, dergi, gazete ya da televizyon aracılığıyla mı, ulaştıkları da dikkate alınması gereken bir digger husustur. Yazanı veya ortaya çıkaranı belli olan bilmecelerin halk arasında halk bilimsel önem kazanarak halka mal olması ve ne kadar değişikliğe uğradığı da dikkate alınmalıdır.

Sonuç olarak, bilmece kültürün bir parçası ve kültürü yaşatan bir vasıta olarak millet hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu bakış açısı ile sürekli kendini yenileyen türün zamanla tekrar tekrar incelenmesi ve hem geçmiştekilerle hem de bu gün çevrede oluşanlarla mukayese edilmesi kültür varlığımız ve geleceğimiz açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- ABDIRAKUNOV T. (1973), *Kırgızskiye Narodnye Zagadki*, Frunze: Cal.
- ABDRAKUNOV T. (1973), *Kırgızskiye Narodnye Zagadki*, Frunze: Cal.
- ABILKASIMOV B. J. (1984), *Janr Tolğav Kazahskoy Ustnoy Poeziy*, Almatı: Prosveşeniye Yayınevi.
- ABJANOV M. (1966), *Kazak Halkının Bilmecetarı*, Almatı: Ravan Yayınevi.
- AFANASYEVA A. N. (1958), *Poetiçeskoje Vozzreniye Slavyan Na Prirodu. Opyt Sravnitel'nogo İzuçeniya Slavyanskıh Predaniy İ Verovaniy V Svyazi S Mifiçeskimi Skazaniyami Drugih Rodstvennyh Narodov*, Moskova: Navuka Yayınevi.
- AHMET VEFİK PAŞA (2000), *Lehce-i Osmani*, (hızl. Recep Toparlı), TDK, Ankara.
- AHMETOV A. (1995), “Dastürli Nanım-Senimderge Baylanıstı Kalıptaskan Tabu Men Evfemizmder”, *İzdenis*(Kazakistan Cumhuriyeti'nin Eğitim Bakanlığının İlimsel Dergisi), S. 2, s. 14-17, Almatı.
- AHMETOV A. (1995), *Türki Tilderindegi Tabu Men Evfemizmder*, Almatı: İzdatelstvo Yayınevi.
- AHMETOV Ş. (1974), *Kazak Balalar Adebıyeti*, Semey: Bilim.
- AHMETOV Z. (1964), *Kazahskoe Stihoslojeniye*, Almatı: Ğılım Neşriyatı.
- AHMETOV Z. (1964), *Kazahskoye Stihoslojeniye*, Almatı: Luç.
- AHMETYANOV R. G. (1981), *Obşaya Leksika Duhovnoy Kultury Narodov Srednego Povoljya*, Moskova: Ayst.
- ALEKSEEVN. A. (1980), *Ranniye Formy Religiy Tıyrkoyazyçnyh Narodov Sibiri*, Novosibirsk: Kniga Yayınevi.

- ALEKTOROV A. E. (1893), *Kırgızskiye Zagadki*, Moskva: Semitsvetik.
- ALİBEKOV Ş. (1991), *Kazak Folklorunun Estetikası*, Orınbor: Örken.
- ALİMBAYEV M. , Ergöbekov K. (1987), *Kazak Adebıyeti*, Almatı: Jazuvşı Neşriyatı.
- ALİMBAYEV Myzafar(1987), *Kazak Adebıyeti*, Almatı: Ravan.
- ALİMBAYEV Myzafar(1992), *Eki Taktay, Bir Köpir*, Almatı: Kitap Yayınevi.
- ALIMOV A. (1967), *Karakalpak Halık Bilmecetarı*, Nökis: Yjmak.
- ALIMOV A. (1990), *Karakalpak Halık Bilmecetarı*, Nökis.
- ALİYLANDI Soltan(1984), *Karaçay Halkni El Bergen Djomaklari*, Çerkessk.
- ALMENYLI Böltirik(1993), *Şeşendik Sözder*, Almatı: Ravan.
- Altay Tabışkaktar*(1981), Gorno Altaysk.
- ALTINSARİN İbiray(1994), *Tandamalı şığarmalar*, Almatı: Toğanay.
- ALYMOV A. (1990), *Karakalpak Halık Bilmecetarı*, Nökis: Yazarlar Neşriyatı.
- AMANJOLOV S. (1940), *Kazak Bilmecetarı*, Almatı: Nyr.
- AMANJOLOV S. , Janyzakov T. (1959), *Kazaktın Halık Bilmecetarı*, Almatı: Jalın.
- AMBARTSUMYAN A. A. (1876), *Povest O İyoyşte Friyane*, Sankt-Peterburg:
Prosvet.
- AMBARTSUMYAN A. A. (1953), *Povest O İyoyşte Friyane*, Sankt-Peterburg: Luç.
- ANİKİN V. P. (1957), *Ruskiye Narodnye Poslovitsy, Pogovorki İ Detskiy Folklor*,
Moskova: Ayst Yayınevi.
- ANİKİN V. P. , KRUGLOV Y. G. (1987), *Ruskiye Narodnoye Poetiçeskoye
Tvorçestvo*, Moskova: Nauka Neşriyatı.
- ARİSTOTEL (1957), *Ob İskusstve Poeziy*.
- AVEZOV Myhtar(1959), *Kazaktın Halık Bilmecetarı*, Almatı: Jazuvşı.
- AYMAVITOV J. (1992), *Jaman Timak*, Almatı: Yazarlar Neşriyatı.
- AYTMATOV Jüsipbek(1992), *Jaman Timak*, Almatı: Balavs.
- AYVERDI, İlhan (2008), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük C. I A-G, 3. Baskı, Kubbealtı*,
İstanbul.
- BARANOV H. K. (1985), *Arabsko-Ruskiy Slovar*, Moskova: Nauka Neşriyatı.

- BARDAHANOVA S. S. (1992), *Sistema Janrov Buryatskogo Folkloru*, Novosibirsk: Svet Neşriyatı.
- BARTOLD V. V. (1966), *Soçineniya*, Vladivostok: Sevastopol Yayınevi.
- BAŞGÖZ, İlhan (1993), *Türk Bilmeceleri I-II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- BAŞGÖZ, İlhan-TİETZE, Andreas(1999), *Türk Halkının Bilmeceleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- BAYANBAY Kastek(1995), *Jüz Jıl Jaz. Tandamalı Şığarmalar*, Almatı: Ravan.
- BAYTANAYEV B. A. (1994), *Ustno-Poyetiçeskiye Traditsiy V Hudojestvennoy Strukture Kazahskogo Romana*, Almatı: Balavsı.
- BAYTANAYEV B. A. (1994), *Ustno-Poyetiçeskiye Traditsiy V Hudojestvennoy Strukture Kazahskogo Romana*, Almatı: Şın Yayınevi.
- BAYTYRSINOV Ahmet (1989), *Şığarmalar*, Almatı: Jalın.
- BEBEL G. (1970), *Fatsetin*.
- BEKTUROV J. J. (1980), *Hudojestvenno-Kompozitsyonnye Osobennosti Poeziy İ Akınov*, Almatı: İskra.
- BERTELES E. E. (1958), *Rodoslovnaya Turkmen. Soçineniye Abu-l-gazi Han Hivinskogo*, Sankt-Peterburg: Semitsvetik.
- BOLĖANBAYEV A. (1970), *Kazak Tilindegi Sinonimder*, Almatı: Ravan Neşriyatı.
- BUSLAYEV F. İ. (1961), *İstoriçeskiye Oçerki*, Moskova: Yazar Yayınevi.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil-Yusuf Ziya Öksüz(1979), *Türk Bilmeceler Hazînesi*, Ülker yayınları, İstanbul.
- Çuvaşsko-Russkiy Slovar(1982), Moskova.
- DALGAT U. B. (1981), *Literatura İ Folklor*, Moskova: Nauka Neşriyatı.
- DERBİSALİYEV A. B. (1993), *Araboyazyçnaya Literatura Marokko*, Almatı: Jazuşı Neşriyatı.
- DİVAYEV Abubakir(1895), *Sbornik Materiyalov Dlya Statistiki Syr-Darinskoy Oblasti*, Orenburg: Semireçiye.
- DİVAYEV Abubakir (1989), *Kazak Halkının Tvorçestvosı*, Almatı: Jazuvşı Basımevi.
- DOSKARAYEV J. , MYSABAYEV Ė. (1951), *Kazak Tilinin Jergilikli Ereşelikleri*, Almatı: Glavnaya Redaktsiya Kazahskoy Sovetskoy Entsiklopediy.

- DULATOV Mirjakıp (1991), *Şıǵarmalar*, Almatı: Jazuvşı Yayınevi.
- Edige Batır(1996), Almatı.
- EGOROV V. G. (1964), *Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka*, Çeboksary.
- ELÇİN, Şükrü (1986), *Halk Edebiyatına Giriş, 2. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, Ankara.
- ELİZARENKO T. Y. , Toporov V. N. (1984), *O Vediyskoy Zagadke Tipa Brahmodaya// Paremiyologičeskiy Sbornik: Zagadka. Poslovitsa. Paremiy, Blizkiye K Poslovitsam*, Moskova: Navuka.
- ELLİ Kenges-Maranda(1978), *Logika Zagadok// Paremiyologičeskiy Sbornik/Poslovitsa, Zagadki/, /Struktura, Smysl, Tekst/*, Vladivostok: Juravl.
- EMELYANOV L. İ. (1978), *Metodologičeskiye Voprosy Folkloristiki*, Leningrad: Raduga Yayınevi.
- ERCİLASUN, A. Bican (Ed. Bşk) (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları*, Ankara
- Evenskiy Folklor (1958), Sankt-Peterburg.
- FREZER Dj. Dj. (1986), *Zolotaya Vetv*, Moskova: Nauka Neşriyatı.
- ĞABDULLİN M. (1974), *Kazak Halkının Avız Adebıyeti*, Almatı: Ravan.
- GEORGES, Robert A. -Alan Dundes(çev. Aslı Göksel) (1974), “Bilmecenin Yapısal Bir Tanımına Doğru”, *Folklor Doğru*, (37), İstanbul, 87-94.
- GRODEKOV N. İ. (1889), *Kırgızy İ Kara-Kırgızy Syr-Dariynskoy Oblasti*, Taşkent.
- HALİDOV B. Z. (1981), *Uçebnik Arabskogo Yazıka*, Taşkent.
- HEYZİNG Yahan (1992), *Homo Lvqers (V Teni Zavtraşnego Dnya)*, Moskova: Nauka.
- HUSAYNOVA Z. (1966), *Uzbek Topışmoklari*, Toşkent.
- HUSAYNOVA Z. (1967), *Osnovnye Osobennosti i İstoçniki Uzbekskih Zagadok*, Taşkent: Buharest.
- İBIRAYEV Ş. (1993), *Epos Alemi*, Almatı: Jalın.
- İBRAGİMOV M. (1871), “Materyaly Dlya Etnografıy Sredney Aziy. Kırgızskiye Poslovitsy i Pogovorki, Zagadki”, *Turkestanskiye Vedomosti*, S. 1, s. 1-14, Orenburg.

- İÇEL, Hatice (2005), *Batı Türklerinin Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceleri Üzerinde Bir Araştırma*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2005.
- İÇEL, Hatice(2010), *Türk Bilmecelerinin Şiirsel Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İSENBET A. S. (1977), *Tatar Halık İjati. Tabışmaklar*, Kazan: Akademik Neşriyatı.
- İSENBET N. (1967), *Tatar Halık Makallare*, Kazan.
- ISKABAYEV A. (1994), *777 Bilmece*, Almatı: Jazuvşı.
- ISKAKOV A. (1991), *Kazirgi Kazak Tili*, Almatı: Ğılım.
- İSLAMJANYLI K. (1995), *Ruhani Uvız*, Almatı: Baspa.
- İVANOV N. (1900), “Kırgızskiye Zagadki”, *Turgayskaya Gazeta*, S. 9, s. 10-17, Turkestan.
- İVANOV N. (1903), “Vstreça Vesny U Kırgız”, *Turgayskaya Gazeta*, S. 20, s. 19-27, Turkestan.
- İzevkey Men Morazım(1994), Öfö.
- JAMANBALİNOV M. (1995), *Jeti Jüz Bilmece*, Almatı: Jazuşı.
- JİRMUNSKİY V. M. (1979), *Sravnitelnoe Literaturovedeniye. Vostok İ Zapad*, Leningrad: Dom Pisateley Neşriyatı.
- JURİNSKİY A. N. (1989), *Semantiçeskaya Struktura Zagadki*, Moskova: Semitsvetik Neşriyatı.
- KABDOLOV Z. (1983), *Söz Öneri*, Almatı: Jalın.
- KAGAROV E. (1929), *Sostav İ Proyshojdeniye Svadebnoy Obryadnosty// Sbornik Muzeya Antropologiy İ Etnografiy*, Moskova: Pisatel Neşriyatı.
- Kalmitskiya Zagadki İ Poslovitsy(1905), Sankt-Peterburg.
- KANARBAYEVA B. (1994), *Mağjan Şığarmaşılığındağı Folklor Dastüri*, Almatı: Ravan.
- Karakalpak Folklorı*(1978), Nökis.
- Karakalpak Folklorı*(1983), Nökis.
- KARRYEVA A. B. (1990), *Poetiçeskaya Sistema Eposa “Geroglı”*, Aşhabad.
- KASKABASOV S(1998), *Kazak Mifi Jane Alemdik Mifologiya*, Taraz: Jyldız Yayınevi.

- KASKABASOV S. (1984), *Kazaktın Halık Prozası*, Almatı: Ravan.
- KASKABASOV S. A. (1979), *O Tipah İ Formah Vzaymodeystviya Kazahskoy Literatıy İ Folklorı*, Orenburg: Akademik Neşriyatı.
- KATAŞ S. S. (1979), *Spetsifika Janrov Altayskogo Folklorı. Mify, Legendy, Predaniya, Pesennobryadovaya İ Aforistiçeskaya Poeziya*, Taşkent.
- KAVPINBAYEV Tölen(1993), *Kazak Adebıyeti*, Almatı: Ğılım.
- KAYIPOV S. (1990), *Problemy Poyetiki Eposa "Er Teştıyk"*, Frunze: Cal.
- Kazak Halık Adebıyeti(1990), Almatı.
- Kazak Tilinin Kıskışa Etimologiyalık Sözdıgi(1966), Almatı.
- Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdıgi(1978), Almatı: Ğılım Neşriyatı.
- Kazakstan Ansiklopedisi (2005), Almatı: Kazakstan Ensiklopediyasının Bas redaktsiyası.
- KENGES-MARANDA (1978), *Logika Zagadok*, Moskova: Luç Yayınevi.
- KENGES-MARANDA E. (1984), "Teoriya İ Praktika Analiza Zagadok", *Paremyologičeskiye İssledovaniya(Sbornik Statey)*, S. 9, s. 47-60, Moskova.
- KERİMOV Şamşadin (1991), *Anşı Akındar Poeziyasındağı Dastür Men Daralık Maselesi*, Almatı: Jazuvşı.
- Kirgizsko-Russkiy Slovar(1964), Frunze.
- Kırık Kazına(1987), Almatı.
- KIZLASOV İ. P. (1982), *Gora-Proditel'nitsa V Folklore Hakasov// Sovetskaya Etnografiya*, Sankt-Peterburg: Pero Yayınevi.
- KOLESNİTSKAYA İ. İ. (1941), *Zagadka V Skazke, Leningrad Üniversitesi Bildirileri*, № 81, Leningrad, 98-142.
- KOLESNİTSKAYA İ. M. (1941), *Zagadka V Skazke*, Vladivostok: Sevastopol Yayınevi.
- KONIRATBAYEV A. (1991), *Kazak Folklorının Tarihi*, Taraz: Balavsı.
- KOSTİYHİN E. A. (1987), *Tipy İ Formy Jivotnogo Eposa*, Moskova: Rus Tili Neşriyatı.
- KOWALSKI, T. (1997), "Bilmece", İslam Ansiklopedisi, C. 2, 5. Baskı, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir.

- KOZ, M. Sabri(1997), “Bilmece”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler*, C. I, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Kozi Körpeş-Bayan Sylu(1959), Almatı.
- KRUGLOV Y. G. (1983), *Svadebnye Prigovory Kak Mnogo-Funktsyonalnoe Yavleniye Russkogo Folkloru// Polifunktsyonalnost Folkloru*, Novosibirsk: Ayst.
- KYDAYBERDİYEV Şakarim(1996), *Adebiyettanu Terminderinin Sözdigi*, Almatı: Şın Yayınevi.
- KYRBANĖALI Halid(1992), *Tavarih Hamsa*, Almatı: Jazuvşı Neşriyatı.
- KYRIŞJANOV A. K. , JYBANOV A. K. , BELBOTAYEV A. B. (1978), *Kymanşa-Kazakşa Jiyilik Sözdik*, Almatı: Jazuvşı.
- LAVONİN N. A. (1977), *Karelskaya Narodnaya Skazka*, Litva:Prosvet Neşriyatı.
- LAZUTİN S. G. (1991), *Vzaymodeystviya Literatury İ Folkloru: Aspekty İ Metody İzuçeniya// Folklor V Sovremennom Mire. Aspekty İ Puty İssledovaniya*, Moskova: Akademik Neşriyatı.
- LAZUTİN S. T. (1989), *Poetika Russkogo Folkloru*, Moskova: Zarya.
- LEVİN Y. İ. (1973), “Semantiçeskaya Struktura Russkoy Zagadki”, *Trudy Po Znakovym Sistemam(Sbornik Navuçnyh Statey)*, S. 308, s. 166-190, Vladivostok.
- LİEBER, Michael D. (1976), “Riddles, Cultural Categories, and World View”, *Journal of American Folklore*, (89), Texas, 255-265.
- LİYTŞ V. (1883), *Kirgizskaya Hrestomatiya*, Taşkent: Buharest.
- MAHMUTOV H. Ş. (1969), *Tatarskiye Narodnye Zagadki*, Kazan: Krugosvet Basımevi.
- MAHMUTOV H. Ş. (1969), *Tatarskiye Narodnye Zagadki*, Kazan: Luç.
- MAHMUTOV H. Ş. (1971), *Tatarskiye Parallely Kumanskih Zagadok*, Moskova: Nauka Neşriyatı.
- MALOV S. A. (1930), *K İstoriy İ Kritike Kodeks Kumanikus*, Leningrad: Pisatel Yayınevi.
- MARĖYLAN Alkey(1960), *Kazak Adebiyetinin Tarihi*, Almatı: Kitap Neşriyatı.

- MARĖYLAN Alkey(1964), *Kazak Adebietinin Tarihi*, Almatı: Ėılım Yayınevi.
- Mariysko-Russkiy Slovar(1956), Moskova.
- MAŞHÜR Jüsip Köpeyev(1991), *El Avzınan Jynağan Adebiet Ülgileri*, Almatı: Jazuşı Yayınevi.
- MEDRİŞ D. İ. (1980), *Literatura İ Folklornaya Traditsiya: Voprosy Poyetiki*, Saratov: Znaniye Yayınevi.
- MELETİNSKİY E. M. (1972), *Pervobytnye İstoki Slovesnogo İskusstva*, Moskova: Ayst.
- MELETİNSKİY E. M. (1986), *Vvedeniye V İstoriçeskuyu Poetiku Eposa İ Romana*, Sankt-Peterburg: Semitsvetik.
- MELİYORANSKİY M. P. (1893), *Kırgızskiy Poslovitsy i Zagadki*, Perm: İskra.
- MIRZABEKOV S. (1993), *Kazak Tilinin Fonetikası*, Almatı: Ravan Yayınevi.
- MİRZALİYEV K. M. (1998), *Jüz Halıktın Jymbağı*, Almatı: Jazuvsı.
- MİTROFANOVA V. V. (1978), *Russkiye Narodnye Zagadki*, Moskva: Ayst Yayını.
- MİTROFANOVA V. V. (1987), *Russkiye Narodnye Zagadki*, Moskova: Ayst.
- Monğol-Kazah Tol. Mongolşa-Kazakşa Sözdik*(1984), Ulanbatar-Ölgey.
- MYKANOV S. (1976), *Tandamalı Şığarmalar*, Almatı: Jalın.
- MYKANOV Sabit (1942), *Aytıs*, Almatı: Şırak Yayınevi.
- MYKANOV Sabit (1965), *Aytıs II-Tom*, Almatı: Ravan.
- MYKANOV Sabit (1988), *Aytıs I-Tom*, Almatı: Ravan.
- NADRŞİNA F. (1979), *Başkort Halık İjatu. İyomaktar*, Öfe.
- NAYMANBAYEV Aset(1988), *Şığarmalar*, Taraz: Jalın.
- NİKİFOROV A. V. (1995), *Bibliya İ Koran: İstoki İ Paralleli*, Vladivostok: Luç.
- Noğay Halık İyırları (1969), Moskova.
- NOGMAN N. (1969), *XVIII İyozlardaga Rusça-Tatarça Kulyazma Suzlaklar*, Kazan.
- NOVİKOVA K. A. (1958), *Evenskiy Folklor*, Magadan.
- OGLOBLİN A. K. (1984), *Tipy Yavanskih Zagadok /K Voprosu O Sootnoşeniy Formy İ Znaçeniya/*, Moskova: Nauka Neriyatı.
- ÖMİRZAKOV T. (1989), *Navrız: Janğırğan Salt-Dastürler*, Taraz: Jalın.

- PERMYAKOV G. L. (1988), *Osnovy Strukturnoy Paremiyologiy*, Sankt-Peterburg: Pero Yayınevi.
- PERMYAKOV G. L. (1988), *Osnovy Strukturnoy Paremyologiy*, Moskova: Prosvet Yayınevi.
- PERMYAKOV G. L. (1988), *Osnovy Strukturnoy Paremyologiy*, Sankt-Peterburg: Pero Yayınevi.
- POTANİN G. N. (1972), *Kazahskiy Folklor v Sobraniy Potanina*, Almatı: Ğılım.
- POTAPOV L. P. (1929), *Ohotniçiy Poverya İ Obryady U Altayskih Tiyrkov// Kultura İ Pismennost Vostok*, Baku.
- POTAPOV L. P. (1946), *Kult Gor Na Altae// Sovetskaya Etnografiya*, Moskova: Semitsvetik.
- PROPP V. Y. (1986), *İstoriçeskiye Kornı Volşebnoy Skazki*, Leningrad: Semireçiyeye.
- PROPP V. Y. (1986), *İstoriçeskiye Kornı Volşebnoy Skazki*, Leningrad: Semitsvetik.
- PUTİLOV B. N. (1997), *Epiçeskoye Skazitelstva /Tipologiya İ Etniçeskaya Spetsifika/*, Moskova: Prosvet.
- RADLOV V. V. (1994), *El Kazınası-Eski Söz*, Almatı: Ğılım.
- RADLOV V. V. (1994), *El Kazınası-Eski Söz*, Almatı: Ravan Yayınevi.
- RADYONOV V. G. (1982), *Voprosy Janrovoy Klassifikatsiy Çuvaşskogo Folklorı//Çuvaşskiy Folklor. Spetsifika Janrov*, Çeboksary.
- ROŞİYANU N. (1974), *Traditsiyonnye Formuly Skazki*, Moskova: Pero Neşriyatı.
- RYBNİKOVA M. A. (1932), *Zagadki*, Leningrad: Luç Yayınevi.
- RYBNİKOVA M. A. (1990), *Ruskiye Narodnye Zagadki, Poslovitsy, Pogovorki*, Moskova: Nauka Neşriyatı.
- SADOVNİKOV D. N. (1976), *Zagadki Russkogo Naroda*, Orenburg: Akademik Kitaplar Yayınları.
- ŞAH İdris (1994), *Sufizm*, Taşkent.
- ŞARAKŞİNOVA N. A. (1981), *Zagadka*, İrkutsk: Pisatel Yayınevi.
- ŞARAKŞİNOVA N. O. (1981), *Zagadki: Uçebnoye Posobiye*, İrkutsk: Kniga Yayınevi.

- SATTAROV G. F. (1973), *Tatarstan ASSR-nın Antropotopiniimleri*, Kazan: Luç Yayinevi.
- SATTAROV K. (1972), *Bilmecetin Aytılı Tarihinan*, Almatı: Jazuvşı.
- SATTAROV K. (1972), *Bilmecetin Aytılı Tarihinan*, Turkestan: Vestnik Neşriyatı.
- ŞEMSEDDİN SAMİ(1978), *Kamus-ı Türkî*, (tıpkı basım), Çağrı Yayınları, İstanbul.
- ŞERBAK A. M. (1961), *Nazvaniye Domaşnih İ Dikih Jivotnyh V Tıyrkskih Yazıkah(İstoriçeskoye Razvitiye Leksiki Tıyrkskih Yazıkov)*, Moskova: Dom Knigi Neşriyatı.
- SEYDALİN T. A. , Jantörin S. A. (1875), *Obraztsy Kırgızskoy Poeziy Sobrannye i Perevedennye T. A. Seydalinyim i S. A. Djantiyrinyim*, Orenburg: Znaniye.
- SEYDİMBEK A. (1986), *Mın Bir Marjan*, Almatı: Ğılım.
- SEYDİMBEK A. (1997), *Kazak Alemi. Etnomadeni Payımdav*, Almatı: Jalın.
- SİDİYIKYLI K. (1996), *Sarkılmas Kazına*, Taraz: Jalın.
- SOKOLOV, M. Yuri (çev. Uğur Sarı) (1975), “Bilmeceler”, *Folklorla Doğru*, (38), İstanbul, 13-16.
- ŞOKPARYLI DARKEMBAY(1974), *Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi*, Almatı: Jırav Yayinevi.
- SOLOVYEVA-OYUNSKAYA SARDANA(1985), *Yakutskiye Narodnye Zagadki*, Moskva: Navuka.
- STEPANOVA A. S. (1985), *Metaforiçeskiy Mir Karelskih Priçitanıy*, Leningrad: Sevastopol Yayinevi.
- SUFİYEVA A. (1965), *Tadjikskiye Narodnye Zagadki*, Duşanbe.
- SUFUT Kamal(1986), *Kubeyt Folklorının Okulığı*, Litva: Odessa Yayinevi.
- Tabışmaktar(1985), Frunze: Cal.
- Tatar Halık İjati. Tabışmaklar(1977), Kazan.
- TAYLOR Arçer(1951), *English Riddles From Oral Tradition*, Los Angeles: Berkeley.
- TAYLOR E. V. (1989), *Pervobytnaya Kultura*, Moskova: Akademik.
- TAYLOR, Archer(1939), “The Riddle”, *California F. Quarterly*, (2), Los Angeles, 129-147.
- TEKİN, Arslan(2010), *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, Bilge-Oğuz, İstanbul.

- TIETZE, Andreas(2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, C. I A-E, Simurg-ÖsterreichischeAkademie der Wissenschaften, İstanbul-Wien.
- TİLEVJANOV M. (1992), *El Adebıyeti*, Almatı: Akademik Neşriyatı.
- TİTSE B. (1966), *The Koman Riddles And Turkic Folklore*, Berkeley and Los Angeles: University Of Californiya Press.
- TÖREKYLOV N. (1979), *Kazak Sovet Halık Poeziyasının Janrlık Ereşelikleri*, Almatı: Ravan.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1977.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. I, Ankara 1988.
- Türkmen Halk Matalları(1948), Aşhabad.
- TYRMANJANOV, Ötebay-ALİMBAYEV, Myzafar(1989), *Balalar Adebıyetinin Kitaphanası*, Almatı: Jalın.
- UKAÇİNA K. E. (1983), *Altayskiye Narodnye Zagadki*, Gorno Altaysk: Metis.
- UKAÇİNA K. E. (1993), *Altayskiye Narodnye Zagadki*, Gorno-Altaysk.
- Uzbek Topişmokları(1991), Toşkent.
- Uzbeksko-Russkiy Slovar(1988), Taşkent.
- VASİLİYEV K. (1900), “Kirgizskiye Zagadki”, *Turgayskaya Gazeta*, S. 13, s. 60, Turkestan.
- VELİHANOV Şokan(1985), *Tandamalı*, Almatı: Ğılım Neşriyatı.
- VİŞEV İ. V. (1990), *Problema Liçnogo Bessmertiya*, Novosibirsk: Navuka Yayınevi.
- VİYDALEP R. Y. (1967), *O Haraktere, Funktsiyah İ Rasskazçikah Estonskih Narodnyh Skazok*, Perm: Pero Neşriyatı.
- VOLKOV G. N. (1999), *Etnopedagogika*, Moskova: Pero.
- YARMUHAMETOV H. (1969), *Poetiçeskoye Tvorçestvo Tatarskogo Naroda*, Almatı: Ravan Yayınevi.
- Zagadki Narodov SSSR(1972), Novosibirsk.
- ZELENİN D. K. (1882), *Religyoyno-Magiçeskaya Funktsiya Folklornyh Skazok*, S. F. Oldenberg'in 50 Yılığına Adanan İlimsel Konferans Bildirisi, I. Cilt, Leningrad, 89-104.

ZELENİN D. K. (1928), *Tabu Slov U Narodov Vostočnoy Evropy I Severnoy Azii. Zaprety Na Ohote I İnyh Promyslah*(I-cilt), Leningrad: Luç Neşriyatı.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER:

Adı ve Soyadı: Dinara ERJUMANOVA

Doğum Yeri ve Tarihi: Karagandı, 1990

Medeni Hali: Evli

İletişim Bilgileri: dinara_90.10@mail.ru

EĞİTİM

1997-2008: Saken Seyfullin Orta Okulu

2008-2012: Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi(Lisans)

2012-2013: Niğde Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı ABD (Yüksek Lisans)

YABANCI DİL

İngilizce

Rusça

Türkçe